

HISTORIALLISTIA TUTKIMUKSIA 105
JULKAISUT SUOMEN HISTORIALLINEN SEURA

HISTORiantutkijan SANA
Maisterista akateemikoksi

HELSINKI 1977

A

the 1980s. The 1980s have been a decade of change for the world of international business. The changes have been dramatic and have affected the way in which international business is conducted. The changes have been the result of a number of factors, including the increasing globalization of the world economy, the increasing competition from developing countries, and the increasing importance of technology in international business.

The first of these factors is the increasing globalization of the world economy. This has been the result of a number of factors, including the increasing trade between countries, the increasing investment in foreign countries, and the increasing migration of people between countries. The result has been a world that is becoming increasingly interconnected and interdependent.

The second of these factors is the increasing competition from developing countries. This has been the result of a number of factors, including the increasing industrialization of these countries, the increasing investment in these countries, and the increasing migration of people to these countries. The result has been a world that is becoming increasingly competitive and dynamic.

The third of these factors is the increasing importance of technology in international business. This has been the result of a number of factors, including the increasing investment in technology, the increasing migration of people to technology, and the increasing competition from technology. The result has been a world that is becoming increasingly technologically advanced and innovative.

The changes in international business in the 1980s have been dramatic and have affected the way in which international business is conducted. The changes have been the result of a number of factors, including the increasing globalization of the world economy, the increasing competition from developing countries, and the increasing importance of technology in international business.

The changes in international business in the 1980s have been dramatic and have affected the way in which international business is conducted. The changes have been the result of a number of factors, including the increasing globalization of the world economy, the increasing competition from developing countries, and the increasing importance of technology in international business.

The changes in international business in the 1980s have been dramatic and have affected the way in which international business is conducted. The changes have been the result of a number of factors, including the increasing globalization of the world economy, the increasing competition from developing countries, and the increasing importance of technology in international business.

The changes in international business in the 1980s have been dramatic and have affected the way in which international business is conducted. The changes have been the result of a number of factors, including the increasing globalization of the world economy, the increasing competition from developing countries, and the increasing importance of technology in international business.

The changes in international business in the 1980s have been dramatic and have affected the way in which international business is conducted. The changes have been the result of a number of factors, including the increasing globalization of the world economy, the increasing competition from developing countries, and the increasing importance of technology in international business.

HISTORIALLISTIA TUTKIMUKSIA
JULKAISUT
SUOMEN HISTORIALLINEN SEURA

105

HISTORiantutkijan SANA
Maisterista akateemikoksi

HISTORIAN TUTKIJAN SANA

Maisterista akateemikoksi

HELSINKI 1977

Toimittanut
Tuula Rantanen

ISSN 0073-2559
ISBN 951-9254-14-5

Forssan Kirjapaino Oy - Forssa 1977

Akateemikko
Eino Jutikkala
70 vuotta
24. X. 1977

vaan Suomen historian opettaja ja tutkija, jonka asiantuntemus ulottuu maan menneisyyden kaikkiin aikakausiin ja kaikkiin ilmiöryhmiin. Niinpä akateemikko ja professori Jutikkalan liikkuma-ala maanomistuksen alkuperästä Suomen jatkosotaan, paikallishistoriallisen tutkimuksen metodiongelmista urbanisoitumiseen, industrialisoitumiseen ja sosiaaliryhmien differentioitumiseen, "kaitselmuksen punaisen kynän" -ongelmasta moderneihin väestöprognoseihin ja keskiaikaisen suomalaisen yhteiskunnan normijärjestelmästä hyvinvointivaltion ideologiaan, on mahdollistanut ja mahdollistaa akateemisen historiantutkijan ojentuvan ja alttiin käden kaikkialla, missä suomalaisen yhteiskunnan itsensä tunteista tarvitaan.

Akateemikon työ jatkuu! Onnitellessaan ei Suomen historiantutkimuksella ole varaa toivottaa hänelle 'viisaan rauhaa'. Siksi tämä kirja koettaa vain tämän päivän tilanteeseen mennessä kertoa "wie 'Er' eigentlich geworden ist".

Suomen Historiallinen Seura

Tabula gratulatoria

*Päivi Aalto-Setälä
Aino Aaltonen
Maija Ahonen
Jorma Ahvenainen
Aulis J. Alanen
Paavo Alkio
Kirsti Arajärvi
Anneli Arjasto
Markku Arvelin
Toini Aunola
Veli-Matti Autio
Eero Backman
Nils Berndtson
Heikki Brotherus
Patrick Bruun
Matti J. Castrén
Ritva-Inkeri Dahl
Rauno Endén
Marja ja Max Engman
Heikki Eskelinen
Aarne Eskola
Seikko Eskola
Folke Fager
P. V. Fontell
Airi Forsman
Olavi K. Fält
Jarl Gallén
C. J. Gardberg
Henrik Grönroos
U. S. Haahti
Lauri Haataja
Eila Hagelberg
Anmari Hakala*

*Vappuliisa ja Ilkka Hakalehto
Saara Hakaste
Jukka Hako
Anja ja Aimo Halila
Erkki Hautala
Kustaa Hautala
Saija Hautamäki
Ismo Heervä
Jouko Heikkilä
Kalevi Heikkilä
Kirsti ja Antero Heikkinen
Simo Heininen
Ulla Heino
Tapio Helen
Pertti Helin
Marjatta Hietala
Marjatta Hüisivaara-Hela
Kalle Hüssa
Kyllikki ja Auvo Hirsjärvi
Kaarle Hirvonen
Tapio Hirvonen
Riitta Hjerpppe
Kai Hoffman
Anja ja Jouko Hoffrén
H. J. Honkaniemi
Tuulikki ja Heikki Hosia
Ritva-Liisa ja Kalervo Hovi
Viljo Huhtaniemi
Bojen ja Lars Huldén
Tuomo Hulkkonen
Risto Husa
Ritva Huttunen
Taina Huuhtanen*

Lauri Hyvämäki
Sylvi Hyvärinen
Juhani Hyytiäinen
Kristiina ja Martti Häikiö
Aira Häkkinen
Esko Häkli
Vilho Hämäläinen
Mirja Härkönen
Toini Härö
Irene Iho
Kimmo Ikonen
Olavi Ikäläinen
Hannu Immonen
Eila Isomoisio
Kaarlo Isorinne
Jussi Isosaari
Simo Isotalo
Kari Istala
Terho Ithonen
Hannes Jansson
Aulis J. Joki
Pirjo Jokinen
Tapio Jokinen
Mauno Jokipii
Kauko E. Joustela
Kyösti Julku
Martti Julkunen
Leevi Junkala
Olavi Junnila
Alpo Juntunen
Osmo Jussila
Kirsti Juvonen
Eero Järventausta
Leila Järvinen
Mauno Jääskeläinen
R. T. Jääskeläinen
Raija Kaapo
Erkki Kaikkonen
Caius Kajanti
Iiro Kajanto
Jorma Kallenautio
Veikko Kallio
Seppo Kallioniemi
Matti J. Kankaanpää
Kyllikki ja Erkki Kansanaho
Katariina ja Kauko Kare
Juhani Karilas
M. O. Karttunen

Aino Katermaa
L. I. Kaukamaa
Leena Kaukiainen
Y. Kaukiainen
V.—V. Kaukovaara
Arto Kauppinen
Marjatta Kauppinen
Ritva Kava
Aira Kemiläinen
Karin Kerkkonen
Gunvor ja Martti Kerkkonen
Veikko Kerkkonen
Maija-Liisa ja Reino Kero
Marja Kettunen
Maiju Keynäs
Eeva ja Yrjö O. Kihlberg
Osmo Kiiskinen
Matti Kinnunen
Heikki Kirkinen
Kyösti Kiiasmaa
Eila Kiuru
Ella Kivikoski
Liisa Kivimäki
Elli ja Jussi Klaavu
Erkki Kleimola
Matti Klinge
Birgit Klockars
Kaisa Koivisto
Katariina Koivumaa
Veli-Matti Koljonen
Hulda Kontturi
Juhani Korhonen
Teppo Korhonen
Onni Korkiakangas
Aura ja Juha Korppi-Tommola
Paavo Kortekangas
Esko Koskela
Airi ja Rafael Koskimies
Yrjö S. Koskimies
Aarne A. Koskinen
Aineli Koskinen
Hannu Koskinen
Hilkka Koskivirta
Heikki Kossila
Auvo Kostianen
Tuomo Koukkula
P. Kouti
Antti Kouttu

Erkki Kouri
Jarl Kronlund
Lolo Krusius-Ahrenberg
Markku Kuisma
Lauri Kujala
Keijo K. Kulha
Seija Kulp
Tapani Kunttu
Jukka Kuparinen
Auvo Kurvinen
Anja ja Erkki Kuujo
Jussi Kuusanmäki
Kaarina ja Matti Kuusi
Reino Kuusi
Pasi Kuusisto
Lotta-Maija Kuusaja
Matti Kähäri
Arja Kämäräinen
Kyllikki Laakso
Matti Lackman
Tauno Lahdenperä
Tuulikki ja Osmo Lampinen
Jussi T. Lappalainen
Taavi Lappalainen
Olavi Latikka
Liisa Latomäki
Helvi ja Matti Lauerma
Erland Laukka
Paavo Launonen
Saini Laurikkala
Tapani Lavi
Leila Lehtimäki
Erkki Lehtinen
Tapani Lehtinen
Reino Lehto
Juhani U. E. Lehtonen
Satu Lehtonen
Kirsti ja Veijo Lehtoruusu
Eino Leino
Pirkko Leino
Unto Leinonen
Eero Leivonen
Pentti Lempiäinen
Vesa Leppälä
Timo Leskinen
Eivi Lihtonen
Henrik Lilius
Helena ja J. Johan Lindberg

Väinö Lindén
Sven Lindman
Juha Lindström
Martti Linna
Jussi Linnamo
Vilho Lintunen
Hannu Linturi
Tapio Listo
Veikko Litzen
Niilo Luukkanen
Laura ja Armas Luukko
Eino Lyytinen
Olavi Lähteenmäki
Veikko Löytyniemi
Markku Löytönen
Timo Majjanen
Asko Makkonen
Veikko Makkonen
Katri ja Antero Manninen
Merja ja Ohto Manninen
Pekka J. Manninen
Markku Mansner
Mikko Marja-Aho
Erkki Markkanen
Martta Martimo
A. E. Martola
Aarne Mattila
Eero Maunu
Raili Mertanen
Pekka Metsola
Leena Miekkavaara
Martti Miettinen
Anna-Liisa Mikkeli
Mikko Mikkeli
Eino Mikkola
Keijo Mikola
Helmi Murasmaa
Seppo Muroma
Eino Murtorinne
Hannu Mustakallio
Aino Mustonen
Seppo Myllyniemi
Markku Mäenpää
Aarne Mäkelä
Aimo Mäkelä
Anneli Mäkelä
Jaakko ja Kaarina Mäkelä
Reino Mäkelä

Riitta Mäkelä
Simo Mäkelä
Erkki Mäkinen
Paavo Mäkinen
Kyllikki ja Matti Männikkö
Matti Määttä
Sylvi Möller
Mirja L. Mönkkönen
Toivo Mönkkönen
Terhi Nallinmaa-Luoto
Aila Narva
Jorma Nerhko
Hannu Nevalainen
Leena Niemelä
Marja Niemelä
Arja Niemi
Erkki J. Nieminen
Olli Niiranen
Vilho Niitemaa
Sigrid ja Oscar Nikula
Erkki A. Niskanen
Viljo Nissilä
W. E. Nordström
Pertti Nummela
Maija ja Jaakko Numminen
Simo Nuotio
Raimo Nurmio
Kerttu ja Yrjö Nurmio
S-B Nyberg
Toivo Nygård
Erkki Nyrhinen
Risto Näätänen
E. Oinas
Annikki Oja
Matti Oja
Asko Ojakoski
Raija Ojala
Antti-Jukka Oksanen
Samuli Onnela
Eljas Orrman
Raimo Paakkunainen
Helvi-Riitta Paananen
Eero Paappa
Arkkipiispa Paavali
Jaakko Paavolainen
Ernst Palmén
Heikki Palmén
Pentti Paloniemi

Pentti Papunen
Juhani K. Parkkari
Jorma Parkkonen
Reijo Paronen
Kaarle Peltola
Tuula Peltola
Risto O. Peltovuori
Antero Penttilä
Ulla ja Touko Perko
Keijo Perälä
Tauno Perälä
Asko Pesonen
Leo A. Pesonen
Niilo Pesonen
Lars Pettersson
Erkki Pihkala
Kai Pihlasviita
Juhani Pülonen
Taito Püroinen
Marja-Liisa Pimiä
Martta ja Lennart Pinomaa
Sylvia ja Kauko Pirinen
Anita ja Kari Pitkänen
Hilkka Pitkänen
Gösta Plank
Jorma Pohjanpalo
Raimo Pohjola
Ursula Pohjolan-Pirhonen
Helge Pohjolan-Pirhonen
Eeva-Liisa ja Tuomo Polvinen
Maili ja Lauri Posti
Leena Puhakainen
Kalevi Puistolinna
Meeri Pulkkinen
Hilkka ja L. A. Puntila
Helga Puramo
Eeva Pusa
Riitta Pylkkänen
Marja-Liisa Pyöli-Vainio
Reino Raappana
Jussi Rainio
Tuire Raitio
Liisa Rajamäki
Carl Ramsdahl
Lilli ja J. W. Rangell
Raimo Ranta
Antti Ranta-Knuuttila
Reino Rantanen

Markku Rantasalmi
Tauno Rantonen
Marjatta ja Viljo Rasila
Henry Rask
Pirkko Rastas
Irma Ratasvuori
Pirjo Rauhala
Heikki Rauramo
Jyrki Rautala
H. Rautkallio
Pekka Repo
Esko Riepula
Ilkka Riihimäki
Kalevi Rikkinen
Marjatta Rintamäki
Irja Rintanen
Markku Rintanen
Kristiina Ritari
Pirkko Rommi
Irja ja Viljo Rommi
Carl-Magnus Roos
Antti Rosenberg
M. Rosenberg
Pirkko Rouhiainen
Ahti Ruhanen
Liisa Ruismäki
Sirpa-Leena ja Jorma Rusanen
Kaarina ja Martti Ruutu
Ahti Rytönen
Juhani Saarenheimo
Sinikka ja Timo Sahi
Alpo Salmela
Kauko Salmenkallio
Anneli Salmenkylä
Jarmo Salmi
Veijo Saloheimo
Torsti Salonen
Irmeli Salvén
Lauri Santamäki
Eero Sappinen
Jaakko Sarkamo
Erkki Sarkki
Pekka Sarvas
Jussi Saukkonen
Henrik Schauman
Per Schybergson
Leena ja Kari Selén
Rauno Selin

Eila Seppä
Matti Seppä
Martta Seppänen
Eila Serälä
Päivi Setälä
Voitto Setälä
Martta Sevio
Ari Sihvola
Unto Siivonen
L. A. Sillanpää
Heli ja Reijo Siltanen
Lauri Simojoki
Seppo Sipilä
Marjo Sirén
Olle Sirén
Vuokko ja Hannu Soikkanen
Virva-Liisa ja Arvo M. Soininen
Meri Soininen
Heikki Soininvaara
Risto Sorjonen
Tapio Sormunen
Antti Sovijärvi
Torsten Steinby
Jarl Stormbom
Tarja Strandén
Alli ja Esko Suhonen
V. J. Sukselainen
Lea Sundström
Eino E. Suolahti
Riitta ja Jaakko Suolahti
Marja-Liisa Suomalainen
Eila Surakka
Sirikka ja Seppo Suvanto
Tellervo ja Pekka Suvanto
Veli-Matti Syrjö
Marja-Leena Taanila
Vappu Tallgren
Irja ja Veikko Talvi
Ilmar Talve
Sakari Talvitie
Aatos Tanskanen
Urpo Tapper
Niilo Teerijoki
Jouko Teperi
Holger Thesleff
Kerstin ja Carl-Eric Thors
Anne-Maj Tiihonen
Allan Tiitta

Marjo Timonen
Hertta Tirranen
Heikki Toivanen
Irmeli Toivanen
Hillevi ja Timo Toiviainen
Kalevi Toiviainen
Jouko Toivonen
Eero Tolamo
Seija ja Päiviö Tommila
Matleena Tornberg
Taimi Torvinen
Antero Tuomela
Helena Tuomela
Paula Tuomikoski-Leskelä
Uuno Tuominen
Oiva Turpeinen
Rauno Turunen
Kirsi Uimonen
Elisabeth Uschanov
Kauko Uimonen
Ari Uino
Helge Ukkola
Mikko Uola
Ester Uotila
Salme Urponen
Kaari Utrio-Linnilä
Martti Vahermo
Jouko Vahtola
Riitta-Sisko Vainikainen
Sinikka Vainio
Jorma Vallinkoski
Aila ja Niilo Valonen
Risto Valpas
Mika Waltari
Heikki Valtonen
Anna Kaarina Valve
Emmi ja Heikki Waris
Riitta Waris
Marja Vasala-Fleischer
Ensio Vasarla
Pentti Wavela
Irma ja Olli Vehviläinen
Sirikka ja Lasse Vihonen

Juhani Viitala
Urpo Vilenius
Ilkka Vilkkumaa
Kustaa Vilkuna
Allan Viranko
Kaarlo Wirilander
Marja ja Pentti Virrankoski
Kari O. Virtanen
Keijo Virtanen
Matti Virtanen
Helmi ja Pertti Virtaranta
Marjatta ja Roberto Wis
Pirjo ja Eero Voima
Liisa ja Jouko Voionmaa
Helli Voutilainen
Raili Vuorela
Paula ja Toivo Vuorela
Heikki V. Vuorinen
Olli Vuorinen
Olli Välikangas
Lea Välisaari
Heikki Ylikangas
Hilkka Ylipartanen
Tuomo Ylipartanen
Aulikki Ylönen
Matti Ylöstalo
Toini Yrjö-Koskinen
Kaarina ja Seppo Zetterberg
Elisabeth ja Sven-Erik Åström
Heikki Öhberg
Inkeri ja Yrjö Blomstedt
Vilma Haavio
Sune Jungar
Pentti Koivuonen
Marita Kokko
Kalervo Laitinen
Pekka Lampinen
Eero Matinoli
Leena Mäkitalo
Helena Pursiainen
Matti Rantala
Vesa Silventoinen
Tapio Vähäkangas

Alajärven kunnankirjasto
Etelä-Pohjanmaan maakuntaliitto
Helsingin kaksoisyhteislyseo
Helsingin Kauppakorkeakoulu
Helsingin yliopiston Kirkkohistorian laitos
Historiallinen Yhdistys r.y.
Historiska föreningen r.f.
Hämeenlinnan maakunta-arkisto
Hämeen Sanomat Oy
Itä-Suomen Instituutti
Jakomäen yhteiskoulun kannatusyhdistys r.y.
Joensuun maakunta-arkisto
Jyväskylän kaupunginkirjasto
Jyväskylän maakunta-arkisto
Jyväskylän yliopiston Historian laitos
Kajaanin kaupunginkirjasto
Kansallis-Osake-Pankki
Kalevan yhteiskoulun kannatusyhdistys r.y.
Keravan kaupungin kirjasto
Korkeakoulu- ja tiedepoliittinen tutkimussäätiö
Kronos r.y.
Kuopion kaupunginkirjasto
Mikkelin hiippakunnan tuomiokapituli
Mikkelin maakunta-arkisto
Munkkiniemen yhteiskoulu
Oriveden Opisto
Oulun Historiaseura r.y.
Oulun kaupunki
Oulun maakunta-arkisto
Oulun yliopisto
Paikallishistoriallinen toimisto r.y.
Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys
Satakunnan museo
Posti- ja lennätinhallitus
Studium Catholicumin dominikaanit
Suomalaisen Kirjallisuuden Seura
Suomen Historiallinen Seura
Suomen Kotiseutuliitto ja aikakauslehti Kotiseutu
Suomen Muinaismuistoyhdistys r.y.
Suomen Sukututkimusseura
Tampereen Historiallinen Seura
Suomi-Seura r.y.
Svenska litteratursällskapet i Finland
Teologinen Aikakauskirja-Teologisk Tidskrift
Turun Historiallinen Yhdistys r.y.
Turun kaupungin historiallinen museo
Turun maakunta-arkisto
Turun yliopiston kirjasto

*Työväen taloudellinen tutkimuslaitos
Valkeakosken kaupunginkirjasto
Valkeala Opisto, Kirstillinen Kansanopisto ja Kansankorkeakoulu
Varkauden kaupunginkirjasto
Vihdin kunta
Historian Opiskelijoiden Liitto
Historian Ystävien Liitto
Historiska Samsfundet i Åbo
Kangasalan kunta
Taloushistoriallinen Yhdistys*

Sisällys

Kosken ja Lammin yhteiskuntaoloja viime vuosisadalla	19
Itähämmäläinen kartanoyhteiskunta viime vuosisadalla	28
Pälkäneen ja Kangasalan kylä viime vuosisadalla	39
Puhe Gunnar Suolahden muotokuvaa paljastettaessa	56
Kirjallinen ja kansanomainen traditio Hämeessä v. 1604 tapahtuneesta luonnonmullistuksesta	63
Sota kansojen ja erityisesti oman kansamme historiassa	75
Kolmikymmenvuotisen sodan perintö	81
Suomen nykyinen maalaisyhteiskunta historiallisen kehityksen tuloksena ja asutuspolitiikan lähtökohtana	87
Sarkajaon synty	104
The Distribution of Wealth in Finland in 1800	124
Lokaliseringen av yrkes- och socialgrupperna i Åbo under ryska tiden	145
Maallepaon kulttuurihistoriaa	155
Uskonkappaleita ja tosiasioita	162
Kuka hajoitti eduskunnan ja miksi 1929	170
Laittomat asevelvollisuuskutsunnat ja torpparikysymys	183
Tutkimus Suomen poliittisista ilmastovyöhykkeistä	194
Vaihtoehtoko	198
The Structure of Mortality during Catastrophic Years in a Pre-industrial Society	202
Var katastrofen ooundviklig?	207
Godsdriften i Norden under 1600-talet. Sammanfattning	211
Pentti Renvall. Muistopuhe	218
Historian kahdenlaiset totuudet. Avaussanat	223
Akateemikko Eino Jutikkalan kirjallinen tuotanto 1929—1977.	225
Koonneet Tuula Rantanen ja Leena Pärssinen	225
Lyhenteet	248

Kosken ja Lammin yhteiskunta- oloja viime vuosisadalla

*(Otteita Hämmäläis-Osakunnan kesällä 1929 toimeenpanemalla retkellä suorite-
tuista kyselyistä ja tutkimuksista)*

Kautta viime vuosisadan näemme Hämeen maaseudulla kaksi yhteiskunnallisesti erilaista piiriä omine pitkäaikaisen kehityksen luomine olosuhteineen: toiselta puolen kartanot 1700-luvun lopulla ja 1800-luvun alussa muodostuneine, irrallisine ja muuntelevaisine torppariväestöineen, toiselta puolen vanhoilliset kylät, joissa perinnäiset tavat elivät vahvempina ja kylän asukkaita toisiinsa liittäivät siteet säilyivät isonjaonkin jälkeen monessa muodossa ja joissa huomattavimman osan omistamattomasta luokasta muodostivat talojen ruoassa olevat rengit ja piijat. Me kohtaamme tuota kyläläisten yhteiselämää niinhyvin monenlaisissa taloissa kyläkokouksissa, joita isännät keskenään pitävät, tai kylänpaimenessa, jollaisen vanhat ihmiset vielä muistavat Porvolan kylästä, kuin nuorison kesäisissä keinuleikeissä, nurkkatansseissa, joita järjestettiin talvisin joka sunnuntai-illaksi vuorotellen eri talojen tupiin, tai kylätappeluissa, joissa kahden eri kylän miehet seisoiivat vastakkain. Havaitsemme niinikään, että ne oikeusperiaatteet, jotka olivat luoneet sarkajaon, elivät kylissä vielä 19:nnessä vuosisadalla, vaikka isojako jo oli käyty: jos talo jaettiin kahtia, kuten esim. Huljalan Kokkila Kokkilaan ja Sarapistoon, tapahtui se siten, että jokaisesta peltolohkosta joka toinen sarka jäi Kokkilalle, joka toinen Sarapistolle; tällaisten osatalojen niityistä taas kerrotaan, että joko korjasi kumpikin talo niistä heinää vuorotellen eri vuosina (Kokkila ja Sarapisto) tai tehtiin heinää samasta niitystä siten, että ensin käytiin „lota” niityn keskeltä, ja siitä alkoi toinen niittää toisaanne, toinen toisaanne (Etolan Nikkarit), tai peräti yhteisesti (Hyrkkälä). Eto-laisten sotamiehensaroissa (entisissä ruotutorpan maissa) säilyi vainiopakko aina siihen asti, kunnes toiset talot rupesivat viljelemään saroi-
saan kylvöheinää.

Paitsi talollisia, kartanoiden väkiä ja käsityöläisiä esiintyivät huomattavimpina yhteiskunnallisina ryhminä kartanoissa voudit, muonamiehet ja

torpparit ja kylissä talon ruoassa olevat palkolliset, joita tavattiin myös vaikka vähemmässä määrin kartanoissa, ja itselliset.

Palkolliset

Jo ennen juhannusta kysyttiin piialta tai rengiltä, jäisikö hän seuraavaksi vuodeksi taloon, ja juhannuksena, Hauhon kirkkopyhänä, oli Hauhon kirkolla pestuumarkkinat. Harvoin kuitenkin koskelaiset siellä saakka kävivät, vaan pestaus tapahtui yksinkertaisesti siten, että rengeiksi tai piioiksi aikovat pistäytyivät taloissa siitä sopimassa, tai siten, että muutamat naisihmiset maksua vastaan toimittelivat taloihin väkeä ja ihmisille paikkoja. Rengeille maksettiin enemmän, jos osasi tehdä metsäreen, ja piioilta taas kysyttiin, osasiko kutoa kangasta — ja häpeä olikin, jollei osannut. Naiset saivat 5 markkaa, miehet 10 markkaa pestiä, ja rahapalkka saattoi noin 50 vuotta sitten nousta miehille sataan, naisille viiteenkymmeneen markkaan. Nämä summat ovat korkeimmat kaikista niistä toisistaan poikkeavista tiedoista, joita tästä seikasta annettiin; toisten mukaan oli rengin palkka 40—50 markkaa, jopa 25 markkaa, piian 30; joku taas muisti 80 ja 40 markkaa, muuan 67-vuotias oli 17 vanhana tyttönä palvellessaan saanut 27 mk. Rahapalkan lisäksi saivat rengit kaksi varttista (rohtimista) ja yhden liinaisen paidan, puolivillaisen puvun, suvi- ja talvisaappaat, 2 paria sukia ja 2 paria tumppuja, piiat 15 kynnärää varttia ja 10 liinaa, pukukankaan, 2 paria nahkaisia pieksuja, 2 nauvaa villoja sukkiin ja tumppuihin ja kapen pellavaa omaan kylvöön; väliin oli rengeilläkin tällainen pellavamaa. Parsellit tässä vuosisadan loppupuolelta periytyvän muistitiedon mukaan laaditussa luettelossa ovat samat kuin niissä tiedoissa, joita Wetterhoff naapuripitäjästä Asikkalasta antaa v. 1807. Rahapalkallaan ostivat naiset mustan pukukankaan ja 10—12 markkaa maksavan silkin, miehet pyhäpuvun kankaan; kaikki nämä tavarat saatiin kiertävältä konttiryssältä. Erään rengin kerrotaan ottaneen koko vuoden rahapalkastaan komean piipun.

Elokuussa oli pestipäivä, ja sen jälkeen ei saanut enää mennä kauppaansa purkamaan. Viikon kuluttua pyhänmiestenpäivästä oli mentävä taloon, ja senjälkeen ei päässyt kyläilemään muuta kuin lupaa pyytämällä, ennenkuin seuraavan vuoden kissaviikolla, jolloin palkollinen oli kokonaan vapaa, säälipä vielä emäntä evästäkin siksi ajaksi. Palkolliset nukkuivat tuvassa yhdessä talon nuorten kanssa, miehet ovensuussa, naiset peränurkassa, ja söivät samassa pöydässä kuin isäntäväki. Mutta silti ylläpidettiin jyrkkää säätyerotusta: talon lapsen ja palkollisen avioliittoa pidettiin suurena häpeänä — joskus kyllä poika nai piian, mutta silloin oli lähdettävä kotoa pois ja ruvettava työmieheksi. Palkolliset olivat jotenkin isäntäväkensä mielivallan alaisia, mikä oli paljon ankarampi kuin kartanoissa, missä „rengelle ja piioillekin annettiin arvon”, ja vaikka piiat ja rengit teittelitivät talon tyttäriä ja poikia, sinuteltiin heitä. Aina kahden viikon päästä oli palvelijain määrä mennä kirkkoon ja talvisin vietiin heitä sinne Etolastakin hevosella. Joka sunnuntai piti näet talosta olla kuormallinen väkeä kirkossa, ja kun nämä palasivat sieltä, täy-

tyi heidän tuoda terveisiä kirkosta ja kertoa kotiinjääneille, mistä saarnattiin. Joulukirkkoon menivät kaikki, paitsi emäntä, joka jäi askareille. Joululahjoja ei talonpojissa palkollisille annettu, mutta kyllä herrasväessä.

Naisilla, niin pian kuin olivat rippikoulunsa käyneet, teetettiin yleensä yhtä kovaa työtä kuin miehilläkin: riihessä heillä oli kädessä sama ase, elopellolla oli molemmilla sirppi — vain lapset sitelivät ja isäntä kykkäsi —, ja ojaa he kaivoivat kuten miehetkin. Ulkotyö alkoi kesäisin kello neljältä aamulla ja jatkui auringonlaskuun (kello kahdeksaan) saakka; talvisin tehtiin puhdetöitä pihtivalkean ääressä kello kymmeneen asti. Riihelle mentiin muutamissa taloissa jo heti puoliyön jälkeen.

Jos palveli useamman vuoden, pidettiin talossa häät, ja senjälkeen rupesi renki tavallisesti muonamieheksi tai itselliseksi.

Itselliset

Isonjaon jälkeen, kun kylän yhteinen tonttimaa oli jaettu eri talojen kesken, täytyi itsellisen rakentaa huoneensa jonkun talon maalle ja suorittaa tontista vuokraa; toiset tekivät päiviä myöskin polttopuista ja laiturimesta. Hirret itsellisen tupaan tuotiin talkoilla, jollaisia pidettiin keskipyhinä (s.o. kolmas joulu-, pääsiäis- ja helluntaipäivä); niillä näet oli niin paljon pyhän leimaa, että varsinaiset työt silloin lopetettiin puolesta päivästä. Usein antoivat talolliset myöskin hirret ilmaiseksi. Ne itselliset, jotka tekivät muonamiehenkontrahdin, sitoutuivat olemaan talon työssä 2—3 päivää viikossa saaden vapaan tontin, polttopuut, pari naulaa sukkavilloja ja ruistynnyrin viikkopäivältä vuodessa. Myöhemmin kasvoi tämä jyvämäärä. Sopimukseen kuului lisäksi, että sai talosta työtä maksua vastaan muinakin päivinä. Päiväpalkat eivät olleet suuria: vanhalla Eenokilla Etolassa oli ollut tapana ottaa vain 80 penniä päivältä, ja sellaisen ammattimiehenkään kuin nikkarin palkka ei kuutisenkymmentä vuotta sitten kohonnut markkaa ylemmäksi. Niitä, jotka kävivät taloissa auttamassa vuoden kiireimpänä aikana, viljaa puitaessa, sanottiin riihimiehiksi, ja he saivat riihestä kapan tai puolitoista jyviä. Mikkelinpäivänä, muutamissa paikoissa pyhäinpäivänä, kutsuttiin riihimiehet taloon ja tarjottiin heille päivällistä ja kahvia. Toiset talot kutsuivat maallaan asuvat itselliset luokseen jouluilta, ja aina he olivat vieraina talossa tarjoutuissa pidoissa.

Kylätorpat, varsinkin Etolan, olivat niin pieniä, että ne paremminkin muistuttivat itsellisiasuntoja. Joku määrä miehenpäiviä vuodessa — esim. 25, Mäki-Lampolan molemmilla „torpilla” vain 5 — oli vuokrana tontista ja perunamaasta, ja vaimokin saattoi käydä niitä tekemässä miehen edestä. Riihipäivistä laskettiin 1 päivä ja 3 tuntia. Ilolalla oli suurempi torppa, josta suoritettiin vuosittain paitsi päivätöitä 5 kappaletta puolanmarjoja, 5 naulaa voita, 5 naulaa aivinaista lankaa ja 2 rohtimista säkkiä, molemmat viimeksimainitut talon pellavasta. Myös Siilmäellä oli niin iso torppa, että se teki 2 päivää viikossa paitsi apupäiviä ja maksoi samantapaiset luontaisuuoritukset kuin Ilolankin torppa, lisäksi oli vaimolla vel-

vollisuus käydä kuurauspäivänä, juhannuksen edellä, talossa siivoamassa. Hyväneulan talojen torpilla taas ei ollut mitään maksuja, vaan velvollisuus tehdä 2 päivää työtä viikossa ja kesällä apupäiviä.

Kartanoiden voudit

Kartanon voudiksi pääsi usein joku kauan talossa ollut ja kokenut renki. Eri kartanoissa oli työvalvonta järjestetty hyvin eri tavoin riippuen tilanomistajan asemasta ja toimesta. Niinpä Kurkijärvellä, missä isäntänä oli alinomaa matkoilla liikkuva kruununvouti, oli kaksi sihteeriä; kun vouti oli kirjoitustaidoton, täytyi hänen joka ilta mennä sihteerin luo ja antaa päivätyöt muistiinmerkittäviksi; sihteerillä oli hallussaan myöskin jyvääitan avain, ja hän oli aina mukana, kun siellä käytiin. Kurjalassa, jossa kauan aikaa oli vain mamselleja ja ryökinöitä isäntäväkenä, oli pehtoori eli tilanhoitaja, joka asui kirkolla, mutta kävi tarpeen vaatiessa Kurjalassa asioita selvittämässä. Hän puhui mielellään ryökinän kanssa varsinkin väen kuullen ruotsia, vaikkei sitä paljoakaan taitanut, niin että kerran muuan torppari kiukuissaan tokaisi hänelle: „Puhu suomea, että ittekin ymmärrät”. Vieraan kielen puhuminen herätti aina katkeruutta; Kurjalan ulkotalossa Hakalassa oli kerran „paha ruotsalainen” vouti, ja häntä kerrotaan torpparien usein hakanneen. — Myös Käikäälässä oli erikseen koulunkäynyt pehtoori ja sitäpaitsi vouti, joka ei osannut kirjoittaakaan ja jota rengit sinuttelivat. Häntä nimitettiin Luikku-Jussiksi, sillä hänellä „oli seittemän hätää kun äkkäs että isäntä paikois oli” — tahtoi näet isännän aikana näyttää kovin jyrlytä ja komentelevaiselta. Toista oli takanapäin: kerrotaan, että joka voutia piti hyvänä muistaen häntä silloin tällöin sahdilla ja viinalla, se pantiin aina helpompaan työhön.

Voudin tehtävänä oli soittaa ruokakellot, missä eivät piiat sitä tehneet, ja viedä taksvärkkikutsut torppareille. Kurkijärvellä sai vouti piiiolta apua tässäkin toimessa. Käikäälässä taas vei käskyläispoika sanan lähimpään torppaan, mistä torpan lapset kuljettivat sitä eteenpäin. Työssä oltaessa oli vouti Kurkijärvellä aina etumiehenä, ja jos hän itse sattui toisella vainiolla olemaan, oli voutiska mukana, ja kyllä hänkin osasi ärähtää, jos laiskoteltiin. Isäntä kestisi voutia vähäväliä viinalla pääraennuksessa. Kurjalassa taas oli vouti vain johtamassa itse paljoakaan ottamatta osaa työhön; talvella oli hänelläkin tosin hevonen, mutta hän antoi toisten tehdä kuormat. Kun mentiin heinäniitylle, esim. Kurjalasta kauas Huljalaan tai Padonmaahan, missä oltiin kokonainen viikko eväät, pata, mikit y.m. ruokakalusto, vieläpä keittäjätärkin mukana, toi voutiska joka päivä miehelleen oman evään, ettei tämän tarvinnut muun heinäväen kanssa olla samassa ruoassa. Vouti jakoi päivällisille (Kurjalassa ainakin jo v. 1870 tienoissa) merkiksi suoritetusta päivätyöstä pahlilapun; kun nämä itse alkoivat valmistaa samanlaisia liikalappuja ja siitä syntyi riitoja, otettiin metallilaput käytäntöön.

Talon ruoassa olevia renkejä ei kaikissa kartanoissa ollut lainkaan, sillä omettamies ja tallimies olivat ainoat rengit, ja hekin olivat Käikäälässä omissa ruuissaan. Toista vuosisataa kestänyt kehitys kartanotaloudessa oli johtanut sellaisiin olosuhteisiin, että varsinaiset peltotyöt suoritettiin yksinomaan torpparien ja muonatorpparien (kansan kielessä muonamies), avulla. Sensijaan ruokittiin talossa edelleen kiertävät käsityöläiset — s.o. suutarit ja räätälit, sillä seppä oli oma —, jotka kartanossa vieraillessaan asuivat erikoisissa hantvärkkärien huoneissa, mitkä Käikäälässä sijaitsivat taksvärkkituvan yhteydessä. Suutari teki kaikkien palkollisten kengät ja saappaat, varhaisemmin muonamiestenkin. Näiden asema kartanoissa oli suunnilleen sama kuin kylissäkin, paitsi että heidän asuntonsa ei ollut oma, vaan kartanon.

4-päiväinen muonamies sai (Käikäälässä) paitsi asuntoa 4 tynnyriä rukiita ja 2 tynnyriä ohria vuodessa. Ylipäivistä maksettiin talvella, s.o. pyhäpäivästä vappuun, 80 penniä ja kesällä miehille 1 marka, naisille 70 penniä. Nuo ohratynnyrit ovat kai kuitenkin myöhemmin lisättyjä. Kurkijärven olojen kertoja ei niitä muistanut. Lähes vuosisadan oli sekä palkkaustapa että palkan suuruus pysynyt jotenkin muuttumattomana¹. Vuonna 1848 Kurjalassa tehdystä, meille säilyneestä sopimuksessa lupautuu muonamies tekemään 3 viikkopäivää kesällä (maariasta mikkeleihin) ja 2 talvella sekä 10 päivää vuodessa, kun saa 3 tynnyriä rukiita ja yhden ohria ja yhden leiviskän silakoita. Kauppaan sisältyy se ehto, että muonamiehen kutsuttaessa piti saapua vaimoineen kartanoon työhön ruokaa ja 50 kopeekan (?!) päiväpalkkaa vastaan. Ylipäiviä tehtiin kyllä halukkaasti, jotta saatiin jotain työansiota, vaikka niistä maksettiinkin vähemmän kuin sivullisille. Kartanoiden muonamiehet olivat yleensä hyvin muuttellevaista väkeä.

Torpparit

Kurjalassa on säilynyt suuri joukko torpparisopimuksia aina vuodesta 1797 alkaen. Näemme niistä, että torppareiksi pyrki itsellismiehiä ja entisiä torppareita ja joskus talonpoikiakin. Vain harvoin kirjoitettiin sopimukseen määrävuosia, vaan piti torpparin saada asua torppaansa niinkauan kuin hän piti sopimuksen voimassa; muussa tapauksessa sai hänet ilman oikeudenkäyntiä häätää. Että tällaista silloin tällöin tapahtui, käy selville jo siitäkin, että muutamien sopimusten mukaan muuttaa uusi vuokralainen torppaan „ensi toukokuun 1 p.” tai „heti”, vaikka säännöllinen torpparien muuttopäivä oli, kuten tunnettua maaria. Erään häädetyin torpparin kerrotaan kävelleen Turkuun asti tuomarilta oikeutta hakemaan, mutta ei siitä matkasta mitään apua koitunut.

Pääasiallisimman osan veroista muodostivat ajopäivät, joita oli 2—3 viikossa. Jos saa käsiinsä useamman samaa torppaa koskevan sopimuk-

¹ Vert. Danielsson-Kalmari, Aleksanteri I aika, I siv. 281.

sen, huomaa, että näiden lukumäärä kasvaa ajan kuluessa. Niinpä vaadittiin Kurjalan Mukkilasta v. 1831 ja 1846 2 ajopäivää, mutta v. 1865 3. Sitäpaitsi oli tehtävä 5—10 apupäivää (hjälpdagsvärken) kiireimpinä työaikoina ja avustuspäiviä (handräckningsdagsvärken) pellavan ja hampun loukutuksessa, lihtauksessa ja puhdistuksessa, perunan kylvämässä ja nostamisessa, manklauksessa y.m. sekä suoritettava riihin tappaminen vuoroon niiden kartanon alustalaisten kanssa, jolle se kuului — kaikkia torppareita ei näet yksissä riihissä tarvittu. Nämä avustuspäivät olivat enimmäkseen naistenpäiviä, ja niiden tekijä sai talosta ruoan. Kurkijärven torppareilla oli samanlaisena, vuorotellen lankeavana velvollisuutena, paitsi puimista, silppumyllyn käyttäminen. Silppua tarvittiin niin paljon, että kustakin torpasta piti viikon ajan olla kaksi miestä ja yksi nainen sitä tekemässä. Aikaisemmin ei erotettu apupäiviä ja avustuspäiviä, vaan oli torpparilla aivan epämääräinen velvollisuus käydä kartanossa työssä vakinaisten päiviensä lisäksi heinänteossa, elonleikkuussa, kynnettäessä, teitä rakennettaessa j.n.e. 1800-luvun alkupuolella näyttää apupäivien lukumäärä tulevan tarkalleen sovituksi, mutta nuo puinti-, loukutus- y.m. -päivät pysyvät epämääräisenä suureena ainakin 1870-luvulle saakka (myöhäisempien sopimuksien tarkastamiseen ei minulla ollut tilaisuutta).

Apupäivien tekijät aterioivat yhdessä muun talon ruoassa olevan työväen kanssa. Kauniilla ilmalla oli pöytä katettu kartanon pihalle, sään ollessa sateisen ja kolean syötiin taksvärkkkituvassa (Käikäälä), kyökissä (Kurkijärvi) tai kyökkikamarissa (Kurjala).

Edelleen kuuluivat torpparien velvollisuuksiin matkareissut. Ne tehtiin omin eväin johonkin lähemmin määräämättömään paikkaan — Helsinkiin, Turkuun, Hämeenlinnaan —, ja niiden sijasta voitiin vaatia lautosten kuljetusta. Juuri näistä väitettiin useimpien riitaisuuksien syntyneen. Luontaisuuksiksiin kuului monenlaisia parselleja: rukiita (pari tynnyriä), ohria tai maltaita, kuroja, pellavia, puolukoita, mustikoita, voita, tuhkaa (ei mainita Kurjalan asiapapereissa: muistitiedon mukaan) sekä pellavalankain kehruuta; samalla torpalla ei kuitenkaan ollut kaikkia näitä eri veroja.

Usein puhutaan uudistorpista, jolloin tarkoitetaan sellaisia, jotka torppari raivasi kartanon metsään saaden valmista maata vain jonkun niityn. Sellaisilla oli huomattavia verohuojennuksia ensi vuosina „korvauksena rakennuskustannuksista”, sillä sopimukseen sisältyi, että torppari ainakin osittain rakensi tarvittavat huoneet. Niinpä sai eräs entinen lampuuti v. 1807 kolme niittyä 16 ajopäivää vastaan; neljän vuoden kuluessa oli hänen rakennettava itselleen aitta ja lato saaden niistä vetää pois 2 ruis-tynnyriä vanhasta velastaan kartanoon; isäntä rakennutti pirtin ja navetan. Näinä neljänä vuonna sai torppari raivata itselleen peltoa niin paljon kuin halusi, mutta niiden jälkeen oli hänen suoritettava kartanoon samantapainen vero kuin muidenkin, vanhempien torppien. Koko sopimus laadittiin 10 vuodeksi. — Uudismaata sai kuka hyvänsä muokata, ja se oli luonnollisesti isännälle hyvin mieluistakin, mutta kaskeaminen oli ankarasti kielletty. Kuitenkin kartanot itse polttivat vielä 1860-luvulla suuria metsäalueita kaskiksi. Oli hyvin epävarmaa, miten kauan sai naut-

tia raivaamistaan pelloista; juuri tällainen uudisviljelijä oli sekin torppari, joka häädetyksi jouduttuaan epätoivoissaan läksi Turkuun vaelta-
maan.

Että torppien peltomaa kuitenkin oli lakkaamatta kasvamassa, näkyy jo siitäkin, että se ruismäärä, joka torpparien velvollisuutena oli kylvää peltoonsa syksyllä ennen poisuuttoaan, oli vanhemmissa sopimuksissa pienempi kuin nuoremmissa, esim. mainitussa Mukkanilassa v. 1846 1 1/2 mutta v. 1865 2 tynnyriä. Näistä luvuista saamme myös käsityksen torppien suuruudesta. Useilla oli (vielä 1870-luvulla muistitiedon mukaan) vain yhden tynnyrin ruiskylvö, ja viljaa oli toisinaan ostettavakin. Kolmi-
vuoroviljelys oli torpan maissa vallitsevana. Niitytä oli kaksi ladonala, joten heinät riittivät yhdelle hevoselle. Pari lehmääkin oli torpassa, mutta karjallehan ei heiniä siihen aikaan paljoa taloissakaan annettu. Lisään-
sion saanti oli vaikeata, kunnes 1870-luvulla alkoivat tukinvedot. Kii-
reimpänä työaikana taas oli alituisesti käytävä, kartanossa, niin että ker-
rotaan väliin pellaviakin jääneen peltoon lumen alle. Suurimpia hanka-
luuksia tuotti se, että torpat olivat kovin etäällä kartanosta. Kurkijärvellä
pääsivät kauimpana asuvat torpparit vasta 1/2 10 aikaan kotiin, ja kello
kolmelta oli taas viimeistään lähdettävä; tällä välin täytyi emännän vielä
valvoa sääliäkseen evästä konttiin. Kurjalalla oli Huljalan kylässä lam-
puoteja, joiden torpparien piti tehdä päivätyönsä kartanoon, heidän oli
jo illalla kuljettava Kurjalaan ja oltava yötä siellä taksvärkkittävissä, voi-
dakseen seuraavana päivänä olla kartanon työssä.

Yhteiskunnalliselta arvoltaan olivat torpparit lähellä muita alustalaisia. Näiden kanssa he solmivat avioliittoja, joku varakkaan torpparin tytär
saattoi sentään päästä taloonkin emännäksi. Kun kartanossa oli pidot,
kutsuttiin koko aloo kahville ja päivällisille, joita tarjoiltiin väentuvassa
ja pakarissa. Jos torppari oli niin hyvissä varoissa, että voi valmistaa pi-
dot suurina perhejuhliinaan, kutsui hän niihin isäntäväkensä. Rovasti ja
ruustinna istuvat kuitenkin parhaimmalla paikalla, ja kartanon herras-
väki otti vasta heidän jälkeensä.

Mitään sellaista kiinteätä yhteyttä kuin kylän talollisilla ei kartanon
torppareilla ollut, mutta oli sentään ainakin Kurjalan aloon nuorisolla
samanlainen kokoontumispaikka kuin kylissäkin, nimittäin keinumäki
pajan takana. Täällä vietettiin sunnuntaiehtoot; useasti „oltiin päissään”
ja elämöitiin kovasti, sillä alookansa oli hurjempaa väkeä kuin kylien
asukkaat. Noin 30 vuotta sitten keinu hävitettiin kartanon toimesta. Ky-
lien nurkkatansseissa kävivät nuoret tanssimassa, ja usein syntyi tällöin
tappeluita kyläläisten ja alustalaisten välillä. Kartanon huoneissa ei
saanut tanssia paitsi talkooiltoina, ja Käikälässä mainitaan lisäksi
sisäneitsyen nimipäivän olleen tällaisen tanssitilaisuuden.

Vähän toisessa asemassa kuin torpparit olivat kartanoiden lampuodit. Heilläkin oli velvollisuutenaan määrätty luku ajopäiviä — vuodessa, ei
viikossa — sekä kaupunginmatkat, mutta monenlaiset luontais-, vieläpä
rahasuoritukset ja vastuu talon veroista muodostivat kuitenkin huomat-
tavimman osan heidän rasituksiaan. Lampuodi viljelikin kokonaista ta-
loa, ja kun hänellä ei usein paikkaan tullessaan ollut tarpeeksi elukoita,
annettiin hänelle kartanosta vuokra-ajaksi inventariolehmä ja -lammas.

Missään edellämainituista sopimuksista ei ole erikseen mainittu ruukiinleikkuupäivää, sillä oli ilman muuta luonnollista, että silloin tultiin kartanoon työhön. Ruis näet leikattiin aina kartanoissakin talkoilla, ja niihin saapui 2—3 henkeä, jopa useampiakin jokaisesta torpasta, niin että Kosken ja Lammin kartanoissa saattoi olla satapäinen joukko elopelolla. Talkoisiin kokoontui sitäpaitsi ilmaista väkeä aloon ulkopuolelta-kin. Käikälässä mentiin tällöin työhön kuten muinakin päivinä kesällä kello neljältä aamulla, mutta Kurkijärvellä alettiin työ talkoopäivänä vasta 8—9 aikaan sattuvan suurusloman jälkeen, ja ilmainen väki tuli vasta päivällisiltä (1—2 välissä). Kilpaa leikattiin sitten iltaan kello kahdeksaan asti, ja vouti vielä kehotteli laulamaan, jotta työ sujuisi nopeam-
massa tahdissa. Mutta kun jo aamulla oli tuotu pellolle iso saavillinen väkevää sahtia ja kun piit kantoivat lisää kaiken päivää, olivat monet miehet ennen iltaa niin juovuksissa, että oksentelivat leppäpensaikossa, eikä heidän työstään tullut mitään. Näin kerrottiin Kurjalasta, mutta Kurkijärvellä oltiin niin varovaisia, että sahtia annettiin runsaammin vasta ilta-
puolella; silloin kulki kamreerikin ympäri peltoa jaellen viinaryppyjä paraimmille leikkaajille. Myöskin kahvia tuotiin ainakin jo 1870-luvulla elopellolle. Ruokavälien aikana aterioitiin kartanon pihalla.

Kun sitten pelto oli saatu leikattua, kiruttiin ja hoilattiin, ja vouti huusi hurraata niille, jotka ensimmäisinä pääsivät sarkansa päähän. Kartanoissa ei tehty niin paljon taikoja kuin kylätalkoissa, sillä niissä oli aina mukana vierasta maailmaakiertänyttä väkeä, joka olisi vain ivailnut sel-
laista. Kuitenkin muistettiin aina alettaessa käydä istumassa ensimmäiseksi leikatun sitomen päällä, jotta selkä pysyisi terveenä.

Talkooiltana tanssittiin jossakin ladossa taikka taksvärkkkituvassa, ja kartano kustansi pelimannin ja kesusti häntä kahvilla. Tilaisuus oli tar-
koitettu talkooväelle iloksi, vaikka sinne usein saapui kuokkijoitakin; ei näet ollut kysymys mistään kamppiaistansseista, sillä suurikin väkijoukko vain harvoim sai yhtenä päivänä leikatuksi ne suunnattomat alat, jotka tuona rukiin valta-aikana tätä viljaa kartanoissa kasvoivat. Toisena päivänä ei kuitenkaan enää talkoita jatkettu, vaan leikattiin loppuja omin väin. Joskus pidettiin talkoot suviviljoillekin.

Myllärit ja käsityöläiset

Etolalaisilla oli yhteinen, kyläkokouksen valvonnan alainen mylly kir-
kon luona koskessa, missä myöskin Kurjalan kartanolla, Porvolan kylällä ja kauempana Koskenkylällä oli myllynä. Mylläri oli otettu sellaisilla eh-
doilla, että hän sai asua mylläripuustellia ja viljellä siihen kuuluvaa ky-
län yhteistä maata, kun maksoi vuosittain etolaisille 40 markkaa, mikä summa jaettiin talojen kesken niiden manttaalien mukaan, toi 2 leiviskää sianlihaa sille talolle, missä kunakin vuonna oli papistot (lukukinkerit), ja jauhatti etolaisten viljat. Mylly oli niin huono, että sillä ei muuta ehtinyt-
kään jauhattaa, joten Etolan myllärillä ei ollut mitään sivuansiota kuten

Kurjalan myllärillä, jonka kannatti myllystä ja asunnostaan maksaa vuokraa (v. 1825 tehdyn sopimuksen mukaan) 266 taalaria 32 killinkä ja täysikasvuisen sian sekä kustantaa itse pienemmät korjaukset, jotka Eto-lassa olivat kyläläisten huolena. Huljalan taloilla oli yhteinen myllynä pienessä Kumianojassa. Siinä ei ollut lainkaan mylläriä, vaan kunkin talon omat miehet kävivät kerran kuukaudessa vuoronsa jälkeen siellä viljaansa jauhattamassa.

Käsityöläisistä liittyy kyläelämään lähinnä seppä, jonka kyläkokous pestasi. Räätälejä ja suutareja ei näet ollut joka kylässä, ja he sopivat erikseen joka talon kanssa, ottivatko sen lääniksensä, s.o. tulivatko oppipokineen sinne käsitöitä tekemään, mutta seppä, vaikka asuikin omassa asunnossaan, oli pestattava. Räätäleille ja suutareille maksettiinkin rahassa, mutta seppä sai viljaa, heinää, olkia ja halkoja joka talosta hevosluvun mukaan. Paja rakennettiin yhteisesti siten, että kukin talo vei suuruutensa mukaan — kuten myllyynkin — siihen hirssiä. Jokainen osti itse rautaa, minkä verran tarvitsi, toimitti sysiä pajaan, lähetti pajamiehen sepälle avuksi ja antoi sepälle evästä siksi ajaksi kuin tämä oli hänen työsään.

Kaikuja Hämeestä 9 (1929).

Itähämäläinen kartanoyhteis- kunta viime vuosisadalla

Päijänteen itäpuolella sijaitsevista Hämeen pitäjissä olivat herraskartanot viime vuosisadalla saavuttaneet sellaisen laajuuden, että sikäläiset olot siinä suhteessa muistuttavat Itämerenmaakuntia, joissa vapaat talonpoikaiskylät olivat poikkeuksellisia ilmiöitä. Varsinkin Hartolassa on vaikeata löytää mitään jälkiä entisajan kiinteästä kyläyhteiskunnasta; sen sijalla on lukuisia irrallisia torpparikunta, jolla ei ole mitään muita yhdistäviä siteitä kuin se sama alistussuhde, jossa ne ovat johonkin pitäjän kartanoon. Mutta kartanoiden suunnattoman alueen, harvan asutuksen ja syrjäisen aseman vuoksi eroavat olot läänialueellakin melkoisesti muusta Suomesta.

Mahdollisuus uutisraivauksiin ja sen kartanoille tarjoama tilaisuus käyttää halpaa torpparityövoimaa oli melkein rajaton, ja senvuoksi oli palkollisten määrä supistettu äärimmäisen vähäiseksi. Koskipäässä ei ollut muita kuin vouti ja muutama karjapiika. Navettamiehenkin tehtävät hoidettiin siten, että torppareista vuorotellen kutsuttiin yksi viikon ajaksi lantaa luomaan navetasta ja toinen rehua vetämään; tallimiestä ei tarvittukaan, sillä kartanossa oli vain yksi ainoa hevonen, se, jolla vouti kävi sanoja viemässä. Koskipää oli tosin ”kylmä talo”, s.o. siinä ei siihen aikaan asunut isäntäväkeä. Muissa kartanoissa oli vähän enemmän palkollisia: Pohjolassa oli muutama naimaton renki ja Eekussa naineitakin; miehet saivat silloin talosta ruuan, vaikka asuivatkin perheineen eri rakennuksessa. 1880-luvulla mainitaan Eekussa olleen — paitsi pehtoria ja voutia — etuajaja, joksi pestattiin hyvin voimakas ja ahkera mies, ja kuusi muuta renkiä, mutta vähänhän tämäkin oli verrattuna torppareihin, joita oli toista sataa. Vouti oli alkujaan samalla etumiehenä, ja vain pehtori oli kirjoitustaitoinen mies, joka valvoi työtä ja merkitsi vuodentulot ja päivätyöt muistiin. Silloin kun Koskipää oli kylmä talo, kävi vouti sieltä joka ilta ilmoittamassa päivätyöt Eekun pehtorille. Eekussa säilytettiin makasiinin avaimet, ja Eekun puukhollari tuli Koskipään riihille viljaa mittaamaan. Vielä oli Eekussa kuski, muttei koskaan puutarhuria.

Piian palkka oli noin 30 markkaa rahaa, kahdet kengät, sukat, hame-

kangas, paitakangas ja 10 mk. pestiä; renki taas sai paitsi vaihtelevaa rahapalkkaa tynnyrin rukiita, kahdet saappaat ja sukat, 2 paitaa ja sarkavaatteet sekä 10 mk. pestiä. Erikoisesti on huomattava ruistynnyri, jonka saivat kaikki, siis myös naimattomat, talon ruokaa syövät renkit. Toiset tuhlavaisemmat möivät rukiinsa tai polttivat siitä viinaa, toiset panivat ne säästöön tulevaa torpantalouttaan varten. Paras tapa säästää ja samalla kartuttaa viljavarastoaan oli *lainata* se korkoa vastaan, ja tätä ahkerasti harjoitettiin. — Pestuu tapahtui heinäkuussa kirkonmäellä, ja vapaa ”itteviikko” oli marraskuun 1—8 päivinä. Ennen sitä pitivät piikat kehruutalkoot, sillä heillä oli oma pellavamaansa. Jouluun mennessä piti renkien tehdä urakatytönä reki, puulusikka y.m. itselleen. — Koskipään vouti sai kuutisenkymmentä vuotta sitten palkakseen 100 mk. rahaa, 3 t. rukiita, 1/2 t. ohria, 1/2 t. kuroja, 2 leiviskää muikkuja, 1 leiviskän voita, 2 kappaa suoloja, 1/2 lehmää, 2 tynnyriä perunoita, perunamaan sekä tuopin maitoa ja piimää päivittäin.

Varsinaisia muonamiehiä tai itsellisiä ei yleensä tavattu. Melkein kaikki maa oli kartanon, ja jokainen, joka asettui sille asumaan, tuli torppariksi, mutta näiden joukossa saattoi kyllä olla pienempiä ja kurjempia, jotka tekivät palkkatyötä kartanoon tai taloihin tai suorittivat kaukaisempien torpparien veropäiviä; he saivat markan päivältä. Tällaisilla pikkutorppareilla ei ollut hevosta ja he tekivät kartanoon verona määrätyn luvun jalkapäiviä. Myöhemmin (1890-luvulla) mainitaan vuosisopimuksia: Kotsalon muonamies, jolla ei ollut peltoja, mutta talon asunto, ja joka teki jalkapäiviä, sai 12 hl rukiita ja 3 hl kuroja sekä vähän rahaa.

Myös kartanossa tarvittaville *käsityöläisille* oli annettu torppia. Eekussa oli 3—4 *suutaria*, joilla oli torpat etäällä takamailla ja jotka kaikki yhtä kää käskettäessä tulivat kartanon verstashuoneeseen kenkiä tekemään. Samoin oli torpat *raataleilla*, jotka neuloivat renkien vaatteet — ne renkit, joilla oli vaimo, saivat vain pukukankaan. Mutta veroa ei näillä torpistaan liene ollutkaan. *Seppiä* oli vain yksi, ja hän sai rahapalkkaakin. Samanlaiset suutarin-, raatalin- ja sepäntorpat oli myös Pohjolassa. Teurastajana toimi vouti tai joku torppareista; rakennuksia korjattaessa oli *pykmestari* palkkattava, torpparit tekivät muun työn. Torppaansa asui myös Eekun *mylläri*, maksaen määrätyn veron kartanoon siitä, että sai toisillekin siinä viljaa jauhattaa. Eekussa oli muuan vanha vaimo *paimenena*, samoin Koskipäessä; hänellä oli oma asuntonsa ja hän sai muonan talosta. Pohjolassa taas oli vanha mies karjanpaimenena; hän oli talvella kartanossa karjaa ruokkimassa. Tällaisia vanhuksia, kartanon vanhoja alustalaisia, asui ruotuvaivasten, naimattomien renkien ja *rantvahdin* kanssa väentuvassa, eli niinkuin sitä kutsuttiin, *perheentuvassa* tai *torpparituovassa*.

Vielä on mainittava kartanon *rouvari*. Kuusi viikkoa syksyllä ja kuusi keväällä poltettiin kotipolton aikana Eekun rännin muuriin muuratussa valtavassa pannussa viinaa. Viinanostajia saapui kartanoon Viipurista asti. Rouva itse möi tätä tavaraa vaikka keskellä yötä. Rouvi-nimisessä torpassa asuvan miehen velvollisuutena oli myydä kartanon sahtia. Koskipään rouvarina oli suuri Hietalan torppa, nykyinen majatalo. Sekä Rouvi että Hietala sijaitsivat lähellä kirkkoa, joten kirkkokansalla oli hyvä tilaisuus poiketa näihin matkalla, jopa kirkkonaikanakin, kun luk-

kari oli pannut pitkän virren laulettavaksi. ”Ei ole kiirettä kirkkoon, Hietalassa on hyvää olta”, sanottiin. Torppareilla, jotka olivat pitäjäläisten enemmistönä, ei näet ollut oikeutta polttaa viinaa, joten heidän täytyi hankkia sitä kartanosta; samaten vei joku piika sunnuntaisin kirkonmälle Koskipästä ja Eekusta omenia, sillä hedelmäpuut olivat muualla vielä tuntemattomia. Mutta kyllä torpparit polttivat viinaa salaa itsekkin, ja moni kirkonkylän pieneläjästä sai lisäansiota laittomasta viinanmyynnistä.

Näihin kyläläisiin onkin nyt aika siirtyä. Varsinaista itsenäistä kirkonkylää ei Hartolassa koskaan ollut, mutta sen mutkittelevan maantien varrella, joka johti vanhalta kirkolta Eekuun, oli kartanon maalla kaksikymmentäkaksi töllyä. Ne olivat savupirttejä, joissa porstuan perällä oli kylmä ruokakamari ja varakkaammilla oikea kamari pirtin takana. Navetta oli asuinrakennuksen vieressä, sauna ja kota joen rannalla ja vähän syrjempänä riihi, tavallisesti parin mökkiläisen yhteinen. Paitsi kolmella Kurenlahden torpalla oli näillä vain pienet peltotilkut kotona ja edempänä vähäisiä saranpäitä kartanon peltojen laidassa. Elukat kävivät yhteisillä metsämailla. Kartanoon oli tehtävä veroa yhdestä kolmeen päivään viikossa, talon ruuassa; muita suorituksia näillä mäkitupalaisilla ei ollut. Viinanmyynnillä ja kaupankäynnillä hankittiin rahaa, sillä toisten täytyi ostaa viljaakin. Kun Eekuun v. 1870 tienoissa tuli uusi isäntäväki, antoi se hävittää koko kylän, ja raunioiden yli vedettiin suora puistotie kirkolta kartanoon. Kun multaa ja lahoja hirsiä alkoi töllejä purettaessa pudota niskaan, täytyi niiden onnettomien asukkaiden hajaantua maailmalle. Uusia torpanpaikkoja annettiin muutamille, kun itse rakensivat huoneensa. Mutta yleensä eivät kartanot täällä hävittäneet torppiaan ja liittäneet niiden maita päätilaan, kuten viime vuosisadalla kaikkialla länsi-Suomessa. Sanottiin, että torppien maat olivat siihen liian kivisiä; jos ne joskus joutuivatkin kylmille, otti kartano pelloista pari sataa ja antoi sitten niiden jäädä laitumiksi.

Varsinaiset torpparit jakautuivat kaikkialla itä-Hämeessä kahteen ryhmään: *veromiehiin* ja (*päivätyö*)*torppareihin*. Veromiehet asuivat tavallisesti kauempana, heillä oli avarammat pellot ja he olivat varakkaampia. Heidänkin torppansa olivat syntyneet uudisraivauksina, mutta niitä olivat asuneet samat suvut polvesta polveen. Veromiehet tulivat kartanoon työhön kiireisimpänä aikana määrätyiksi *viikoiksi*. Kun matkaa torpasta saattoi olla 4 peni kulmaa, ei kannattanut tulla taloon yhtä päivää varten. Siksi onkin tämä tapa yhtä vanha kuin torppariasiatkin: arkistolähteistä voi todeta sen olleen käytännössä jo 1700-luvulla. Veroviikkoja tunnettiin erilaisia eri kartanoissa. Virtaan kaukaisemmat torpparit olivat yhden viikon mutaa ajamassa, yhden heinänteossa ja yhden viljanleikkuussa; isommista torpista saapui useampia henkilöitä. Samat viikot tunnettiin Pohjolassa. Ahvenniemen talossa oli 2 mudanajoviikkoa, 2 kesanonkyntöviikkoa, heinäviikko ja kauran- ja rukiinleikkuutalkoot. Eekun ja Koskipään veromiehet lähettivät 2 miestä heinään ja leikkuuseen niinkauan kuin niitä kesti. Mutta pääasiallisimman veron muodostivat luontaisuuoritukset. Kaikki parsellit tuotiin kartanoon *kinkeripäivänä*, joka pidettiin toisten mukaan silloin kun palkolliset lähtivät viikolleen, toisten,

luotettavampien, mukaan jonakin sunnuntaina ennen joulua. Myös tuomaanpäivää ja maarianpäivää mainitaan veronmaksupäivinä — jälkimmäinen näyttää olleen se ajankohta, jonka jälkeen ei mitään armoa enää annettu, jos veroa oli vielä maksamatta. Herran sanottiin silloin ulosmittauksen puuttuvan veron määrästä torpparin omaisuutta ilman käräjiä — ilmeisesti v. 1723 aatelisprivilegioiden 18 §:n muistoa. Jo tuomaanpäivästä laskettiin Ahvenniemellä verolle korkoa, mikä ilmeisesti on uudempi tapa. Voivero oli siellä nimenomaan tuotava elokuun aikana ja muu vero tuomaanpäivään mennessä. Myöskin kinkeri-nimitys ja kinkeriverot tunnettiin jo 1700-luvulla.

Luettelo eri veroparselleista ei ole varsin lyhyt: kinkereille tuotiin rukiita, maltaita, voita, lihaa, kaloja, villoja, villasukkia, humaloita, lintuja, munia, pellavia, pellavalankaa (talosta annettu pellava oli siksi päiväksi kehrättävä), palttinaa, naisten käsitöitä (neulalla kudottuja kintaita), vihtakykyviä, puuastioita, rekiä ja tuhkaa. Kaikkia näitä eri veroja ei tietenkään ollut samalla torpalla eikä tavattu edes samassa kartanossa. Marjat — puolukat, mansikat, vademat, mustikat — kuuluivat myös niihin. Toisissa paikoissa näillä kuitenkin, kuten linnuilla ja munillakin, oli palkollisten lahjan luonne: tällöin torppain emännät niitä silloin tällöin veivät kartanoon rouvan mieliksi, eikä niiden määrästä oltu tarkkaan sovittu. Erilaisia määryksiä oli myös siitä, miten meneteltiin, jos veromarjoja ei huonon sadon vuoksi lainkaan saatu poimituiksi. Toisissa paikoissa ne annettiin silloin anteeksi, toisissa ne oli korvattava joko muilla marjoilla tai rahalla taikka samalla marjalaadulla seuraavana kesänä. Pellavalangoista oli Rantalán kartanossa se määräys, että niiden piti olla niin hienoja, että vyhti mahtui isännän, Heidemannin herran, sormuksen läpi. Väitettiin, että lankoja kerääntyi kartanoon niin paljon että niitä huutokaupalla voitiin puoli päivää myydä ja toisia mätänikin.

Lopuksi kuului kinkeriveroon *iso leipä*, joka myöskin käsitettiin lahjaksi. Leipän tuli olla niin suuri kuin suinkin torpan uuniin mahtui, ja emännät kilpailivatkin siitä, kuka olisi osannut isomman laittaa. Erikoinen leipälapio, suuri kuin saavinpohja, tarvittiin sitä varten, ja se pysyi niin huonosti koossa, että kerrotaan, että se joskus täytyi nauloilla kiinnittää lapioon. Leipän söivät kartanossa palkolliset tai kerjäläiset, eikä sille annettu erikoista arvoa, mutta lienee sillä ollut maagillinen alkuperä, koska torpassa leivottiin yhtäaikaa toinen samanlainen leipä, joka pantiin joulupöytänsä, mutta syötiin vasta keväällä. Molempien asiapuolten mukavuudeksi tämä pyhä leipä myöhempänä aikana korvattiin kolmella kapalla rukiita — kauppa, josta ilmeisesti kartano taas hyötyi. Brunsin talossa vei torppari ison ja maukkaan leivän puustelliin sekä jouluna että pääsiäisenä, ja lisäksi pitkänäperjantaina mämmiä. Pohjolassa sai olla vapaana jouluviikon, jos vei silloin kartanoon parmaan olkia. Ei tarvinnut lisätä, että tapa tuoda iso leipä kartanoon on ainakin yhtä vanha kuin itse kinkerikin. ”Then wanliga Juhlkåsten eller så kallade Kingeri bestående Kiöt och Bröd”, lausutaan asiakirjoissa 1700-luvulla.

Kinkereille saapuivat sekä päivätyötorpparit että veromiehet, ja molemmat toivat sinne veroja, edelliset etupäässä äskenmainittuja pienempiä parselleja. Leipän toi jokainen. Kinkerillä piti herra torppareita vie-

raanaan, ”kuten orpanoitaan”, ja kestiti heitä kyökissä tai torpparitu-
vassa. Kaksi aterialla ja pullakahvit tarjottiin, ja sahtia sai mielin määrin.
Herra itse istui pöydässä, ja illalla tanssittiin torpparitu-
vassa.

Veromiesten suoritukset eivät loppuneet tähän. Niihin kuuluivat vielä
matkareisut ja *tihuntti*. Matkareisuja, s.o. kartanon tuotteiden ajoa, piti
tehdä muutama talvessa Jyväskylään, Lahteen, Loviisaan tai Turkuun
asti. Niiden sanottiin olevan hauskinda veronsuoritusta. Nynäsin torppa-
rit vetivät viinaa Heinolan ränniltä Lahteen, ja se laskettiin heille yhdeksi
hevos- ja jalkapäiväksi. Tihuntia maksettiin kaskista. Aikoinaan sai torp-
pari hakata kaskea niin paljon kuin halusi, jos otti sen sitten viljelykseen,
mutta myöhemmin oli tämä oikeus rajoitettu. Jos torppari oli hakannut
yli määrätyn rajan, pidettiin syyni sitten kun kaskiruis oli kuhilailla, ja
ylimenevästä osasta piti torpparin maksaa kartanoon isännän osuus, joka
ei suinkaan pysähtynyt kymmenykseen (”tionde” — *tihuntti*), vaan kohosi
kolmannekseen sadosta.

Päivätyötorpparit ottivat osaa matkareisuihin ja, kuten on mainittu,
pienempiin luontaisuuorituksiin, mutta heidän pääveronaan olivat päivä-
työt. Niiden luku vaihteli torpan suuruuden mukaan yhdestä aina kuu-
teen viikossa. Näitä torppareita, jotka siis olivat aivan vakinaisia työmie-
hiä kartanossa, sanottiin *viikkomiehiksi*. Sitäpaitsi oli heillä muita veropäi-
viä. Brusin talon torppari oli työssä aina joka toisen viikon ja lisäksi rii-
hellä ja nuottaa vetämässä; jos torpan lehmäluku nousi yli 7, oli tehtävä
lisää päiviä. Nynäsin Eskola, vaikka oli viikkomies, teki 50 apupäivää
vuodessa. Erästä Rantalan 4-päiväisestä torpasta piti lähettää kaksi hen-
keä taloon koko heinä- ja leikkuuajaksi, ja emännän käydä vuorotellen
toisten kanssa pyykillä ja kuuraamassa; leikkuupäivinä ja riihipäivinä sai
talosta ruuan. Perunannostossa piti olla pari lasta joka torpasta. Epä-
määräisten leikkuu- ja riihipäivien sijaan näyttää myöhemmin tulleen
määrätty luku päiviä — torpparit näet ensiksimmäin järjestelemän valli-
tessa paheksuivat kartanon viljelysten kasvamista, se kun tiesi heille lisää
velvollisuuksia. Tällöin, jos alkoi sataa, sai lähteä tyhjin toimin kotiinsa,
mutta muuten laskettiin sadeilmatkin täysiksi päiviksi. Jääsjärven saarissa
sijaitsevat Eekun torpat tekivät kesällä vain jalkapäiviä ja olivat kelirikon
aikana aivan vapaita.

On jo huomautettu, että etäämpänä olevista torpista ei tultu kar-
tanon yhtä työpäivää varten. Viikkomiehet ja veroviikkojen tekijät saa-
puivat näin ollen taloon työhön jo sunnuntai-iltana ja viipyivät siellä yh-
tämittain lauantaihin, jolloin työn päätyttyä kesällä kahdeksalta tai tal-
vella neljältä pääsi lähtemään kotiinsa. Ainakin Koskipäässä oli erikoinen
torpparien talli heidän hevosiaan varten, mutta heinät oli tuotava ma-
toissa mukana kotoa, kuten eväskin. Nynäsissä laskettiin torpparienkin
hevoset laajalle sydänmaalle — kartano ei antanut aidaksia erikoisia ha-
koja varten — ja jo kahden aikaan aamulla oli lähdettävä niitä hake-
maan. Kun matkalle hankkiuduttiin, täytyi torpparien tulla kartanoon jo
pari päivää ennen lähtöä, jotta ehdittiin kullekin vilja mitata; olihan Ee-
kussakin menijöitä toistasataa miestä.

Yönsä kartanossa viettivät torpparit torpparitu-
vassa, missä he myöskin
söivät eväänsä, joita he toivat tuohikonteissa ja puulaskuissa, — kylminä,

mikäli ei tuvan uunissa voinut niitä lämmittää. Kartanosta ei mitään tarjottu, ei edes leikkuupäivinä, sillä talkoita ei työvoiman paljouden vuoksi lainkaan tarvinnut pitää. Talonpoikaistaloissa, kuten Ahvenniemellä, pidettiin kyllä talkoita, vaikka niissä oli paljon torppareitakin. Torpparitupa oli samalla leivinuoneena ja Koskipäässä, missä vouti asui sen takana olevassa kamarissa, voudin keittiönä. Voudin puolella kerrotaan naisten nukkuneen sen harvan kerran kun heidän täytyi kartanossa yöpyä, ja he toivat mukanaan kahvia, jota "voutiska" keitti heille; mutta yleensä viettivät he yönsä yhdessä miesten kanssa tuvassa, ladoissa tai riieissä — viimeksimainittuun näet sijoituttiin jo illalla, jotta sitten voudin herätettyä puolenyön aikaan työ saataisiin äkkiä käyntiin. Ainakin Eekussa nukkui torpparituvassa myös talon piikoja, ja olihan siellä muitakin asukkaita. Aikaisemmin mainittujen lisäksi kerääntyi sinne kierteleviä kerjäläispoikia, *vesipoikia*, jotka autoivat torppareita veden kannossa, hevosten ruokinnassa ja lihan paistamisessa sekä lakaisemalla aamuisin tuvan lattian ja panemalla torpparien kivikupit uuniin, mistä kaikesta hyvästä he saivat näiltä ruokaa. Koskipään torpparituvassa oli kaksi koko seinän mittaista lavitsaa, jotka vain muuri katkaisi ja jotka olivat toinen n. metrin, toinen 2 metrin korkeudella lattiasta; ylempälle oli noustava portaita myöten. Näissä torpparit nukuivat rinnatusten pää keskilattialle, jalat seinään päin, ympärillään hevostäkit ja nuttunsa. Muuri lämmitettiin aamuisin ja voitiin sulkea peltillä, ja jos oli kova pakkanen, pantiin tulta takkaan illallakin. Eekun tuvassa, joka oli 5 syltä pitkä ja yhtiä leveä, ei ollut lavitsoja, vaan oli nukuttava kovalla permannolla tai pöydillä, ja siellä, kuten kai muissakin tuvissa, oli viljalti luteita ja kirppuja, joita ruotuvaivaisten sanottiin sinne tuoneen, ja jotka siellä hyvin viihtyivät, kun se siivottiin vain jouluksi ja lukusiksi. Eekun torppareilla oli yhteinen hinkki, jolla toivat itselleen vettä tupaan; siinä koko pöytäkalusto. Mutta eipä heti työn päätyttyä käyty levolle. Talvisin oli tehtävä puhdetoita, Pohjolassa myös kesäisin lehmänkytkyviä. Ja torppareilla oli tuvassa monenlaista ajanvietettä. Tosin oli Koskipäässä kielletty polttamasta pärettä tai myöhemmin öljylamppua kello yhdeksän jälkeen, mutta kun pantiin täkit ikkunoihin, ei valo näkynyt kartanoon. Torpparitupaan kerääntyi myös sunnuntai-iltaisin kartanoläänin nuorisoa huvittelemaan. Milloin kerrottiin satuja tai pelattiin korttia tai painiskeltiin, milloin muuan rovastiksi kutsuttu torpparin alio piti seurakunnalle paroodisia saarnoja ja jakoi heille pilkalla herranehtoollista. Ahvenniemen talossa söivät ja nukuivat torpparit talon tuvan penkeillä; aterian aikana söi isäntäväki yhdessä pöydässä, vouti ja käsityöläiset toisessa ja torpparit kanteistaan kolmannessa, mutta kaikki samassa huoneessa. — Kartanoiden päivätyöläiset olivat etupäässä nuoria renkejä, sillä varsinkin veromiehet lähtivät vain poikkeustapauksessa itse työhön; oli kuitenkin sovitava kartanon kanssa siitä, millaisen miehen sai taksvärkkiin lähettää. Tämä miesjoukko oli siveellisesti perin alhaisella tasolla, ja vanhemmat miehet opettivat vastatulleille nuorukaisille kaikki päivätyöläiselämään liittyvät pahat tavat. Ennenkaikkea tuli vilpillisyys työssä suorastaan kunnia-asiaksi. Kartano käytti puolestaan ankaria rangaistuskeinoja, missä pehtorin vaaniva katse äkkäsi käyryyttä harjoitettavan. Välien vihamie-

lisyys kartanon ja torpparikansan välillä vetää vertoja vastaaville oloille Itämerenmaakuntain ja Pohjois-Saksan maaorjatalonpoikain keskuudessa, missä oli sananlaskuna: ”Vaikka kuinka usein ottaa varpusilta niiden munat, munivat ne uusia; jos varastaa herrasväeltä, pysyy herrasväki kuitenkin rikkaana ja me köyhinä”.

Jo työaikoihin nähden harjoitettiin monenlaista petosta — taloissa, kartanoissa ja torpissa. Ainakin torpparien käsityksenä oli, että Ahvenniemen voudin kello kävi aina aamuisin edellä, kunnes taloon hankittiin ruokakello, jolloin ei enää kehdannut väärään aikaan soittaa. Sysmässä sanottiin erään kartanon pehtoorilla olleen suuri harmi siitä, että jollakin torpparin rengillä oli kello. Kerran taas vuorostaan Eekun torpparit ilta-päivällä sitoivat leivän ruokakellon köyteen ja toivat sian lähettyville; kun sika kalvoi leipää, rupesi kello soimaan, ja torpparit lähtivät viattomina kotiin. Kukonlaulu määräsi työn alkamisen aamulla, mutta kukkoon voi kumpikin asiapuoli vaikuttaa. Torpan isäntä löi yöllä käsiään reisiinsä, niin että siitä syntyi kukon siipien lyöntiä muistuttava ääni. Kukkopa siitä kiekumaan, ja silloin oli heti työhön lähdettävä. Toiset taas tuuppasivat kukkoa kylkeen, jotta se laulaisi ennen aikaansa. Mutta olipa torpanrengeilläkin konstinsa. He panivat tulikiveä kukon nokan eteen, ja silloin se ei koko aamuna äännätänytkään. Isäntä ihmetteli kukon outoa käytöstä, mutta jonkun tunnin tälläkin juonella työhönmeno lykkääntyi. Ja muutenkin kukonlaulu oli epäluotettavaa: se saattoi herättää torpanväen niin aikaisin, että kun renki oli päässyt kartanoon (läheisistä torpista, mistä öisin käytiin kotona), oli koko talo vielä syvässä unessa. Toiset pelkäsivät niin myöhästävnsä, että eivät uskaltaneet lainkaan kunnollisesti nukkua, vaan menivät polvillensa sänkyyn kädet pään alle — kun siitä asennosta lysähtivät suulleen, oli se merkki siitä, että jo oli aika nousta. Jos myöhästyi työstä, oli laiska, ei totellut pehtoria tai voutia, tai teki huonoa jälkeä, jos lantakori oli vajaa, jos oli jättänyt sananviennin tai jos meni etumiehen ohi, saattoi jäädä kokonaan ilman rautaista tai pahvista työlappua, jotka olivat merkinä suoritetuista päivätoista ja jotka kerran kuussa palautettiin isännälle. Ainakin leikattiin tällöin pahvilappusta kulma pois, jolloin se ei enää merkinnyt kokonaista päivää. (Tämä selittää, miksi vielä nytkin Sääksmäessä kutsutaan kahdeksankulmaisista rautaisista työlappuja ”laiskanlapuiksi”). Joka ei tullut käskettäessä työhön, sai Ahvenniemellä tehdä yhden sakkopäivän. Ruumiillistakin kuritusta käyttivät voudit usein vielä 1890-luvulla. ”Jos olis se vanha laki, että saisi lyödä”, sanoi Granberg, Eekun vouti, jota tästä rikoksesta usein sakotettiin. Kerran riihillä löi kartanonherra, muuan Tandefelt, torpparia, ja tämä silloin sivalsi jyvälapiolla herralta korvan pois. Koskipäässä oli tuoli, jossa torppareita piestiin toisen miehen pidellessä kiinni.

Pimeässä tehdyt työt ja puhdetyöt suoritettiin niin vilpillisesti, että ne täytyi kokonaan lopettaa. Suuremman työtehon aikaansaamiseksi ruvettiin käyttämään rukiinleikkuussa *urakoita*. Ne olivat suuria: yhden ihmisen piti leikata, sitoa ja panna kuhilaille päivässä 12—16, jopa 22:kin 20 sidonta sisältävää ruiskuhilasta tai 25 toukorykkää. Tällöin menettelivät torpparit siten, että laittoivat kuhilaat sisältä tyhjiä, niin että ne vain näyttivät tarpeeksi suurilta, tai, jos pelkäsivät voudin lukevan sitomet,

siirsivät salaa toisilta, jo leikatuilta saroilta sitomia urakanalaisille saroilleen. Riihen tappaminen ja pellavain loukutus ja lihtaus olivat myös usein urakalla. Jotta ehdittäisiin nukkumaan uudestaan ennen varsinaisen päivätyön alkua, puitiin vilja niin huolimattomasti, että suurin osa jyviä jäi olkiin. Pohjolan kartanossa, missä oli talonpoikainen isäntäväki, pidettiin talkoita; talkoopäivistä ei saanut lappua, ruuan vain talosta. Muutenkin leikattiin siellä viljaa kilpaa, isäntä sanoi: ”Muijat pitää suututtaa, että ne oikein leikkaisivat”. Kun ruokakellon ensimmäinen kilahdus kuului, jätettiin työ paikalla sikseen, esim. rakennuksella oltaessa, vaikka monta hirttä olisi silloin ”lahonnut” maahan. Kun hakoja vedettiin, ajoi moni entisen kuorman rakennusten ympäri, sensijaan että olisi lähtenyt uutta hakemaan. Kerrotaanpa sellaistaikin, että oli torpparien renkejä, jotka eivät käyneet taksvärkissä lainkaan, mutta toivat kuitenkin laput isännilleen illalla; viinalla lienee ollut osansa tällaisissa suhteissa. Kinkerikestien edellä kävivät sellaiset torpparikunnan miehet, joita ”kartanon piiat suosivat”, juomassa sahdin jo etukäteen, niin että se aina tahtoi itse pidoissa loppua kesken.

Voudin oli mahdotonta ennättää edes selkähevosella käydä kaikkia työkutsuja viemässä, vaikka ne usein annettiin viikoksi kerrallaan. Lähempänä asuvan torpparin piti toimittaa sana seuraavalle, ja tämän siten taas eteenpäin. Myöskin kirkonmäellä sunnuntaisin jakoi vouti työkutsuja, ja saarelaisten kanssa sovittiin seuraavasta työhön saapumisesta silloin, kun he lähtivät kartanosta. Kun matkat olivat tavattoman pitkiä, pitivät torpparit työkalujaan, sellaisiakin kuin viikatetta ja haravaa, kartanossa. Eräästä torpparista kerrotaan, että kun hän tarvitsi kartanon työssä puuarraa, täytyi hänen ottaa se selkäänsä ja sitten ratsastaa kartanoon, sillä mitään ajotietä ei ollut, ja tällä polullakin oli vielä avettava monta veräjää. Päivätyöstä palatessa ajettiin kotiinpäin kilpaa suurella melulla.

Aikaisemmin polttivat kartanot takamailla suuria kaskia. Niihin mentiin silloin moniksi päiviksi rukiinleikkukseen ja muihin töihin. Eväänä oli raakaa sianlihaa ja kalaa, joita nuotiotulilla paistettiin. Sahtia tuotiin tynnyrillinen hevosella kartanosta. Kaukanakin olevilta niityiltä sanottiin Eekussa tullun päivällistunnille kartanoon, ja vanhemmat, hitaammin kävelevät miehet eivät tällöin lainkaan kerjenneet syömään. Koskipäässä ei ollut niityille yli kolmen kilometrin, mutta Jääsjärven saarissa oli niityjä ja peltojakin. Niihin vietiin isolla hevosveneellä neljä hevosta heiniä korjaamaan, ja ruisaumat vedettiin niistä talvella riiheen.

Tähän asti on ollut puhe vain torpparien velvollisuuksista. Nyt on kerrottava, minkälainen heidän asemansa oli, ja mitä oikeuksia oli näitä velvollisuuksia vastaamassa. Niitä ei tosiaankaan useasti ollut muita kuin oikeus käyttää aikoinaan kartanon rajain sisälle joutunutta neitseellistä maapohjaa. Uutisraivauksiahan olivat kaikki torpat alkujaan. Kerrotaanpa, että kun Eekun renki nai piian ja raivasi herralta lupaa kysymättä torpanpaikan itselleen Eekun erämaahan Jääsjärven taakse, herra kerran metsästysretkellä löytäessään torpan kiukustuneena tällaisesta omavaltaisuudesta syytti sen rakennukset tuleen. Rakennukset oli itse pystytettävä. Hirret sai yleensä kartanon metsästä, mutta Nynäsissä oli lupa ottaa

vain kaatuneita puita; jos metsänvartija oli hyvällä päällä, saattoi saada kuivalatvaisen kasvavankin hongan, ja salaa otettiin arvokkaitakin puita. Niinpä olivatkin asumukset varsin vaatimattomat, nykyaikaisten mittapuiden mukaan kurjat. Usein olivat kaikki lämpiävät huoneet saman katon alla, ja sama huone saattoi olla saunana ja tupana, vieläpä riihenäkin; savupirtit olivat vielä miesmuistin aikana yleisiä Ilolan ja Hovilan lääneissä Sysmän keskuksessakin. Ensimmäisenä työnä torppaan tullessa oli rakentaa uudet huoneet, sillä entinen asuja oli tehnyt ne niin kehnosti, että olivat jo ehtineet rappeutua — ”ajakseen orja aittaa panee”, sanottiin. Eiväthän kaikki torpparit voineet olla käteviä rakennustöissä, ja ammattimiehiä ei kannattanut palkata. Huoneet pestiin vain suurimpien juhlien edellä, ja kanat, vasikat ja porsaas pidettiin tuvassa, jossa myös teurastettiin elukat ja kengitettiin hevonen. Sielläkin, missä oltiin niin kehittyneitä, että asuinrakennukseen kuului pirtti toisella, kamari toisella puolen eteistä, tulivat kanat lakeisikkunnasta pirttiin munimaan. Ikkunat olivat yksinkertaisia, ja siksi ne jäättyivät sisäpuoleltakin, ja huonetta lämmitettäessä ne sulivat, niin että vesi valui pitkin seinää. Lattia oli epätasainen, katosta vuoti vettä, sateella säilyi vain pöydän alla kuivana. Myöhemmin alkoivat kartanot avustaa torppareita huoneiden rakentamisessa.

Kalastus oli kielletty ainakin muutamissa järvissä, ja jos pehtori näki niiden rannoilla veneen, poltti hän sen. Metsästys oli kielletty häädön uhalla. Häädössä noudatettiin senaikaisia lakeja, joita ei tässä tarvinne tarkemmin selittää. Jos torpparilla oli talon kylvä, oli irtisanomisaika tavallista lyhempi, ja häädettäessä takavarikoi isäntä usein viljan ja heinät ja ulosmittasi torpparin omaisuudesta maksamattoman veron ja lainat, joita viljan muodossa otettiin usein kartanosta (korko 2 kappa tynnyriltä). Häädetty torppari noitui ja kirosi torpan, ja uuden tulokkaan täytyi ensimmäiseksi ampua ilmaan tai käyttää muita keinoja noitumista vastaan. Onko häätämistä paljon tapahtunut, on vaikea sanoa. Päivätyötorpparit vaihtelivat usein, veromiesten tilat sensijaan siirtyivät perintönä polvesta polveen satojakin vuosia ja vaurastuivat niin, että sellaisessa saattoi olla 30 lehmää ja 7 hevosta. Uutistorpparit olivat entisiä renkejä tai torpparien ja talollisten poikia. Kalastus ja rahdinajo, myös metsästys siellä, missä se oli sallittua, olivat heidän tärkeimpiä sivuelinkeinojaan.

Sysmän Rantalalan torpista kerrotaan, että niiden pellot olivat ennen vanhaan sekaisin, niin ettei päässyt omalle saralleen ennenkuin naapuri oli sarkansa korjannut. Tästä päättäen näyttää täällä torpparien tiluksiin nähden vallinneen *sarkajako*. Harvemmin asutussa Hartolassa olivat pellot erillisinä aitauksina. Kolmivuoroviljelystä käytettiin, kuten kartanoissakin. Torppien omat maanviljelystyöt myöhästivät ja jäivät joskus kokonaan tekemättäkin päivätöiden vuoksi.

Mitä edellisessä on puhuttu, tarkoittaa etupäässä päivätyötorppareita. Kuvan melkoisesta hyvinvoinnista saattaa sensijaan jonkun veromiehen tila tarjota. Koskipäähän kuuluvalla Vehkasalon saarella oli samanniminen torppa, jonka oloista 1860-luvulla on kerrottu seuraavaa. Asuinrakennuksessa oli tupa, vieraskamari ja näiden välillä olevan eteisen perällä takaseinästä ulospistävä kamari. Eteisestä johtivat portaat raken-

nuksen alle kaivettuun kellariin. Eri rakennuksessa oli vielä yksi asuinhuone. Piha oli umpikartanon muotoon rakennettu, ja hirsiaita erotti miespihan karjapihasta, jossa siatkin pidettiin. Torpassa asui kaksi veljestä perheineen; talous oli yhteinen, samoin kinkeriverot ja päivätyöt (2 henkeä heinään, 3 leikkuseen). Yhteisesti palkattiin kaksi renkiä ja kaksi piikaa, jotka asuivat lasten kanssa tuvassa, sekä vanha vaimoihminen paimeneksi. Talvisin paimen kehräsi, kutoi ja ruokki lampaista; kesällä häntä tarvittiin siksi, että saarella oli kartanon aitaamattomia niittyjä, ja siellä kävivät, paitsi omaa karjaa, Koskipään ja Eekun lampaat, jotka tuotiin sinne hevosveneellä. Niillä oli merkit korvissa, jotta ne saattoi erottaa toisistaan ja torpan lampaista. Myöhemmin, kun veljeksillä jo oli vävyjä, jakoivat he talouden ja samalla heille kummallekin tuli eri rakennukset, eri pellot ja niityt — ne he jakoivat omin neuvoin keskenään — sekä myöskin eri vero.

Yhteisiä huveja ja juhlatilaisuuksia oli torpparikansallakin, muttei siinä määrin kuin suurissa kyläyhteiskunnissa. Eekussa pidettiin joka vuosi torpparituovassa *lukuset*, mutta koko läänialue ei kuulunut kartanon lukulahkoon, vaan laajoja osia jäi toisiin piireihin, joissa oli sekä torppia että itsenäisiä taloja, ja näissä pidettiin lukusia vuorotellen. Kartanon lukusissa ei mitään tarjottu, mutta talollisten ja torpparien lukusissa syötettiin kaikki ne, jotka taas itse vuorostaan pitivät lukusia — siis ei mäkitupalaisia. Jos kartanossa pidettiin suuria perhejuhlia, kutsuttiin läheisempiä alustalaisia kyökkiin syömään, mutta muuten jäivät kinkerit ainoiksi herrasväen tarjoamiksi pidoiksi. Keskenään pitivät torpparit, mukanaan seudun harvalukuista talonpoikaissäväestöä, jonka kanssa ainakin varakaammat heistä olivat samaa säätyä, rukiinleikkuu-, kauranleikkuu-, heinänteko-, kyntö-, hirrenveto-, halonveto- ja pellavanloukutustalkoita. Toisinaan alotettiin ne sunnuntaina kello kuuden aikaan illalla, toisinaan pidettiin ne arkena, usein ”arkpyhinä”. Pyhäiltaisain kokoontui nuorisoa tanssimaan muutamiin taloihin, n.s. tanssitaloihin, joiden isännät tällöin hyötyivät näistä tilaisuuksista järjestämällä *lotterit* (arpajaiset), joissa voittona oli joku posliinituoppi tai muu vähäpätöinen esine. Ulkona tanssittiin kokkotulilla, ja keinujakin oli, muttei yhteisiä. Pitolahkoja ei harvaan asutulla torpparialueella tunnettu, vaan lähimmät naapurit muodostivat luonnollisesti seurapiirin.

Lopuksi on vielä mainittava kartanoyhteiskunnan alin ja kurjin kerros, *kestit*, jotka asuivat loisina toisten saunoissa ja tuvissa. Kestejät tavataan yhtähyvin talonpoikaistaloissa kuin torpissakin, ja kartanoiden torpparituovissa asuvia vanhoja alustalaisia voi kutsua näiden kesteiksi. Ne tekivät satunnaista työtä etupäässä talonpojille, saaden palkkaseen — useasti puutteen vuoksi etukäteen — kapin päivältä viljaa talon ruuassa. Torpparille piti suorittaa vuokraa asunnosta, ja kartano otti osansa kestiltäkin vaatien tätä vuosittain viikoksi työhön kartanoon, ja ne kestit, joilla oli oma, kartanon metsässä käyvä lehmä, suorittivat vielä laidunvuokraa kaksi päivätyötä. Heiniä talveksi he lienevät saaneet koota ilmaiseksi vanhoilta ahomailta. Kestit näyttävät olleen entisiä renkejä ja piikoja, jotka olivat niin varattomia, etteivät naimisiin mentyään kyenneet torppaa ottamaan.

Suuri oli askel kestistä mahtaviin herrasväkiin, jotka eivät lähimpiäkään alustalaisia edes tunteneet. Kerrotaanhan, että Eekun rouva kerran kysyi: kuka tuo on? — karjapiikaa, joka oli kolme vuotta kartanossa palvelnut. Kartano noilla sydänmailla oli ihmeellinen oudon elämäntavan ja korkeamman kulttuurin ilmentys; ei ihme että vanha Nuoramoisten torppari, kun päivätyöhön saapuessaan pääsi sille kohdalle, missä kartano alkoi näkyä, nosti syvässä kunnioituksessa hatun päästänsä.

Kertojia. Kelloseppä Malakias Vuorela, Koskipää, 73 v. — Voudin leski Fredriika Salonen, Koskipää, 80 v. — Kesti Venla Salminen, Kirkkola, 78 v. — Torpanisäntä Vuotee, Koskipää 70 v. — Torpanisäntä Roos, Eeku, 85 v. — Torpanisäntä Urvio, Eeku.

Kirjallisia lähteitä. Suuri joukko Hartolan kansanopistossa säilytetyjä entisten oppilaitten aineita torpparioloista. — Rapalan kartanon arkisto, Suomen Valtionarkistossa.

Hämeenmaa 2 = Hämeen Heimoliiton julkaisu (1932).

Pälkäneen ja Kangasalan kyliä viime vuosisadalla

Rakennukset ja niiden sijoitus

Vielä tänä päivänä näkee Pälkäneen taloissa asuinrakennuksia, joissa voi erottaa savupirtistä lähteneen rakennuskehityksen kaikki eri vaiheet, ja toisissa kylissä oli vielä viime vuosisadan lopulla vallitsevana joku tämän rakennuskehityksen varhaisimmista asteista. Se, että nykyään monissa taloissa pirtti ja pakari tai tupa on salvettu erikseen ja porstua vasta myöhemmin laitettu eri salvoksella niiden väliin, voi tosin johtua siitä yleisestä rakentamistavasta, että taloa suunniteltaessa yhtenä vuonna pystytettiin vain yksi, toisena toinen huone, mutta yhtähyvin se voi aiheutua siitä, että talossa on alkuaan ollut kaksi erillistä yksihuoneista rakennusta, jotka vasta jälkeinpäin on liitetty yhteen. Eräissä yksityistapauksissa voi ainakin osoittaa, että nykyinen rakennus on syntynyt viimeksimainitulla tavalla. Epaalassa oli niissä taloissa, joissa 1800-luvun lopulla oli vanhimpia rakennuksia säilynyt, pirtti ja pakari eri katon alla, ja vain nuorimmissa asuinrakennuksissa oli porstua niitä yhdistämässä. Huhdin Paavolassa ja Niemi-Paavolassa näyttävät kummassakin nykyiset pirtti-huoneet alkuaan olleen eri rakennuksia; myöhemmin on tehty tuvat, jotka ovat pienemmistä hirsistä, ja sitten on porstua salvettu väliin, ainakin Paavolassa pystysuorien parrujen varaan. Samoin lienee ollut laita Seittion Eerolassa. Taustin Mattilasta muistetaan, että tupa on myöhemmin tuotu nykyiselle paikalleen. Mälkilän Laurilassa on pakari pirttiä paljon kapeampi. Niemi-Paavolassa täytyi vanhaa ja matalaa pirttiä korottaa (kuva 1), kun se yhdistettiin saman katon alle tuvan kanssa ja porstua tehtiin sen ja pirtin väliin.

Tällätavoin syntynyt eteinen ei oikeastaan ollut eri huone: siinä ei ollut välikattoa eikä aina lattiaakaan. Epaalan Kaarlan porstuassa ei ollut perä- eikä etuseinääkään, vaan ainoastaan kalliopohja ja katto. Hyvin varhain tehtiin pirttiin ja miesmuistin aikana pakariinkin erikoiset ulla-kot, jotka seinä erotti myös porstuan yläosasta; seinässä oli kuitenkin pä-repunonnalla peitetty aukko.

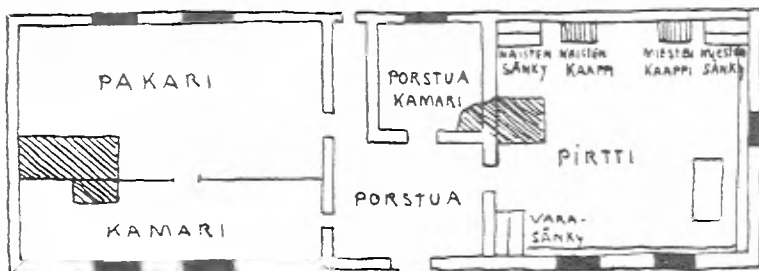
Kuva 1. Huhti, Niemi-Paavolan pirtti. Korotettu osa seinästä selvään nähtävissä.

Huoneista oli porstualla suurimmat edellytykset uusmuodostuksiin ja kehitykseen. Ensimmäinen ja yleisin muutos oli se, että porstuanperä erotettiin kamariksi tai kyökiksi. Tämäkin toimenpide näyttää vanhoissa rakennuksissa monasti tehdyn vasta sitten, kun ulkoseinät jo olivat valmiit. Mälkilän Erland-Rissan aikaisemmassa asuinrakennuksessa oli kyökki täten myöhemmin salvettu pystysuorien parrujen nojaan. Porstuaasta erotettiin huoneeksi vain alaosa, mutta välikaton päällystä jäi välittömästi eteisen yhteyteen. Aina ei koko peräpuolta halkaistu kamariksi, vaan jätettiin huoneen sivuun sola, josta vei ulko-ovi vastakkaiselle puolelle. Näin oli laita Tarkeelan Maunulla, Kangasalan hajallisissa saarikylissä. Isossa Mälkilässä tai Epaalassa se olisi ollut mahdotonta, koska naapurin seinä tai raitti oli heti vastassa porstuan takana. Pienessä Huhdin kylässä sensijaan työntäytyi Uotilan porstua ulospäin siten, että peräkamari sijoitettiin takaseinän ulkopuolelle, ja Seittiön Jussilassa rakennettiin vallan kaksi huonetta, kamari ja kyökki, samanlaiseen asentoon. Tämä tapahtui niin varhain, että silloin ei vielä pirttiä vastapäätä ollut mitään huonetta. Myöskin Myttälän Putkilahden torpassa oli porstuan kohdalla takaseinästä ulkoneva muorin ja vaarin kamari, joka myöhemmin muutettiin aitaksi ja lopulta hävitettiin.

Pirtillä ja tuvalla tai pakarilla ei sinänsä ollut mitään mahdollisuuksia jakautua ja siten varallisuuden kasvaessa lisätä talon huonemäärää, sillä niitä ei harvinaisia poikkeuksia lukuunottamatta halkaistu. Mutta usein oli tilaa jatkaa niiden perältä huoneriviä. Pirttipäähän rakennettiin kamari — aikaisemmin taas eri salvokseen, niin että pirtin ja kamarin väliin tuli kaksinkertaiset seinät —, ja jos pakari oli eri katon alla, niin että porstuan toisella puolella olevaa huonetta sanottiin tuvaksi, liitettiin sen taakse vieraskamari, joka myöskin voitiin jakaa kahtia. Tälle asteelle olivat pälkäneläisten talojen päärakennukset ehtineet vuosisadan vaih-

TARKEELAN MAUNU.

	UUNI
	VUODE
	PÖYTÄ
	PENKKI
	KAAPPI

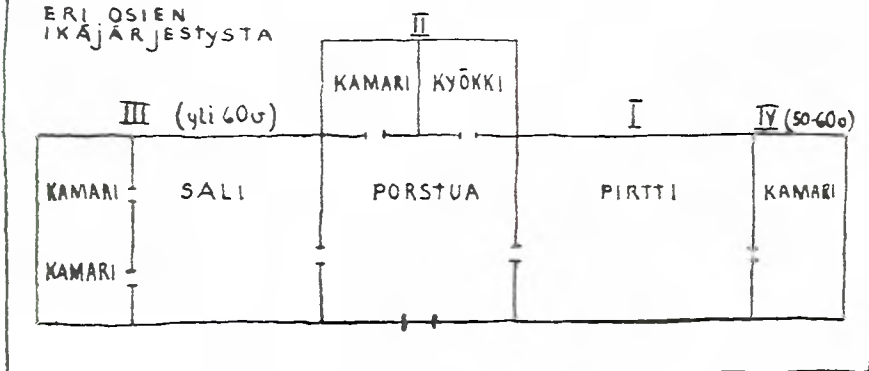
Kuva 2. (Piirretty muistitiedon mukaan.)

teessa; eroa eri talojen välillä oli tuskin muussa kuin kamarien lukumäärässä, joita varallisuuden ja komeuden mukaan oli yksi, kaksi, kolme tai neljäkin.

Porstuan perähuonetta käytettiin yleisimmin kyökiksi. Siihen ei johdettu ovia muualta kuin kylmästä porstuasta, mutta sen syntyminen oli sittenkin suuri edistysaskel verrattuna vanhaan keittopaikkaan, pakariin, sillä alaltaan pienenä se pysyi paremmin lämpimänä kuin viimeksi mainittu, missä vesi talvipakkasella jäättyi. Mutta hyvä oli ollut jo sekkin, kun pakari oli saatu porstuan välityksellä pirtin yhteyteen; olihan silloin ainakin päästy jokapäiväisille keittoaskareille tarvitsematta kahlata kinosten läpi kotaan, kuten vielä miesmuistin aikana muutamissa Epaalan taloissa oli pakko tehdä. Pakarin — tai kodan — alkuperäinen lämmityslaitte on vielä nähtävänä Mälkilän Hastin mökin porstuassa: sisäänlämpiävä kiuas, jonka yläpuolella riippuu tuliorresta eli kurkipuusta hahlojen välityksellä pata. Enemmän kuin sata vuotta sitten siirryttiin hämäläistaloissa yleisesti savutorvellisiin uuneihin, mutta kaikki eivät jaksaneet seurata mukana. Vielä vuosisadan loppupuolella oli Epaalan Nikkilässä rakennus, missä oli suutatuksin kaksi savupirttiä. Sitä ei enää käytetty asuntona, mutta se oli muutoin vielä hyvässä kunnossa. Niemi-Paavolaan tehtiin pirtin muuri erään vanhan kertojan isoäidin aikana. Savutorvelliset uunit olivat aluksi avonaisia piisejä; pakarissa oli lisäksi leivinuuni. Vasta siihen aikaan kun kyökkihuoneita rakennettiin, oli opittu muuramaan niihin hellanuuneja, ja viime vuosisadan lopulla syntyneisiin kamareihin tehtiin pelteillä suljettavat muurit. Mutta niissä taloissa, joissa pirt-

SEITTIÖN JUSSILA

ROOMALAISET NUMEROT ILMAISEVAT RAKENNUKSEN
ERI OSIEN
IKÄJÄRJESTYSTÄ

Kuva 3. (Piirretty muistitiedon mukaan.)

tiä vastapäätä rakennettiin tupa, pidettiin sitä ja sen takana mahdollisesti olleita kamareita talvella arkioloissa kylmänä, sillä ne oli tarkoitettu vain vieraita ja pitoja varten.

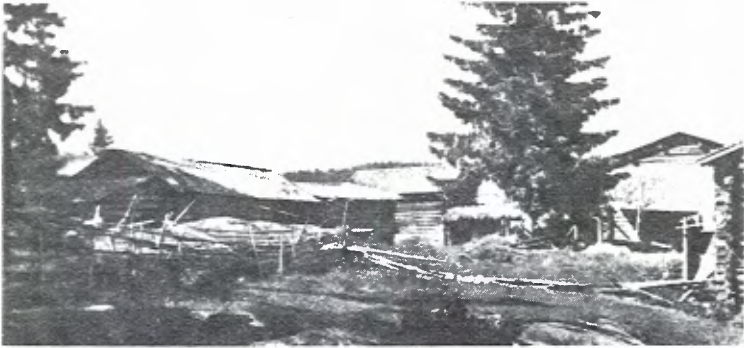
Mainituissa Nikkilän pirteissä ei ollut lasi-ikkunoitakaan, vaan ainoastaan seinäaukkoja eli akkunoita, joita lautaluukut sulkivat. Senkin jälkeen kun lasia alettiin käyttää, säilyivät luukut paikoillaan. Niitä tarvittiin turvallisuuden vuoksi ja myöskin lämpimän tähden, sillä lasit olivat yksinkertaiset. Ne voitiin avata tai sulkea sisältäpäin, sillä tappi, joka kulki tupaan ikkunan keskipuun poikki, sulki ne, tai ne olivat suorastaan sisäpuolella, jolloin ne liikkuivat puuvalssissa, ja akkunaa "avattaessa" ne lykättiin sivuun. Pakarihuoneiden akkunoita ei ollenkaan voinut sulkea. Raitille päin ei ainakaan Epaalan vanhoissa päärakennuksissa ollut ikkunoita, vaan yksinomaan pihaan päin, ja vielä tänä päivänä ei Huhdin Niemi-Paavolassa ole muita ikkunoita pellolle päin kuin myöhemmin syntyneen kyökin. Sama oli laita Paavolan, Simolan ja Uotilan vanhoissa rakennuksissa ja Mälkilässä ainakin Rissa-Hemilässä. Mutta Erland-Rissan vuosisadan vaihteessa tehdyssä päärakennuksessa on jo ikkunoita aivan vapaasti jopa puolelle. Siihen tehtiin jo kahdenkertaiset lasitkin. Ikkunassa oli tavallisesti neljä tai kuusi ruutua. — Ulko-ovet olivat pitkittäin kaksiosaisia, ja useasti oli toinen puolikas halkaistu poikittain. Välikatot olivat kirveellä halotuista palkeista tai lankuista. Kattojen vanhaa asua kuvaa vielä nykyäänkin Hastin mökki: se on peitetty tuohilla ja maloilla, ja kiviä on nostettu niiden pitimiksi, jottei tuuli pääsisi kattoa irti tempaisemaan. Ainakin Mälkilän Erland-Rissan katto oli niin loiva, että "sillä olisi voinut vaikka tanssia". Runsaan puoli vuosisataa sitten tu-

livat pärekatot käytäntöön. Kivijalkaa ei rakennuksissa ollut, mutta paka-rin uunin edustalle oli toisinaan sovitettu kiviä.

Entisajan pirtin sisustus supistui, kuten tunnettua, kiinteihin penkkeihin, pöytään ja sänkyihin; arkut ja myöhemmin käytäntöön tulleet kaapit olivat ainoita irtonaisia esineitä. Pohjoispuolisella sivulla kulki sivupenkki, perällä peräpenkki, maantienpuoleisella sivulla ja uuninurkassa, porstuan seinää vastaan, ei ollut penkkiä. Pöytä oli säännöllisesti sijoitettu peräseinän pihanpuoleiseen nurkkaan; isännän paikka oli keskellä, emännän hänen oikealla ja lasten hänen vasemmalla puolellaan, renkien päässä ja piikojen isäntäväkeä vastapäätä *pitkällätoolilla*. Isännän ja emännän sänky oli toisessa peränurkassa ja rengit nukkuivat aivan ovi-pielessä; myöhemmin, kun haltijaväki siirtyi asumaan kamariin, pääsivät rengit peränurkkaan. Piikojen sängyn paikkana pysyi koko ajan uuninurkkaus eli *ahentausta*. Renkien ja piikojen sänkyjen välissä olevan ikkunattoman ulkoseinän viertä, missä ei ollut penkkejä, lienevät aikaisemmin täyttäneet arkut ja työkalut; myöhemmin sillä nähtiin tuvan kello ja kaappeja. Vierastuvan kalusto oli alusta alkaen suureksi osaksi irtonaista: penkkejä, pöytä, sänky, pöytä- ja senkkikaappeja ja arkuja. Nämä esineet olivat maalattuja ja kylännikkarin valmistamia.

Pirtissä toimitettiin monenlaiset askareet sijoikeurastusta ja hevos-tenkengitystä myöten. Pihanpuoleinen osa siitä kuului vanhan tavan mukaan miehille, ulkoseinänpuoleinen naisille. Paitsi talon vakainaista väkeä, ruotuvaivaisia ja tilapäisiä kulkevaisia, kuten kauppiaita, pitivät sitä asuntonaan talvisin kanat, joita öisin pidettiin sänkyjen alle tai uunin ja seinän väliin päleistä tehdyissä häkeissä — mikäli ne eivät silloinkin saaneet vapaasti hakea pirtistä ortta itselleen. Kesällä pirtti tyhjeni, sillä yleisen tavan mukaan nuorempi väki siirtyi nukkumaan ulkorakennuksiin: tallinparvelle ja luteihin.

Luteissa eli aittojen ylisillä oli monasti kuten tuvassakin seinäkiinteät sängyt; aittojen alisia käytettiin kalojen, lihojen y.m. ruokatavaran säilytyspaikkana. Tavallisesti oli saman katon alla kaksi aittaa, sekä alista että ylistä, ja silloin rakennusta ei kutsuttukaan aitaksi vaan *puoliksi* (puoti). Yksinäisiä olivat vain jyvämäkasiinit eli vainioaitat, mikä — Epaalassa käytetty — nimitys johtui siitä, että ne valkeanvaaran vuoksi sijoitettiin kylän ulkopuolelle. Mälkilässä oli muutamia vilja-aittoja tienristeyksessä tonttialueen keskellä. Mäellä kylän laidassa olivat Huhdissa kaikkien neljän talon riihet vierekkäin, mutta tämä järjestys ei ole vanha, vaan vasta uusjaon aikana 1850-luvulla syntynyt. Saunat sensijaan näyttävät kaikkialla olleen muiden rakennusten yhteydessä, mutta yleensä kaukana asuinrakennuksesta, tavallisesti keittokolan vieressä. Välittömästi asuinhuoneissa kiinni oli aittoja, Mälkilän Erland-Rissalla ja Taatulla talli ja torpissa ja itsellismökeissä muitakin rakennuksia. Niissä vauraimmissa toloissa, joissa päärakennuksessa pirttiä vastapäätä oli pakari, oli erikoinen vieraspytinki; Mälkilän Ainialassa sellainen on päärakennuksen jatkona, mutta sinne ei vie suoraan seinän läpi ovea. Muita piharakennuksia olivat nykyään harvinaiset syytinkipytingit, navetat, tallit, ladot ja vajat. Käymälärakennukset alkoivat vuosisadan vaihteessa tulla yleisiksi; sitä ennen käytettiin karjapihaa ja kuistin kummankin puolen asetettuja

Kuva 4. Huhdin riihiryhmä kylän laidassa.

kusilyhteitä. Ja tämän jälkeen on taloihin tullut erityisiä kellareita, sika-loita, lammasnavetoita ja kalustohuoneita.

Kylissä muodostivat pihat, kuten kaikkialla tavallista oli, umpikartanoita. Mälkilän Raatikassa ja Ainialassa ne näyttävät olleen avonaisia pellolle päin, mutta tavallisesti ei niissä aukkoja ollut, ei edes portin kohdalla, sillä sitä sulki jyrkävä lautaportti, jonka päällitse katto liitti toisiinsa viereiset rakennukset. Suurissa, hajoittamattomissa ryhmäkylissä, kuten Mälkilässä ja Epaalassa, missä 15—20 taloa ahtautui tonttialueelle, oli tällainen sijoitus välttämätön; sittenkään ei voitu järjestää kaikille taloille pääsyä kylänrantaan ja tontit tulivat niin kapeiksi, että päärakennus oli sijoitettava pitkittäiselle sivulle vain kynärän matkan päähän naapurin umpikartanosta. Epaalassa ei vanhempaan aikaan ollut tapana erottaa ruohopihaa ja karjapihaa, vaan elukat saivat kulkea vapaasti kuistille asti. Ei myöskään Mälkilän vanhimmassa rakennusten sijoituksessa (kts. karttaa) voi huomata mitään jälkiä kahdesta pihasta omine rakennuksineen, sillä karjasuojia saattoi olla aivan asuinrakennuksen vieressä, mutta joka talossa kerrotaan kuitenkin olleen pienen ruohopihan, joka väliaikaisella aidalla kesäksi erotettiin karjapihasta. Aita kulki ainakin Rissoilla pitkinpäin, mutta Taustin Mattilassa tavalliseen tapaan poikkipäin. Samanlaisia aitoja oli Huhdin kylässä, paitsi Niemi-Paavolassa, missä väliaita oli vakinainen. Vielä karjapihakin oli jaettu kahtia: toisessa seisoi edellisen vuoden sonta, ja siihen vedettiin hakoja ja rutaa, toisessa pidettiin lehmät yöstä; osia luonnollisesti vuoroteltiin. Onkkalan Seppälässä kasvaa ainakin nykyään tuuheita puita poikkiaidan vierillä, ja pitkäkkinen piha muodostaa erittäin kauniin kokonaiskuvan muistuttaen 1700-luvun kartanoita, joiden rakennusjärjestys oli saanut voimakkaita vaikutteita keski-Ruotsin pihatyypeistä.

Millä tavoin eri rakennukset Mälkilässä olivat noihin umpikartanoihin sijoitetut, käy selville ohellisesta kartasta, jossa muistin mukaan piirretyissä rakennuksissa on monissa taloissa nähtävänä noita entisajan kylien pitkiä huonerivejä. Mutta vielä paljon ahtaampaa oli Mälkilässä ennen

Kuva 5. Äimälän Lassilan entinen porttisola.

viime vuosisadan puolivälissä käytyä uusijakoa, sillä tällöin siirrettiin kylästä erilleen Seppälä, Tuomaala ja toinen Sipilä, joiden tontit lankesivat toiselle Sipilälle, Ässälä, jonka tontin peri Rissa-Hemilä, ja Skinnarla, jonka tontin sai Kylä-Laurila.

Viljelykset ja laitumet

Sarkajako, joka ei ollut muuta kuin säännöstelyä yhteisomistusta, lakasi Pälkäneellä, kuten muuallakin Hämeessä, viimeistään 1800-luvun alussa, mutta monenlaisia yhteisnautintatapoja säilyi eri kylissä edelleen. Ennenkuin voimme niihin puuttua, on selitettävä, minkälainen viljelysjärjestys pitäjässä oli käytännössä.

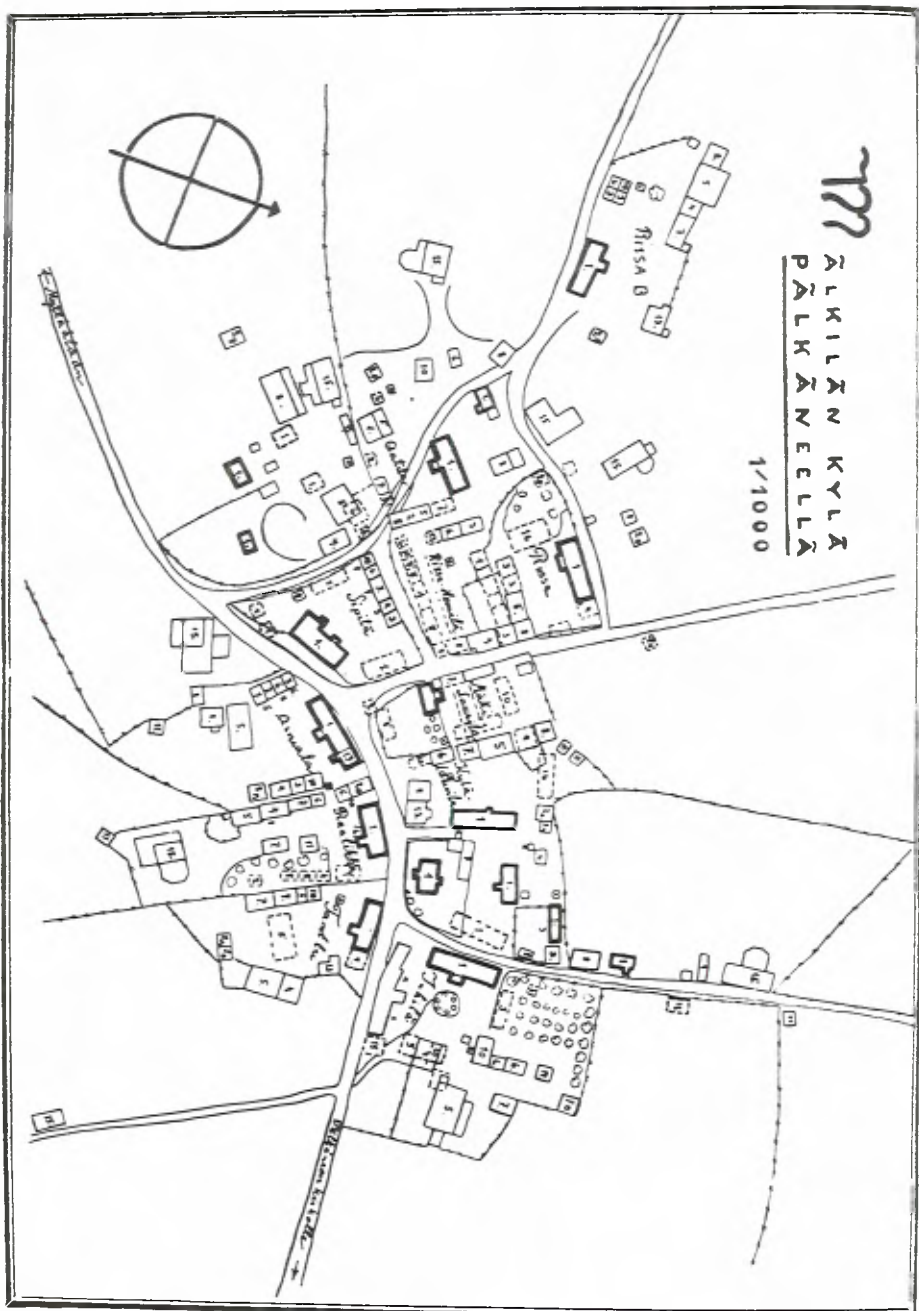
Vuonna 1763 laaditussa Äimälän ja Ruotsilan kylien kartanselityksessä sanotaan, että kummassakin kylässä pelto on jaettu kahteen vuosikertaan, ”niin että toinen aina saa maata kesantona 2/3 osaltaan ja kolmasosa kylvetään herneille, pellavalle ja hampulle, ja toinen viljalla, 2/3 osaltaan rukiilla ja kolmannelta osaltaan ohralla”. Tämä sama järjestelmä pysyi käytännössä isonjaon jälkeenkin. Halmelohkosta erotettiin *papuaidalla* kappale herneelle ja pellavalle, myöhemmin myös perunalle, ja näiden sänkeen kylvettiin seuraavana vuonna ohraa. Lampaat ja lehmätkin kävivät jäljellejääneellä osalla halmetta. Mälkilässä olivat kunkin talon molemmat peltolohkot ainakin uusijaon jälkeen eri aidassa, mutta Epaalassa oli vain kaksi suurta vainiota, jotka yhteisesti aidattiin ja joissa kullakin talolla oli useita kaistaleita, siis melkein kuin sarkajaon päivinä. Eri talojen kappaleita erotti korkeintaan oja ja useasti vain vako. Kun halmeena olleesta vainiosta lohkaistiin erillinen toukomaan suviviljalle, tapahtui sekini tavallisimmin yhteisesti: se sijaan että kukin olisi aidannut toukomaan erikseen, tehtiin kaikille yksi yhteinen aitaus. Leikkuu oli tällöin suoritettava yhtäaikaan, sillä se joka myöhästyi, ”piti työnsä vellassa”, viivytti pellon tyhjentymistä kylän karjan laitumeksi. Vainiopak-

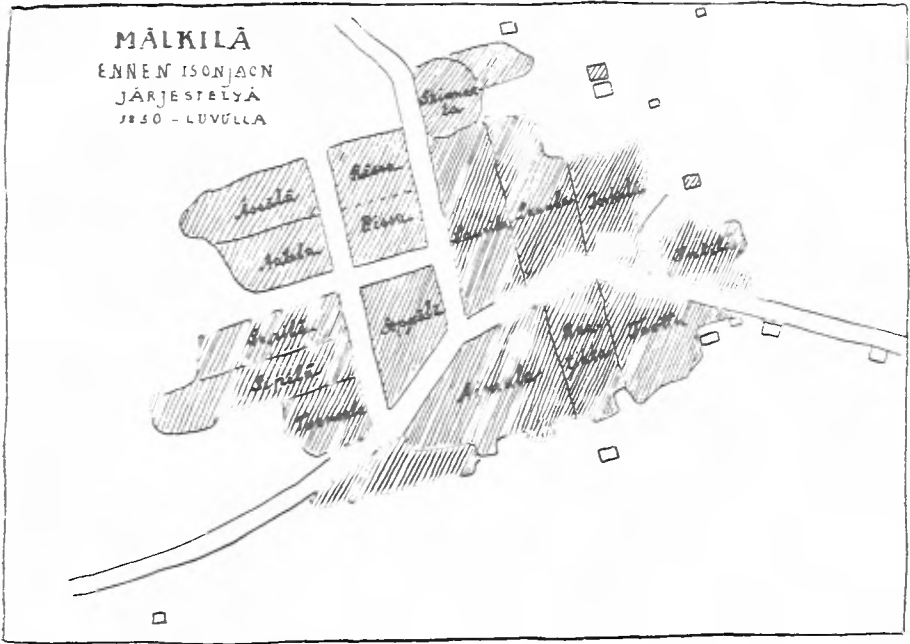
Kuva 6. Onkkalan Seppälän pitkäkkinen kaksiosainen piha.

kokaan ei siis vielä 1800-luvun lopulla ollut vieras Epaalan kylän maanviljelykselle, ja uusijako näyttää täällä vasta 1890-luvulla suoritettuna. Seittion kylässäkään ei halmevainiossa ollut lainkaan aitoja, vaan se oli yhteisenä laitumena, mutta kukin sai erottaa itselleen toukomaan mistä halusi. Ruisvainiosta oli voimassa se määräys, että mikonpäivään mennessä siitä piti olla kaikki viljat korjattu, ja jos joku oli jäänyt jälkeen, piti naapurien auttaa häntä. Samoin oli laita lohkokoon sisältyvien ohramaiden, joista aidat jo edellisena syksynä oli hajoitettu ja joulun keskisyöhyinä yhteisesti ajettu toiseen vainioon, siihen, joka seuraavana vuonna joutui halmeksi. Touonteon sai kukin alkaa milloin halusi. Vaikka vainiot tälätävoin monissa kylissä olivatkin yhteisiä, eivät talolliset yleensä kutsuneet naapureitaan leikkuutalkoisiin, vaan toimittivat työn kukin erikseen itsellistensä avulla. Vain joskus talot, joilla ei ollut mäkitupalaisia, kutsuivat kylän nuorisoa viljaansa leikkaamaan. Talkoita pidettiin silloin pyhäiltäisin ja niissä tarjottiin ruokaa tai kahvia ja tanssittiin, mutta ne olivat lyhyitä, ja leikkuu jäi aina kesken.

Niityt olivat usein hajanaisia kappaleita, ja sielläkin, missä ne muodostivat suuria alueita, kuten Mälkilän niitypiiri, ne oli isossajaossa lohkotu kylän kullekin talolle. Noin 60 v. sitten alettiin niitä kääntää kauralle, jota siihen asti oli kasvatettu vainioiden laihimmissa kulmissa, ja kun vähän myöhemmin pelloissa siirryttiin kolmivuoroviljelykseen, päästiin täten vähitellen nykyaikaiseen viljelysjärjestelmään. Eri talojen niitylohkot eivät Epaalassa olleet eri aidassa, vaan kukin niitti oman palasensa muistin mukaan, ja laiduntaminen tapahtui yhteisesti. Ja muutamissa satunnaisissa tapauksissa olivat niityt jääneet jakamattomiksi, ja silloin niiden nautinnassa oli säilynyt ikivanhoja, yhteisniittyjen käyttöön liittyviä tapoja. Kun Seittion molemmat ruotusotilat kuolivat, eikä uusia enää otettu, jäi kummankin sotilastorpan niitty yhteiseksi kahdelle talolle, toisen Jaakkolalle ja Mattilalle, toisen Jussilalle ja Eerolalle. Kun niitto tapahtui, lähetti kumpikin talo siihen väkeä, mutta sovussa kun ol-

M
PÄLKILÄN KYLÄ
PÄLKÄNELLÄ
1/1000

tiin, ei ollut tarkkaa väliä sillä, tuliko kummastakin yhtäpaljon. Haravoitaessa tehtiin aina vierekkäin kaksi rukoa, kumpikin miehen kantamuksen suuruisia. Jaakkolan miehet kantoivat sitten latoonsa joka toisen ja Mattilan miehet joka toisen ruon. Aina vuoteen 1905 asti jatkui tällainen komento. Mälkilän molemmilla Rissoilla oli Kangasalan puolella yhteinen Pajuenniitty — tällaiset etäiset niityomistuksethan olivat ennen tavallisia. Heinään Pajuenniitylle lähti veneellä kaksi miestä ja naisihminen kummastakin talosta; yhdessä niitettiin, haravoitiin ja kannettiin heinät takkavitsoilla ainoaan latoon, josta sitten talvella kumpikin Rissa yhtäkaa lähti hakemaan heiniä. Kuormat koetettiin tehdä mahdollisimman yhtäisoiksi, niin että niiden valmistuttua kumpikin sai valita, kumman halusi. 1870-luvulla annettiin niitty vuokralle ja arentimies maksoi 5 mk. kummallekin Rissalle. Molemmilla Sipilöillä oli Hausalon saarella yhteisniitty, ja aina vuoteen 1927 asti sitä korjattiin yhteisesti aivan samaan tapaan kuin Pajuenniittyä. Koska molemmat Rissat ja samoin molemmat Sipilät ovat halkaisun kautta aikoinaan syntyneet yhdestä talosta, ovat nämä yhteisniityt saaneet alkunsa siten, että muita tiluksia jaettaessa ne vähäisinä ja perin etäisinä jätettiin huomioonottamatta. Huhdin Simolalle ja Uotilalle oli myöskin jaossa jäänyt yhteiseksi kaukana Roineen länsipuolella Painossa sijaitseva niitty. Sitäkin korjattiin samaan tapaan kuin Rissojen niittyä.

Kuva 7. Huhdin kylää.

Vaikka kaskia poltettiin vielä 30 v. sitten, ei yhteiskaskia tunnettu, mikä olikin luonnollista, kun metsät olivat isonjaon ajoista asti jaettuina. Mitään aitoja ei niissä kuitenkaan ollut, vaan laiduntalous oli yhteistä. Eri kylissä olivat nähtävästi luonnonsuhteista riippuen laiduntamistavat kuitenkin erilaiset.

Mälkilässä vietiin hevoset kyntöjen jälkeen takamaille, missä saivat olla kunnes riihiä ruvettiin ahtamaan. Myöskin karja kävi kesällä takamaalla — paitsi juhannusaikaan kotimetsällä —, ja sitä käytiin siellä noin neljän kilometrin matkan päässä lypsämässä. Sitä varten koottiin elukat iltaisin paimenen asunnon luona olevaan tarhaan. Tarhalla pidettiin kiulut ja siivilät, ja maito kannettiin korenoilla kotiin kannellisissa pytyissä siten, että kaksi naista yhdessä kantoi kahden talon maidot. Paimen sai palkaksi kutakin lehmää kohti jonkun jyvämäärän, luultavasti 3 kappaa, tarkkaan sitä ei enää muisteta. Hänen päätehtävänään oli koota lehmät illalla tarhaan; paimentaa niitä ei hänen tarvinnut. Mökki ja perunamaa oli häneillä Inkilän maalla, ja niistä hän lienee maksanut vuokraa kuten muutkin itselliset. Ennen 1850-luvulla käytyä maanjakoa oli Mälkilässä ollut erikseen karjapaimen, lammaspaimen ja vuohipaimen. Ne olivat vanhoja miehiä ja ne asuivat kylässä. Silloinkin oli takamaalaitumilla käyvät lehmät jätetty yöksi tarhaan, mutta lampaat ajettiin tanhuaa pitkin kotiin. Vuohia, joita viimeksi itselliset 50—60 vuotta sitten lakkasivat pitämästä, paimennettiin etupäässä kotimetsällä, ja vasikoilla oli haat talojen nurkissa, jotta niitä voitiin juottaa. Siat eivät suinkaan pysyneet sikolaitumella itselliskylän ympärillä, vaan ne kuljeskelivat raitilla ja tanhuoilla. Maantiellä niiden vaellusta estivät portit, joita Myttälän ja Onkalan välillä oli 10, mutta kujaa pitkin ne pääsivät vapaasti laitumelle saakka.

Kangasalan saarikylistä vietiin lehmät veneillä Roineen taakse Kuohenmaalle, missä useilla itärannan kylillä oli takamaansa. Rajat oli käyty ja metsänkäyttö jaettu eri talojen kesken, mutta karja kulki yhdessä laajalla aitaamattomalla takamaalla. Vasta Valkeakosken yhtiö ostettuaan muutamien talojen metsät yritti kieltää toisia päästämästä elukoita takamaalle, mutta joutui käräjillä tappiolle. Lehmät vietiin Kuohenmaalle *karjapaateilla*, jotka olivat aina kahden talon yhteisiä. Sellaiseen mahtui 8

lehmää, ja kun Roineen ulapalla nousi usein korkeita laineita, tuettiin sitä tyhjällä *piittapaatilla*, joka oli tukevalla puulla yhdistetty siihen ja piti sitä tasapainossa. Kun lypsämään mentiin, soutivat kahden kyläkunnan naiset yhdessä kolmihankaisella *lypsyfaatilla*, jonka paattimestari ja seppä olivat tehneet saaden palkkaa kultakin talolta lehmäluvun mukaan. Puoli viideltä aamulla ja puoli kuudelta illalla lähdettiin tälle pari kolme tuntia kestäväälle matkalle. Kun maito tuotiin kotiin pytyissä, ehti se usein matkalla hapantua. Varovaisuuden vuoksi piti jokainen kylännurkissa kotilehmää, josta saatiin maitoa siltä varalta, että karja sattuisi olemaan eksesissä tai että odottamatta vieras ennen iltaa tulisi. Kuohenmaalla olevia lehmiä kaitsi kahden tai kolmen saarikylän yhteinen paimen, jonka laumaan siten kuului 70—80 päätä. Hän sai palkakseen 2 kappaa viljaa lehmältä ja 1 hieholta, ja hänet evästettiin vuoron perään niin monta päivää talosta, kuinka monta lehmää siinä oli. Mikonpäivään asti kesti paimennusta, ja talvella paimenet, jotka olivat keski-ikäisiä naimattomia naisia, elivät usein suuressa köyhyydessä.

Aivan toisenlainen käytäntö taas oli Epaalassa. Alkukesällä kulkivat lehmät aitaamattomassa kotimetsässä paimentamattomina. Kukin haki elukkansa illalla kotiin, ja usein nämä tulivat sinne itsestäänkin. Heinäkorjuun jälkeen ne vietiin takamaanniitylle, noin penikulman päähän kylästä. Siellä oli kullakin talolla torppareita, jotka kokosivat sen lehmät illalla omaan pihaansa ja lypsivät ne; aina parin kolmen päivän kuluttua käytiin maito noutamassa taloon. Vasikka- ja hevoshaat olivat talojen nurkissa, mutta hevosia pidettiin myöskin takamaalla.

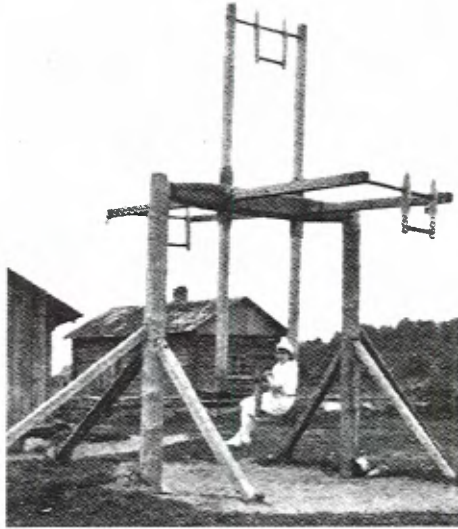
Seittiöläisten elukat kulkivat Roineen lahden takana Mikonmaassa. Kullakin talolla oli omat tarhansa ja katoksensa, joihin karja yöksi koottiin. Kun aamulla veneellä mentiin lypsämään, souiti mukana Mikonmaalle kylänpaimen, joka päivänajan vahti karjoja pedoilta. Illalla hän taas lypsäjien veneessä palasi takaisin kylään. Huhdissa ei lainkaan muisteta paimenta pidetyn, vaan kukin ajoi aamulla karjansa laitumelleen ja haki sen illalla umpikartanoonsa. Varmaan on kuitenkin varhaisempina aikoina paimenia käytetty, koska riisiä puitaessa ”piti paimenen konttiin koliaiset tulla”, t.s. silloin kun paimen lähti laumoineen, täytyi kolkkinan jo olla loppunut.

Yhteistalouteen liittyivät vielä kaivot ja tiet. Mälkilässä oli myöhemmin joka talolla oma kaivonsa, mutta aikaisemmin oli muuan kaivo ollut kylälle yhteinen, ja sen korjauskustannukset suoritettiin taloluvun mukaan. Huhdin molemmat kaivot olivat yhteisiä. Tiet olivat olleet vanhastaan jaettuina, paitsi Mälkilässä niittypiiriin vievä kuja, jota tehtäessä meni mies talosta siihen santaa vetämään. Noin 40—50 vuotta sitten hankittiin Mälkilään erään tulipalon johdosta yhteinen paloruisku. Aitaukskustannukset jaettiin Epaalassa taloluvun mukaan. Myllyjä ei ollut, sillä koko seutukunta kävi Valkeakoskella veneellä tai reellä viljaansa jauhattamassa. Kalavesiä pidettiin yhteisinä siten, että kukin sai pikkupyödyksillä kalastaa missä halusi. Nuotat olivat yleensä yhteisiä kahdelle talolle, ja Karhusalon saarella Myttälän maalla pitivät paikkakunnan miehet majaa silloin kun nuottaa vedettiin.

Kun koko kylän yhteistalous miesmuistin aikana Pälkäneellä oli supistunut niin vaatimattomiin muotoihin kuin edellä on kuvattu, ei kyläkoukoksilla ollut enää sitä merkitystä kuin sarkajaon aikaisissa kylissä. Mälkilässä tapasivat kyläläiset toisensa ylemmässä raitinristissä, missä oli vanha korkeilla kulmakivillä seisova aitta, mutta vain tiesasioista pidettiin varsinaisia kokouksia. Epaalassa istuttiin lankuilla raitinristissä, ja täällä isäntien neuvottelu sai kyläkokouksen luonteen, kun oli paljon yhteistä sovittavaa. Näissä oloissa ei *kylänvanhin* ollut mikään taloudellinen johtaja, vaan kylän siveellisen elämän valvoja, mikä käy selvästi ilmi siitäkin, että tämä virkamies valittiin lukusissa, että tämän alueena oli koko luku-piiri ja että tähän voitiin valita muitakin kuin isäntämiehiä. Epaalassa kylänvanhinta kutsuttiin kirkollisella nimellä kuudennusmieheksi, ja muuan näistä kävi alituisesti papille naapurien pahuuksia kantelemassa, kun ei uskaltanut julkisesti niitä kertoa.

Jos työ tehtiinkin erikseen, oli huvittelu kylässä yhteistä. Mälkilässä oli kaksi *pitolahkoa*. Se, kumpan yksityisen talon väki kuului, näyttää lähinnä riippuneen tontti-asemasta. Maantien yläpuoli oli toista pitolahkoa paitsi Inkilä, joka alapuolisten talojen ja Taustin kanssa muodosti toisen lahon. Kun Erland-Rissalle tuli uusi omistaja Kangasalta, joutui hän ilman muuta siihen pitolahkoon, mihin talon entinenkin isäntä oli kuulunut. Epaalassa oli vain yksi pitolahko. Näistä kotiseuroista riippumatta oli nuorisolla omat yhteiset huvittelupaikkansa. Epaalan keinumäelle kokoonnuttiin helluntaisin, jolloin sinne saapui ulkokyläläisiäkin. Siellä oli *pyöräkeinu*, jonka rakenne selviää ohellisesta kuvasta. Pääsiäisenä keinuttiin tavallisissa aisakeinuissa. Pyöräkeinuja oli myöskin Kukkolassa ja Mälkilässä. Helavalkeita poltettiin kunkin kylän kokkomäillä. *Nurkkatansseihin* kokoonnuttiin pyhäehtoina vuorotellen eri taloihin, koskei sama isäntäväki mielellään niitä luonaan alituisesti sallinut. Ne olivat lyhyitä: alkoivat 6—7 ja loppuivat 8—9 aikaan. Pappien manauksen johdosta ne noin 30 v. sitten lakkasivat. Samaan aikaan loppuivat myös mallassaunat. Toisena sunnuntaina juhannuksesta, *heinämaariana*, joka oli Pälkäneen kirkkopyhä, oli Onkkalassa tavallista isommat tanssit, joihin saapui väkeä kirkkopaateilla ulkopitäjistäkin. Vastavuoroon kävivät pälkäneläiset Sääksmäen kuuluisilla helkajuhlilla. Heinämaariatanssit lakkasivat, kun palokunta alkoi tällöin pitää iltamia. Tanssien yhteydessä pidettiin *lottereita*, joissa joku yksityinen, usein tanssipaikan isäntä, antoi arvottavaksi jonkun pikkuesineen, josta halusi päästä. Kylän nuorison yhteisiin harrastuksiin liittyivät vielä *tappelut*, joita Pälkäneellä kuitenkin harvoin sattui. Kerran lähettivät onkkalaiset sanan Mälkilään, että he tulevat sinne lihaa leikkaamaan. Heidät otettiin seipäillä ja haloilla vastaan, ja Kämpin isäntä sanoi pojalleen: ”Lyö hyvästi, minä menen elstäs Siperiaan”. Hyvin mälkiläiset löivätkin, sillä onkkalaiset ajettiin vähissä hengen pakosalle ja saivat perästäpäin vielä sakkojakin. Tämän kertoivat mälkiläiset.

Kyläyhteiskunnan taloudellisen kokonaisuuden viimeisiä muistoja olivat yhteiset käsityöläiset, joista tärkein oli *kylänseppä*. Kylä rakensi pajan

Kuva 8. Kukkolan pyöräkeinu.

ja kyläläiset hakkasivat ja vetivät hirret sepän asuntoon. Sepän kanssa tehtiin yhteinen vuosisopimus: hän sai joka talosta maksun jyvissä *hevosluvun* mukaan ja ruoan niiltä päiviltä, jolloin oli itsekunkin talon työssä. Kappamäärä oli ainakin Kangasalan Tarkeelassa 3 hevoselta, minkä lisäksi piti antaa lahjana kappa papuja, ja hyvä oli, jos oli muutakin ojenttavana, kun kylänseppä joulun alla kiersi talosta taloon ”kuin pappi vaalullaan”; ainakin oli seppää hyvin juotettava. Myöskin Myttälän seppä, joka teki Huhdin talojen pajatyöt, sai hevoselta kolme kappa. *Suutari ja raatali* eivät olleet erikoisesti pestattuja, ja he kulkivat yleisen talon mukaan ilman mitään erikoista järjestystä oppipoikineen talosta taloon. Heidätkin kutsuttiin kylän kaikkiin pitoihin ja he olivat talollisten vertaisia, vaikkeivät olleetkaan siinä arvossa kuin seppä, joka Mälkilässä kuului yhtäkaa molempiin pitolakkoihin ja jota oli palvottava ja hyvänäpidettävä, jotta häneltä olisi voinut odottaa kunnollista työtä.

Itselliset

Käsityöläisiä yhteiskunnallisesti ja taloudellisesti paljon alempana oli ammattitaidottomien itsellisten suuri lauma. Itselliset asuivat kylien laidoissa erikoisissa mäkikyliissä. Mälkilän itsellisosaa sanottiin Hunkaporin kaupungiksi, ja tällä mäellä näkyy muutamia asuntotontteja jo 1800-luvun alussa tehdystä kartasta. Ennen isoajakoa oli maapohja, jolle itsellisten pirtit olivat rakennetut, yhteistä, ja mökkiläisten ei senvuoksi tarvin-

nut suorittaa mitään veroa tontistaan. Osittain tällainen oli asiaintila vielä viime vuosisadan lopulla Seittiössä, missä muuan itsellinen asui kylän jakamattomassa sikopiirissä. Maa ei kuitenkaan ollut verovapaa, vaan miehen oli siitä tehtävä kylän joka taloon yksi työpäivä leikkuuai- kana. Mälkilässä ja Epaalassa olivat kaikki tonttimaat jaetut, niin että jokainen itsellinen asui jonkun yksityisen talon tiluksilla ja teki siitä veroa 2—5 päivää vuodessa. Kun Mälkilässä 1850-luvun jakotoimituksissa monia taloja siirrettiin erilleen kylästä, asettui itsellisiä näiden vanhoille tonteille. Tuota veroa ei suoritettu yksinomaan asunnonpaikasta, vaan myöskin peltotilkusta, joita mökkiläinen oli mäkikylään raivannut ja joissa hän kasvatti perunaa ja suviviljaakin; tällaisia viljelyksiä saattoi itsellisellä olla lähes tynnyrinala. Kuten pellot, oli asuntokin oma; maa-pohja vain oli talon. Mentiinpä tässä erottelemisessa niin pitkälle, että toisen maalla kasvavaa puutakin pidettiin toisen omana. Kahdessa eri tapauksessa olen voinut panna merkille, että talollinen häätäessään itsel- listä tämän tontilta osti tämän *omenapuun*. Tuomari sanoi, että isännällä olisi ilmankin ollut omistusoikeus siihen, mutta kansan oikeuskäsitys oli toinen.

Itsellisten rakennuksiin — muita ei heillä yleensä ollut kuin savupirtti, porstua ja aitta — saatiin puuaineet *hirsitaloiden* avulla, jolloin talolliset toivat näille tukkeja metsistään. Halot saatiin samalla tapaa, kun järjes- tettiin *puutalkoot* ja tarjottiin niihin saapuneille talollisille tai näiden läh- hetämille reingeille ruokaa ja kahvia. Heiniä kokoiltiin peltojen ojista tai vuokrattiin niitynpaloja, mutta harvoin niitä tarvittiin, sillä mökkiläisillä ei yleensä ollut lehmää. Talojen pelloissa kasvatettiin maksua vastaan pellavaa ja perunaa. Kehruu ja kankaankutominen tuotti hiukan ansiota. Itsellisten päätulolähteenä olivat päivätyöt. Kesäpäivästä maksettiin kappa rukiita ja talon ruoka, myöhemmin 60 penniä ja talvipäivästä vain 25 penniä rahaa. *Riihimiesten* kanssa tehtiin sopimus koko syksyksi riiheläkäymisestä. Mälkilässä maksettiin riiheltä kappa viljaa, Epaalassa ruis-riiheltä puoli ja suviriiheltä koko kappa. Pyhäinpäivänä kutsuttiin riihi- miehet taloon aterialle ja viinalle. Omat itsellisensä käski isäntä myös lu- kusilla ruoalle, mutta perhejuhliin heitä ei pyydetty.

Saadakseen vakinaista ansiota teki moni itsellinen *muonamiehen* kaupan maanomistajan kanssa sitoutuen tekemään taloon läpi vuoden 2—3 päi- vää viikossa. Muutamat saattoivat olla yhtäaikaa kahdenkin isännän palve- luksessa, jolloin olivat alkuvuikosta toisen, loppuvuikosta toisen käytettä- vissä. Muonamiehen vuosipalkka oli tynnyri viljaa viikkopäivältä, saap- paat, rohtimiset housut, mekko ja palanen peruna- ja pellavamaata. Jos- kus rupesi itsellinen vakinaiseksi rengiksikin.

Vuoden 1870 tienoissa saavutti Suomen maalaiskylissä tämä enimmien toimeentulominimin alapuolella elävä itsellisluokka suurimman lu- kumääränsä. Mälkilässä lienee tähän aikaan ollut neljätkymmentä, Epaalassa kolmattakymmentä itsellistä. Uutta itsellisväkeä oli syntynyt mäkitupalaisperheiden lukuisista lapsista, joilla ei ollut muutakaan elä- mismahdollisuutta. Oltuaan palkollisina ja mentyään naimisiin he ra- kensivat pirtin. Lisää itsellisiä tuli joskus talojen nuorimmista pojista näi- den mentyä naimisiin, mutta naimattomiksi jääneet setämiehet pysyivät

kotonaan. Talojen vanhat piiat sensijaan rupesivat kernaasti itsellisiksi. Mökkiläisluokan häviäminen tapahtui vielä nopeammin kuin sen syntyminen. Kun lapset siirtyivät kaupunkeihin ja tehtaisiin, jäivät vain vanhuksat jäljelle, ja kun he kuolivat, hajoitettiin laho tollikin. Niinhyyvin Epaalassa kuin Mälkilässäkin on mäkitupia enää vain muutamia.

Eräänlaisia itsellisiä olivat myöskin talojen *syytinkivanhuksat*. Heillä oli umpikartanossa eri pirtti ja aitta, sillä mäki kylään siirtymistä ei heidän arvonsa sallinut. He saivat toisinaan ruoan ja toisinaan maata itse sitä viljelläkseen. Kyläläisten takamaille syntyi myöskin *torppia*; torpparit maksoivat veronsa rahassa. Torppien merkitys talonpoikien taloudessa oli aivan mitätön paitsi Epaalassa, missä nämä, kuten on mainittu, kesällä hoitivat kylän karjaa.

Palkolliset

Eivät myöskään itselliset tai muonamiehetkään olleet talojen tärkeimpänä työvoimana, vaan sen muodostivat lähinnä isäntäväkeä mies- ja naispalkolliset.

Pälkäneen kirkolla pidettiin syyskuun alussa markkinat, ja näiden aikana pestattiin myös palkollisia. Vanhempaan aikaan oli pestausta toimitettu kirkolla useinkin pyhinä, alkaen jo heinämaariasta. Kun renki otti pestin, juotiin *harjulliset*, ettei ”kuivia kauppoja tehtäisi”. Ryyppyn tarjosi renki. Piian harjullisiksi juotiin vain kahvia. Pestuumarkkinoille saapui väkeä toisistakin pitäjistä, ja mukana tuli kaupanvälittäjiä, jotka myös saivat osansa harjullisista. Siellä nähtiin kangasalustalaisiakin, vaikka nämä omassa pitäjässään pitivät kirkolla pestaamista pakanallisena. Kangasalla oli näet vakinainen paikanvälittäjä, joka kokonaan eli tällä toimella, nimittäin Huutijärven Emma, tunnetun Fleming-suvun viimeinen jäsen.

Rengin palkka käsitti seuraavat parselit: rohtimisen takin ja housut, kaksi paitaa, kaksi paria saappaita, naulan sukkavilloja ja 50—60 markkaa rahaa (luultavasti 1870-luvulla). Piikain rahapalkka oli vain puolet siitä mitä renkien; luontoissuorituksena he saivat kapanalan pellavamaata, kaksi paria kenkiä ja lisäksi ”yhtä ja toista”, jota ei sopimuksessa niin tarkoin mainittu, kuten villaliinan joululahjaksi ja kirjavanliinan karjan uloslaskemisen aikaan. Pellavamaastaan saamansa pellavan lounakuttivat ja lihtasivat piiat talkoilla. Rahapalkan, parselien ja ruoan lisäksi tarjosi isäntä palkollisilleen monasti viinaa. Rengit saivat ryyppyn silloin tällöin ja siitä parantuneella työnteholla he sen ”moneen kertaan tienasivat”. Hevosia laitumelle laskettaessa sai kukin mies halstoopin viinaa, ja kun kotipolton aikoina kallis juoma vaivalloisen työn tuloksena oli saatu syntymään, saivat piiat ja rengit jonkun kannun *jakajaisia*.

Kun vuosi oli umpeen palveltu ja koitti pyhäinpäivä, sai kukin renki ja piika *pääsinkakkunsa*, s.o. leipää, voita, lampaanlihaa ja kaloja, vieläpä piimääkin *itteviikon* ajaksi. Rengeillä tämä vapaa-aika kesti yhden, piioilla kaksi viikkoa. Moniin taloihin täytyi tällöin hakea työvoimanapua itsellisiltä, mutta jos palkollisen koti oli kaukana, ei hän useinkaan sinne läh-

tenyt, vaan vietti itteviikkonsa palveluspaikassaan, johon hän kuitenkin sen kuluttua olisi palannut, sillä muuttaminen oli ennenvanhaan harvinaista.

Kertojat: Erland Rissa, isäntä, Mälkilä, 65 v. (1931). Kotoisin Tarkeelasta. Juha Rissa, vanha isäntä, Mälkilä, 73 v. Timo Sipilä, isäntä, Mälkilä, 73 v. Simo Katajamäki, ent. isäntä, Huhti, 73 v. Heikki Paavola, isäntä, Huhti, 60 v. Vihtori Niemi, isäntä, Huhti. Heikki Simola, isäntä, Huhti. Kustaa Jaakkola, isäntä, Seittiö, 60 v. Manda Mattila, emäntä, Tausti. Aukusti Vajjala, setämies, Epaala, 76 v. Miina Mattila, vanha emäntä, Epaala, 73 v. Kartat ja niiden selitykset Maanmittaushallituksessa.

Kotiseutu 1933.

Puhe Gunnar Suolahden muoto- kuvaa paljastettaessa

Gunnar Suolahden eheä elämäntyö oli kokonaisuudessaan uhrattu historiatieteelle, ja hänen aikansa oli jaettu omien tutkimusten ja oppilaiden ohjauksen kesken. Tutkijana hänen elämäntyönsä oli käänteentekevää laatua, opettajana hän kohosi tasolle, jota harvoin saavutetaan.

Nuorena 22-vuotiaana maisterina joutui Suolahti 1898 Saksaan, missä hän sai voimakkaimmat vaikutteensa Leipzigin yliopistossa kuuluisalta historiantutkijalta Lamprechtilta. Lamprechtin mielipiteet muodostivat ratkaisevasti hänen historiankäsitystään, vaikka hän suhtautuikin kriittisesti arvostellen moniin tämän väitteisiin ja kulki osaksi omia teitään ja näiden herätteiden varassa hän kypsyi kulttuurihistoriallisen tutkimussuunnan esitaistelijaksi maassamme. Suomen kulttuurihistorian tutkimus ja esitys, yksinpä kulttuurihistorian käsittekin, kantaa siinä määrin Gunnar Suolahden leimaa, että kaikki sen erikoispiirteet — esimerkiksi vastavaan skandinaaviseen verrattuna — voidaan johtaa suorastaan Gunnar Suolahden henkilöllisyydestä. Nykyaikainen kulttuurihistoria asettaa etusijalle kollektiiviset, siis joukkoilmiöt, ja yksinpä viimeisessä mestariteoksessaan, *Nuoren Yrjö Koskisen* elämänkuvauksessa, Suolahti on antanut keskeisen sijan koko kansan historialle ja esittänyt yksityisen henkilön teot ja kohtalot riippuvaisina yhteisöstä. Tuollainen kollektiivinen käsitys oli meillä vuosisadan vaihteessa uutta, ja Gunnar Suolahti sai kiivaasti taistella sen puolesta, mutta se ei vielä ollut hänelle ominaisinta. Edelleen: nykyaikainen kulttuurihistoria ottaa historiallisen tutkimuksen kohteeksi ihmisten jokapäiväisen elämänympäristön niin juhlena kuin arkena. Tässäkin suhteessa Suolahti oli meillä uranuurtaja, ja hän on sillä tavoin suunnattomasti avartanut historiatieteen alaa. Ateria, on hän ker-
ran luennoillaan lausunut, voi historiantutkijalle olla yhtä arvokas kuin vallankumous. Mutta tämäkään ei vielä ole Gunnar Suolahdelle ominaisinta.

Skandinaviassa harrastetaan vilkkaasti kulttuurihistoriaa. Joku kirjoittaa jonkin ajan huonekaluista ja maalauksista, toinen puvuista, kolmas rakennuksista, neljäs rikollisten rankaisemisesta, viides vuotuisjuhliin

liittyvistä tavoista. Annetaan värikkäitä, mielenkiintoisia kuvia, välähdyksiä eri aikojen elämään ja käsitemaailmaan, mutta nämä kuvat ovat irrallisia. Suolahti kokosi kaiken yhteen. Hän ei koskaan pitänyt päämääränään yksityisiä tosiasioita, vaan etsi kaikessa yhteyttä, näki rinnakkaisuutta ja lainalaisuutta siellä, missä muut eivät sellaista havainneet. Historiallisen elämän kirjavat ilmiöt eivät vaeltaneet hänen henkisen katseensa ohi tuhansien mielivaltaisten tosiasioiden kaaoksena eikä erillisinä tapaussarjoina, vaan ne olivat kaikki toisiinsa sidottuja, toisistaan riippuvia. Nuo kosketukset tuli tutkijan löytää, ja vaatimalla tällaista Suolahti metoodisestikin korotti historiantutkimuksen aivan uudelle tasolle. Ja ne solmukohdat, joissa eri langat yhtyivät, olivat ensinnäkin yhteiskunta ja vihdoin äärimmäisimpänä ihmisten sielunelämä. Yhteiskunnassa tapahtui kaikki inhimillinen toiminta, koski se sitten mitä alaa tahansa. Yhteiskunnassa muodostui eriarvoisia kerroksia ja kansanluokkia, joiden keskinäinen asema määräsi kunkin yksilön henkisen ja aineellisen elämän ympäristön. Sosiaaliset suhteet ovat senvuoksi alati esillä Gunnar Suolahden tutkimuksissa. Ne täyttävät hänen pääteoksensa *Suomen papiston*, ne pilkahtavat lakkaamatta esille etupäässä aineellista kulttuuria käsittelevässä *Suomen pappiloissa*, ne ovat välttämättömänä taustana hänen esseekokoelmissaan *Elämää Suomessa 1700-luvulla I–II* ja *Vuosisatain takaa*. Mutta viime sijassa oli historiallinen kehitys kuitenkin riippuvainen ihmisten sielunelämästä, sillä ihmisten sieluntoimintojen välityksellähän tapahtui kaikki, mitä historiassa esiintyi — jokapäiväisistä askareista suuriin valtiollisiin tekoihin saakka. Tämä sielunelämä — eivät tietysti psykologian lait, vaan ihmisten ajatustottumukset ja tunteen suuntautuminen — on eri aikoina ollut erilaista, ja sen kirkastaminen on historian tutkijan korkein tehtävä. Sielunelämän asettaminen historian keskipisteeseen antoi Suolahden tutkimukselle sen kuulakkaan henkisen pohjasävyä, joka sille oli erikoisen ominaista. Suurena synteetikkona ja sosiaalipsykologina Suolahti esiintyi omana itsenään rakentaen Lamprechtilta saamiensa vaikutteiden, omien taipumusten ja elämänkokemustensa pohjalte perustan Suomen kulttuurin historian tutkimukselle. Kuuluisin tällä alalla liikkunut skandinaavi, tanskalainen Troels-Lund, jonka rinnalle Suolahti Ruotsissakin on asetettu, oli hänkin psykologi ja synteetikko, mutta kiinnitti tuskin lainkaan huomiota sosiaaliisiin kysymyksiin, ja hänen esityksissään, niin mestarillisia kuin ne ovatkin, on Suolahteen verrattuna jotakin deskriptiivisempää ja samalla pinta-puolisempaa, joka sitten on jäänyt pysyväksi skandinaaviseen kulttuurihistorian tutkimukseen.

Huolimatta tästä käsittelevän perusteellisuudesta Suolahden esitys saavutti korkean taiteellisen tason, missä suhteessa varmaan juuri Troels-Lund oli ollut hänelle esikuvana. On keveään pakinatyyliin kirjoitettavia historian esittäjiä, jotka tyylin sujuvuuden vuoksi jättävät pois häiritseviä tosiseikkoja ja jotka liioittelevat saadakseen aikaan mieleisensä vaikutuksen. On historian tutkijoita, joiden asiallisuus on miltei absoluuttista, mutta joiden raskasta sanontaa tuskin muu kuin ammattioppinut jaksaa sulattaa. Suolahti ei tinkinyt asiallisuudesta, mutta kykeni löytämään totuudelle kauniin ilmaisun. Hänellä oli se suuren tyylin lahja, joka

pohjautuu suureen persoonallisuuteen. Sillä Suolahden mielenkiinto historiallisiin kysymyksiin ei koskaan ollut yksinomaan kylmän intellektuaalista, vaan sitä kannatti sydämen lämpö. Kuten tositaitelija ymmärtää ja rakastaa runoelmansa kaikkia henkilöitä, samoin Suolahti näki aina edessään heikon ihmisen, jonka sisimpään kätkeytyä tosi ihmisyyttä hän etsi ja jonka puutteisiin hän suhtautui leikkillisellä hyväntahtoisuudella. Hän olikin taiteilija: hän katsoi, että historiallisen teoksen piti olla taideluoma. Siinä suhteessa hän on antanut korkean esikuvan omista julkaisuissaan, joiden monet kohdat ovat tyyllisiä mestarinäytteitä.

Suurena synteetikkona ja kasvattajapsykologina, jonka oma kunnioitusta herättävä persoonallisuus väritti jokaisen sanan ja teon, Suolahti esiintyi myös suhteessaan oppilaihinsa.

Jo sinä aikana, jolloin Gunnar Suolahti hoiti ylimääräisen professorin virkaa, suoritti hän Pohjoismaiden historian opiskelijain kuulustelut yleisessä historiassa, ja useat ylioppilaspolvet joutuivat siten tutustumaan häneen ensi kerran niin epäkiitollisessa paikassa tentissä. Nämä Suolahden tentit olivat ihmeellisiä: ne eivät olleet kuulusteluja vaan keskusteluja. Tunnontarkkana yliopiston opettajana ei Suolahti jättänyt mitään kohtaa tutkimatta, ja hän saattoi kuluttaa tuntikauden pienen erikoisteoksen erikoiskuulustelussa. Mutta kuolleiden asiatietojen ulkoluvulle ei annettu ratkaisevaa merkitystä, päinvastoin, pelkkä tosiasian tunteminen ei riittänyt, vaan ne piti ymmärtää toisten, niihin liittyvien tosiasioiden valossa, ja jos ei ylioppilas heti yhteyttä tajunnut, siellä professori opasti häntä eteenpäin.

Näin jätti Suolahti jo ensimmäisen kohtaamisen aikana ylioppilaaseen mitä positiivisimman vaikutelman, joka sitten vahvistumistaan vahvistui. Kun hän sitten joutui Suolahden luennoille, kohtasi hän taaskin opettajassaan — tietysti nyt selvempinä — nuo samat piirteet, jotka hän oli nähnyt tentissä, tuon uskollisuuden sekä paljossa että vähässä. Hän näki kateederissa miehen, joka ihmeellisellä suvereenisuudella käsitteli maailmanhistorian lukemattomia ilmiöitä pakottaen tuhannet tosiseikat järjestykseen ja luoden yhä uusia rakennelmia, jotka olivat yhtä kestäviä kuin yllättäviäkin. Ja tämä kaikki tapahtui niin vaatimattomassa muodossa aivan kuin ei mitään olisi tapahtunut, aivan kuin kaikki se, mikä sanottiin, olisi mitä luonnollisin asia, joka jokaisen piti havaita ja ymmärtää. Eikä tässä ollut jälkeäkään sensatsioonin tavoittelusta, ja kuitenkaan ei kuulijoiden mielenkiinto hetkeksikään herpautunut. Parissa 1700-lukua koskevassa luennossa saatettiin väläyttää eteemme pikkuviha, Lissabonin maanjäristys, Tukholman keikarien puvut, puutarhanhoito, juomatavat, yliopistolliset kotiseutututkimusväitöskirjat, suomalaisen isänmaallisuuden kehittyminen. Jos on lupa käyttää tällaista vertausta, olivat koulukirjat ja etupäässä yliopistolliset kurssikirjatkin olleet tasogeometriaa, mutta nyt oli siirrytty avaruusgeometriaan: oli saatu lisää ullottuvaisuuksia. Mutta silti ei suinkaan häilyty ilmassa: jokaiseen ilmiöön johduttiin edellistä tutkittaessa, suorat, eri tasoissa olevat viivat yhdistivät niitä toisiinsa. Ja samalla Suolahti oli uskolinen myöskin vähässä, hän ei ollut välinpitämätön vähäarvoisemmasta ulkonaisesta muodosta. Tosin hän ei huutanut eikä huitonut — se olisi

ollut vastoin hänen temperamenttiaan, — mutta hän asetti itselleen harvinaisen korkeat vaatimukset sanontaan nähden. Esityksen tuli olla sellaista, että sen olisi voinut vaikka suoraa päätä painaa. Suolahdella ei koskaan ollut papereita: hän tahtoi siinäkin suhteessa olla täydellinen, että hän painoi mieleensä kaikki luennoilla mainittavat vuosiluvut ja muut pikkuseikat. Lauseiden muoto oli viimeistelyä, jopa tyylyteltyä, ja kun piti kiirettä, ehti ne kirjoittaa sellaisinaan muistiin. Nämä luentovihot ovat niin mielenkiintoisia, että niitä monesti jälkeinkinpäin tulee lueskeltua.

Luennoilla tai seminaariharjoituksissa oli Suolahdella näin jo paljon enemmän tilaisuutta kuin vähäpätöisessä tentissä herättää historian harrastusta. Historian opiskelijoitahan oli 1920-luvulla paljon kuten nytkin. Mutta harrastusta oli vähän. Luettiin knopit, kirjoitettiin laudaturkirjoitus vanhojen kaavojen mukaan ja käytiin ensimmäisellä ja viimeisellä luennolla hakemassa merkintä opintokirjaan. Suolahden luennoilla oli kuulijain tulva niin ääretön, että hänen toisinaan täytyi sijoittaa ne yliopiston juhlasaliin, ja mikä tärkeämpää, siellä käytiin myös kesken lukukautta, sieltä ei ilman estettä jääty pois. Ja kun sitten häneltä haettiin laudaturkirjoituksia, varsinkin senjälkeen kun hän alkoi hoitaa vakinaista professuuria, tulvahti aivan uusi henki historian opiskeluun. Suolahti ei käskenyt kirjoittamaan jostakin määrätystä aiheesta, eikä hänellä ollut mitään suppeata harrastuspiiriä, sillä kaikki kysymykset olivat hänelle arvokkaita; hän antoi itse valita, ja hienotunteisesti hän neuvoillaan pyrki johdattamaan oikealle tielle, jos valinta oli epäonnistunut. Hän ei ollut tyytyväinen sellaisiin oppilaihin, joita täytyi, kuten hän sanoi, kädestä pittaen johtaa, hän vaati itsenäistä toimintaa ja kunnioitti itsenäisyyttä. Sama piti paikkansa väitöskirjoihin nähden. Jos joku pintapuolinen Suomen historiankirjoituksen historian tutkija myöhemmin rupeaa hakemaan Suolahden koulukuntaa niistä tutkimuksista, joita hänen oppilaansa ovat julkaisseet — ja joista osa vielä on keskentekoisia — on hänen vaikea löytää sitä. Aiheitten tavaton erilaisuus saa aikaan erilaisuutta metodissakin. Monet ovat kollektiivisten kulttuuri-ilmiöiden tutkimista, ja sosiaaliset kysymykset ovat niissä yleensä korostettuja, mutta sellaisia tutkimuksia on julkaistu Suolahdesta riippumattakin. Ja kuitenkin uskoisin, että kaikissa niissä on jotakin yhteistä, jotakin sellaista, jota on vaikea sanoilla ilmaista.

Uuden tutkimussuunnan uranuurtajana kiinnostivat Suolahtea suuaresti metodiset kysymykset. Hänenhän oli selvitettävä itselleen, minkälainen varmuus oli niillä perusteluilla, joita hän todistelussaan käytti, ja mitä menetelmiä hänen tuli noudattaa saadakseen oikean kuvan eri aikakausien yhteiskunnasta ja kulttuurista. Ja kun hän ei tahtonut oppilailtaan sokeata uskoa, ei kaavamaisuutta vaan omintakeisuutta, niin täytyi näiden oppilaiden itsensä luoda — tietysti hänen hyväntahtoisella avustuksellaan — metodi itselleen. Suolahti ei koskaan lakannut korostamasta, miten tärkeätä oli, että huomio kiintyi metodisiin kysymyksiin, että opiskelijat niistä toistensa kanssa keskustelivat ja että näin omaksuttu teoria, joka tietysti saattoi olla mielenkiintoinen vain oman itsensä takia,

ei saanut jäädä irralliseksi, vaan sen piti olla yhteydessä käytännön, itse-kunkin oman tutkimustyön kanssa.

Suolahti kunnioitti jokaisessa oppilaassaan omintakeisuutta, kuten sanottu. Hän kykeni kohtelemaan tuossa monisatapäisessä oppilas-joukossaan jokaista yksilöä yksilönä. Hän kuunteli heitä, tahtoi tutustua heihin, ottaa selvän heistä. Joskin tietysti ne, jotka olivat henkisesti häntä lähellä ja joiden parissa hän useimmin joutui olemaan, kenties saivatkin osakseen hänen puoleltaan suurempaa sympatiaa kuin muut, niin sen voi sanoa, että ketään kohtaan hän ei osoittanut antipatiaa. Hän ei työntänyt pois ketään, ja hän oli lahjomattoman asiallinen henkilöön katsomatta. Hänelle sai sanoa sellaisenkin totuuden, joka ei ehkä ollut hänelle mieleen, eikä se millään tavalla vioittanut hänen ja sanojan välejä. Muistan kerran, miten eräs joukko Suolahden oppilaita oli kokoontunut hänen luokseen, kun yhtäkkiä muudan näistä vieraista lausui ajatuksen, joka ilmeisesti oli täysin Suolahden mielipiteiden vastainen, ja hän esitti sen vielä nuorekkaan räikeällä tavalla. Suolahti vähääkään äänensä rauhallista ja hyväntahtoista sävyä muuttamatta jatkoi keskustelua. Hän yhtyi puhujaan, asettui hänen kannalleen, mutta lausui ajatuksen siinä muodossa, että sen kärki kerrassaan taittui.

Se oli esimerkki Suolahden aivan erikoisesta keskustelutaidosta, johon opiskeleva nuoriso joutui tutustumaan varsinkin Hämäläis-Osakunnassa Suolahden ollessa 1926—1930 sen inspehtorina ja Historiallisessa Yhdistyksessä, jonka puheenjohtajan tointa Suolahti antaumuksella hoiti yli kahden vuosikymmenen ajan. Hän tarttui puheeseen tuolla tavallisella vaatimattomalla äänellään, joka jonkin ehkä kiihkeänkin esiintymisen jälkeen vaikutti niin rauhoittavasti. Ulkonaisesti tuntui siltä kuin olisi hän ollut aivan valmistumaton, ja niin kenties saattoi ollakin. Mutta annapa olla, hetken kuluttua oli kuulijain rauhallisuus muuttunut jännitykseksi, ja varsin pian oli vastustajan aseptet käännetty häntä itseään vastaan, jos väittäeli kysymyksessä, tai lausuttu sellaisia ajatuksia, että ne painuivat lähtemättömästi läsnäolijain mieleen kaiken muun haihtuessa sieltä pian jäljettämiin. Historiallisen Yhdistyksen monissa kokouksissa ohjelman arvokkainta osaa ei muodostanut esitelmä tai alustus, vaan se puheen- vuoro, jota Suolahti käytti keskustelussa.

Hämäläis-Osakunnan inspehtorina Suolahti tahtoi kuten kaikessa muussakin toiminnassaan antaa parhaansa. Ne sanat hän on itse sanonut ja hänellä oli oikeus ne sanoa. Hänessä ilmeni täälläkin taas tuo ulottuvaisuus kahteen suuntaan: toiselta puolen syvälliset, näköaloja avoivat puheet, toiselta puolen tunnantarkkuus vähimmäissikin velvollisuuksissa. Hän kävi säännöllisesti kotiseutukerhon kokouksissa kuulemassa siellä pidettyjä usein kuivia, vähäpätöisiä seikkoja koskevia ja heikosti valmistettuja esitelmiä, jotka saivat koolle vain aniharvoja osakuntalaisia. Huolimatta heikosta terveydestään hän itse saapui johtamaan Osakunnan kotiseuturetkikuntia. Me nuoret ihmettelimme sekä hänen viitseliäisyytään että sitä, miten laajoja näköaloja hänelle aukeni niistä yksinkertaisista kansan arkisia oloja koskettelevista tiedonannoista, joita kerästyössä saimme. Mutta jälkepäin on meille selvinnyt, että hän ei lähtenyt näille vaivalloisille matkoille vain tarkastaakseen meidän töitämme,

vaan paljon keskeisemmistä syistä. Juuri hän ohjasi kansantietouden keräyksen myöskin kulttuurihistorian alalle — se on hänen opettajatoimensa eräitä saavutuksia, joita ei saa unohtaa — ja hän teki sen siksi, että voimakas tunne veti häntä — vaisto, olisi hän itse kai sanonut. Hän rakasti maalaiskansaa ja etsi sen elämästä ja sen entisyydestä suurten kysymysten ratkaisuja. Hänen oma persoonallisuutensa se taas tässä määräsi suunnan hänen tutkimuksilleen ja opetukselleen.

Näin me alati näemme Suolahdessa tutkijan, opettajan ja ihmisen kokonaisuuden, jonka eri puolien toimintaa emme lainkaan voi ymmärtää ilman tätä kiinteätä yhteyttä. Tutkijana hän etsi ratkaisua oman elämänsä problemeille ja häntä ympäröivien ihmisten, oman aikakautensa problemeille. Menneisyyden tutkiminen oli hänelle nykyajan tutkimista, koska ensiksimmäinen oli luonut viimeksimäisen. Menneisyyden avulla oli pyrittävä syvällisempään elämänselitykseen, kuten hän itse sanoi. Silloin ei tutkimus voinut jäädä pelkäksi harrasteluksi, näpertelyksi mielenkiintoisissa kysymyksissä, siihen oli tartuttava persoonallisuuden koko voimalla, ja niitä teitä, jotka johtivat kaivattuihin totuuksiin, oli seurattava, olivat ne miten vaikeakulkuisia tahansa ja tarjosivat toiset tiet sitten miten helppoja ja houkuttelevia tuloksia hyvänsä. Ja tämän katsomustavan tahtoi Suolahti siirtää oppilaisiinsakin. Heidänkin tuli hakea historiasta ratkaisua niihin kysymyksiin, jotka olivat heille keskeisiä. Mutta kun opettajaa ei yhdistänyt oppilaisiin — ainakaan sikäli kuin tämä riippui opettajasta — vain pelkkä yhteinen intellektuaalinen harrastus, vaan tärkeät elämänskysymykset, kun keskusteluun hänen kanssaan otti osaa joukko ihmisiä eikä joukko tieteellisen neuvottelun osanottajia, oli se omiaan aivan erikoisella tavalla tekemään tämän seurustelun intiimiksi. Gunnar Suolahden kodissa, joka oli aina hänen monista töistään ja kiireistään huolimatta avoin siellä vierailleille yksityisille oppilaille tai oppilaiden ryhmille, ei juteltu joutavia eikä saivarreltu joistakin historiallisista detaljeista, vaan keskustelu kääntyi aina ihmiselämän — tuon menneisyydessä ja nykyisyydessä perimmältään saman ihmiselämän — suuriin kysymyksiin. Sanoin keskustelu, sillä vaikka Suolahti yksin antoi sille hengen, ei se ollut mitään yksipuolista yhden ihmisen saarnaa, jollaisia vanhat usein yltyvät nuorille pitämään. Jokainen esitti vapaasti ajatuksiaan, ja Suolahdella oli, kuten eräässä nekrologissa on huomautettu, ihmeellinen kyky kunnioittaen kuunnella. Nämä käynnit muodostuivatkin todelliseksi toivoretkiksi, joita odotettiin kauan edeltäpäin ja joita eivät tehneet ainoastaan historian opiskelijat, vaan eräät toistenkin aineiden nuoret tutkijat. Ja Suolahti puolestaan suorastaan tuhlsi aikaansa oppilailleen. Hänen omat työnsä saivat odottaa. Paljonko Suomen tiede joutui siten hänen varhaisen poismenonsa vuoksi menettämään, sitä on vaikea punnita, mutta oli miten oli, me oppilaat olemme siitä rajattoman kiitollisia.

Kun ihminen on kuollut, sanotaan historiatieteessä, niin hän muuttuu myyttiksi, hän kivetty. Määrätyt piirteet jäävät mieleen, korostuvat kohtuuttomasti, toiset unohtuvat, elävä ihminen jäähmettyy luonnottomaksi muumioksi. Täällä läsnäolevissa on monta, jotka ovat henkilökohtaisesti saaneet Gunnar Suolahteen tutustua, toiset tapaavat hänet

vain hänen voimallisesti puhuvissa teoksissaan ja kohta paljastettavassa maalauksessa, jossa taiteilija on ikuistanut hänen valoisan katseensa. Mutta älköön Gunnar Suolahti tulko kenellekään meistä vain historialliseksi nimeksi, jonka saavutuksia tutkijana ja opettajana kunnioitetaan, vaan pysyköön sinä, minä hän oli kaikkein suurin: ihmisenä. Nouskaamme, hyvät naiset ja herrat, seisten kunnioittamaan Gunnar Suolahden, suuren ihmisen muistoa.

Hämeenmaa 4 =
Hämeen Heimoliiton julkaisuja 10 (1934).

Kirjallinen ja kansanomainen traditio Hämeessä v. 1604 tapahtuneesta luonnonmullistuksesta

”Eikö ole kurjaa, että niin huonosti olemme säilyttäneet muiston merkillisistä tapauksista maassamme”, huudahtaa Porthan eräässä Matias Caloniukselle lähettämässään kirjeessä, jossa hän laajasti koskettelee Keski-Hämeen vesistöissä vuoden 1600 vaiheilla tapahtuneita suunnanmuutoksia.¹ Siinä määrin oli tosiaan tieto täällä sattuneesta luonnonmullistuksesta — kenties merkillisimmästä Suomessa historiallisella ajalla — hämärtynyt, että E. G. Palmén yli vuosisataa myöhemmin tunnetussa järvenlaskuja koskevassa tutkielmassaan selosti sitä 1700-luvun kirjallisuuteen nojautuen aivan virheellisesti. Miltei ainoa oikea kohta Palménin esityksessä on tapahtuman vuosiluku, ja sekin on saatu mitä epäilyttävimmistä lähteistä, kuten Palmén itse myöntää ja kohta tulemme näkemään. Palménin tapahtumasta antaman kuvan tapaa yleisesti sekä kirjallisuudessa² että paikkakunnalla. Vesijärveä ja Längelmävetä — hän sanoo — yhdisti ennen vuotta 1604 toisiinsa salmi, ja tästä salmesta lähtevää Sarsanjokea pitkin näiden molempien järvien vesimassat purkautuivat Roineeseen. Mutta v. 1604 Längelmävesi mursi itselleen uuden uoman Iharin kautta Pälkäneveteen, jonka kautta molempien ensiksi mainittujen järvien lasku sen jälkeen tapahtui. Sarsa kuivui, ja siinä olevan kosken partaalle rakennetut myllyt oli siirrettävä Ihariin muodostuneeseen uuteen koskeen.³ Myöhemmin ei tapahtumaa ole käsitelty historiallisessa kirjallisuudessa, ellemmä ota huomioon Alasta, joka kuitenkin Läpikulkuvesitieksymyksessään panee asiat siinä määrin päälaelleen,

¹ H. G. Porthans bref till Calonius I, s. 21.

² Esim. Suomenmaassa, 1922, IV, s. 150, tai teoksessa O. M. Reuter, *Suomea samoilemassa*, 1904, s. 560, tai Vanhassa Tietosanakirjassa, 1911, hakusana Ihari.

³ E. G. Palmén, *Aldre och nyare sjöfällningar och sjöfällningsförsök i Finland*, Fennia XX, 1902—03.

että puhuu Kaivannon kaivamisesta veden laskemiseksi Roineessa, ts. olettaa, että vedenpinta Iharin putouksen alapuolella, Roineessa, oli korkeammalla kuin sen yläpuolella, Längelmävedessä.⁴ Mutta jo ennen Läpikulkuesitiekysymystä oli ilmestynyt geologinen tutkimus, jossa annetaan luonnonmullistukselle toisenlainen sisältö. Tarkoitamme Blomqvistin v. 1926 julkaisemaa teosta rantaviivan muutoksista Keski-Hämeen suurissa järvissä.⁵ Blomqvistin mukaan ennen vuotta 1604 sekä Vesijärvi ja Längelmävesi että Pälkänevesi olivat salmien välityksellä toisiinsa yhdistettyinä. Ainoastaan vähäinen puro vei vettä Pälkänevedestä Mallasveteen, joten järvien varsinaisena lasku-uomana oli Sarsanjoki. V. 1604 puhkaisi Pälkänevesi itselleen syvän ja leveän uoman, Kostianvirran, Mallasveteen. Vesi yhtyneissä järvissä laski silloin huomattavasti, Sarsanjoki kuivui ja Iharissa oleva matala ja kapea kohta muuttui suluksi, joka esti taempänä

⁴ A. J. Alanen, *Läpikulkuesitiekysymys Suomessa 1700-luvulla*, 1934, ss. 182, 196. — Alasen julkaisemasta, mullistusta koskevasta perimätiedosta katso seur. s. 69.

⁵ E. Blomqvist, *Vattenståndsförändringar och strandförflyttningar i Pälkänevesi etc.*, Sv. Tekn. Vet. Akad. Acta IV, 1926.

olevaa Längelmävetä ja Vesijärveä laskemasta yhtä paljon kuin Pälkänevetä. Tälle sulkupaikalle muodostui siten uusi vesiputous, Iharin koski. Paitsi geologisiin seikkoihin, perustaa Blomqvist käsityksensä erääseen Valtionarkiston Topographica-kokoelmassa olevaan lyhyeen, v. 1608 annettuun todistukseen ns. Hykiän myllystä Pälkäneellä ja vuoden 1604 tili-kirjaan.⁶

Blomqvistin antama kuva on mahdollisesti erästä kohtaa lukuunotta-matta oikea. Tulemme kirjoituksen lopussa yksityiskohtaisesti tutustu-maan vuoden 1604 tapahtumiin. Mutta sitä ennen seuraamme vuosisa-tain halki niitä käsityksiä, joita esitettiin tästä luonnonmullistuksesta, mistä ainoatakaan samanaikaista asiakirjaa ei ollut käytettävissä ennen-kuin vasta nykypäivinä. Samalla kuin kansanomaisen perimätieto, joka toisinaan pujahtaa esille tuomiokirjoissa tai erilaatuisissa paikkakunta-laisten antamain tietojen mukaan laadituissa julkaisemattomissa kerto-muksissa, itse asiassa melko vähän loittoni tapahtuneista tosiasioista, kir-jallinen tieto, joka esiintyi oppineiden teoksissa, vei vähitellen siihen täy-sin nurinkuriseen kuvaan luonnonmullistuksesta, joka meidän päi-vinämme on ollut vallitsevana.

1. Vastakohta-asettelu Ihari-Sarsa kansanomaisessa traditiossa

Ensimmäisen kerran lienee merkitty muistiin perimätieto, joka puhuu Iharin putouksen syntymisestä Sarsan kuivumisen aiheuttajana, vuonna 1670, jolloin oli kysymys Iharin sillan korjaamisesta. Seitsemänkymmen-täviisi vuotta sitten — näin kaukaiset ajanmääräykset ovat vanhoissa tuo-miokirjoissa yleisesti epätarkkoja — sanotaan veden uurtaneen itselleen uoman Ihariin ("hafuer sigh dersammastädhes under marken igenom skuret") virrattuaan aikaisemmin Sarsaa myöten, mikä joki sitten ko-konaan kuivui.⁷

V. 1693 puhutaan Kangasalan käräjien pöytäkirjoissa Sarsan seudun rajoja koskevassa riidassa siitä, miten Sarsankoski "siirtyi" (transporte-rade sig) Ihariin.⁸ Sama perusajatus, vaikka toisenlaisessa muunnoksessa, on siinä todistuksessa, minkä lautakunta ja koko pitäjä antoi tärkeässä omistusriidassa vuoden 1694 käräjillä, jolloin kuninkaan määräyksestä tutkittiin Iharin myllyjä.⁹ Iharissa oli aikoinaan ollut Heponiemen kylän myllyjä. Sen jälkeen oli muutamia samaan jakokuntaan kuuluvia kyliä lahjoitettu "Liuksialalle", ja Liuksialan herrasväki oli anastanut näiden myllyt. Samaan aikaan, muka v. 1606, oli koski "siirtynyt" tänne Sar-sasta, "minkä kautta Iharin koski huomattavasti oli laajentunut, niin että sinne sittemmin oli voitu rakentaa mainitut lisämyllyt", nim. ne, joiden koskioikeuksia juuri näillä käräjillä tutkittiin. Miten Heponiemi oli

⁶ Blomqvistin tutkimusten mukainen esitys luonnonmullistuksesta on Uudessa Tieto-sanakirjassa, hakusana Ihari. — Vrt. myöskin Ailion esitystä, josta lähemmin s. 70, nootti.

⁷ Kangasalan kesäkäräjät 1670. Suomen Valtionarkisto, kuten seuraavatkin lähteet.

⁸ Kangasalan kesäkäräjät 1693.

⁹ Kangasalan syyskäräjät 1694.

menettänyt kaksi myllynpaikkaansa, siitä arveli käräjäleisö tietoa saavan ”mainitussa Liuksialassa ja sen asiakirjoista”.

Ei ole mitään kummatuttavaa siinä, että käräjillä 70 tai 90 vuotta tapauksen jälkeen esitetään vastakohta-asettelu Sarsa—Ihari todellisen väyläsiirron Sarsa—Kostian sijasta. Kangasalan talonpoikien näkökulmasta oli toisarvoista, mitä tietä Längelmäveden reitti laski suureen keskijärveen Roine-Mallasveteen, ensiarvoinen oli sen sijaan vesiputous, joka käytti heidän myllyjään. Sarsa oli ollut tärkeä myllykeskus. Toisessa edellämäinuituista tuomiokirjoista puhutaan neljästätoista, toisessa kahdeksasta tai yhdeksästä Sarsassa aikaisemmin sijainneesta myllystä; kymmenysluetteloiden mukaan oli Sarsassa 1500-luvulla asunut neljä tai viisi vakinaista mylläriä, mistä näemme, että putous ei pyörittänyt ainoastaan pieniä kotitarvejauhatusta suorittavia lahonmyllyjä, vaan myöskin isoja tullimyllyjä.¹⁰ Nyt oli myllykeskuksena Ihari, mihin oli rakennettu kuusi myllyä, joissa mainitun tarkastuksen mukaan oli työssä ammattimyllyreitä. Tältä kannalta katsoen siis tosiaankin koski oli ”siirtynyt” Sarsasta Ihariin. Jos sitä paitsi, kuten luulemme, se väite, että Iharissa jo ennestään oli sijainnut pari pientä myllyä, pitää paikkansa, ei näissä käräjillä annetuissa todistuksissa ollut muuta virheellistä kuin v. 1670 esitetty lausunto väylän uurtamisesta. Niiden tarkoituksenahan ei ollut antaa kuvaa siitä, miten Hämeen vesistöt olivat muuttaneet laskusuuntaansa, vaan ainoastaan selittää eräiden myllyjen synty ja omistus. Muisto luonnonmullistuksesta kiteytyi jo 1680-luvulle mentäessä (seur. kappale) hokemaksi, jonka Sarsan myllynomistajien katkeruus oli sanellut: ”Ilkeä Iharin koski saattoi Sarsan vaivaiseksi”. Muut luonnonmullistukseen liittyvät seikat unohtuivat, joskaan ei aivan kokonaan, kuten myöhemmin näemme. Mutta kirjallisuudessa kysymystä tarkasteltiin toisesta, vesistöjen näkökulmasta, ja omaksumalla kansanomaisen perimätieto erehdyttiin kerrassaan.

2. Kirjallinen, harhautunut traditio

Jos jätämme luvusta pois Eerik Sorolaisen toisen adventtisunnuntain saarnan, jossa hän esittää maailmanlopun enteinä Suomen vesistöissä tapahtuneita luonnonihmeitä,¹¹ ja jonka Porthan asettaa Sarsan mullistuksen yhteyteen,¹² on ensimmäinen Keski-Hämeen vesistöjen suunnanmuutoksia kirjallisuudessa käsitellyt henkilö Christiernius Frisius, joka v. 1685 esitti Turun akatemiassa väitöskirjan *De potissimis fluviorum universi orbis*. ”Flumen Sarsa”, jonka tilapäisestä kuivumisesta jo nuijasodan aikana Frisius kertoo, ”jam exaruit ante aliquot annos et lacus in Kangasala ejus parens nunc alio alveo Ihara dicto aquas suos emittit, unde accolis

¹⁰ Kymmenysluettelot 1559—1602. Suomen Asutuksen Yleisluettelo.

¹¹ Kts. seur. s. 68.

¹² Porthans bref till Calonius I, s. 21, missä kirjoittaja mainitsee julkaisseensa tähän tapaukseen viittaavan otteen Eerik Sorolaisen postillasta Åbo Tidningarissa (1791, n:o 46).

proverb. Ilkiä iharankäksi saati Sarsan Waiwasex”.¹³ Vielä tässä vaiheessa on kirjallinen muistiinpano samanluontoinen kuin tuomiokirjain sisältämä perimätieto; todetaan, että Iharin koski tulee Sarsan seuraajaksi. Pääasia, Kostian puhkeaminen, sivuutetaan, mutta muutoin ei vielä esiinny mitään tarunomaisia kertomuksia. Virheellinen on ajan määräys; ”aliquot” ei voine merkitä kahdeksaakymmentä vuotta.

Mutta kun Linnell käsittelee luonnonmullistusta *Tavastia*-teoksensa toisessa osassa v. 1748, pyrkii hän jo selittämään tapausten kulkua, asettamaan eri ilmiöt järkeväksi katsomaansa syy-yhteyteen keskenään, ja silloin Kostian puhkeaminen muuttuu mullistuksen päätapauksesta sen toisarvoiseksi seurausilmiöksi. Vaikka Linnell oli saanut tietonsa Pälkäneen kirkkoherralta Gustaf Rothoviukselta ja vaikka hän tietää Kostian syntyneen saman luonnonmullistuksen tuloksena, esiintyy hänellä kuitenkin Ihari Sarsan kuivumisen aiheuttajana. Siten Linnellin tapaussarja alkaa siitä, mikä todellisuudessa oli sen loppupiste: ”— — — fluvii cujusdam in paroecia vicina Cangasala Sarsankoski dicti cursus, nescio qva de causa inhibitus, substiterit. Exundante igitur aqva in illo lacu, qui parens fuit hujus fluvii, *mox alius pandebatur exitus ad pagum Ihari*, quo facto, in lacu Paelkaenae, in quem superfluae aqvae se exonerarunt, nimium etiam in modum augebantur aqvae, *ita ut novum rursus amnem exixtere necesse fuerit, qui est hic Costia.*” Mullistuksen sanoo Linnell tapahtuneen ”vergente sec. XVI, vel etiam secundum Chronologiam Jacobi Gislonis A:o MDCIV”.¹⁴ Mainittu kronikka on kuitenkin painettu jo vuonna 1592.

Vihdoin on Kostia jätetty kokonaan kertomuksesta pois ja Iharin puhkeamisesta tehty tapahtuman keskipiste Kekoniuksen v. 1786 ilmes-
tyneessä väitöskirjassa tulvien syistä. Ankara metsäpalo poltti turpeet kosteassa ja matalassa notkelmassa Iharin luona, Kekonius selittää, ja silloin syntyi ura, jota pitkin vesi murtautui Längelmävedestä Pälkäneeseen. Vedenpinta Längelmävedessä laski 2—3 jalkaa, Sarsa kuivui ja Iharin muodostui putous. Tämä tapahtui v. 1604.¹⁵

Nämä kaikki tutkimukset olivat Porthanille tunnettuja. Hän varoo kuitenkin puhumasta mitään metsäpalosta.¹⁶ Vuosi 1596, jolloin Sarsan koski Frisiuksen mukaan oli tilapäisesti seisahtunut, on hänelle terminus post quem tapahtuma-ajan määräämiseksi. Kun Wexionus v. 1650 ilmes-
tyneessä maantieteellis-historiallisessa teoksessaan ei tunne tapausta, siirtää se mullistuksen ajan vieläkin kauemmas eteenpäin, samoin Frisiuksen puhe vain muutamista vuosista. Linnell on tosin tietävinään varmuudella vuoden 1604, mutta vetoaa teokseen, joka on ilmestynyt ennen mainittua vuotta eikä voi siis sisältää tietoja 1600-luvun puolella sattuneista luonnonihmeistä. Kuitenkin on mahdollista, että Linnellin käy-

¹³ Frisius, main. teos. IX teoreema, VIII §. — *Kursiivi* ei ole alkuperäinen.

¹⁴ Chr. Linnell, *De Tavastia* I, 1748, s. 33. — *Kursiivi* ei ole alkuperäinen.

¹⁵ N. J. Kekonius, *Undersökning om orsakerna till flodvattnets öjversvämningar i Finland*, 1786, ss. 13, 14.

¹⁶ Åbo Tidningar 1793, n:o 45. Että numeron johtava kirjoitus on Porthanin käsialaa, osoittaa paitsi Laguksen luettelo lehden anonyymeistä kirjoittajista, myöskin usein mainittu samanaikainen Porthanin kirje Caloniukselle.

tettävänä on ollut sellainen kappale kronikkaa, jota jälkeinpäin on täydennetty. Tämän todistelun loppuosa ei sisälly Porthanin julkiseen kirjoitukseen, vaan yksityiskirjeeseen Caloniukselle, ja siinä hän myöskin terävänäköisesti vihjaisee, että Frisiuksen ”ante aliquot annos” on ”pöhköä” (ställigt).¹⁷ Oppineen tradition toistajana esiintyy sitten lainopin professori A. W. Liljenstrand, joka v. 1856 väitöskirjassaan kertoo Iharin puhkeamisen aiheuttamasta Sarsan kuivumisesta¹⁸ ja sen viimeinen tulkki on Palmén. Nykyaikaisena tutkijana Palmén ei tosin enää sepiä lisäpiirteitä, mutta hän hyväksyy sellaisenaan 1700-luvulla kehitetyn teorian.

3. Aidon perimätiedon muistiinmerkintöjä

Vaikka Sorolainen adventtisaarnassaan ei esityksen luonteen vuoksi ole voinut mainita ainoatakaan paikannimeä, tapaamme siinä kuitenkin aivan ilmeisen, kohta kohdalta todellisuudenmukaisen kertomuksen Kostianvirran puhkeamisesta, sen aiheuttamasta vedenlaskemisesta, Sarsan kuivumisesta ja Iharin kosken muodostumisesta. Sauramo katsoo Sorolaisen sanojen tarkoittaneen vähittäistä, varsinkin Pohjanlahden rannikolla havaittavaa maatumista.¹⁹ Mutta paitsi sitä, että vain esityksen keskiosa soveltuu merenrannan ilmiöihin, on äkinäinen luonnonmullistus paljon paremmin tarjoutunut piispan käytettäväksi maailmanlopun merkinä kuin vähittäinen, miespolvien aikana todettu maatuminen, eivätkä piispan pitkässä enteiden luettelossaan paria lausetta aikaisemmin mainitsevat merkit ”iotca Meresä tapattuwat” siis ole otsakeena kappaleen lopun sisältämälle kuvaukselle. Sanat kuuluvat näet: ”Ia täsä Suomesa owat wedet ia wirdat ratkennet nijn / että cusa ennen owat ollet oiät / sijnä nyt owat swret ioet (Kostia). Monicahdoisa paicoisa on wesi aleman itzensä laskenut / nijn että carit ia wahat / iotca owat olleet ennen weden alla / ia eij yxikän nijtä tietänyt / ne nyt näkywät ja seisowat corkiana wedestä (Längelmävedessä ja Pälkänevedessä, kuten näkyy esim. sen ajan rajariidoista) / ia cusa ennen on ollut wesi / sijnä nyt owat nijtud ia cangared (vesijättömaat main. järvien rannoilla) / ia cusa ennen owat olleet cosket / sijnä on cuiwa (Sarsa) ia nyt cosket owat sijnä / cusa eij ikänäns ole coskea ennen ollut (mahdollisesti Ihari).”²⁰ Mutta Eerik Sorolaisen ei olekaan tarvinnut turvautua toisen käden lähteisiin, sillä hän on varmaan luonnonmullistuksen sattua tai pian sen jälkeen

¹⁷ Åbo Tidningar 1793, n:o 45. — Porthans bref till Calonius I, s. 21. — Porthan puhuu Iharin koskesta ja sen myllyistä myös myöhemmin Åbo Tidningarissa julkaisemassaan, Opera Selectaan otetussa kirjoitelmassaan Om Finlands upodling (Op. Sel. V, s. 74).

¹⁸ A. W. Liljenstrand, *Ekonomisk-juridisk afhandling om Finlands strömningsverk*, 1856, s. 47.

¹⁹ M. Sauramo, *Jääkaudesta nykyaikaan*, 1928, ss. 144, 145.

²⁰ Sorolaisen Postilla I, 1621, ss. 39, 40. Paitsi Porthania (kenties hänen mukaansa) on Neovius yhdistänyt lausunnon Keski-Hämeen luonnonmullistuksiin, kiinnittämättä kuitenkaan huomiota siihen, että ensimmäinen lause ei sovellu vanhaan teoriaan, vaan voi tarkoittaa vain Kostiaa, mihin ei muodostunut koskea, vaan joki. Suomen Kirkkohist. Seuran Pöytäk. 1909—10, siv. 80.

saanut paikkakunnan papeilta tarkkoja kertomuksia siitä. Ensimmäisenä aidon perimätiedon tulkitsijana voimme pitää vasta L. J. Ehrenmalmia, joka v. 1726 läntisen komissionin toimeksiannosta matkusti tällä tienoolla ja ilmeisesti joutui kuulemaan paikkakunnan väestöltä paitsi nykyhetken tarpeita ja tulevien liikenneväylien mahdollisuuksia myöskin menneiden aikojen merkillisyyksiä. Hänen matkakertomuksessaan vuoden 1604 tapauksista antamassaan selvityksessä Kostianvirta esittää paljon suurempaa osaa kuin 1700-luvun kirjallisessa traditiossa; hän antaa sen kuten Iharinkin syntyä suuren tulvan seurauksena korostamatta kummankaan primäärisyyttä. Sitä paitsi hänellä on joukko oikeita havaintoja, jotka esim. Limmnelliltä puuttuvat. Kansa tiesi kertoa, että Kostiassa jo ennen tätä mullistusta oli ollut ”pieni vesioja” (Watturännile), jonka yli oli kuljettu ”pienstä porrasta myöten” (medelst en lïjten spång), ja hämärä muisto siitä, mitä todella oli tapahtunut, oli perimätietoon perustuvassa omituisessa sanonnassa: ”— — ollen tämä koski (so. Ihari) ja itse myllyt *laitettu* (inrättade) kuningas Eerik 14:nnen puolison Kaarina Maununtyttären aikana”. Ehrenmalm saattoi itekin päätellä vesikourujen irtonaisista kivistä, että niitä oli ihmiskäsin muodosteltu. Aavistus luonnonmullistuksen kulusta lienee ollut pohjana myöskin paikkakuntalaisten kertomukselle siitä, että Kostianvirrassa oli aikoinaan ollut mylly, mutta että se oli hävitetty sen ylävesistölle aiheuttamien tulvien vuoksi.²¹

Kahdeksaa vuosikymmentä myöhemmin matkaili näillä mailla luutnantti C. G. Ramsay, ja hänkin on merkinnyt muistiin eräitä tietoja seudulla huomiota herättäneestä luonnonmullistuksesta. Längelmävesi ja Pälkänevesi olivat hänen mukaansa aikaisemminkin yhteydessä keskenään, vieläpä niin, että jälkimmäinen laski edelliseen. Mutta kun vesi näissä järvisä tulvavuonna 1580 nousi, puhkaisivat ne itselleen uuden uoman Kostianvirran kautta. Vuonna 1586 (siis vasta kuuden vuoden kuluttua!) kuivui toinen uoma (siis Sarsa), ja Kostiasta muodostui ainoa laskuväylä. V. 1589 vihdoin laski Längelmävesi 18 jalkaa.²² Ramsay ei ilmeisesti tuntenut aikansa oppineiden käsitystä tästä luonnonmullistuksesta, koska hän saatuaan paikkakuntalaisilta nyt toisenlaisia tietoja ei silti polemisoinut oppineiden käsitystä vastaan tai päinvastoin epäillyt kuulemaansa perimätietoa. Arvelivatko kertojat Iharissa ennen luonnonmullistusta olleen kosken vaiko vain salmen, ei käy muistiinpanoista selville. Että Längelmäveden toinen uoma, Sarsa, vasta kuuden vuoden kuluttua olisi kuivunut, ja että Pälkänevedessä olisi tapahtunut niin valtava kuin 18 jalan lasku ja ilmennyt vasta yhdeksän vuoden kuluttua Kostian puhkeamisen jälkeen, tuntuu oudolta. Vuosimääräthän ovat sitä paitsi kaikki vääriä, mikä ei ole ihme, kun on kysymys näin vanhasta perimätie-

²¹ Ehrenmalmin matkakertomus sisältyy sarjaan Naringarna i Finland: utredningar, joka on Ruotsin kauppakollegion arkistossa. — Alasen selostuksessa siitä (main. teos, ss. 189—191) sanotaan virheellisesti Iharissa (pitää olla Kostiassa) ennen vuotta 1604 olleen pienen puron.

²² Jully Ramsay, C. G. Ramsays anteckningar från en sommarfärd år 1807, Finsk Militär Tidskrift 1900, ss. 53, 54.

dosta.²³ Sivumennen mainittakoon, että Ramsay kertoo Porthanin suorittaneen punnituksia Pälkäneveden ja Mallasveden korkeuserosta.

Ramsayn muistiinpanot painettiin vasta v. 1900, kahta vuotta ennen Palménin esitelmää, eikä edes Palmén näytä niitä tunteneen, saati sitten varhaisemmat tutkijat. Mutta merkillistä on, että samaan aikaan kuin Sorolan kartanon omistaja Kangasalla, edellä mainitsemaamme A. W. Liljenstrand, perinnäistä kirjallista traditiota noudattaen kertoi Iharin puhkeamisesta, hänen naapurinsa ja riitapuolensa lähes neljä vuosikymmentä kestäneessä myllyprosessissa, Vääksyn herra Fr. W. Favorin on täysin tietoinen siitä, mitä suuressa luonnonmullistuksessa on tapahtunut. ”Ja sitten kun — — Längelmävesi uuden tuntemattomasta syystä syntyneen lasku-uoman, Pälkäneen Kostian vaikutuksesta laski niin paljon, että Ihariin, missä kallio ja kivi tuli vastaan, vesiputous muodostui — —”, kirjoittaa hän.²⁴ Kun tällä kaksisataaviisikymmentä vuotta vanhaalla tapauksella ei ollut juridista merkitystä myllyriidan kannalta, ei kysymystä sen paremmin tutkittu, mutta jos tämä anomuskirjan kohta ei viranomaisia silloin kiinnostanutkaan, kiinnostaa se meitä osoituksena aidon perimätiedon elämisestä vielä 1800-luvun puolivälissä; vasta sen jälkeen on sen paikkakunnalla syrjäyttänyt epäaito, kirjoista levinnyt kertomus.

4. Samanaikaiset tiedot luonnonmullistuksesta

Vuoden 1587 Sääksmäen kihlakunnan tileissä sanotaan Pälkäneen Onkkaalan kohdalla: ”Ei ole myllyä kylässä paitsi Kun. Maj:n tulli-mylly.” Samoihin aikoihin laaditussa yleisessä myllyjentarkastusluettelossa puhutaan Hikiän myllystä Pälkäneellä. Vuoden 1603 tileissä selitetään: ”Ovat onkkaalaiset Pälkäneen pitäjässä hankkineet H. K. A:ltaan Hikiän myllyn, jonka kreivi Axell (s.o. Leijonhufvud) otti kruunulle välittämättä siitä, että mainittu mylly on vanhastaan kuulunut main. onkkaalaisille, siitä on H. K. A:nsa kirje”.²⁵ Näitä kolmea mainintaa toisiinsa vertailemalla käy selville, että Hikiän mylly oli onkkaalaisten mylly ja että se sijaitsi Onkkaalassa. Se, joka tuntee näiden aikojen maakirjojen usein vanhentuneet merkinnät, ei ihmettele, vaikka samaa myllyä vuoden 1603 tileihin merkitystä myönnytyksestä huolimatta seuraavana vuonna jälleen käsitellään kruunun myllynä. Näissä tileissä on — nimismiesten vapauksien kohdalla! — seuraava selonteko: ”Pälkäneen pitäjässä oli Kruunun

²³ J. Ailio (*Tampereen seudun muinaiset vaiheet*, Kolmannet Museopäivät 1931, ss. 38—40) ottaa Ramsayn vuosimäärät, joista kuitenkin todistettavasti oikea luku 1604 puuttuu, niin kirjaimellisesti, että otaksuu Kostian kannaksen ”aluksi” puhjetun 1580. Virran läpimurtautumista olisi siis kestänyt 24 vuotta, ja kuitenkin samanaikaiset kertomukset puhuvat vain yhdestä äkkinaisesta mullistuksesta. Ailion esityksen sekavuutta osoittaa sekin, että hän toisessa paikassa puhuu Iharin salmesta, toisessa oppineen tradition mukaisesti Iharissa vuoteen 1604 olleen kannaksen puhkeamisesta.

²⁴ Koskenperkausluutnantti Fr. W. Favorinin valitus senaatille 1857 23/12. Suomen Valtionarkisto.

²⁵ Suomen Valtionarkisto 4261—62, 127, 4363.

tullimylly — 1, minkä tulvavesi ja virta on kaikkineen pois vienyt eikä ole enää koskaan sopiva myllynpaikaksi (*och är aldrig mera tienligh till Quarn ställe*)”.²⁶ Että kysymyksessä on sama mylly, käy selville myös siitä, että niin hyvin vuoden 1603 kuin vuoden 1604 tileissä puhutaan 10 tynnyrin tuotosta, että Pälkäneellä ei tähän aikaan ylimalkaan ollut muita ratasmyllyjä ja että siinä vuonna 1608 annetussa todistuksessa, joka sisältyi Valtionarkiston Topographica-kokoelmaan ja jonka Blomqvist on julkaissut, tulvaveden myötään viemää myllyä sanotaan Hykiänkosken myllyksi.

Hykiänkoski on ollut se vähäinen puro, joka Syrjänharjun läpi on Onkkaalan kylän kohdalla johtanut Pälkänevedestä Mallasveteen ennen vuotta 1604 ja jonka yli vei Ehrenmalmin mainitsema porras. Mutta se ei — yhtä vähän kuin Pälkäneveden kanssa yhteydessä olevasta Längelmävedestä lähtevä Sarsanjokikaan — voinut estää maan kallistumisen aiheuttamaa vähittäistä vedennousua mainituissa järvissä. Kevät- ja syys-tulvat kävivät yhä ankarammiksi, kunnes lopuksi katastrofi tapahtui. Tulvavesi mursi itselleen uoman tšekäläiseen pehmeään ja saviseen maaperään, ja niin syntyi Kostianvirta. Pälkänevesi laski niin paljon, että tarpeeksi voimakasta putousta myllyä pyörittämään ei Kostianvirtaan jäänyt. Muutoin käsittämättömiksi jäävät sanat ”eikä ole enää koskaan sopiva myllynpaikaksi” kuvaavat näin ollen erittäin sattuvasti tilannetta kruunun saatavia kantavan voudin näkökannalta.

Jo näiden lähteiden perusteella voisimme varmuudella määritellä luonnonmullistuksen ajan ja todeta, että päätapahtumana on ollut Kostianvirran puhkeaminen. Mutta onneksi on säilynyt kolmas ja yksityiskohtaisempikin kertomus samalta ajalta. Ennenkuin käymme siihen käsiksi, on muudan selvitys annettava. Asiakirjassa käytetään aina sanaa ”Jokis”, kun odottaisi nimeä ”Ihari”. Mutta tarkka paikanmäärittely, jossa kerrotaan, minkä kylien tiluksilla putous sijaitsee, ei jätä mitään epäilystä siitä, etteikö juuri Ihari olisi kysymyksessä; asiakirjan laatijat, valittajat, ovat juuri Iharin lähistöltä kotoisin; mitään muuta luonnonmullistusta, koskea ja myllynpaikkaa Kangasalan pitäjältä ei tunneta.²⁷

Stormectig:te Högorborne Furste, alle nådig:te Herre och Konungh, sampteligen och synnerligen wår ödmuik hulle tro lydnc och hörsamheet, Eders Kon. Ma:tt etc. vnderdånigen och ödmuikeligen bewijsandes, så lenge wij leffwe. Alle nådig:te Konung och Herre, gifwe wij fattige vndersäter, Eders Kongl. Ma:tt etc. uthi allödmuikheet vnderdånigen tilkenne. Att åhret efter Christi börd, 1604 om Sommare, hoff sigh mechtigh stoor flodh watn op, aff the stoore insiöör, Lengelmä och Pelchene widh namn och trengde sigh neder igenom en Lijthen åå, benämnd Kostis widh Pelchene Kyrchie, ther togh the flodh watn Landzbroon bort och alle qwarner i sam:e åå. och åån remmadhe medh stort dön och iord bäffningh till en forss, och sam:e watn giorde en merkeligh skadha, nedhan före för:ne Kostis, i Säxmäki Hauho och Hattula häredher, såsom salige Madz Larssons till Harffwela,²⁸ samt Hauho häredes skrifwelse ther om förmälle. Sedhan wåro Eders Kon.

²⁶ Suomen Valtionarkisto 4371, fol. 19.

²⁷ Skrivelser till Karl IX: Tord Söftringsson. Ruotsin Valtakunnanarkisto. — *Kursiivit eivät ole alkuperäisiä.*

²⁸ Matti Laurinpoika Kruus, valtaneuvos, † 1606.

Ma:ts etc. trogne Män för:ne Madz Larsson²⁸ och Tönne Jörensso²⁹ till Råd, huru som sam:e flodh watn skulle stämnt blifwe, och medhan thet war och är omögligt att stämna sa:me flodh watn, i För:ne Kostis, efter thet är blöött iordh på bädhe sidhor, Ther före war thet så beslutit, att thesse efter:ne byars boande i Cangasala Sochnn, nämligen, Raicko, Keliö, Heponiemi, Paalila, Hwicko och Palwela, skulle stemma watnedt i Jokis forss, som rinner igenom theris ägor, äffwan före for:de Kostis forss och the skulle bekom:e bittalning för theris dagz wercker och annedt omkostning aff för:ne 3 häreder. Thett the nw medh mykin arbett, mödho och omkostnedt, såsom och medh något folkz spillo, fulbordet haffwe, så att ther opå är kostet öffwer try Tusend Dagzwercker, vndantagendes timber och stockar hwilckit the ait fremende skogh ther till kiopt haffwe. Och är nw så kommidt, Gudh thess loff Att the Häreder och Sochner, som nedhan före boo; skeer nw ingen skadha mhre aff sådan watn flodh, så lenge then bygningen ståår, och elliest blifwer ährligen förbätredt. Sedhan kom wäl för:de Tönne Jörensso och besågh bygningen, och Dammen, fordradhe wij wederlegning aff honum såsom salige Madz Larsson oss tillsadhe aff för:ne try häreder, swaredhe han, att wij skulle inthet förmodhe aff nägen Häradhe eller Sochnn, nägen wederlagh, uthan om wij skulle haffwe lust till, så skulle wij byggie någre qwarner i sam:e färss damn och haffwe them frij på E:Kon:Ma:ts etc. nådiga behagh för Tull, och all annen förfång. Medh samme förtröstning haffwe wij upbygd 4 qwarner i för:ne Jokis färssdamn. Doch medhan wij befruchte, Att the som fattige bönder, öffwer mechtige äre, skole uthi tilkomende tijder giöre förfång på wåre qwarner Eller och til äwen:tyrs begynne wälle ifrå oss såsom mykit tilforene ther i Landz endan skeedt är. Therföre alle nådig:te Konung och Herre, bidie wij fattige vnderdåner ganske ödmuikeligen, Att E:Kon:Ma:tt etc. aff infödde gunst och nådhe, wärdiges nådeligen lathe giffwe oss stadhfestelse bref på för:ne 4 qwarner, så att wy them efter E:Kon:Ma:ts nådiga behagh vthan Tull och annen förfång äwerdeligen niuthe kunne för wår stoor omkostnedt som förbemält är. Ther emott skole wij samt wåre efterkommende hälle för:ne Jokis färss damn, widh macht, så att the Häreder som nedhan före boo skole säkre ware för öffwerflödz wan medh Gudz milde tilhielp. Alle nådig:te Konung och Herre här opå förmodhe wy uthi all vnderdånigh odmiukheet eett nådigt och gunstigt swar. Hwilchit E:Kon:Ma:tt, etc. Gudh then aldra högste rijkeligen beloner, Then E:Kon:Ma:tt. till ett Lyckosampt, langwarigt och roligt Regimente beware.

Eders Konung: Ma:tt etc.
 ganske odmiukeligen
 och underdanligen
 Fattige skattebönder i för:ne
 Cangasala Sochn
 på för:ne byers wågne vthskickadhe
 Tord Soffring(sson) i Raicku
 Per Jonss:n i Heponiemi

Neljä kohtaa asiakirjassa poikkeavat sen verran edellä esitetystä ja samalla Blomqvistin tulkinnasta, että niihin on syytä kiinnittää erityistä huomiota. Ensinnäkin näemme, että jo ennen vuotta 1604 käytettiin nimitystä Kostia (Kostis) siitä ”pienestä joesta”, joka silloin oli Pälkäneen kirkon lähellä juossut Pälkänevedestä Mallasveteen. Ilmeisesti on kuitenkin kysymys vain samasta purosta, joka verokirjoissa tunnetaan Hikiänkosken nimellä ja jota Sorolainen ja Ehrenmalm nimittävät ojaksi. Toiseksi valituskirjassa puhutaan tämän joen ”kaikista myllyistä”, mutta tätä voimme empimättä pitää valituksille tyypillisenä liioitteluna, kun verokirjat yhtäpitävästi tuntevat vain yhden myllyn. Vastakkainen voutin

²⁹ Luultavasti Tönne Yrjänäpoika, Turun linnanpäällikkö, † 1613, joka aloitti ja lopetti Gyllenmäne-nimisen introdusoimattoman aatelissuvun.

huudahdukselle myllynpaikan menetyksestä näyttää olevan se valituskirjan kohta, jonka mukaan ”joki halkesi — — koskeksi”. Mutta on otettava huomioon, että tämä dramaattinen kuvaus kertoo vain puhkeamis- hetkestä: jonkin ajan, kenties muutamia päiviä ovat suunnattomat vesimassat valtavana putouksena syöksyneet Kostiasta alas, kunnes vedenpinta Pälkäneveden ja Mallasveden välillä jotakuinkin oli tasoittunut. Talonpoikien kertomuksen kannalta oli tarpeetonta suoranaisesti mainita, että Kostiaan ei muodostunut pysyvää putousta, mutta välillisesti siihen viitataan kerrotaessa, että alempana olevat pitäjät eivät enää kärsineet veden jatkuvasta noususta.

Vaikeampi on selvittää neljäs poikkeavaisuus. Valituksessa puhutaan koko ajan Iharin koskesta jo aikaisemmin esiintyneenä. Itä-Kangasalan kylät olivat päättäneet padon avulla estää veden virtauksen kapeasta, kivisestä ja kallioisesta virtapaikasta, mihin nyt saatiin entistä suurempi putous muodostetuksi. Neljä uutta myllyä rakennettiin Ihariin, mutta myöhemmin oli sen partaalla kuusi myllyä. Vuoden 1694 käräjillä tutkittiin heponiemeläisten tekemän valtiopäivävalituksen johdosta kahta myllynpaikkaa, jotka heponiemeläiset väittivät omistaneensa Iharissa jo ennen luonnonmullistusta (vrt. ed. s. 65). He olivat rakentaneet myllyt ”oikeaan virtaansa omille tiluksilleen” ja ne oli v. 1613 laamannintuomiolla taattu heidän omaisuudekseen.³⁰ Tämä tuomio tosin on vuoden 1604 jälkeiseltä ajalta, mutta molempien valituskirjain jossakin määrin tulkinnanalaiset lauseet viittaavat ennen vuotta 1604 esiintyneeseen putoukseen ja ovat siten ristiriidassa Blomqvistin geologisten tutkimusten tulosten kanssa, joiden mukaan Iharissa silloin oli noin 100 m. levyinen salmi. Putousta näyttävät edellyttävän myöskin tuomiokirjain tiedot Iharin sillasta. V. 1646 oli Iharissa ”suurella yleisellä tiellä” silta, jota muudan Hannu Klemetinpoika — nähtävästi tämän asuma talo — oli ”ylimuistoisista ajoista” ollut velvollinen pitämään kunnossa. V. 1670 taas kerrotaan, miten Iharin kivisilta oli rakennettu luonnonmullistuksen jälkeen.³¹ Nämä sinänsä ristiriitaiset tuomiot voitaneen sovittaa yhteen siten, että oletamme Iharissa ennen vuotta 1604 leveän, helposti lautalla kuljettavan salmen sijasta olleen kapean, virtaisen uoman, jonka yli oli tarvittu siltaa ja joka mainittuna vuonna laajeni niin paljon, että uusi silta oli rakennettava. Professori Sauramo onkin ilmoittanut³², että geologian kannalta on pikemminkin luultavaa, että Iharissa oli vähäinen putous ja siinä tapauksessa päinvastaiseen suuntaan kuin myöhemmin, nimittäin Pälkänevedestä Längelmäveteen. Samanlaisen juoksusuntaan viittaa Ramsayn muistiinpano.

Valituskirjan kuvauksesta näkyy, että puhkeaminen tapahtui äkkiä ja voimakkaasti. Kuultiin ankaraa jyminää, maa järisi ja halkeili, maantiesilta ja mylly lähtivät liikkeelle. Ei ole näin ollen mahdotonta, että muu-

³⁰ Kangasalan syyskäräjät 1694. — Ylä-Satakunnan rahvaan valitukset, luult. 1693 (päiväämättömät) ja niiden välissä oleva laamannintuomio 1613 8/12. Ruotsin Valtakunnanar- kisto.

³¹ Kangasalan talvikäräjät 1646 ja kesäkäräjät 1670.

³² Suomen Muinaismuistoyhdistyksen kokouksessa 1938 3/3 käydyssä keskustelussa.

dan perimätieto, joka on vasta meidän päivinämme muistiinmerkitty paikkakunnalla ja jossa tosin puhutaan Iharin kosken puhkeamisesta, on oikeassa kuvatessaan sitä yllättävää nopeutta, millä uuden väylän avautumisen vaikutukset levisivät vesistöön. Tarina kertoo nimittäin Sarsankosken kuivuneen niin äkkiäisesti, että myllyt, päästään samanlaisen vingahtuksen kuin tavallisesti niitä pysäytettäessä, odottamatta seisahtuivat ja viljaa jauhattamassa olleet miehet luulivat pirun kiviä pitelevän.³³

Historiallinen arkisto 46 (1939).

³³ Ailion kokoelmat Kansallismuseossa.

Sota kansojen ja erityisesti oman kansamme historiassa

Muutamia näkökohtia

Vastoin sitä kuvaa, jonka olemme saaneet mielikuvituksen värittämiä intiaaniromaaneista, on sosiologinen tutkimus osoittanut, että luonnonkansat eivät yleensä ole kovinkaan sotaisia. Monilta puuttuvat sota-aseet kokonaan, joidenkin kielissä ei ole lainkaan sanaa sota. Sotaan ei ryhdytä, ennenkuin on huolellisesti koetettu ratkaista riita rauhanomaista tietä. Tappelut rajoittuvat pieniin kahakoihin, jossa ei paljonkaan verta vuodateta. Sodassa noudatetaan kirjoittamattomia lakeja, kun sen sijaan sivistyskansat eivät sodan tullen voi pysyä kuuliaisina kirjallisestikaan vahvistetuille määräyksille. Intiaanit pitivät sodan aloittamista yllätshyökkäyksellä häpeällisenä, ja kaikkialla oli sota sovituin seremonioin julistettava — tapa, jonka sivistyskansat jätteenä vanhoilta ajoilta ovat säilyttäneet meidän päiviimme saakka, mutta joka sekin nyt näyttää jäävän käytännöstä. Eräillä intiaaniheimoilla oli tapana, että taistelun aikana lapset kävivät keräämässä uutta käyttöä varten vihollisleirin puolelta sinne ammutut nuolet. Vihollinen ei koskenut lapsiin. Muutamien luonnonkansojen keskuudessa ei sodissa vahingoitettu myöskään naisia. Tällaista pidättyväisyyttä sivistyskansat tuskin koskaan ja kaikkein vähimmin nykyisten lentopommitusten aikana ovat noudattaneet. Ja lopuksi: luonnonkansojen elämässä sota on poikkeustila, sivistyskansojen elämässä se on monina aikoina ollut säännöllinen, jatkuva ilmiö.

Historiasta saamme tosin aivan sen ensi lehdiltä lähtien lukea sodista, mutta historia alkaakin muinaisajan juuri suurista valtioista, jotka olivat syntyneet valloitusten tietä. Vaikka onkin liioiteltua väittää sodan luoneen valtion, se on ollut eräs tärkeimpiä *yhteenliittymistä* edistäviä teki-joitä, ja ennen kaikkea se on pienistä heimoista kasvattanut historiallisia suurvaltoja. Sotaisimmat — ja usein samalla kehityskelpoisimmat ja lahjakkaimmat — kansat ovat kukistaneet rauhallisempia naapureitaan, jotka ovat sulautuneet voittajiinsa tai kuolleet orjina sukupuuttoon. Sotaisuudella me emme tällöin tarkoita hurjaa tappeluhalaria, vaan sotaista

kuntoa ja ennen kaikkea alistumista yhteisen johdon alaiseksi yhteisten päämäärien saavuttamiseksi, ei vain puolustuksessa, vaan myöskin hyökkäyksessä. Sodassa tarvittiin päällikköä, jota toiset tottelivat, mutta ne johtajaominaisuuksia omaavat miehet, jotka kohosivat päälliköiksi, eivät kenties luopuneetkaan vallastaan sotaretken jälkeen, vaan heistä kehittyi hallitsijoita. Sosiologit ovat todenneet, että sotaa vierovilla luonnonkansoilla päällikkyyks on heikosti kehittynyt, ja vielä nykypäivinä osoittaa rauhallisimpien ja sotilaalliseen johtoon täysin kykenemättömien hallitsijain virkapukunaan käyttämä upseerin univormu *kuninkuuden* erästä lähtökohtaa: sotapäällikkyyttä.

* * *

Tiedämme nykyisin, että muinaisissa suomalaisissa samoin kuin virolaisissa ja liiviläisissäkin eli se voimakas hyökkäys- ja valloitushenki, mikä ympäröivissä germaaneissakin, eivätkä suomalaiset milloinkaan joutuneet orjakansana toisten alaisuuteen, vaan liittyivät Ruotsin kuningaskuntaan tasavertaisina sen vanhojen maakuntien kanssa. Aivan samoin kuin nykyaikana ei voida turvata kaupunkien siviiliväestöä ilmahyökkäyksiltä pelkästään sillä, että viholliskoneiden lähestyessä it-patterit alkavat ampuu ja hävittäjät nousevat ilmaan, vaan omien ilmapuolustuksien on käytävä pommittamassa vastustajan kaupunkeja, tämän lentotukikohtat on tuhoava ja vihollinen kaikilla taistelutoiminnan aloilla lyötävä, aivan samoin eivätkä muinaiset suomalaiset, joilla harvan ja vähälukuisen asutuksen vuoksi ei voinut olla linnoitettuja rajoja eikä pysyvää sotaväkeä, voineet tyytyä pelkkään puolustukseen vainolaisen yllättäen saapuessa erämaan syvyyksistä kyliin polttamaan, ryöstämään ja tappamaan. Heidän oli pystyttävä tekemään kostoretkiä, kyettävä osoittamaan viholliselle, että tämä ei rankaisematta saanut mellastella heidän kotiseudullaan. Asutuksen tietä oli otettava haltuun mahdollisimman etäisiä seutuja sillä suunnalla, mistä vihollinen lähestyi. Siten kaikkein turvattomin vyöhyke siirtyi vähitellen itään päin, ja vanhoihin asutuskeskuksiin voitiin saada vihollisen saapumisesta etukäteen sana, joka jossakin määrin heikensi hyökkäyksen yllätystehoa.

Jo puolustus edellytti yhteistoimintaa. Jyrkkiä kallioita ja harjuja varustettiin alkeellisiksi turvalinnoiksi ja järjestettiin viestiyhteydet, valittiin päällikkö, joka kykeni johtamaan kriittisellä hetkellä, jolloin pelkkä omatoimisuus olisi vienyt sekasortoon. Vieläkin enemmän tarvittiin yhteistoimintaa hyökkäysretkelle lähdeittäessä. Retkestä oli neuvoteltava, oli koottava miehet, rakennettava sotalaivat, uiskot, ja päällikön merkitys oli vielä ratkaisevampi kuin kotiseudun puolustuksessa. Pysyväisten vihamielisten suhteiden syntyminen vaati sotavalmiuden jatkuvaa ylläpitämistä.

Tällä tavalla näemme omassakin varhaishistoriassamme, ensimmäisen ja toisen vuosituhannen levottomassa taitteessa, sodan merkityksen valtiota luovana tekijänä. Ilman ulkonaista uhkaa ei suomalaisten korvenraivaajien keskuudessa olisi syntynyt sitäkään yhteiskunnallista järjestäytymistä, joka ennen kristillisen kirkon vaikutuksen alkua 12. vuosi-

sadalla ehti tapahtua. Suomalaisillakin oli kuninkaita, mutta vain tilapäisinä johtajina; kiinteäksi hallintojärjestelmäksi ei tämä laitos ennätänyt muodostua, ennenkuin Suomi sai johtomiehekseen mahtavan piispan.

* * *

Varhaisten kausien sodat vaikuttivat edelleen erään tärkeän yhteiskunnallisen laitoksen, *orjuuden* syntyyn. Muinaisten aikojen orjat olivat yleensä sotavankeja tai valloitetun alueen asukkaita sekä näiden jälkeläisiä. Suomalaisen orjat olivat lappalaisia, sellaisen kansan jäseniä, jonka suomalaiset kukistivat ilman varsinaista taistelua, koska se ei kyennyt muodostamaan alkeellisintakaan valtiota. Orjuutta voidaan pitää kirouksena, mutta voittajakansalle se merkitsi vapautusta raskaimmista ja vastenmielisimmistä töistä, jotka joutuivat orjien suoritettaviksi. Vastineen muinaisajan orjille me voimme nähdä nykyajan sotavangeissa. Miljööniin nousevina laumoina ne suorittavat valtavia työmääriä. Mutta ero on siinä, että nykyisin pidetään tapana palauttaa vangit sodan päätyttyä, jotavastoin entisajan orjuus oli perinnöllistä.

* * *

Kokonaisen vuosisadan aikana 1561—1661 Ruotsi-Suomen valtakunnalla oli vain kymmenkunta täyden rauhan vuotta, ja viimeksimainitusta ajankohdasta eteenpäin vuoteen 1721 asti keskimäärin lähes joka toinen vuosi oli sotavuosi. Sodasta tuli tänä aikana melkein säännöllinen ilmiö. Ja vaikka ihmiset ainaisessa toiveajattelussaan epäilemättä odottivatkin sotien päättymistä eivätkä lähteneet rakentamaan valtakunnan oloja sille perustalle, että pysyvä ja luonnollinen olotila oli sota ja rauha vain poikkeus, muovautui yhteiskunta kuitenkin sotien vaatimusten mukaiseksi. Vastustamattomana voimana me näemme sodan tempaavan kaikki elämänalat mukaansa ja jälleen *pakottavan esiin sellaista, joka ilman sotia kenties olisi jäänyt esilletulematta* tai ainakin olisi rauhan vallitessa vaatinut kehittyäkseen pitemmän ajan.

Ruotsin nykyinen rikkaus perustuu, kuten on tunnettua, oleelliselta osalta sen vuorityöhön. Mutta vaikka vuorityö oli vanha, on 1600-luku siinä käännteentekevän nousun aikaa. Olisiko uusia malmialueita etsitty, uusia työmenetelmiä otettu käytäntöön, ulkomaalaisia kutsuttu maahan opettajiksi, uusia urukkeja perustettu — jopa Suomeenkin, jossa rautamalmia ei ollut —, ellei olisi ollut tyydytettävä ajan oloihin katsoen suurta ase- ja ammustarvetta tai käytettävä tuotettuja valtavia kuparimääriä sotilasmenoihin? Olisiko Ruotsi—Suomi, jolla ei aikaisemmin ollut sanottavaa kauppalaivastoa, tullut nytkään sitä rakentaneeksi, ellei pelko jäädä sodan aikana riippuvaiseksi ulkomaisten laivastoista olisi siihen pakottanut? Nämä ovat vain kysymyksiä, mutta tosiasia on, että postilaitoksen perustamisen välittömänä syynä oli saada säännöllinen yhteys pääkaupungin ja sotinäyttämöiden sekä vieraisa valtioissa olevien asiainhoitajien kesken ja että siitä tehtiin yleisöä palveleva laitos vain siksi että valtio saisi tuloja siitä aiheutuvien menojen peittämiseksi. Vielä ilmeisempää on, että alituiset sodat asettivat hallintojärjestelmän paljon

kovemmalle koetukselle kuin rauhan aika ja ne siten jouduttivat keskusvirastojen syntyä 1600-luvun alkupuolella. Kustaa II Aadolfin ja Kaarle X Kustaan henkilökohtainen osanotto sotiin sekä edellisen kaatumisen ja jälkimmäisen varhainen kuolema ilman täysi-ikäistä perillistä teki välttämättömäksi asettaa pysyviä ja vastuunalaisia sijais- tai holhoushallituksia, jotka siten juuri suurten sotien aikana tulivat tilapäisten neuvostokokousten tilalle. Valtion menot olivat — kuten ne nykyäänkin ovat ja varsin monena historian ajanjaksona ovat olleet — ensi sijassa sotilasmenoja, ja juuri näiden peloittava kasvaminen pakotti järjestämään valtiotalouden luomalla monimutkainen, mutta omalla tavallaan täydellinen järjestelmä (Kaarle XI:n määräjakoislaitos), jota ei edes seuraava, rauhallisempikaan aika tohtinut järkyttää. Kuninkaalla oli maanlain mukaan oikeus kantaa vanhat, vakinaiset verot hankkimatta siihen kerta kerralta kansan suostumusta, mutta sotien aikana tarvittiin lakkaamatta uusia veroja, joita oli pyydyttävä säädyiltä. Kansan kanssa oli niin ikään neuvoteltava ulkopoliitikasta: sodasta, rauhasta ja sopimuksista. Tämä oli tarpeen jo siitäkin syystä, että vihollismaassa teki voimakkaan vaikutuksen, kun valtiopäivät koko kansan nimessä asettuivat kuninkaan laati-man julistuksen ja siten kuninkaan ajaman ulkopoliitiikan taakse. Säädyt oli alituisen kutsuttava koolle. Sillä tavalla valtiopäivistä, jotka vielä 1500-luvulla olivat vain satunnaisia kansalaiskokouksia, ilman lakimääräisiä muotoja ja ilman laillisia valtuuksia päättää asioista, suurvaltasotien aikana ja tärkeältä osalta niiden vaikutuksesta muodostui alituisen koollekutsuttu, keskeinen valtioelin, jolle ei tunnustettu vain arvovaltaa, vaan myös päätösvalta.

Kaikkialla Euroopassa 16. ja 17. vuosisata sekä 18. vuosisadan alku oli- vat suurten sotien aikaa. Ei voi olla vain sattuma, että juuri näinä aikoina syntyi se taloudellinen järjestelmä, jolle luonteenomaisena myöhempien aikojen talouspoliittisissa kiistoissa pidettiin ankaraa säännöstelyä, valtion yksityiskohtaista puuttumista talouselämään. Tekniikan kehitty- mättömyyden, omavaraistalouden yleisyyden, huonojen kulku- yhteyksien ja kansanvalituksen alhaisen tason vuoksi jäi säännöstely to- sin tänä ns. merkantilismin aikana vain kalpeaksi varjoiksi siitä mil- laisena se on toteutettu nykyaikaisessa yhteiskunnassa. Räikeänä esimerk- kinä voi mainita, että eihän tullut kenenkään mieleenkään ottaa käytän- töön minkäänlaista korttijärjestelmää aikana, jolloin kymmeniä tuhansia ihmisiä kuoli nälkään. Mutta valtio pyrki ohjaamaan elinkeinoelämää määräyksin, jotka 1800-luvun vapautta rakastavista kansalaisista tuntuivat pikkumaisilta. Aivan varmaan tuolla rauhan vuosisadalla eläneet tut- kijat ja talouspoliitikot eivät osanneet asettaa 1600-luvun ihmisten kan- nalle. Se, mitä silloin oli tehty, ei ollut niinkään paljon määrätyn ohjel- man toteuttamista, ei teoriaa, vaan käytäntöä, jolle sota saneli ankarat la- kinsa. Muistan, miten kerran muudan oppilaani kuulustelussa halusi tehdä sen eron merkantilismin ajan ja nykyajan säännöstelyn välillä, että edellinen oli vapaaehtoista, mutta nykyisin kansalaiset vain vasten- mielisesti alistuvat säännöstelyyn. Tällainen asettelu vastakohta on kuvit- telua. Ihminen alistuu aina vastahakoisesti ylenpalttiseen säännöstelyyn, 1600-luvun ihminen, joka ei yhtä selkeästi voinut tajuta sodan pää-

määriä kuin nykyaikainen, kenties vielä vastenmielisemmin. Mutta kun sotia kesti vuosikymmenestä toiseen, muuttui se, mikä oli syntynyt tilapäistä tarvetta varten, pysyväksi ja luonnolliseksi — uudet sukupolvet eivät enää olleet muunlaista nähneetkään —, ja sai tieteellisestikin perustellun järjestelmän luonteen. Ohjelmat syntyvät yleensä olevien olojen pohjalta eivätkä olot ohjelmista.

Nykyajan ihmisillä on monin verroin suuremmat edellytykset ymmärtää suurten sotien ajan elämää ja politiikkaa, myös talouspolitiikkaa kuin meitä edeltäneellä sukupolvella. Me näemme silloisessakin Ruotsi-Suomessa sotien jälkeen toimenpiteiden väkiluvun lisäämiseksi nousevan politiikassa etusijalle. Me näemme jatkuvan työvoiman puutteen pakottavan työvelvollisuuden toimeenpanoon, näemme määrättävän palkat lailla ja rajoitettavan työnantajan oikeutta ottaa mielin määrin työntekijöitä. Me näemme kieltojen ja rajoitusten kahlehtivan ulkomaankauppaa. Me näemme siviilituotannon syrjäytyvän sotatarviketuotannon tieltä ja valtion siviilimenot maksettavan vasta sikäli kuin niihin sotilasmenoilta varoja liikenä. Me näemme rahan arvon huononemisen ja epätoivoisen taistelun tätä vastaan. Me näemme elintason alenemisen, joka ilmenee siinä, että kansan laajat kerrokset eivät saaneet ruostaan samaa kaloriamäärää kuin aikaisemmin.

Suppeasti sanoen, me näemme — vastakohtana 1800-luvun valtiolle, joka piti tarkoituksenaan kansalaistensa välitöntä *hyvinvointia* — yhteiskunnan, jossa kaikki voimat pyrittiin kokoamaan sotilaallisiin ponnistuksiin *kansallisten päämäärien saavuttamiseksi*. Tällainen valtio on tullut meidän sukupolvellemme jälleen läheiseksi, ”nyt ollaan tulossa aivan samoin kuin silloin sellaiseen olotilaan, että sota ja sotaan valmistautuminen ovat valtiollisen ja yhteiskunnallisen elämän keskeisenä tehtävänä” (Arvi Korhonen keväällä 1939).

* * *

Ja kuitenkin ei Ruotsi—Suomi suurvaltakaudesta eikä mikään muukaan tuon ajan valtakunta *voinut siinä määrässä valjastaa kaikkia voimiaan sodan voittamiseksi kuin jokin meidän aikamme valtio*. Sotapalvelukseen kutsuttujen osuus kokonaisväestöstä ei voinut nousta lähimainkaan sellaisiin prosentilukuihin kuin esim. Ranskassa maailmansodan aikana tai meillä nykyisen sodan aikana. Talous oli valtaosaltaan omavaraistaloutta, johon sota ei koskenut muutoin kuin negatiivisesti, ts. siten että työvoiman puutteen vuoksi mahdollisesti osa pelloista jäi viljelemättä. Kun koko teollisuustoiminta oli vähäpätöistä, ei aseiden, ammusten tai sotalaivojen tuottamiseen voitu käyttää kuin pieni murto-osa kansan voimavaroista. Kuljetus oli hankalaa ja viestiyhteydet hitaat. Ilmahyökkäykset eivät tuoneet sotaa kotiseudulle, eikä rintamaksi joutuneella alueellakaan tuhoutunut nykyajan mittoihin verrattavia taloudellisia arvoja, koska ei ollut rakennettu kalliita teollisuuslaitoksia, liikenneväyliä ja sähköjohtoja eikä ollut olemassa moniakaan suurkaupunkeja.

Myöskään henkisesti sota ei ollut totaalinen samassa järkyttävässä ankaruudessa kuin nykyisin. Sotaväki oli etupäässä värvättyjä palkka-

joukkoja. Väestön laajat kerrokset eivät olleet siinä määrin kansallisesti heränneitä kuin nykyisin ainakin sivistysvaltioissa; sotia kävivät etupäässä hallitsijat, ja kansa maksoi napisten veroa niiden kustannusten peittämiseksi. Ruotsi-Suomessa tosin kansa säätyvaltiopäiville lähettamiensä edustajien muodossa osallistui sodista ja sotaveroista sekä sota-väenotoista tehtäviin päätöksiin, mutta kuninkaan painostus oli niillä ratkaiseva. Enemmän merkitsi se, että Suomessa Venäjän hyökätessä maahan väestö tarttui aseisiin torjuakseen kotiseutunsa välittömän ja täydellisen hävityksen ja oli siten sodan tavoitteista tietoisena siinä mukana, mutta tämä oli sen aikakauden sodille poikkeuksellista. Nykyaikaisessa sodassa sen sijaan sanomalehdet ja radio tarjoavat hallitukselle propagandakoneiston, jota ei käytetä ainoastaan oman maan kansalaisten valistamiseksi, vaan myöskin vihollismaan kansalaisten eksyttämiseksi. Mitä enemmän laajoihin kansankerrokseen on jo rauhan aikana syöpyntyt tai sodan aikana syövytetty jokin vakaumus, sitä vaikeampi vihollisen on pakkottaa hallitusta myönnytyksiin tai sovitteluihin. Sodan aktiivisena kannattajana on siis nykyisin koko kansa, kun sen sijaan 1600-luvulla vain pieni, johtava aines oli tietoinen niiden kulusta ja edusti niitä ylläpitävää henkistä voimaa.

Jos emme anna toiveajattelun sumentaa silmistämme tosiasioita, näyttää siltä, että mitä pitemmälle kulttuurikehitys edistyy, sitä keskeisemmäksi ilmiöksi valtion elämässä sota muodostuu, sitä totaalisemmin kansa joutuu vedetyksi sodan pyörteisiin, ja sitä ankarampi on sodan tuottama taloudellinen rasitus. Sama kehitys, joka näyttäytyy historian aamuhämärässä, siirryttäessä rauhallisista luonnonkansoista sotaisiin sivistysvaltioihin, jatkuu edelleen. Japanissa sanotaan oltavan valmiita kestämään sotaa sata vuotta, kuin ilkkuen niille, jotka puhuvat ikuisesta rauhasta, historia näyttää kuljettavan ihmiskuntaa ikuista sotaa kohti. Mutta siitä, että nyt sotia käyvät ja valloituksia suorittavat kansat eivätkä ruhtinaat, sodan julmat kasvot saavat vielä uuden, ankaran ja varhaisiin aikoihin palautuvan piirteen. Joskus 1600- tai 1700-luvulla tai vielä enemmän humanisella 1800-luvulla oli jollekin seudulle monesti miltei yhdenentekevää, minkä sukuiselle kuninkaalle tai keisarille se veronsa maksoi; nykyisin kansan kukistuminen sodassa saattaa merkitä sen täydellistä tuhoutumista, sen fyysillistä kuolemaa. Ei edes meidän sota-historiamme, jota on kuitenkin leimannut raja-asemamme länsimaisen kulttuurin reuna-alueella, tunne aikaisemmalta ajalta sellaista vaellusta kuin karjalaisten siirtyminen Moskovan rauhan jälkeen Tynkä-Suomeen. Ja kuitenkin se oli ainoa tapa luovutetun alueen asukkaille pelastaa olemassaolonsa.

Aseveljien kalenteri 3. 1943.

Kolmikymmenvuotisen sodan perintö

Mitä me olemme tulleet juhlimaan?¹

Olemmeko kokoontuneet laskeaksemme seppeleen hakkapeliittain haudoille siksi että Ruotsin valtakunta, josta Suomi oli osana, tasan kolmesataa vuotta sitten laajeni muutamilla irrallisilla alueilla, joista Suomessa ei paljoakaan tiedetty? Pidämmekö puheita sen suurvalta-ase-man kunniaksi, jonka Ruotsi päättäneessä sodassa saavutti määrätietoisella imperialismillaan, mutta joka oli vähäväkiselle maalle ja erityisesti sen suomalaiselle osalle taakaksi ja ylivoimainen ajan mittaan ylläpidettäväksi? Syömmekö yhteisen aterian siksi, että muudan historian lukemattomista sodista sattui päättymään täydet vuosisadat sitten? Haluammeko muistella kahteen kaupunkiin jakaantunutta rauhankongressia, jossa oppineet saksalaiset lainopin tohtorit valmensivat latinan kielellä väittelytaitoan, jossa maailman rutinoituimmat diplomaatit pelasivat hitaasti joutuvaa peliään yhtäaikaa vihollista, oman liittokunnan toisia maita ja oman hallituksen muita edustajia vastaan, tätä rauhankongressia, joka istui viidettä vuotta sodan ja tappamisen, ryöväyksen ja polttamisen jatkuessa? Kunnioitammeko lokakuun 14. päivänä 1648 Pyhän Kolminaisuuden nimessä allekirjoitettua rauhansopimusta, muotoilutaidon mestariteosta, jonka keskeiset kohdat monitulkitteisuutensa puolesta eivät jättäneet mitään toivomisen varaa?

Menneen vuosisadan ihanteellinen historiankirjoittaja Zachris Topelius sanoo Maamme kirjassa, jota kaikki olemme lukeneet: ”Westfalin rauha v. 1648 teki lopun tästä pitkäkestävistä sodasta. Ruotsi sai maita ja rahaa, keisarin täytyi luvata, ettei hän enää ketään uskon tähden ahdistaisi, ja omantunnonvapaus, jonka puolesta ruotsalaiset ja suomalaiset olivat niin miehuullisesti taistelleet, oli tästä alkaen turvattuna maailmassa.”

Pidätymme vastaamasta kysymykseen, pitääkö paikkansa se sana, että ruotsalaiset ja suomalaiset olisivat taistelleet omantunnonvapauden puo-

¹ Esitetty Tammelassa pidetyillä Westfalin rauhan 300-vuotisjuhlilla.

lesta. Me jätämme heidän sydämiensä ja munaskuidensa tutkimisen Jumalalle, joka yksin voi sen tehdä. Itse valtakunnankansleri Axel Oxenstierna on jyrkästi torjunut sen käsityksen, että Saksan sodassa olisi etupäässä taisteltu uskonnosta, mutta yleinen käsitys on, että kuningas Kustaa Aadolfilla viedessään kansansa sotaan oli myös uskonnollisia vaikuttimia — hän ei varmaan olisi taistellut ja kaatunut miestensä mukana, jos hän olisi ollut pelkästään kylmäverinen poliitikko —, eikä meillä ole mitään syytä kieltää hakkapeliitoilla olleen uskonnollista vakaumusta. Mutta Topeliuksen jälkimmäinen sana, se että omantunnonvapaus tästä lähin on turvattuna maailmassa, kaipaa niin monia varauksia, että siitä ei jää suuriakaan jäljelle, ei sittenkään, vaikka käsittäisimme sen ahtaasti tarkoittavaksi vain uskonvapautta ja vain Westfalin rauhantekoa lähinnä seurannutta aikaa. Totta on, että tässä sodassa, jossa katolilaisia taisteli rintamalinjan kummallakin puolella, mutta protestanttien voimat vain harvoin olivat vastaavalla tavalla jakaantuneet, protestanttisten kirkkojen asema vahvistui, ja vaikka Saksan keisarin päällikkö Wallensteinkin oli tavoitellut uskonvapautta, on mahdollista, että protestanttisuus, sodan päättyessä toisenlaisin tuloksin, olisi eräissä Saksan osissa ollut kuolemanvaarassa. Mutta Westfalin rauha ei suinkaan tietänyt sen periaatteen tunnustamista, että yksityisellä ihmisellä on oikeus omantuntonsa ja vakaumuksensa mukaan ratkaista, mihin kirkkokuntaan ja seurakuntaan hän lukeutuu. Päinvastoin se Saksan valtakunnan kohdalla antoi suorastaan kansainvälisen sopimuksen lujuuden jo 1555 Augsburgin valtiopäivillä hyväksytylle ”kenen maa, sen uskonto”-periaatteelle, myöntäessään osavaltioiden ruhtinaille vallan määrätä alamaistensa sielunasioista. Eriuskolaisten oikeudet harjoittaa omaa uskontoaan tulivat tunnustetuiksi vain siellä, missä heillä jo entuudestaan oli ollut tähän lupa tavan tai paikallisen lain voimasta; keisarillisissa perintömaissa, joiden uskonriidoista sota oli syttynyt, ei eräitä Schlesian osia lukuunottamatta luterilaisuutta sallittu, vaan jesuiittaterrori näiden pakkokäännättämiseksi jatkui. Saksan ulkopuolelle rauhansopimuksen määräysten teho ei ulottunut, ja Saksassa palattiin muutoin suurin piirtein siihen, mistä oli sodan puhjetessa lähdetty, paitsi että kalvinilaiset saivat samat oikeudet kuin katolilaiset ja luterilaiset.

Asettakaamme ennakkoluulottomasti myös kysymys, oliko sekään protestanttisuuden voitto, jota ei voida kiistää, mutta joka ei suinkaan ollut olennaisinta Westfalin rauhansopimuksessa, hengenvapauden voitto. Hengenvapaus edellyttää monen itsenäisen tahdon olemassaoloa, ja jos valta on äärimmilleen keskittynyt, on parempi, että se on keskittynyt kahteen toisistaan riippumattomaan käteen kuin yhteen. Kautta keskiajan kirkko oli valtion ulko- ja yläpuolella olevana mahtina muodostanut valtiolle tehokkaan vastapainon. Maallinen itsevaltius kehittyi sekä protestanttisissa että katolisissa maissa Westfalin rauhaa lähinnä seuranneena aikana huippuunsa syistä, jotka eivät olleet uskonnollista laatua, ja protestanttisuuden luterilaisella haaralla oli aluksi voimakas taipumus valtionpalvontaan. Näistä edellytyksistä lähtien saattaisi olettaa, että hengenvapaus katolisissa maissa olisi muodostunut jopa suuremmaksi kuin luterilaisissa, ja vaikka kalvinilainen kirkko ei tunnustanut enempiä ruh-

tinaan kuin paavinkaan auktoriteettia, se oli toisinaan erinomaisen suvaitsematon. Mutta historia osoittaa niin moninaisten ja rinnakkaisten, eri maissa erilaisten tekijäin vaikuttaneen ajatuksenvapauden laajuuteen, että yhtä kirkkokuntaa ei voida langettaa ja toista vapauttaa, ja kaikki yleiset vastaukset asettamaamme kysymykseen ovat liian yksioikoisia.

Eivätkö siis kolmikymmenvuotinen sota ja Westfalin rauha jättäneet maailmalle mitään sellaista perintöä, joka ei olisi kiistanalainen ja josta me voisimme siinäkin tapauksessa, että perintö ehkä olisi jo kulutettu loppuun, tällaisena juhlahetkenä tuntea kohottavaa iloa? Vastaus on myöntävä.

Niinkuin kolmikymmenvuotinen sota oli ensimmäinen yleis-eurooppalainen sota, niin sen päättänyt rauha oli ensimmäinen suuri eurooppalainen kongressi. Saksan keisarin lähettilään sekä Ranskan ja Ruotsin valtuutettujen ympärillä hääri Saksan ja Italian pikkuvaltioiden edustajia, espanjalaisia, hollantilaisia, sveitsiläisiä ja puolalaisia. Englanti pysyi vielä eristyneisyydessään kuten Venäjänkin, ja ruotsalaiset estivät Tanskan-Norjan osallistumasta kongressiin. Ajatus kansainvälisestä organisaatiosta valtakuntien välisen suhteiden järjestämiseksi ja näiden riitakysymysten ratkaisemiseksi palautuu taaksepäin Westfalin rauhan-kongressiin, jolloin yhteisissä neuvottelupöydissä ensi kerran monien kansojen ja maiden kohtaloista säädettiin. Ruotsalaiset voivat syystä tuntea ylpeyttä siitä, että ensimmäisen kansainvälisen suurkokouksen johto hyvältä osalta oli heidän käsissään, ja tästä kunniansta kuuluu pieni hitunen Suomellekin Ruotsin valtakunnan osana. Asettaessaan Ruotsin yhdessä Ranskan kanssa rauhansopimuksen voimassapysymisen takaajaksi rauhansiakirja pyrki luomaan kansainvälisen oikeusjärjestyksen ainakin sillä suppealla alueella, jota se koski. Ei ole sattuma, että haaveksijat alkoivat Westfalin rauhan jälkeen pohtia pysyvien järjestöjen perustamista, järjestöjen, joista olisi muodostunut Kansainliiton ja Yhdistyneiden Kansakuntain kaukaisia edeltäjiä. Sanottaneen: Kansainliitto epäonnistui, YK:n saavutuksista emme vielä tiedä mitään. Eikö siis Westfalin rauhan perintö tässä suhteessa ole niin joutava, että sen tähden-täminen osoittaa arvostelukyvyyn ja suhteellisuudentajun puutetta? Lahjoittiko tämä kongressi rauhaa ja turvallisuutta kaipaavalle maailmalle sellaisen järjestelmän, jonka siunaukset ovat kiistämättömät? Toistan: vastaus on myöntävä.

Tämä järjestelmä oli tasapainopoliitiikka. Se ei vedonnut yleviin ihanteisiin, vaan reaalioliittisiin tekijöihin: kansalliseen itsekyyteen, ja siksi se seisoi todellisuuden tukevalla pohjalla. Se ei tavoitellut saavuttamattomia utukuvia, kuten ikuista rauhaa, mutta se on kyennyt estämään monet sodat ja se on tehnyt lukemattomista rauhansopimuksista inhimillisempiä, kuin ne olisivat olleet, jos vahvempi toisten väliintulematta olisi yksinään päässyt sanelemaan heikommalle rauhanehdot. Ja toinen suurvalta taas on puuttunut toisen suurvallan käymiin sotiin siksi, että se on nähnyt jälkimmäisessä kilpailijan, jonka ei ole sallittava vähäistäkään vahvistua ja laajentua.

Tämä politiikka tulee rauhantyössä näkyviin ensi kerran Westfalin kongressissa, mutta sen juuret ovat kolmikymmenvuotisessa sodassa. En-

simmäistä eurooppalaista suursotaa hallitsi sama ajatus kuin kaikkia myöhempiä suursotia niin kauan kuin Eurooppa samastettiin maailmaan: on estettävä yhden valtakunnan pääsy niin mahtavaksi, että toiset kansat joutuvat siitä suoranaiseen tai välilliseen riippuvaisuuteen. Kolmitoistavuotisen, koko Länsi-Eurooppaa järkyttäneen Espanjan perimys-sodan päätyttyä 1713 tämä periaate lausuttiin julki suorastaan rauhan-kirjan määräyksissä. Vuosisataisessa kamppailussa tasapainosta valtiomiesten on joko vaistonvaraisesti tai terävällä ajattelulla ollut kyettävä selvittämään, kumpi taistelevista suurvalloista on ollut mahtavin ja kumpi lähinnä mahtavin, ja pienet valtiot ovat pyrkineet asettumaan toiseksi mahtavimman puolelle ja nostamaan omat punnuksensa tämän vaakakuppiin, jotta tasapaino säilyisi ja sen mukana pienille itsenäisen elämän mahdollisuudet. Hollanti, jossa vähälukuinen ja suppealla alueella asuva kansa vartioi suuria rikkauksiaan, oli mieluisimpia valloituskohteita, ja niin se tuli tasapainopolitiikan kotipaikaksi. Eräs Westfalín rauhan todellisia lahjoja maailmalle olikin se, että hollantilaiset, tämä ihmiskunnan henkisen kehityksen kärjessä kulkeva ja jo silloin uskonnollisesti suvaitsevainen kansa, siinä lopullisesti saavuttivat itsenäisyytensä ja vapautensa.

Kolmikymmenvuotisen sodan aikana nähtiin hegemonian, yhden maan yliherruuden, uhkaavan maanosaamme Espanjaa ja Itävaltaa hallitsevan habsburgilaissuvun taholta. Erityisesti sitä pelättiin Espanjasta käsin, mutta Itävallan arveltiin kulkevan espanjalaisserkkujensa vana-vedessä. Koska Ranskan Bourbonit olivat lähinnä mahtavin hallitsijasuku, pienet valtiot tarrautuivat sen apuun. Westfalín rauhassa osat vaihtuivat. Ranskan vaakakuppi painui syvemmälle, ja Itävallan samoin kuin sisäisesti luhistumassa olevan Espanjan keveni enemmän kuin tasapainon kannalta kenties oli suotavaakaan. Mutta samanaikaisista lausunnoista ilmenee, että vaa'an heilahdusta, vallan siirtymistä, ei pitkään aikaan tajuttu, ja tässä tasapainoliikkeiden hitaudessa on eräs syy siihen, että Ruotsi jatkuvasti noudatti ranskalaista politiikkaa. Hollanti tuli pian katkerasti kokemaan sen, että toinen vaakakuppi oli liian alhaalla, kun Ranskan armeija 1672 marssi Amsterdamin edustalle ja kun vain tasapainopolitiikka esti tämän maan liittämisen Ranskaan. Moitittiin jo silloin ja on moitittu myöhemmin Ruotsin rauhanteonjälkeistä politiikkaa joustamattomaksi. Voidaan myös kysyä, oliko Euroopan vastaiselle historialle onneksi hajoittaa saksalaiset Westfalín rauhassa kolmeensataan suvereeniin ruhtinaskuntaan ja siten istuttaa tähän suureen kansaan sen potema poliittinen alemmuuskompleksi, tai oliko onnellista heikentämällä Itävaltaa ja vahvistamalla Brandenburgia, myöhempää Preussia, valmistella sitä päivää, jolloin saksalaisten johto siirtyisi Wienistä Berliiniin. Näihin kysymyksiin on meidänkin työläs vastata, vaikka voimme historiasta lukea kolmen vuosisadan aikaisen kehityksen, mitä Westfalín rauhankongressin valtuutetut eivät pystyneet aavistamaan.

Suomalaisen tutkimuksen taholta on myös tähdennetty, että katolilaisen Puolan tai Habsburgien puolelta Ruotsia uhannutta vaaraa suuresti liioiteltiin hallituksen kannanilmaisuuksissa 1620-luvulla ja että Kustaa Aadolfín lähtö Saksan sotaan ei ollut täysin perusteltu torjunta-

taisteluna, jollaiseksi se esitettiin. Professori Korhonen, joka olisi itse-oikeutettu puhumaan tältä korokkeelta ja jonka varamies katson olevani, sanoo viileän varovasti: olivatko syyt riittäviä sodan alkamiseen Saksan mantereella, on kysymys, jonka suhteen kolme vuosisataa myöhemmin historiankirjoituksen on yhtä vaikeaa päästä yksimielisyyteen kuin Ruotsin ja Tanskan kuninkaiden oli v. 1629. Tätä kriittillistä käsitystä vahvistaa se, mitä ruotsalainen tutkija Arnoldsson on esittänyt sotaa valmistelleen hallituksen propagandan järjestelmällisestä määrätietoisuudesta, ja vierustoverini pöydässä vakuuttaa minulle, että Ruotsissakin yhä enemmän aletaan kunnioittaa Kustaa II Aadolfia etevänä valtiomiehenä kuin idealistisena uskonsankarina. Mutta tosiasiana pysyy, että 1620-luvulla Itävallan ja Espanjan Habsburgit olivat Euroopan mahtavimmat ruhtinaat ja että Ruotsi-Suomi siten kolmikymmenvuotisessa sodassa taisteli valtiollisen tasapainon puolesta. Ja ilman tasapainopolitiikkaa, niin ihanteeton ja kylmän laskelmallinen kuin se olikin, pienillä kansoilla olisi ollut paljon vähemmän itsemääräämisvaltaa ja vapautta ja todennäköisesti paljon vähemmän annettavaa ihmiskunnan henkiselle kulttuurille.

Tätä taistelua kävivät myös suomalaiset hakkapeliitit tietämättä mitään niistä historiaa eteenpäin kuljettavista voimista, joiden vähäisiä välikappaleita he olivat. He eivät liioin kyselleet mitään. He olivat kuten jalkamiehetkin lähteneet kaskiahoiltaan ja savupirteistään. He olivat tuskin nähneet suomalaista harmaata kaupunkipahasta ennen kuin kuljettaessa pitkälle matkalle oudolla merellä, ja nyt he joutuivat vuosikausia, sikäli kuin tauti ja kuula heitä väistivät, vaeltamaan ventovieraan kansan keskuudessa, vaihtamaan jokapäiväisen juomansa piimästä viiniin, näkemään yhdessä varuskuntapaikassa enemmän loistoa kuin oli koko köyhässä Suomessa. Heistä jotkut jäivät eloon ja palasivat kotimaahan uutta nautintoainetta, tupakkaa repussa, ja he kertoivat kummia kaukaisesta maasta, jonka kulttuuria ei vielä Suomen talonpoikaissäestön piirissä pystytty jäljittelemään, mutta heidän upseerinsa toivat myötänsä gobeliineja ja kirjoja ja hopeakannuja ja muurareita, jotka rakensivat heille kivisiä kartanoita, ja näkymättömänä heitä seurasi itsetunto, tietoisuus siitä, että suomalaisten nimi ensi kerran oli tullut mainituksi kautta koko Euroopan. Olkoonpa vain, että säikähtyneet viholliset saivat aihetta lukea kirkoissaan rukouksia suomalaisia 'hakkapäällejä' vastaan; liittolaiset puhuivat näistä sotilaista arvonantavasti, ja tähän maineeseen vetosi Daniel Juslenius ryhtyessään vähäisistä siruista rakentamaan suomalaista kansallistunnetta. Siten hakkapeliittain perinne tuli olemaan osana sitä perustaa, jolla Suomen itsenäisyys lepää.

Ruotsi-Suomea lukuunottamatta käytettiin kolmikymmenvuotisessa sodassa pelkästään värvätystiä, usein ulkomailta saakka houkuteltuista palkkasotureista kokoonpantuja armeijoita. Mutta Kustaa Aadolfin armeijan runkona — oli sitten puhe väenotoilla rekrytoiduista jalkamiehistä tai ratsumiehistä, joiden joukkoon valioaines hakeutui — eivät olleet isänmaattomat palkkasoturit, jotka huomenna olisivat saattaneet ottaa pestin vastustajalta. Palkka-armeijalle, joka soti rahasta, oli vieras meidän epäinhimillisen aikamme ajatus vastustajan täydellisestä tuhoamisesta taistelukentällä. Kun kummankin taistelevan armeijan palkka-

soturit olivat taloudellisista syistä tai seikkailunhalusta antaneet värvätä itsensä ja vastustajat saattoivat äkkiä muuttua omiksi asetovereiksi tai työnantajiksi, olisi tuhoamisajatus ollut luonnonoton, ja toisaalta jokaisen sotilaan pyrkimys varjella itseään niin pitkälle kuin kuri sen suinkin salli, oli luonnollinen. Toisin suhtautuivat sotaan ruotsalais-suomalaisen kansanarmeijan miehet. Heillä ei ollut tällaisia esymiä. He eivät tehneet verityötä maksusta. He taistelivat samalla tinkimättömyydellä ja häikäilemättömyydellä kuin nykyaikainen asevelvollisarmeija. Suomalaiset olivat taisteluissa omilla rajoillaan kokeneet totaalisen sodan, missä ei noudatettu länsieurooppalaisia turnajaisääntöjä. Ja niin toteaakin eräs samankertainen kronikoitsija, että suomalaisten hyökätessä, siitä huolimatta että tämä ajan tavan mukaan suoritettiin sulkeisjärjestyksessä, heidät valtasi ”suuri raivo”, joka lakaisi kaiken vastustuksen tieltään. Muutaman van-kienvaihdon yhteydessä kolmikymmenvuotiseen sotaan läheisesti liittyneessä Puolan sodassa puolalaiset lähettivät Ruotsin armeijan ylipäällikölle merkillisen ja suomalaisia kuvaavan pyynnön: vastustajan ei pitäisi taistelussa menetellä niin julmasti, että kaikki puolalaiset hakataan kuoliaaksi, ”koska nämäkin kerran ovat kristittyjä”.

Hakkapeliitat edustivat nykyajan säälimätöntä sodankäyntiä. Mutta se ei olisi riittänyt ilman pitkäaikaiseen ja perittyyn tottumukseen pohjautuvaa korkeata sotilaskuntoa, sillä heillä ei ollut vastassaan pelkästään saalistavia ja pelkurimaisia sotarosvoja, vaan palkkasoturiarmeijoihin lu-keutui myös aikakauden parhaiten koulutettua sotilasainesta. Näihin hakkapeliittain ja koko ruotsalais-suomalaisen kansanarmeijan ominaisuuksiin kätkeytyi — taitavan johdon ohella — voittojen sa-laisuus, voittojen, joiden ansiosta Ruotsin valtakunta Westfalin rauhassa kohosi varteenotettavaksi tekijäksi Euroopan tasapainopolitiikassa.

Suomalainen Suomi 1948.

Suomen nykyinen maalaisyhteiskunta historiallisen kehityksen tuloksena ja asutuspolitiikan lähtökohtana

Jos yleensäkin on välttämätöntä tuntea historiallinen kehitys sen luoman nykyaikaisen yhteiskunnan ymmärtämiseksi, on näin erityisen suuressa määrin laita maalaisyhteiskuntaan nähden, jonka rakenne muuttuu verrattomasti hitaammin kuin kaupunkilaisyhteiskunnan ja jonka läpileikkauksessa monien aikakausien jälkeensäjättämät kerrostumat ovat vielä sekoittumattomina nähtävissä. Muutamissa maissa, kuten Espanjassa ja Italiassa, ovat maanomistusolot tänä päivänä jotakuinkin sillä kannalla, mille keskiaika ne jätti, ja niin lähellä meitä kuin Ruotsissa on ainoa 1600-luvun jälkeen niissä tapahtunut olennainen muutos puutarayhtiöiden maanvaltaus sahateollisuuden nousukaudella. Suuressa osassa Suomea on kiinteä maanviljelysasutus siksi nuori ja uudisraivaus vielä kahden viimeisen vuosisadan aikana luonut niin paljon uusia viljelmiä, että meidän maalaisyhteiskuntamme peruspiirteet eivät juonnu yhtä kaukaisilta ajoilta. Sitä paitsi ovat itsenäisyysajan lainsäädäntötoimenpiteet mullistavasti vaikuttaneet niihin. Tarkoitustamme varten riittänee näin ollen, jos seuraamme historiallisen kehityksen valtalinjoa 1800-luvun alusta lähtien.

Maalaisyhteiskunnan sosiaalista luonnetta eivät määrää yksinomaan maanomistussuhteet ja niitä koskeva lainsäädäntö, vaan se on tulos monista eri komponenteista, joista ensinmainitun ohella tärkeimmän muodostaa väestöliike. Väestöliikkeen vaikutuksesta on edellisessä esimerkkeinä mainituista maista Ruotsin maalaisyhteiskunnan sosiaalinen rakenne kahden viime miespolven aikana huomattavasti muuttunut, ja väestöliike on ensiarvoisena tekijänä otettava huomioon myös Suomen maalaisyhteiskunnan menneisyyttä ja nykyisyyttä tarkasteltaessa ja tulevaisuudensuunnitelmia laadittaessa.

1. Venäjän vallan aika

Venäjän vallan aikana lisääntyi maamme väestö runsaasti kolminkertaiseksi (vuodesta 1811, jolloin Viipurin lääni liitettiin suuriruhtinaskunnan yhteyteen, vuoteen 1917 1,053,374:stä 3,345,660:een).

Ajanjakson *alkupuolella* (noin vuoteen 1870) elinkeinoelämä ei näytä jaksaneen kehittyä rinnan poikkeuksellisen nopean väestönlisäyksen kanssa. Vaikka Suomi 1860-luvulle saakka pysyi yhtä täydellisesti maatalousvaltaisena kuin se oli ollut Ruotsin vallan ajan päätyessä ja vaikka teollisuusväestön mitätön osuus kokonaisväestöstä ei lainkaan noussut ja kaupunkilaisväestön osuus vain kahdella prosentilla (1815:3.3 %, 1860:5.3 %), muuttui maamme viljaavievästä viljaatuovaksi, ylituotantoalueesta alituotantoalueeksi. Peltoviljelyn tuotto todennäköisesti kasvoi laajojen uudisraivausten vaikutuksesta nopeammin kuin väkiluku, mutta kun kaskenpoltto, joka vielä vuoden 1800 vaiheilla oli antanut kolmanneksen, ehkä puoletkin leipäviljasta, vähitellen jäi käytännöstä, pysyi kokonaissadon nousu pienempänä kuin väkiluvun kasvu. Vielä ilmeisempi oli taantumisen eläinkunnasta saatujen ravintoaineiden kohdalla. Kun parhaat laitumet ja luonnonniityt kynnettiin pelloiksi, niukkeni karjanrehu, karjaa pidettiin entistä vähemmän — ei tosin absoluuttisesti, mutta väkilukuun verrattuna — ja se ennestäänkin perin alhainen määrä rasvakiloja, minkä lehmän arvioitiin vuosittain tuottavan, oli alenemaan päin.

Lainsäädäntö pani tilojen halkomiselle ankarat esteet, eikä tilan jakaminen perillisten kesken viranomaisten sallimissa puitteissaakaan ollut talonpoikaistapana Pohjanmaata ja Karjalaa lukuunottamatta. Talonpaikkojen lukumäärä kasvoi niin muodoin vain hitaasti, ja ne uudisraivaukset, jotka suoritettiin, tulivat jo olemassaolevien viljelmien tai niiden alaisten torppien hyväksi. Näin on ymmärrettävissä, että huolimatta siitä kielteisestä kuvasta, jonka saamme elinkeinoelämän ja nimenomaan maatalouden edistymisestä 1800-luvun alkupuolella, talonpoikaisväestön elintaso tähän aikaan oli kohoamassa. Sen sijaan tilaton väestö ei vielä lainkaan päässyt osalliseksi lisääntyvästä hyvinvoinnista, ja kun siihen kuuluvien ruokakuntien osuus kaikista maataloutta harjoittavista ruokakunnista kasvoi 38.1 %:sta 59.1 %:iin (torpparit tilattomiin luetuna), on maaseudun kokonaisuudessaan katsottava pikemmin köhntyneen kuin vaurastuneen. Samalla oli muodostunut yhä jyrkkenevä kiulu talonpoikaisen maanomistajaväestön ja toisaalta torpparien ja maataloustyöläisten välille. Tämä kahtiajako löi leimansa maalaisyhteiskunnan kaikkiin elintoimintoihin; se tuli valtiollisten ja kunnallisten oikeuksien rajaksi sitten kun valtiopäivät, joiden talonpoikaissäätöyn vain manttaalimiehet lähettivät edustajia, v. 1863 alkoivat säännöllisesti kokoontua, ja v. 1865 syntyneen kunnallisen itsehallinnon piirissä ääni-oikeuden niin ikään määräsi maanomaisuus tai tulot. ”Se (Suomi) lienee Euroopan agrariihistoriassa ainoa tapaus, jossa merkittävä sosiaalinen liike on kasvanut talonpoikaisen yhteisön piirissä ylemmän ja alemman kerroksen välisestä jännityksestä”, kirjoitti myös meidän maamme oloihin perehtynyt saksalainen agrariipolitiikko Sering. Herrasomistus kartanoineen tai suurvuokraajajärjestelmineen, joka useissa niissä maissa,

missä feodaalinen maanherruus aikoinaan oli kehittynyt täyteen mitaansa, on jäänyt maanomistuksen valtamuodoksi, on meillä aina käsitänyt niin vähäisen osan maasta, että sillä ei ole olennaista vaikutusta kokonaisuvaan. Sen sijaan isojakojen yhteydessä tapahtunut uudisraivaukseen soveltuviin takamaiden jakaminen niitä siihen asti yhteisesti omistaneiden talonpoikaistalojen kesken oli — lainataksemme edelleen Seringiä — ”luonut talonpoikaisen maanherruuden, jonka hyväksi maalaiskansan suuri joukko oli velvollinen tekemään päivätöitä”.

Taulu 1. Maatalousväestön yhteiskuntaluokat ennen teollistumisen alkamista (ruokakuntia).

	1815	1850	1875
Maanomistajia	75,672	80,621	85,228
Lampuoteja	6,331	12,031	12,241
Torppareja	31,001	49,465	58,899
Maataloustyöväkeä	19,472	51,686	81,692

Kuva Venäjän vallan ajan *loppujakson* taloudellisesta ja yhteiskunnallisesta kehityksestä maaseudulla ei ole yhtä selväpiirteinen kuin alkujakson tarjoama, sillä useat voimakkaat tekijät vaikuttivat tällöin vastakkaisiin suuntiin. Leipäviljan viljely taantui kiihtyvällä nopeudella: vuosina 1871—75 korjattiin vehniä, rukiita ja ohria asukasta kohden keskimäärin 228 kiloa, mutta vuosina 1911—15 vain puolet siitä eli 113 kiloa. Putous aiheutui kuitenkin ensi sijassa siitä, että rukiin ja voin keskinäisissä hintasuhteissa tapahtuneiden muutosten vuoksi maatalous muuttui karjanhoitovaltaiseksi. Samalla kun luonnonniittyjä käännettiin pelloksi, supistettiin rukiin ja ohran kylvöalaa kauran ja heinän hyväksi. Maatalous järkipästäytyi, hehtaarisadot ja karjan lypsymäärät kohosivat tuntuvasti. Tuloksena oli, että maatalouden edistyminen pystyi seuraamaan väkiluvun nopeata kasvua, mutta se tuskin oli niin voimakas, että se olisi jaksanut paljonkaan kohottaa maatalousväestön elintasoja. Viljan ostamiseen ulkomailta oli ennen ensimmäistä maailmansotaa käytettävä vuosittain 2—3 kertaa niin paljon varoja kuin voinviennistä saatiin, ja maan koko ravinto-omavaraisuus arvioitiin vuosina 1911—13 vain 59 %:ksi. Maaseudun elintason nousu tapahtuikin, kuten on tunnettua, ensi sijassa metsätulojen varassa. Meri- ja maakulkuneuvojen paraneminen, ostajamaiden kasvanut kysyntä ja taito valmistaa paperia puuaineesta kohotti metsät syrjäseutuja myöten ennen aavistamattomaan arvoon ja hankki maaseudulle suunnattomasti uusia työtilaisuuksia.

Samaan aikaan ja melkoiselta osalta samojen tekijöiden vaikutuksesta alkoi Suomen teollistuminen. Sen ja siihen liittyneen kaupunkilaistumisprosessin hyvästä alkuvauhdista huolimatta se ei vielä ennättänyt saavuttaa sellaista laajuutta, että se yhdessä ulkomaille suuntautuneen siirtolaisuuden kanssa olisi niellyt maatalousväestön koko lisäkasvun. Vuodesta 1880 vuoteen 1920 kasvoi maatalousväestö vielä noin 430,000 hengellä (taulu 2).

Taulu 2. Maatalousväestön kokonaisuus Venäjän-ajan lopulla.

	Henkeä	% kokonaisväestöstä
1880	1,589,701	77.1
1890	1,779,083	74.7
(1900	1,572,374	58.0)
1910	1,937,198	66.3
1920	2,020,021	65.1

Luvut vuosilta 1880—1900 tarkoittavat kirkonkirjoihin merkittyä väestöä, johon maasta muuttaneet siirtolaisetkin sisältyvät, luvut vuosilta 1910 ja 1920 todellista väestöä. Vuoden 1900 lukujen alhaisuuteen vaikuttaa se, että n. 250,000—300,000 maataloustyöläistä ja näiden perheenjäsentä on tällöin tilastossa luettu sekatyöläisiin.

Metsien arvonousu hyödytti välittömästi maanomistajaväestöä, välillisesti lisääntyneiden työtilaisuuksien muodossa myös maaseudun työväkeä. Hintatason vain hyvin vähän noustessa kohosivat työpalkat (1871—1913) kahden- ja puolen kertaisiksi, mikä merkitsi huomattavaa reaali-palkan ja elintason kohoamista. Tutkimus, joka tosin kohdistuu vain pieneen ja suhteellisen metsäköyhään alueeseen, on osoittanut maanhintojen nousseen suunnilleen samaan aikaan (1871/75—1906/10) lähes kolmen ja puolen kertaisiksi; todennäköisesti syrjäisissä metsäseuduissa, joissa takamaita oli siihen asti luovutettu miltei ilmaiseksi, maan hinta kiipesi vielä nopeammin ylöspäin. Tilallisväestön elintason nousu lienee ollut nopeampaa kuin tilattomien, ja yhteiskunnallinen juopa siis edelleen leveni. Talojen osittaminen, joka sekä halkomisen että lohkomisen muodossa liberalismiin vaikutuksesta vuosina 1864—1916 täydellisesti vapautettiin kaikista rajoituksista, ei nytkään ollut tavallista, ja etupäässä niittyjen kustannuksella tapahtunut peltoalan laajeneminen tuli kokonaisuudessaan vanhojen viljelmien hyväksi. Uusien torppienkin perustaminen kävi harvinaisemmaksi, ja entisiä yhdistettiin päätiloihin. Talolliset eivät enää kernaasti ottaneet tiluksilleen uusia torppareita, jotka raivaamalla ja usein myös kaskea polttamalla kuluttivat heidän puuvarojaan. Toisaalta elämänvaatimusten kasvaminen ja kaupunkien lisääntynyt vetovoima heikensivät tilattomien halua ruveta torppareiksi, joilla oli niin epävakaata hallintaoikeutta kuin se mikä oli yleisesti käytännössä. Kruunu, joka oli 1700-luvun jälkipuoliskolla ja vielä 1800-luvun alussa harrastanut metsämaittensa asuttamista itsenäisiä tiloja perustamalla, oli sekin metsien säästämisen nimessä tullut yhä pidettyvämmäksi. Niistä uudisasutuksista, joita sen tiluksille vielä syntyi, muodostettiin useimmiten vain kruununmetsätorppia, ja vuoden 1851 metsäasetuksen antamisesta vuoden 1877 asetuksen voimaantuloon oli kruununmetsissä tässäkin muodossa harjoitettu asutustoimintaa lamassa.

Torpparien lukumäärässä tapahtuneita muutoksia ei voida tilaston avulla täysin seurata, koska torpparin ja mäkitupalaisen raja niissä vaihtelee. Väestötilaston mukaan oli torppareita v. 1875 (taulu 1) 58,899 ja v. 1900 67,093, mutta tilattoman väestön alakomitean laskelmissa, joiden torpparikäsitys paremmin vastaa sitä, mitä tällä sanalla maanvuokralainsäädännön eri vaiheissa tarkoitettiin, heitä oli v. 1901 vain 41,967. Lam-

puotien määrä oli enimpien Karjalan lahjoitusmaatalonpoikien itsenäistyttyä laskenut 6,956:een, ja maanomistajia alakomitea totesi mainittuna vuonna olevan 103,199 eli noin 20 % enemmän kuin neljännesvuosisataa aikaisemmin. Maataloustyöväkeä oli 138,857 perhettä, ja maatalousväestö jakaantui siten ruokakunnittain laskien seuraavasti: maanomistajia 35.5 %, vuokraajia 16.8 %, työväkeä 47.7 %.

Tilattoman väestön alakomitean perusteelliset tutkimukset osoittivat, että suurviljelys, jota luonnonolot suuressa osassa Suomea eivät suosi, ei tässäkin vaiheessa ollut saavuttanut laajoja mittasuhteita. Viljelmiin, joilla oli peltoa ja luonnonniittyä yli 100 ha, kuului näistä tiluslajeista vain 11.1 %, ja tällöin oli näiden viljelmien joukkoon joutunut monia Pohjois-Suomen taloja, joilla oli laajoja, mutta vähäarvoisia suoniittyjä (mm. Kuusamosta löytyi 68 ”suurtilaa”); vuonna 1910 laskettu suhdeluku, joka koski vain peltoja, oli 8.7 %. Ani harvassa Euroopan maassa oli niin vähän suurviljelmiä kuin Suomessa, eikä alakomitea tässä suhteessa pitänytäkään maamme oloja sosiaalipoliittisesta näkökulmasta katsottuna epäedullisina. Sen sijaan tehtiin se huomio, että suurmaomaisuuksia oli runsaasti, ja komitea, kuten myöhemmin laajaa vertailuaineistoa hallitseva Seringkin, kiinnitti huomiota siihen, että itsenäinen pienviljelys oli Suomessa heikosti edustettuna. Alle 10 hehtaarin viljelmiin (jälleen sekä pellot että niityt huomioonottaen) kuului vain 19.2 % kyseenalaisista tiluslajeista, ja tästäkin puolet oli vuokramaata, jonka omistivat suhteellisen harvat suurmaanomistajat. Kokonaisuudessaan ei vuokrajärjestelmä kuitenkaan ollut kovin yleinen, eikä voi välttää sitä käsitystä, että alakomitea yhteenvedoissaan tendenssimäisesti paisutteli vuokrajärjestelmän merkitystä Suomen maataloudessa. Vain 22.9 % viljellystä maasta oli vuokralla, ja sittemmin ennen uudistuslainsäädäntöä (vuoteen 1912 mennessä) vastaava luku oli laskenut 12 %:iin, sen sijaan että nykyisin (1938) Ruotsissa on 26.5 % sekä useissa Länsi- ja Etelä-Euroopan maissa yli puolet tai puolet pellostä vuokralla. Alakomitean toteamus, että 59 % Suomen viljelmistä oli vuokramaalla, on ilman lisäselvityksiä harhaanjohtava, sillä enimmissä tapauksissa ei ollut kysymys maatilataloutta pääelinkeinonaan harjoittavien perheiden tiloista, vaan maa-, metsä-, teollisuus- ja sekatyöläisten vuokramaalla omistamista asunnoista.

Merkitykseltään liioitellun maanvuokrakysymyksen ratkaisu ei siten yksinään selvittänyt Suomen agraaripulmaa, jonka olennaisena tekijänä oli suhteellinen liikaväestö: maatalouteen oli teollistumisen ja kaupunkilaistumisen myöhäisyydestä ja voimakkaasta luonnollisesta väestönlisäyksestä johtuen sijoittunut enemmän väkeä kuin mikä sen silloisella tasolla saattoi siitä kunnollisesti saada elatuksensa. Tämä liikaväestö ei ilmennyt — kuten maailmansotien välisenä aikana useissa Itä-Euroopan maissa — siten, että talot olisivat jakaantuneet liian pieniksi, vaan niin että Itä-Suomen taloissa eli joukottain loisia ja Länsi-Suomen kylissä mäkitupalaisia. Itsenäisiä kääpiötiloja oli runsaasti vain muutamilla seu-duilla, ennen kaikkea Karjalan kannaksella.

Maanvuokrakysymyksen työntyminen etualalle maamme agraarioloja koskevassa keskustelussa johtui epäilemättä vuokrasuhteen laadusta.

Torppareilla ei useimmissa tapauksissa ollut kiinteästi sovittua vuokrautta tai oli se aivan lyhyt, ja he maksoivat vuokransa etupäässä (vuoden 1912 tiedustelun mukaan keskimäärin 72.5 %) päivätöinä. Kumpaaakin seikkaa oli pidettävä sosiaalisena ja varsinkin maatalousmenetelmien uuden aikaistuttua myös taloudellisina epäkohtina. Ensimmäiseksi tavoitteeksi tuli niin ollen parannusten aikaansaaminen vuokrasuhteeseen. Tässä ei ole syytä lähemmin selostaa maanvuokralainsäädäntöä, jolla ei enää ole ajankohtaisuutta ja joka vuoden 1902 lakia lukuun ottamatta johti toisenlaisiin tuloksiin kuin mihin oli pyritty. Kun näet maanomistajat eivät olisi suostuneet tekemään torppariensa kanssa sopimuksia niillä ehdoilla, jotka periaatteellisesti käänteentekevä vuoden 1909 asetus asetti, ja kun toisaalta ei katsottu voitavan käydä niin lujasti käsiksi yksityiseen omistusoikeuteen, että olisi ilman muuta sovellettu uudet säännökset jo voimassaoleviin vuokrasuhteisiin, lykättiin asetuksen voimaantuloa ja kiellettiin hädät toistaiseksi. Tähän umpikujaan oli tultu maan itsenäistytessä, ja tällöin oli se mielipide yhä yleisemmin päässyt vallalle, että vuokrasuhteen parantamisen sijasta se piti lopettaa. Torpparien itsenäistymistä oli jo tähän mennessä tapahtunutkin muutamilla suurtiloilla, jotka valtio — ensi sijassa tilattoman väestön lainarahaston varoilla — taikka kunnat olivat ostaneet. Tällöin oli monesti päätelakin palstoitettu ja näin jo kokeiltu asutuspolitiikan muitakin muotoja.

Uutta tekijää maanomistusoloissa merkitsi käsiteltävänä olevana ajanjaksona syntynyt puutavarayhtiöiden maanomistus. Vähäiseltä osalta se käsitti vanhoihin rautaraukkeihin kuuluneiden tilojen maata, mutta enimmäkseen se oli ostettu talonpojilta tehtaiden syntyessä ja laajetessa. Se laajeni vielä kuluvan vuosisadan alussa niin nopeasti, että se v. 1901 käsitti vain 3 %, mutta v. 1921 2.217,000 ha eli lähes 7 % maan pinta-alasta. Se ei kuitenkaan saavuttanut samoja mittasuhteita kuin puutavateollisuutensa puolesta Suomeen lähinnä verrattavissa olevassa toisessa Euroopan maassa, Ruotsissa, missä yhtiöille v. 1919 kuului 18.3 % maomaisuudesta.

2. Asutustoiminta itsenäisyysajan alusta Moskovan rauhaan.

Lokakuun 15 päivänä 1918 vahvistettu laki oikeutti vuokramiehet harvoin poikkeuksin lunastamaan nauttimansa tilukset omikseen, ja näitä poikkeuksia supisti edelleen heinäkuun 10 päivänä 1919 vahvistettu laki, joka ulotti lunastusoikeuden lampuoteihinkin ja muutamissa muissakin kohdin muutti säännöksiä vuokramiesten eduksi. Kaupungeissa ja taajaväkisissä yhdyskunnissa ei lakia sovellettu, mutta varsinaisella maaseudulla puuttui lunastusoikeus tämän jälkeen vain sellaisilta vuokramiehiltä, joita ei yhteiskunnallisen asemansa vuoksi voitu lukea tilattomaan väestöön, sekä mäkitupalaisilta, joiden vuokrasuhde ei ollut ollut voimassa vähintään viittä vuotta. Torpalla tarkoitettiin vuokraviljelmää, joka käsitti vähintään 2 hehtaaria viljeltyä maata, mistä puolet peltoa, mäkituvalla pienempää vuokraviljelmää. Torppiin ja lampuotutiloihin erotettiin enintään 10 hehtaaria tai erityisistä syistä enintään 20 hehtaaria

viljeltyä ja viljelyskelpoista maata sekä lisäksi metsää pienempiin torppiin korkeintaan 10 ja isompiin vuoden 1918 lain mukaan korkeintaan 15, vuoden 1919 lain mukaan korkeintaan 20 hehtaaria. Mäkitupiin erotettiin tontti sekä mäkitupalaisen käytössä olleet viljellyt ja viljelyskelpoiset alueet, yhteensä kuitenkin enintään 2 hehtaarin ala; metsämaata ne eivät saaneet lainkaan. Kaikkiaan 45,580 mäkitupa-alueen itsenäistyminen merkitsi siis ensi sijassa sitä, että yhtä moni maataloustyöläinen sai oman tontin ja perunamaan, jota vastoin torppien itsenäistymisen tuloksena odotettiin uusia, omistajiensa hallitsemia viljelmiä.

Kun torpat, joita vuoden 1940 loppuun mennessä oli lunastettu vuokramiesten omiksi kaikkiaan 46,645, olivat syntyneet sattumanvaraisesti ja laajemman talouskokonaisuuden osina ja ne itsenäistytessään tavallisesti saivat ne pellot ja niityt, joita torppari siihen saakkakin oli käyttänyt, sekä kotitarvemetsän, muodostui suuri joukko liian pieniä ja siten epätarkoituksenmukaisia viljelmiä. Tilasto, joka koskee 33,407 torppaa ja jota täytynee pitää edustavana, osoittaa, että 11.4 %:lla torpista oli yli 10 ha peltoa ja niittyä, 25.0 %:lla 5—10 ha, 28.0 %:lla 2.5—5 ha ja 35.6 %:lla alle 2.5 ha. Vaikka itsekannattavan perheviljelmän alirajaksi — ottaen huomioon, että vain vähäinen osa torpista sijaitsi Pohjois-Suomessa — laskettaisiin 5 hehtaaria ja vaikka niittyä pidettäisiin pellon veroisena, ylitti siis vain runsas kolmannes muodostetuista uusista lohkotiloista tämän rajan. Mutta joskin mainituilla 33,407 torpalla oli keskimäärin vain 4.8 hehtaaria maatalousmaata, oli niillä sen lisäksi viljelmää kohden 2.5 hehtaaria maatalouskelpoista maata, ja vuodesta 1928 lähtien myönnettyjen uudisraivauspalkkioiden ja korottomien uudisraivauslainojen turvin tai omin avuin ilmeisesti melkoinen osa viimeksi mainitusta tiluslajista muokattiin ennen toista maailmansotaa pelloksi. Torppien vahvana puolena on lisäksi mainittava, että niiden kokonaispinta-alaan, joka oli keskimäärin 18.7 hehtaaria, ei sisälly juuri lainkaan joutomaata, ja että niiden metsät ovat keskimääräistä tuotto-kykyisemmät, joskin alueiden arvopuusto lunastuksen tapahtuessa oli suhteellisen pieni.

Vuoden 1918 ja vuoden 1919 lakien alaisia olivat vain yksityisten ja yhtiöiden tiluksilla olevat vuokra-alueet. Niitä täydennettiin v. 1921 annetulla, papiston virkataloja koskevalla, ja v. 1922 annetulla, kruunun virkataloja sekä kruununmetsätorppia koskevalla laeilla. Vuoden 1926 lain mukaan voidaan myös kruununvirkatalojen kantaosa myydä virkatalonhaltijalle; jos sen suuruus ylittää määrärajan, käytetään erotus asutarkoituksiin. Näiden lakien merkitys oli kuitenkin verrattomasti vähäisempi kuin vuoden 1918 lain.

Torppien ja mäkitupien itsenäistyminen ei suoranaisesti koskenut suurviljelmiin, mutta se supisti suurmaaomaisuuksia, joihin omistajan omassa hoidossa olleen pellon ja niityn lisäksi oli saattanut kuulua paljon enemmän vuokralle annettua viljelysmaata. Vuokrajärjestelmän käytännöllisesti katsoen hävittyä puhtaalta maaseudulta ovat tästä ajankohdasta lähtien suurviljelmät ja suurmaaomaisuudet — ellei metsäaloihin kiinnitetä huomiota — Suomessa olleet suurin piirtein identtisiä käsitteitä, kun sen sijaan Ruotsissa ero on olennainen: yli 100 pelto-

hehtaarin viljelmiin kuuluu siellä 10.6 %, mutta yli 100 peltohehtaarin omistajille 26.6 % viljelystä maasta.

Torpparikysymyksen poistuttua päiväjärjestyksestä siirtyi huomio tätä väestöryhmää monta vertaa runsaslukuisempaan maataloustyöväkeen. Osa viimeksi mainitusta oli mäkitupalaisen ominaisuudessa jo saanut oman asuntotilan, mutta nyt ryhdyttiin hankkimaan viljelytiloja niitä haluaville. Kun katsottiin, ettei valtion maasta sen epäedullisen sijainnin vuoksi eikä liioin yksityismaasta vapaaehtoisella kaupalla voitaisi saada tarpeellista määrää asutusmaata, päätettiin vuoden 1918 lain esikuvan mukaisesti käyttää pakkoluovutusmenettelyä. Marraskuun 25 päivänä 1922 vahvistetun ja vuoden 1924 alusta voimaan astuneen lain (ns. Lex Kallion) nojalla jokainen tilaton, vähävarainen, maatalousammattiin perehtynyt ja jonkin verran maatalousirtaimistoa omaava henkilö oli oikeutettu maansaantiin. Tilattomiin voitiin lukea myös maanomistajan tai vuokramiehen lapset, ja pienen maa-alueen omistajallekin oli mahdollista laissa säädettyä menettelyä noudattaen antaa lisämaata, jos hän oli raivannut pelloksi tiluksillaan olevat viljelyskelpoiset maat. Viljelys-tilan pienintä kokoa ei määritely, suurimmaksi asetettiin 20 hehtaaria maatalous- ja maatalouskelpoista maata sekä 20 hehtaaria tai Lapissa ja siihen verrattavissa Pohjois-Suomen osissa 75 hehtaaria kasvullista metsämaata. Pakkoluovutusvelvollisuus määriteltiin tarkoin laskettuna asteikkona tilan 200 hehtaaria (Oulun läänissä 400 hehtaaria) ylittävästä kokonaispinta-alasta. Kun se ei ollut riippuvainen viljelystä alasta, oli lähtökohtana ilmeisesti se ajatus, että meidän maassamme, missä nuorilla asutusalueilla yksityisten tiluksilla on runsaasti viljelyskelpoista maata, kun taas vanhoissa asutuskeskuksissa likimain kaikki maatalouskelpoinen maa on jo otettu tähän tarkoitukseen, pelkästään peltoalaan perustuva asteikko on sekä epäoikeudenmukainen että taloudellisesti erittäin epätarkoituksenmukainen, koska maanomistaja, joka on jättänyt raivaamatta omistamansa viljelyskelpoiset alueet, silloin joutuu edullisempaan asemaan kuin se maanluovuttaja, joka näin on menetellyt. Sitä paitsi lain päämääränä oli saada asutustarkoituksiin juuri ne viljelyskelpoiset maat, joita niiden omistajat eivät välittäneet itse raivata pelloksi. Niihin oli pakkoluovutus ensi sijassa kohdistettava, ja 5 §:ssään laki nimenomaan kielsi pakkolunastamasta järkiperaisessä viljelystä olevia tiluksia, jopa talon hoidolle välttämättömiä laitumiakin. Vuoden 1922 laki ei siis suinkaan pyrkinyt olemassaolevien talouskokonaisuuksien pirstomiseen, vaan murtamaan sen monopolin uudisraivaukseen, jonka isojako oli metsänomistuksen vakiinnuttaessaan antanut yksityisille — tosin varsin lukuisille yksityisille — ja joka väestöllisen tekijän ohella oli luonut Suomen agrarikysymyksen.

Vuoden 1922 laissa esiintyy ensi kerran käsite ensisijainen maanluovuttaja, vaikka tätä sanaa ei vielä käytetäkään. Varsinaisista maanviljelijöistä se näet erottaa sellaisen yksityisen maanomistajan, joka ei pysyvästi asu tilallaan, sekä rappiotilan omistajan. Tällaiselta henkilöltä voitiin lunastaa kaikki maa mitä hänellä oli yli 40 hehtaarin (Lapissa ja siihen verrattavissa Pohjois-Suomen osissa yli 95 hehtaarin). Myöhemmin, siirtoväen asuttamisen yhteydessä on todettu tähän ryhmään kuuluvien

maanomistajien, ns. harrastelijamaanviljelijäin maaomaisuus varsin vähäiseksi: peltoalasta kuului heille kaikkiaan vain 41,500 hehtaaria eli 1.7 %.

Niiden neljäntoista vuoden kuluessa, jotka ”Lex Kallio” oli voimassa (1924—37), jouduttiin pakkoluovutusmenetelmää vain harvoin käyttämään. Vuoden 1934 loppuun mennessä oli sen avulla hankittu asutustarkoituksiin kaikkiaan 11.893 hehtaaria maata. Lainkohdan tosiasiallinen vaikutuspiiri oli kuitenkin hiukan laajempi, sillä eräissä tapauksissa pakkoluovutuksen uhan tiedetään aiheuttaneen vapaaehtoisia kauppvoja. Muutamilla seuduilla, missä maanhakijoita ilmoittautui, ei lain pakkoluovutusmääräyksiä ollut mahdollista soveltaa. Pääsyyinä ”Lex Kallion” odotettua paljon vähäisempään merkitykseen oli kuitenkin — alempana esitettävien, väestöliikkeeseen liittyvien seikkojen ohella — se, että maataloustuotteiden hintojen kansainvälisen pulan vaikutuksesta painuttua alhaisiksi maan kysyntä pieneni ja että sitä tällöin ja myöhemmin oli vapaaehtoisin kaupun riittävästi tarjona. Valtion asutustoiminta ei näet suinkaan tyrehtynyt, vaan jatkui sen vapaaehtoisin kaupoin tai sen vuodesta 1932 nauttiman etuoikeuden perusteella pakkohuutokaupoista hankkimilla mailla. Määrätietoisin asutustoiminnan tuloksena syntyi vuosina 1921—38 kaikkiaan 13,553 viljelystilaa ja 8,414 asuntotilaa sekä hankittiin 13,425 liian pieneksi katsotulle viljelmälle lisämaa-alue.

Ei ollut vielä ennätetty saada paljoakaan kokemuksia vuoden 1922 laista, kun todettiin asutuslainsäädäntö tarpeettoman monimutkaiseksi — olihan lähes sata tämän alan lakia tai asetusta yhtäaikaisesti voimassa — ja asetettiin v. 1927 komitea sen kodifioimista ja uusimista varten. Komitean mietintö valmistui vasta v. 1933, ja sen perusteella säädetty uusi laki, joka kumosi vuoden 1922 lain sekä useita muita säännöksiä, vahvistettiin vasta 6 päivänä marraskuuta 1936 ja tuli voimaan vuoden 1938 alusta. Komitea ja siihen yhtyen lainsäätäjä oli todennut uusien tilojen perustamisen tarpeen jo supistuneen niin vähäiseksi, että se katsottiin voitavan vapaaehtoisin kaupun tyydyttää. Asutuspolitiikan päätaavoitteeksi asetettiin lisämaan hankinta lukuisille perheviljelmäkokoa pienemmille tiloille. Vain tätä tarkoitusta varten uusi laki salli pakkolunastuksen yksityishenkilön omistamasta maasta. Asuntotiloille, joiden laajentaminen viljelytiloiksi tosiasiallisesti merkitsee uuden viljelmän perustamista, ei lisämaan hankkimiseksikaan voitu pakkolunastaa yksityisen maanviljelijän maata. Laki ei sisältänyt minkäänlaista luovutusasteikkaa, vaan kaikki se maatalousmaa ja maatalouskelpoinen maa, joka samalla omistajalla oli yli 50 hehtaarin (51 §, 2 mom.), voitiin pakkolunastaa. Rappiotiloilla ja tiloilla, joilla omistaja ei asunut, ei tätä pintaalarajoitusta tarvinnut ottaa huomioon, mutta niitäkin koski se määräys, jonka mukaan omistajalle oli jokaista tämän lasta kohden jätettävä vähintään viljelystilan (so. 15 muunnetun peltohehtaarin) verran maata (51 §, 3 mom., vrt. myös lain 6 § ja toimeenpanoasetuksen 101 §). Metsämaan pakkolunastus oli sallittu vain erityisen pakottavissa tapauksissa. Laki oli teoriassa varsin radikaalinen jättäessään kaikki tilat, joiden yhteenlaskettu pellon, niityn ja maatalouskelpoisen maan ala ylitti 50 heh-

taarin, mainittuun rajaan saakka tarkemmin määrittelemättömän pakkolunastusuhan alaiseksi; mutta aikomuksena ei suinkaan ollut käytännössä mennä tähän rajaan asti. Jo laissa kiellettiin pakkolunastamasta sellaisia tiluksia, jotka oli tarkoituksenmukaisinta säilyttää kantatilan yhteydessä, ja pakkolunastuksessa noudatettu menettely asetti olennaisia rajoituksia. Valtioneuvosto määräsi vuosittain, missä kunnissa pakkoluovutukseen kulloinkin oli ryhdyttävä, ja kun lain säätämä prosessi niissä oli loppuunviety, olivat niiden tilat pakkoluovutuksesta vapaat riippumatta siitä, miten paljon näistä oli otettu maata tai oliko näistä otettu sitä lainkaan. Mahdollisen pakkoluovutuksen laajuus riippui toisaalta hyväksytyjen maanhakijain ja toisaalta vapaaehtoisesti myytäväksi tarjotun maan määrästä. Vuoden 1936 lakia ennätettiin tuskin ryhtyä soveltamaan, kun olosuhteet täydellisesti muuttuivat.

3. Muut maailmansotien välisenä aikana kehitykseen vaikuttaneet tekijät

Tällä välin oli maalaisyhdyksissä tapahtunut tai tapahtumassa niin suuria muutoksia, että hiukan liioitellen niitä voisi verrata maanjärjestykseen ja valtion harjoittamaa asutustoimintaa niiden rinnalla vain ihmiskäsin suoritettuun lapiointiin. Muutoksen aiheuttivat useat yhtäaikaisesti samaan suuntaan vaikuttavat voimat.

Maaseudun taloudellinen kehitys, joka ensi sijassa määrää maalaisväestön elintason, muodostui maailmansotien välisenä aikana erittäin edulliseksi. Peltoala laajeni 1920- ja 1930-luvuilla 616,000 hehtaarilla eli 31 %:lla; osittain tämä tapahtui valtion uudisraivaukselle antaman tuen vaikutuksesta. Viljan kylvöala laajeni vieläkin enemmän, sillä kesannon osuus pellostä pieneni 10 %:sta 5.2 %:iin. Arvokkaimman viljalajin, vehnän, viljelysala kasvoi kuusitoistakertaiseksi, ja 1930-luvulla rukiinkin viljelysala lisääntyi. Moninkertaistuneen väkilannoitteiden käytön ja järkipäisempien viljelymenetelmien yleistymisen ansiosta hehtaarisadot nousivat niin huomattavasti, että kokonaissato vuosina 1937—39 arvioitiin keskimäärin 3,926 milj. rehuyksiköksi eli runsaasti kaksi kertaa niin korkeaksi kuin v. 1920. Näiden numeroiden antamaa vaikutelmaa itsenäisyysajan kahdella ensimmäisellä kymmenluvulla tapahtuneesta ainoalaatuisesta taloudellisesta noususta ei sanottavasti heikennä se toteamus, että mainitut viimeiset rauhanvuodet olivat sääsuhteiltaan edulliset. Kulutuskautena 1938/39 viljan tuonti oli enää 69 milj. kiloa oman sadon arvonn kohotessa 832 milj. kiloon, ja leipäviljaomavaraisuus, joka ennen ensimmäistä maailmansotaa oli ollut vain 39 %, oli ainakin tilapäisesti kohonnut 92 %:iin. Vainvienti oli kasvanut kahdenkertaiseksi, ja melkoinen sianlihan ja kananmunien vienti oli alkanut. Ilman yleisen vaurastumisen aiheuttamaa animaalisten ravintoaineiden suuresti lisääntynyttä kotimaista kulutusta olisi näiden tuotteiden vienti, joka tosin toisaalta edellytti väkirehujen tuontia, kohonnut vielä nopeammin kuin mitä ulkomaankauppatilasto osoittaa. Maanviljelijäväestön kokonaistulojen on arvioitu vuodesta 1926 vuoteen 1938 kasvaneen 4,863 milj. markasta 8,051 milj. markkaan.

Melkoiselta osaltaan tuli peltoalan laajeneminen nytkin jo olemassa-olevien eikä uudismaalle perustettujen viljelmien hyväksi, joskin yksityiskohtainen tutkimus varmaan osoittaisi, että suhteellisesti suurempi osa raivaustyöstä kuin aikaisemmin suoritettiin pientiloilla, joilla sitä määrätietoisesti tuettiin. Mutta samalla näytävät talonpoikaistalojen periyttämisessä noudatetut tavat olennaisesti muuttuneen. Kysymystä ei ole tieteellisesti käsitelty millään Suomen alueella, mutta muutoksen seuraukset näkyvät maarekistereistä ja maataloustiedusteluista. Ilmeisesti kaupunkilaisen ajattelutavan syövyttäessä maaseudun talon isännäksi tulevan perillisen veljet ja sisaret rupesivat vaatimaan täyttä lunastushintaa, mikä aikaisemmin vain muutamilla seuduilla oli ollut kansantapana, ja tällöin ensiksi mainittu velkaantumisen välttämiseksi kernaasti antoi näiden osan maana. Ensimmäistä maailmansotaa seurannut inflaatio, joka vei luottamuksen edellisellä vuosisadalla melkein horjumattomana pysyneeseen rahanarvoon, puolestaan lienee houkutellut viimeksi mainittuja ottamaan perintöosansa kiinteimistönä. Talojen osittaminen tuli niin muodoin yleiseksi, ja siten syntyi tavattoman suuri määrä uusia viljelmiä, todellisuudessa tosin ei aivan niin paljon kuin maarekisteri osoittaa. Vuodesta 1916 lähtien oli sallittua halkoa tila miten pieniin osiin tahansa tai lohkoa siitä minkäkokoisia palasia tahansa. Monesti on perinnönjaoissa tarkoituksenmukaisia talouskokonaisuuksia pirstottu pieniksi tiloiksi, jotka eivät elätä perhettä, mutta sitovat sen paikalle, missä kenties ei ole edes sivuansiota tarjona. Sikäli kun näin syntyneiden viljelmien tiluksilla on ollut tilaisuutta uudisraivaukseen, on niistä voinut kehittyä perheviljelmiä, ja osa tietenkin on tarkoitettukin vain asuntotiloiksi.

Kun perinnönjakojen lisäksi torpparilain vaikutuksesta muodostui runsaasti liian pieniä itsenäisiä tiloja, oli maassa 2—5 pellohehtaarin viljelmiä v. 1940 kokonaista 81,211.¹ Jo vuoden 1927 komitea halusi ehkäistä tilojen liiallista osittamista suunnittelemalla valtionlainoja myönnettäväksi niille maanviljelijäin pojille ja tyttärille, jotka joutuvat lunastamaan kanssaperillistensä osuuksia, ja myöhemmin, kun taloudellisesta liberalismista muutoinkin oltiin luopumassa, ryhdyttiin harkitsemaan mahdollisuutta uudelleen lainsäädännöllä rajoittaa vapaata maanosittamista. Kysymys tuli ajankohtaiseksi myös Ruotsissa, missä valtion toimesta alettiin yhdistää liian pieniä tiloja toisiinsa. Meillä edellyttää myös asutustoiminnan suuntautuminen yhä laajenevissa mittasuhteissa lisäämän hankkimiseen liian pieniksi katsotuille viljelmille osittamisrajoituksia, koska muutoin lisäämää saanut tila jälleen voidaan pirstota elinkelvottomiin osiin. Talousneuvosto kiinnitti v. 1947 antamassaan mietinnössä tähän näkökohtaan huomiota.

Uudisraivaukset ja tilojen osittaminen ovat kuitenkin liki pitäen pi-

¹ Tässä ja seuraavassa kappaleessa vuotta 1940 koskeviksi esitetyt numerot ovat vuoden 1941—42 maatalouslaskennan ennakoarviosta, joka käsittelee valtakunnan alueen ennen Moskovan rauhaa. Talvella 1940—41 tapahtunut pika-asutus on jossakin määrässä, joskaan ei olennaisesti voinut niihin vaikuttaa. Julkaistut tiedot vuoden 1941 maataloustiedustelusta koskevat nykyistä aluetta, mutta tutkittaessa 1920- ja 1930-lukujen kehityksen loppupistettä on tietenkin käytettävä silloista aluetta koskevia lukuja.

täneet toisensa tasapainossa, niin että vuokra-alueiden erottamisen päätyttyä kääpiötilojen määrä ei enää ole lisääntynyt ja että eri tilakokoryhmiä runsain peltoalan kasvu (176,773 hehtaaria) tuli 10—15 hehtaarin laajuisten viljelmien osalle. Kiertoteitse saavutettu lopputulos siis on se, että 1920- ja 1930-luvulla 5—25 peltohehtaarin ja näiden joukossa nimetään 10—15 peltohehtaarin viljelmien määrä tavattomasti kasvoi.

Koska metsä on tärkeä tekijä suomalaisessa maatilataloudessa, emme kuitenkaan maalaisyhdyksunnan rakennetta kuvatessamme saa tyytyä luokittelemaan viljelmiä pelkästään peltoalojen mukaan, kuten miltei poikkeuksetta on menetelty: iso metsätalo on kulkenut tilastossa kääpiötilana, jos sen peltoala on sattunut jäämään alle 5 ha:n. Vuoden 1941 maataloustiedustelu (maatalouslaskennan taulu III: 8) tekee mahdolliseksi entistä täsmällisemmän kuvan saamisen tilojen kokonaispintaaloista ja niiden suhteista viljelmäkokoihin, ja näitä numeroita on syytä käyttää niin hyvin yhteiskuntarakennetta kuin agrariipolitiikkaakin koskevassa keskustelussa.

Kerätyt numerot osoittavat, että pellon ja metsän omistus ovat siinä mielessä kääntäen verrannolliset, että seuduilla, joissa keskisuuret tilat olivat vallitsevina, metsiä on verrattomasti vähemmän peltohehtaaria kohden kuin seuduilla, joissa pientilat ja kääpiötilat olivat vallitsevina. Koko maassa oli näin ollen 2—3 hehtaarin viljelmillä 8.4 kertaa niin paljon metsämaata kuin peltoa, sen sijaan että 50—100 hehtaarin viljelmillä vastaava suhdeluku oli 2.9. Itsekannattavuuden rajana on tapana pitää 5 peltohehtaaria, ja 5 hehtaaria suurempia viljelmiä oli maassamme v. 1941 136,489, mutta yli 20 hehtaarin tiloja 165,168, joista yksityisten omistamia 154,935. Todellisuudessa oli maassamme paljon useampia peltoalaltaan alle 5 ha:n, mutta kokonaispinta-alaltaan yli 20 ha:n tiloja kuin edellä mainittujen lukujen erotukset (18,000 tai 29,000) osoittavat, koska lounaisissa lääneissä ja Etelä-Pohjanmaalla tuhannet talot, joiden viljelty ala oli yli 5 ha, kokonaispinta-alaltaan jäivät alle 20 ha:n ja siten supistivat viimeksi mainittuun suuruusluokkaan kuuluvien tilojen määrää. Ainoastaan alkuperäisaineiston perusteella voitaisiin sen tilaryhmän suuruus, jonka peltoala on alle 5 ha, mutta kokonaispinta-ala yli 20 tai 50 tai ehkäpä 100 ha, tarkoin laskea; vuoden 1941 maataloustiedustelu on julkaistu pitäjittäin, mutta yksityisen pitäjänkin puitteissa vastakkaiset tapaukset saattavat neutralisoida toisensa. Täten saadut luvut ovat edelleenkin ajankohtaisia, sillä maanhankintalaki ei voi olla sanottavasti vähentänyt eikä lisännyt tämän ryhmän tiloja, mutta niiden arvoa vähentää suuresti se, että Pohjois-Suomessa muutamalla kymmenellä metsähehtaarilla ei ole läheskään samaa merkitystä kuin Etelä-Suomessa. Jätämme Oulun ja Lapin läänit kokonaan tarkastelumme ulkopuolelle ja mainitsemme vain esimerkkeinä, että Mikkelin läänissä oli v. 1941 10,051 yli 5 ha:n viljelmää, mutta 14,709 yli 20 ha:n tilaa, että Kuopion läänissä vastaavat luvut olivat 15,453 ja 24,765 sekä Vaasan läänin kolmessa itäisessä kihlakunnassa 9,725 ja 13,498. Kuopion läänissä olivat alle 5 ha:n viljelmät 20—50 ha:n tilakokoryhmässä siinä määrin vallitsevina, että viimeksi mainittujen keskimääräinen peltopinta-ala jäi hiukan alle 5 hehtaarin.

Viljelmäkokojen ja tilakokojen vertailusta voidaan havaita, että laskettaessa omasta maataloudestaan elantonsa saavien perheiden määrä on harhaanjohtavaa kiinnittää huomio yksinomaan viljeltyyn alaan, koska moni 5 ha pienempi maatila saa metsiensä myynnistä huomattavan lisätulon. Toiseksi siitä voidaan tehdä se johtopäätös, että niissä Sisä-Suomen ja Pohjois-Suomen osissa, joissa on viljelyskelpoista, raivaamatonta maata, on runsaasti uudisraivausmahdollisuuksia juuri kääpiötilojen omilla tiluksilla.

Ainakin samanveroisena tekijänä kuin peltoalan ja viljelmäluvun kasvu oli väestöliike. Vuosina 1921—40 nousi kaupunkien saama muuttovoitto yhteensä 221,389 henkeen vastaavan luvun oltua 1901—20 140,540 henkeä. Sama kiihtyminen olisi epäilemättä todettavissa myös maaseudun teollisuus- ja asutuskeskuksiin suuntautuneessa muutto- liikkeessä, mutta väestötilasto ei anna siitä suoranaisia tietoja eikä sitä enimmäissä tapauksissa voida edes laskea kootun aineiston avulla. Suomen teollistuminen oli edistynyt niin pitkälle ja sen vauhti oli niin nopea, että se kykeni nielemään yhä suuremman osan maaseudun luonnollisesta väestönlisäyksestä, varsinkin kun viimeksi mainittu samaan aikaan aleni huomattavasti: se oli 1901—10 keskimäärin vuodessa 1.32 %, 1911—20 0.76 %, 1921—30 0.81 % ja 1931—40 0.52 % (synnä siihen, että käyrän lasku ei ole tasainen, vaan 1910-luvulle tultaessa tapahtuu tavaton putous, jota seuraa 1920-luvulla heikko nousu, johtuu 1910-luvulle satuneesta kansalaissodasta). Näin ollen maaseudun virallinen kokonaisväestö kasvoi vuodesta 1920 vuoteen 1940 vain 2,821,761:stä 3,005,951:een; todellinen väestö, johon sisältyy myös maasta muuttaneita siirtolaisia, on jonkin verran alhaisempi, mutta siirtolaisuuden 1920-luvulla vähitellen lakattua kulkevat virallisen ja todellisen väestön käyrät samansuuntaisina. Ja mainittujen lukujen osoittama lisäys tuli kokonaisuudessaan maaseudun asutuskeskusten hyväksi. Allekirjoittaneen laskelmien mukaan aleni puhtaaksi maaseudeksi katsottavien kuntien väkiluku maan kuudessa eteläisessä läänissä yksin 1930-luvulla noin 64,000 hengellä sekä Kuopion ja Vaasan lääneissä noin 4,000 hengellä. Teollistuminen oli nyt saavuttanut sen vaiheen, jossa maatalousväestö alkaa absoluuttisesti eikä vain suhteellisesti vähetä (taulu 3).

Taulu 3. Maatalousväestön kokonaismäärä itsenäisyysaikana.

	Henkeä	% koko väestöstä
1920	2,020,021	65.1
1930	2,014,788	59.6
1940	1,901,197	51.5

Kun maatalousväestö väheni samaan aikaan, jolloin tilojen lukumäärä nopeasti kasvoi, kului tilaton väestö ikään kuin molemmilta puoltaan. Osa sitä siirtyi toisten elinkeinojen palvelukseen, osa kohosi it-

senäisiksi maanviljelijöiksi. Huolimatta siitä, että lukuisien kääpiötilojen haltijat väestötilastossa luetaan maataloustyöväkeen, koska he saavat pääasiallisen elatuksensa toisen palveluksessa tehdystä työstä, ilmenee tämänkin tilaston numeroissa 1920- ja 1930-luvuilla maaseutuväestön sosiaalisessa rakenteessa tapahtunut muutos (taulu 4).

Taulu 4. Maatalousväestön yhteiskuntaluokat 1910–40.

	1910	1940
Maanomistajia perheenjäsenineen	763,275	1,317,032
Lampuoteja perheenjäsenineen	27,842	17,145
Torppareita perheenjäsenineen	340,468	19,325
Työväkeä perheenjäsenineen	780,580	496,723
	<hr/>	<hr/>
	1,912,165	1,850,225

Loppusumma vuodelta 1940 ei vastaa edellisen taulun loppusummaa, koska ensiksi mainitusta puuttuvat kalastajat, puutarhurit, poronhoidon harjoittajat ym. pikkuryhmät, joita ei voida yhteiskunnallisen aseman mukaan jaoitella. Vuoden 1920 sijasta on kehityksen alkupistettä kuvaamaan täytynyt ottaa vuosi 1910, koska v. 1920 torpparien itsenäistyminen parhaillaan oli käynnissä.

Suomen kansasta oli toisen maailmansodan puhjetessa itsenäisiä, pääasiallisesti tai kokonaan oman maansa viljelemisestä toimeentulonsa saavia maanviljelijöitä suurempi prosenttiluku kuin luultavasti missään muussa Euroopan maassa. Vain runsas neljäsosa (27 %) maatalousväestöstä kuului enää työväenluokkaan.

Herää kysymys, miten vähentynyt määrä maataloustyöväkeä pystyi viljelemään laajentunutta peltoalaa. Vastaukseksi tuskin riittää se, että maaseudulla vielä itsenäisyysajan alkaessa todennäköisesti oli työvoimantarpeeseen verrattuna jonkin verran liiaksi väkeä ja että maatalous on koneellistunut, sillä toisaalta maan jakautuminen yhä suurempaan määrään viljelmiä, joista jokainen koostaan riippumatta edellytti yhden perheen olemassaoloa, vaati suhteellisesti enemmän työvoimaa kuin jos se olisi pysynyt harvempina talousyksikköinä. Viljelmien luku kasvoi, jos alirajaksi pannaan 5 hehtaarin peltoala, vuodesta 1920 vuoteen 1940 41 %:lla. Puuttuvan osan selityksestä tarjonnee väestötilaston yksityiskohtaisempi erittely: sen sijaan että operoimme karkeasti kokonaisväkiluvuilla jaoitteleimme väestön ammatillisen aseman mukaisesti. Tällöin havaitsemme, että tilaston ammatissatoimivien luku vuodesta 1920 vuoteen 1940 kohosi 12 %:lla (taulu 5), vaikka maatalousväestön kokonaismäärä aleni 6 %:lla. Tämä merkitsee, että alueella, jossa v. 1920 oli 1,000 henkeä maatalousväestöstä, kyseenalainen väestö vuoteen 1940 saattoi olla vähentynyt 843:een ilman että työvoiman määrässä oli tapahtunut mitään muutosta.

Taulu 5. *Ammatissatoimivan maatalousväestön määrä 1920—1940.*

	Henkeä
1920	1,032,300
1930	1,107,530
1940	1,157,402

Lapsiluvun alenemisen vaikutuksesta on Suomen maatalousväestön — ja vielä suuremmassa määrässä muun väestön — ikärakenne tällä hetkellä tuotannon kannalta erittäin edullinen. Mutta siirryttäessä eteenpäin nuoremmat, väkiköyhät vuosiluokat, joiden jäsenet vielä v. 1940 olivat alaikäisiä, varttuvat täysikasvuiksi, kun taas nyt parhaissa voimissaan olevat väkirikkaat vuosiluokat saavuttavat sen ikärajan, jonka jälkeen työkyky heikkenee ja vähitellen häviää. Silloin ikärakenne muuttuu tuotannolle epäedulliseksi, ja lopuksi koittaa se hetki, jolloin kuolema — Notesteinin sanontaa käyttäkseni — vaatii kiinnelainansa maksettavaksi: miesluvultaan vahvat vuosiluokat poistuvat ja väkiluvun aleneminen alkaa.

Demografinen tutkimus on pyrkinyt ennakoita määräämään, milloin viimeksi mainittu vaihe Länsi- ja Pohjois-Euroopan maissa saavutetaan ja millaisella vauhdilla väkiluvun aleneminen tulee tapahtumaan. Modeen ja Fougstedt laativat v. 1938 Suomen väestön tulevaisuudesta kolme eri prognoosia. Kolmannen laskelman mukaan, jota Modeen ja Fougstedt itse pitivät todenmukaisimpana, kohoaisi Suomen todellinen väkiluku, joka v. 1935 oli 3,594,700 henkeä, v. 1960 3,844,900 henkeen, ja alkaisi sitten laskea kiihtyvällä nopeudella, niin että se v. 2000 olisi enää 3,234,200 henkeä. Amerikkalainen Notestein, joka Kansainliiton toimeksiannosta suoritti vastaavanlaisen arvioinnin kaikista Euroopan kansoista, lähti Suomen virallisesta väestöstä ja päätyi 4,020,000 hengen maksimiväkilukuun, mikä saavutettaisiin jo vuoden 1955 vaiheilla. Vaikka sodanjälkeiset korkeat syntyneisyysluvut merkitsisivätkin hedelmällisyyksien alenemisen pysähtymistä tai jopa jonkinlaista käännettä tähän suuntaan johtaneessa kehityksessä, ei ole otaksuttavaa, etteivät kaupungit ja muut asutuskeskukset kykenisi kuten sotia edeltäneenä vuosikymmenenäkin kokonaisuudessaan nielemään maatalousväestön piirissä tapahtuvaa luonnollista väestönlisäystä. Päinvastaisessa tapauksessa — jos sodanjälkeiset korkeat syntyneisyysluvut on katsottava aivan poikkeuksellisiksi — on kysymys vain siitä, miten nopeasti Suomen maa-seutu tyhjenee. Ruotsin maatalousväestö on vuodesta 1900 vuoteen 1940 alentunut 653,000 hengellä, ja monissa puhdasta maaseutua käsittäviissä pitäjissä on väkiluku vuosina 1880—1935 laskenut 40 %:lla, luultavasti enemmän kuin aikoinaan mustansurman tai hirveimpien nälkävuosien vaikutuksesta.

Vuoden 1927 asutuslakikomitea joutui työskentelemään pulavuosina, jolloin teollistuminen oli hidastunut, maaseudulla vallitsi poikkeuksellinen sesonkiyöttömyys vähäisten metsänhakkuiden vuoksi ja siirtolaisuuden tyrehtyminen oli vielä ajankohtainen probleemi. Oli luonnollista, että se näissä oloissa asetti asutustoiminnan tavoitteeksi lisättyjen työtilaisuuksien hankkimisen maaseudulle. Pulavuosien mentyä ohi,

maamme vastaista väestökehitystä koskevan Modeenin ja Fougstedtin prognoosin tultua v. 1939 julkisuuteen sekä vuoden 1940 väestölaskennan valmistuttua, ei enää olisi komitean tapaan vakavissaan voitu väittää, että uusilta vuosiluokilta ”yhä lisääntyvässä määrässä vaikeutuu työnsaantitilaisuuksien löytäminen” ja että sen vuoksi vuosittain 30,000 hengen väestönlisäys oli kiinnitettävä maahan. Syistä, joita edellä on valaistu, maatalousväestön kokonaismäärän vähentyessä 1920- ja 1930-luvuilla tosin sen ammatissatoimiva osa ja niin muodoin ilmeisesti perheiden määräkin edelleen kasvoi, mutta näin voi olla laita vain kehityksen ohimenevässä vaiheessa.

Tärkeämpää kuin ennustaa vielä syntymättömien ikäluokkien vahvuus on sanoa jotakin maaseudun tuotannollisessa iässä olevasta väestöstä seuraavan vuosikymmenen aikana. Maaseudulla syntyi vuosina 1921—30 692,000, vuosina 1931—40 vain 601,000 lasta. Kuolleisuus kaikkein nuorimmissa ikäluokissa on tänä aikana sen verran alentunut, että koko maalle laskettujen elonjääntilukujen mukaan 1920-luvulla 81.4 % syntyneistä lapsista saavutti 20 vuoden iän, 1930-luvulla 85.8 % ja 1941—1945 (sodassa kaatuneita huomioon ottamatta) 86.8 %. Näiden tietojen perusteella voi summittaisesti arvioida, että 1950-luvulla maaseudulla täysikasvuisiin saavuttaneiden poikien ja tyttöjen määrä jää noin 50—60,000 pienemmäksi kuin 1940-luvulla. Tällöin ei vielä lainkaan ole otettu huomioon muuttoliikettä, jonka vaikutuksesta ilmeisesti maaseudun 1930-luvulla syntyneistä ikäluokista suurempi osuus kuin 1920-luvulla syntyneistä on jo ennen 20 vuoden saavuttamista joko vanhempiensa mukana tai itse työtä etsiessään lähtenyt kaupunkeihin.

Allekirjoittaneen tehtävänä ei tässä katsauksessa ole esittää mitään väestö- tai sosiaalipoliittisia tavoitteita, vaan tosiasioita. Suurella todennäköisyydellä voidaan sanoa, että Suomen maaseudun väkiluku on saavuttanut maksiminsa ja että ennen pitkää myös ammatissatoimivan maatalousväestön määrä alkaa alentua. Varmuudella voidaan sanoa, että maaseudulla 1950-luvulla täysikasvuiseksi varttuvat vuosiluokat ovat pienemmät kuin vastaavat vuosiluokat 1920-, 1930- ja 1940-luvuilla, koska nämä ikäluokat jo ovat syntyneet eikä niiden vahvuus enää voi kasvaa.

Edellä on tarkasteltu Suomen nykyisen maalaisyhteiskunnan rakennetta ja siinä ilmeneviä kehitystendenssejä sen tietoaineiston pohjalta, joka kuvaa oloja rauhankauden päättyessä. Tilasto sotien aikana ja niiden jälkeen syntyneistä ja kuolleista sekä solmituista avioliitoista osoittaa jyrkkiä heilahteluja vuodesta toiseen eikä olojen epäsäännöllisyyden vuoksi tarjoa mahdollisuuksia ratkaista, missä määrin varhaisempaan aineistoon perustuvia arviointeja on suuntaan tai toiseen tarkistettava. Sen verran on varmaa, että ammatissatoimiva maatalousväestö on supistunut sodassa kaatuneiden jäsentensä määrällä ja että sitä osoittava käyrä siis tulee kulkemaan jonkin verran alemmalla tasolla kuin edellä on oletettu. Peltoala on samalla pienentynyt, mutta vähintään 2 hehtaarin laajuisten viljelmien määrä näyttää alueluovutuksesta huolimatta pysyneen muuttumattomana. Osa maataloussiirtoväkeä tosin on kieltäytynyt vastaanottamasta sille tarjottuja viljelmiä, mutta toisaalta on uusia viljelys-

ja asuntoviljelystiloja vuoden 1945 maanhankintalain nojalla perustettu muihinkin väestöryhmiin kuin tilansa menettäneeseen siirtoväkeen kuululle henkilöille. O. W. Willandtin ennakoarvion mukaan lisääntyi yli 0.5 hehtaarin viljelmien määrä vuoteen 1948 mennessä vuoden 1941 luvusta, 270,337:stä, 333,600:aan. Jos lähtökohdaksi otetaan viljelmämäärä ennen alueluovutuksia, 300,317, ja jätetään huomioonottamatta 2 hehtaaria pienempien viljelmien osalle tuleva kasvu, on sodanedellinen viljelmäluku saavutettu ja maataloudessa tapahtunut vain se rakenne-muutos, että jo entuudestaan harvalukuiset suurviljelmät ja samoin suu-remmat keskikokoisviljelmät ovat pääasiallisesti hävinneet.

(Kirjoitettu kesällä v. 1947, täydennetty syksyllä v. 1948.)

Maankäyttölainsäädäntökomitean mietintö
= Komiteanmietintö 1950:10.

Sarkajaon synty

Sarkajaolla tarkoitetaan tässä esitelmässä keskiajalta viime vuosisatojen jakotoimituksiin saakka Keski-, Pohjois- ja Itä-Euroopassa yleistä vainiojärjestelmää: kylän yhteisesti aidatut pellot olivat jaetut (jako)lohkoihin (ruots. *skifte* tai kansankielessä myös *fall*, tansk. *nas*, saks. *Gewann*, engl. *shot* tai *furlong*, ransk. *quartier*), joissa jokaisella naapurilla tai useimmilla naapureilla oli kapea, pitkäkkäinen, likipitään suorakaiteenmuotoinen maakappale, *sarka* (ruots. *teg*, tansk. *ager*, saks. *Beet* tai *Acker*, engl. *selion*, ransk. *parcelle*). Kun sarjajako kotiutui niihin Suomen maankuntiin, joissa se tuli yleiseksi, paljon myöhemmin kuin Keski-Eurooppaan, on odotettavissa, että 17. ja 18. vuosisatojen jo melko runsaan lähdeaineiston Suomesta antamat tiedot siellä vievät meidät lähemmäksi jakojärjestelmän alkumuotoja kuin vanhemman kyläyhteiskunnan maissa. Jos siis löydämme vastauksen kysymykseen, miten sarkajako Suomessa on syntynyt, on meidän syytä asettaa uusi kysymys: voidaanko samantapaista selitystä soveltaa eurooppalaiseen kylään yleensä?

Ei ole tässä tarvis ryhtyä käsittelemään vanhaa kiistakysymystä kylän synnystä, ei Suomen eikä muun Euroopan kannalta. Meidän ei tarvitse mennä taemmaksi sitä aikaa, jolloin joukko taloja oli individuaalisesta viljelystä siirtynyt kollektiiviseen sikäli, että ne olivat rakentaneet vainioittensa ympäri yhteiset aitaukset — kolmivuoroviljelyn alueella tavallisesti kolme, kaksivuoroviljelyn alueella kaksi.¹

Luonteenomaisin ja samalla merkillisin, selitystä vaativin piirre sarkajaossa oli pelto- ja niitykappalten, ”sarkojen” *tavattoman suuri lukumäärä*. On helposti ymmärrettävää, jos tilalla oli jokin tilkku siellä ja toinen täällä samassakin vainioaitauksessa, mutta on ällistytävää, että muuttaman hehtaarin peltoalan omaavalla tilalla — ei äärimmäisyystapauksissa, vaan normaalitapauksissa — oli useita kymmeniä peltosarkoja ja vähintään yhtä monta niitysarkaa.

¹ Tätä koskevaa kirjallisuutta Jutikkala, *Besittningen av åkerjord i Finland före tegskiftets införande*, Rig 1946. Käsitys kollektiivisesta pellonomistuksesta kylän alkuvaiheissa kuuluu nykyisin vain tieteen historiaan, vrt. esim. Jyrkkää sanontaa hakuteoksessa *Encyclopedia of social science XII*, 1934 (uudelleen painettu viimeksi 1951), s. 48.

Jos otamme esille historian oppikirjan tai agraarihistoriallisen teoksen katsoaksemme, mitä näillä on sanottava tämän tarkoituksettomalta näyttävän pirstoutumisen syistä, niin meitä kohtaa tavallisesti seuraava selitys: koska jyvitys oli syntematonta, täytyi jokaisen naapurin saada niin hyvin laihaa kuin lihavaakin maata, niin hyvin vahvasti lannoitettuja peltoja tonttimaan liepeiltä kuin lannoituksessa vähemmälle osalle jääneitä kaukopenloja, niin hyvin vetisiä luhtaniittyjä, jotka monesti vielä heinäkorjuuaikana olivat veden peitossa, kuin kuivia kovanmaanniittyjä. Sen vuoksi jaettiin pelto- ja niittyaitaukset *maanlaadun* mukaan joukkoon jakolohkoja, joista kustakin annettiin sarja joka talolle.² On kuitenkin mahdotonta, että talonpoikaiset mittaushiehet olisivat voineet erottaa kylän pelloilla monia kymmeniä erilaisia ja eriarvoisia maanlaatuja.³ Polemiikissa tätä käsitystä vastaan voi mennä pitemmällekin: joskus suomalainen sarkajakokartta antaa tietoja maan viljavuudesta, ja silloin havaitsemme, että yhdessä ainoassa pitkässä sarassa saattoi olla paremmaksi ja huonommaksi arvioitua maata. Siten näemme esim. varsinaissuomalaisen Humikkalan kylän kartassa (kuva 1) maanmittarin piirtämiä piste- viivoja, jotka kulkevat poikki sarkojen. Kartankuvauksen mukaan maaperä oli vasemmassa alakulmassa kulkevan pisteiviivan yläpuolella laihaa ja kovaa, alapuolella möyheätä savimaata. Saman maakunnan Laihoisten kylässä oli yhdessä ainoassa lohkoissa ja sen kaikissa saroissa kolmea maanlaatua: ”hiekkamaata, johon on sekaantunut pientä sorakiveä; löysää multa- tai hiekkamaata, josta useimmiten kuivina vuosina puuttuu kasvuvoimaa; keskinkertaisen hyvää savimaata”.⁴ Jo nämä esimerkit osoittavat, että sarkojen ja jakolohkojen rajat eivät kulje maanlaatuojen mukaan.

Toinen selitys useiden lohkojen muodostumiselle on nähty *jaon asetehtaisessa edistymisessä*. Lohkot muodostuivat, sanotaan, siten että kylän raivaamattomasta yhteismaasta kappale kerrallaan otettiin viljelyyn ja juridisin muodoin samalla jaettiin yksityisomistukseen.⁵ Hafström on äskettäin osoittanut, että Ruotsin keskiaikaisten lakien kiistanalaisella termillä *hammarskipt* tarkoitettiin sellaisia jakoja, joiden kohteena kulloinkin oli viljelyyn raivattu kappale yhteismaata ja joita toimitettiin siitä pitäen kun oli tullut puute viljelyskelpoisista tiluksista.⁶ Voisimme siis katsoa Suomen kylissä 1600- tai 1700-luvulla tapaamamme jakomuodon tulokseksi useista peräkkäisistä jakotoimituksista, joista kukin oli jättänyt jälkeensä yhden lohkon kullekin kylän talolle

² Näin esim. Tietosanakirja, art. Maanjako; Svenska lantmäteriet 1628—1928 II, 1928; Sv. Dahl, Torna och Bara, studier i Skånes bebyggelse och näringsgeografi före 1860, 1944, s. 84; P. Johansen, Siedlung und Agrarwesen der Esten im Mittelalter, 1925, s. 79.

³ Tähän on viitannut mm. H. O. Meredith, Outlines of the economic history of England, 5. painos 1949, s. 5.

⁴ Maanmittaushallituksen arkisto A 2b 2, A 2b 7. Vrt. myös kartat A 2: 36 ja 37.

⁵ Dahl, m. t., s. 70. — Osittain sama ajatus esiintyy englantilaisessa yhteiskyntöteoriassa, esim. C. S. and C. S. Orwin, The open fields, 1938, ss. 27—42. — G. Hafström, Hammarskipt, Skr. utgivna av institutet för rätthistorisk forskning II: 1, 1951.

⁶ Hafström, m. t., ss. 113—133.

Kuva 1. Maskun Humikkalan kylä vuonna 1692. Valokuvattu alkuperäiskartan mukaan tehdystä piirroksesta, jossa muutamia niistä sarkojen rajoista, jotka samalla muodostivat jakolohkojen rajoja, on vahvennettu ja johon on lisätty korkeuskäyrät venäl. topografikartan mukaan. Numerot viittaavat eri sarkoja omistaneisiin taloihin. Korkeuskäyrien ero 2 venäl. sylvä (= 4.2 m).

kuuluvine sarkoineen, ellei meidän tällöin olisi kielletävä koskaan esiintyneen koko kylän käsittäneitä, yhtenäisiä jakotoimituksia. Sellaisia vaativat kuitenkin maanlakien, jopa jo Ruotsin maakuntalakienkin määräykset⁷, ja lukemattomissa Suomen tuomiokirjojen kohdissa asetetaan käräjillä nimetyt miehet jakamaan jonkin kylän kaikki pellot ja niityt ”äyrin ja äyrityisen”, so. kunkin talon veroluvun mukaan.

Kolmas selityspäriste on nähty maaston vaihtelevissa *kaltevuussuunnissa*.⁸ Vaikka maa ei ollut ojitettu — tai kenties juuri siksi — oli

⁷ Vrt. Hafström, m. t., ss. 115, 126, 133.

⁸ C. Rise Hansen-A. Steensberg, *Jordfordeling of Udsikifning*, 1951, ss. 151, 183. — Orwin, main. teos, ss. 34, 35. — Tietosanakirja, art. Maanjako.

käytännöllistä suunnata ne vaot, jotka jäivät eri talojen sarkojen välille, maan kaltevuuden mukaisesti. Kumpuisessa maastossa voi tämä näkökohta olla osaselityksenä jakolohkojen syntymiseen, mutta Suomen vanhoilla kyläalueilla pelto on tasaista, usein tasaista kuin lattia, ja sama koskee itä-Ruotsin tasankoseutuja. Tulemme seuraavassa näkemään, että silloinkin kun Suomessa maan kaltevuuteen kiinnitettiin huomiota sarkojen suuntaa määrätessä, se ei voinut olla primäärinen tekijä pellon pirstomisessa kymmeneen lohkoihin. Ei edes sellaisten luonnonesteiden kuin maanteiden tai vainioaitauksen halki juoksevien purojen sallittu katkaista sarkoja: oheisista Humikkalan, Mierolan, Toijalan ja Kurittulan kartoista näkyy, miten sama jakolohko tai samat sarat jatkuvat teiden, jopa purojen toisella puolella.

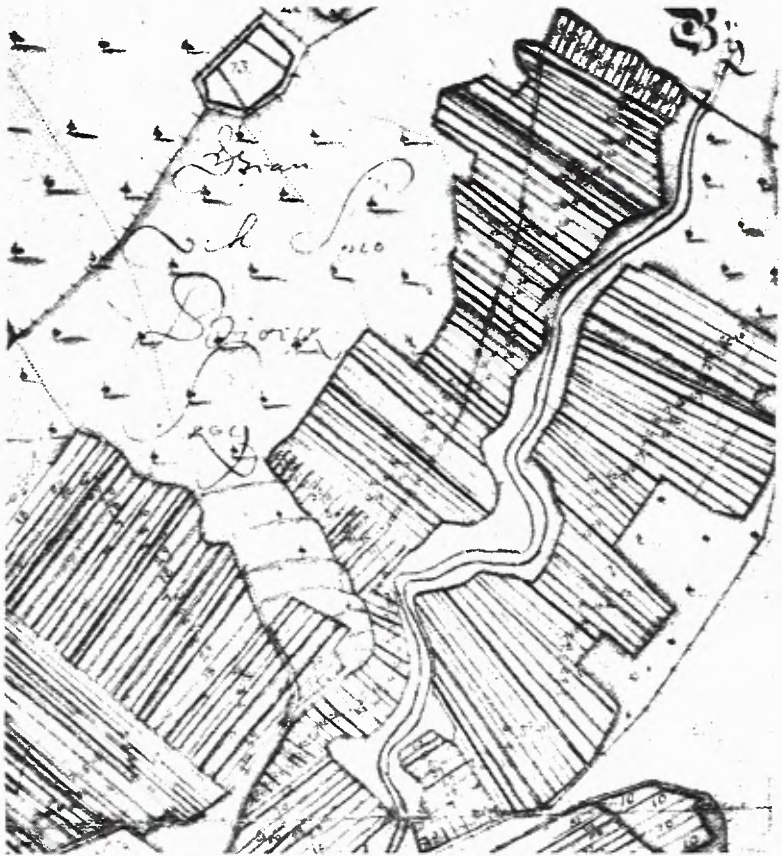
Suuremmalla syyllä voitaisiin olettaa, että vainioaitauksien *muoto* pakotti talonpojat jakamaan ne lohkoihin. Vielä 1600- ja 1700-luvuilla oli viljelty maa lounaisenkin Suomen kylissä vain tavattoman vähäisenä osana kokonaispinta-alasta, eivätkä vainioaitaukset olleet avaria peltoaukeita, vaan puronvarsia pitkin kiemurtelevia nauhoja, eivät suunnikkaita, vaan murtoviivan rajoittamia monikulmioita. Kun sarkajakotekniikalle oli, kuten tunnettua, olennaista, että sarat mitattiin vain leveydeltä, oli teoreettisesti välttämätöntä ja käytännössäkkin tärkeätä saada ne aina samassa jakolohkossa yhtä pitkiksi. Näyttäisi siis siltä, että pellon reunaviivan kulmasta oli pakko vetää raja kahden jakolohkon välille; mutkan toisella puolellahan jokainen sarka oli pitempi — tai lyhyempi — kuin sarat ennen mutkaa. Mutta todellisuus tekee pilaa tästä kamariteoriasta. Vainion geometrinen muoto ei vaikuttanut jakolohkojen asemaan. Oheinen Nousiaisten Kurittulan kartta kuvaa kylää, jossa vainioaitauksen reunaviiva on harvinaisen mutkikas.⁹ Mutta katsommepa mitä kulmaa tahansa, havaitsemme, että jakolohkojen rajaviivat eivät lähde mutkista, vaan pisteistä, jotka sijaitsevat muutamia kymmeniä kynnäriä, tai joskus miltei ärsyttävästi vain muutamia kynnäriä ennen mutkaa tai sen jälkeen.

Sarkajakoa koskevissa erilaatuisissa asiakirjoissa en ole milloinkaan tavannut viittausta siihen, että Suomen jakolohkoilla — kuten usein niiden tanskalaisilla, saksalaisilla ja englantilaisilla sekä ranskalaisilla vastineilla *aaseilla*, *Gewanneilla*, *shoteilla* ja *quartierilla*¹⁰ olisi ollut omat nimensä. Ja kun niillä ei ole mitään tekemistä maanlaadun kanssa, kun ne eivät riipu maan vaihtelevista kaltevuussuunnista tai vainioaitauksen reunaviivan mutkista, ei ole perustetta olettaa — kuten on tehty —,¹¹ että Suomen kylävainiot oli sarkajakoa toimeenpantaessa *ensin* jaettu lohkoihin ja *sitten* jokainen lohko kullekin talolle annettaviin sarkoihin. Mutta on jäljellä vielä muudan mahdollisuus selittää lohkojen ja siten koko sarkajaon synty: ne ovat voineet muodostua spontaanisesti, jakotoimituksen sivutuotteena. Meidän on sen vuoksi perehdyttävä siihen tekniikkaan,

⁹ Maanmitt. hall. ark. A 2b 4.

¹⁰ Nimistöä Meitzenin kartoissa ja muissa edempänä siteerattavissa teoksissa. Ranskasta M. Bloch, *Les caractères originaux de l'histoire rurale française*, 1931, s. 39.

¹¹ Esim. V. Voionmaa, Suomalaisia keskiajan tutkimuksia, 1912, ss. 202—210.

Kuva 2. Nousiaisten Kurittulan kylä vuonna 1693. Muutamia niistä sarkojen rajoista, jotka samalla muodostivat jakolohkojen rajoja, on havainnollisuuden vuoksi vahvennettu. Numerot viittaavat eri sarkoja omistaneisiin taloihin.

jota talonpojat sovelsivat toimittaessaan aina vuoteen 1725 saakka ilman maanmittarien apua maanjakoja.

Se maanmittari, joka 1770-luvulla ryhtyi käymään isojakoa 11-taloi-
sessa Oriveden kirkonkylässä, kertoo silloin voimassaolleesta, maan-
mittarien avutta suoritetusta jaosta seuraavin sanoin: ”Kylänmittana oli
Orivedenkylässä $5 \frac{5}{8}$ kyynärän pituinen tanko, jolla he pitivät rinta-
peltojaan ja niiden aitauksissa olevia heinämaitaan sekä 14 muuta niitty-
kappaletta keskenään siten jaettuina, että suuremmilla tiloilla, jotka kä-
sittivät $2 \frac{1}{2}$ äyrinmaata, oli $2 \frac{1}{2}$ sellaisen tangon levyiset sarat, ja
pienemmillä, 2 äyrinmaan laajuisilla, 2 tangon levyiset; ja vastasi siten
mainittu kylänmitta täysin talojen äyrilukua. Tällaisia sarkoja oli kullakin

talolla rintapellossa lähes 50 ja tankoniityssä noin 100.¹² Tangolla tarkoitetaan pitkää sauvaa, jota huolellisesti säilytettiin joka kylässä ja jolla tälle pikkuyhdyskunnalle oli samantapainen merkitys kuin Pariisin platinometrillä nykyisin on koko maailmalle. Jos tuli riita jaon oikeellisuudesta tai jos jako esim. autiotilan erottamisen vuoksi oli toimitettava uudelleen, turvaututtiin tähän ikivanhaan ja lailliseen mittaan. Eri kylien tangot olivat eripituiset, mutta 6 kyynärän tangot näytävät olleen tavallisimmat; Oriveden kirkonkylänkin tanko oli itse asiassa 6 kyynärää, joskaan ei 1770-luvun maanmittarin käyttämiä ruotsalaisia kyynäriä (=59.4 cm), vaan keskiajalla ja vielä 1500-luvulla käytännössä olleita gotlantilaisia kyynäröitä (=55.1 cm).¹³ Yhdeksänkyynäräinen tanko oli ilmeisesti käytännössä mm. Suomen oloissa harvinaisen suuressa, kaksikymmentaloisessa Lahden kylässä (nykyisessä kaupungissa), mistä maanmittari tankokäsitettä mainitsematta kertoo v. 1752: ”Kaikki rintapellet ovat sarkajaossa, jossa on 9 kyynärän leveys äyrinmaata kohden, mistä tulee koko Lahden kylän 30 äyrinmaata kohden 270 kyynärää koko jakolohkossa.”¹⁴

Tangon pituus sinänsä ei ollut olennainen, vaan se, että sama kylä aina tangotettiin samalla tangolla. Joka talolla oli äyri-lukunsa tai jokin muu verolukunsa, jonka mukaan se maksoi maaveroa kruunulle. Oriveden kylän joka talolla oli siis yhtä monen tangon levyinen sarka pellossa kuin sillä oli äyrejä kruunun maakirjoissa. Sikäläinen maanjako on esimerkki yksinkertaisimmasta, mutta myös tavallisimmasta suhteesta äyri-luvun ja tankoluvun välillä. Joskus tankoluvut poikkesivat veroluvuista siten, että ensiksi mainitut saatiin joko kertomalla tai jakamalla jälkimmäiset kahdella tai jollakin muulla luvulla.¹⁵ Joskus käytettiin niittyjen jaossa toisenlaista laskutapaa kuin peltojen jaossa. Kangasalan Havisevan kylässä oli tankoja äyrinmaata kohden niityissä kaksi kertaa, Kulsialan Suotaalassa neljä kertaa niin paljon kuin pelloissa.¹⁶

Mutta peltojen jokaisessa lohkoissa — eräin poikkeuksin, joihin palaamme edempänä — olivat kaikki saman talon sarat yhtä leveät, ja koska lohkon leveys on sarkojen leveyden summa, olivat myös kaikki lohkot keskenään yhtä leveät. Lohkon leveys oli käytetyn tangon pituus kerrottuna kylän yhteenlasketulla tankoluvulla, ja tämän mukaisesti lohkojen rajat määräytyivät. Tätä matemaattista kaavamaisuutta voimme tarkastella vaikkapa hämäläisen Mierolan kylän kartan avulla, koska se on harvinaisen havainnollinen.¹⁷ Mierolan 48 lohkoista 38 oli tasan 154

¹² Maanmitt.hall. ark. H 54 $\frac{2}{1-45}$

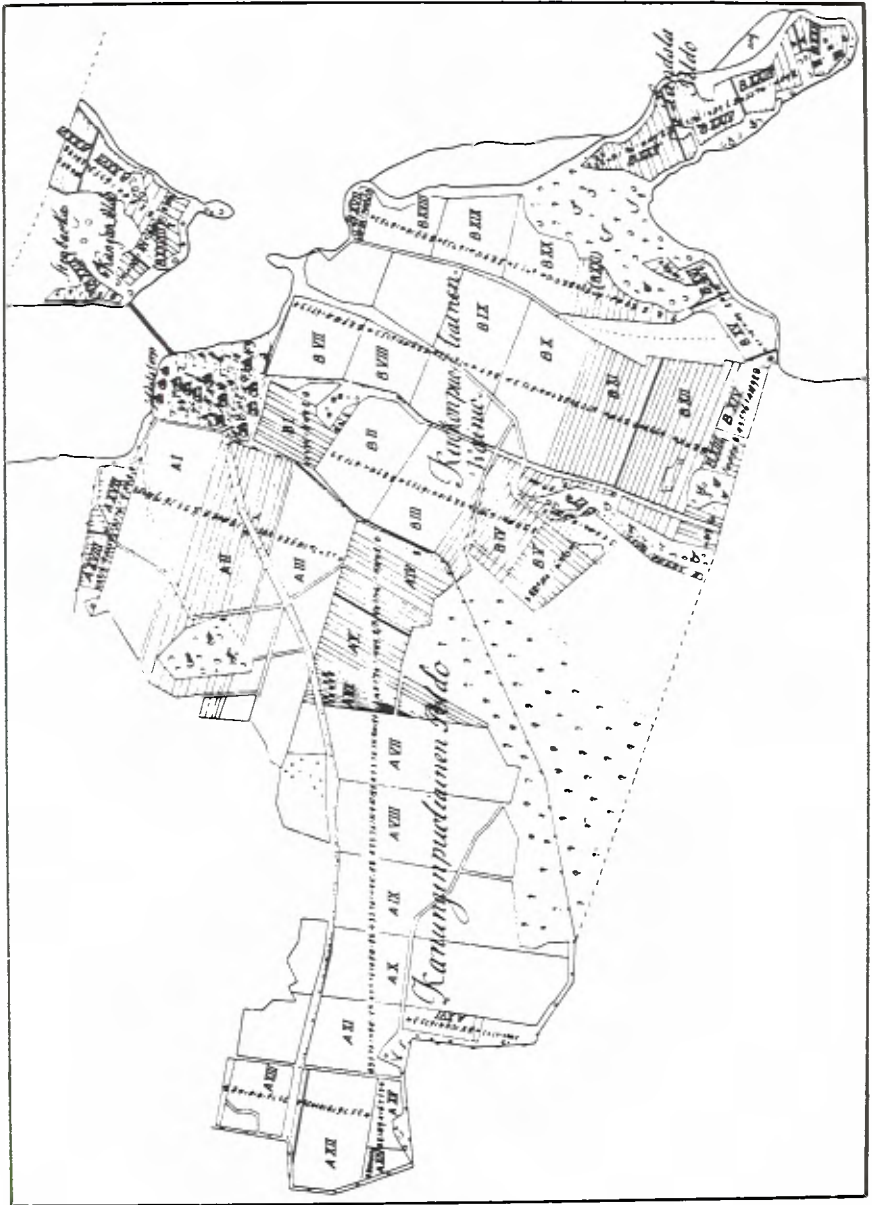
¹³ D. Hannerberg, Tunnländ, öresland, utsäde och tegskifte, Gothia 6, 1946, s. 3, 9. — Sama, Det äldre svenska kulturlandskapets utformning, 1952 (moniste), ss. 3, 4.

¹⁴ Maanmitt.hall. ark. H 30 $\frac{1}{10}$

¹⁵ Maanmitt.hall. ark. H 15 $\frac{3}{11}$, H 15 $\frac{5}{4}$. — Vrt. myös Jutikkala, Suomen talonpojan historia, 1942, ss. 266—268.

¹⁶ Maanmitt.hall. ark. H 33 $\frac{9}{1-16}$, H 11 $\frac{12}{1-18}$.

¹⁷ Maanmitt.hall. ark. H 10 $\frac{1}{1}$.

Kuva 3. Hattulan Mierolan kylä vuonna 1749. Valokuvattu alkuperäiskartan mukaan tehdystä piirroksesta. Arabialaiset numerot tarkoittavat taloja ja niiden sarkoja; enimpiin lohkoihin on maanmittari jättänyt piirtämättä sarkojen rajoja. Lohkoja merkitsevät roomalaiset numerot ja samoin vainioita tarkoittavat A ja B kirjaimet on julkaistaessa lisätty ja muutamia jakolohkojen rajoja havainnollisuuden vuoksi vahvennettu.

kyynärän levyistä. Jos oli tarpeen, jatkui lohko niin hyvin leveys- kuin pituussuuntaan tien tai puron toisella puolella (esim. lohkot A II, A III jne aina A XI:een asti). Raja lohkojen A XII ja A XIII välillä on erityisen opettavainen: se ei noudattanut tietä, jota pitkin se varmaan olisi vedetty, jos pelto olisi ennakolta jaettu lohkoihin, vaan kulki muutaman kyynärän sen eteläpuolella.

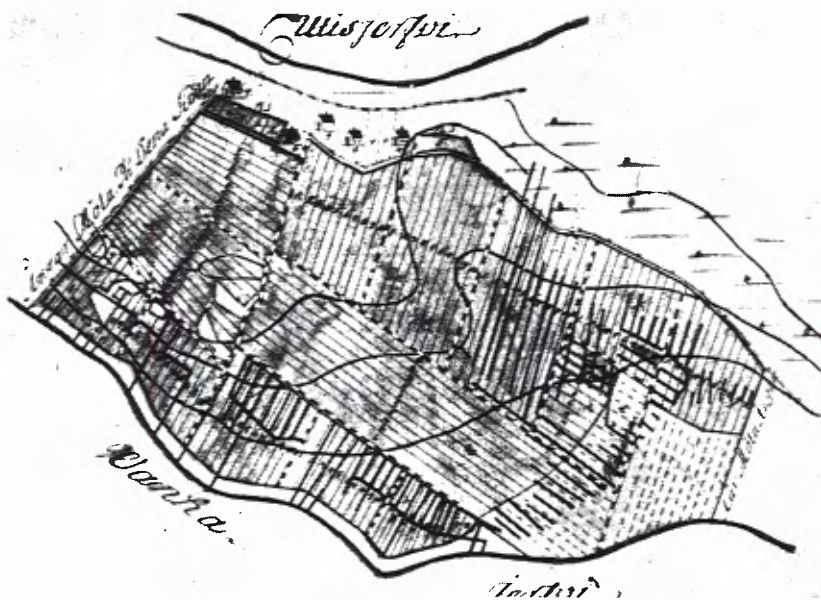
Lohkon asema ja muoto tuli riippumaan myös siitä, mistä päin jako alettiin. Vainion koko leveys ei koskaan voinut olla tasan jaollinen lohkojen täysin matemaattista tietä muodostuneella leveydellä, ja niin muodoin jäi aina siihen reunaan, jota kohden jako edistyi, kapeampi tai leveämpi maakaistale, jota ei voitu jakaa samaa yksinkertaista menetelmää noudattaen kuin muuta peltoa. Miten meneteltiin tähän jakoperään nähden?

Tuomiokirjat ja kartat kertovat kolmesta mahdollisuudesta. Jos jakoperä oli vähäinen ja möhkäläinen, se jätettiin kokonaisuudessaan jollekin naapurille, jolloin toiset talonpojat saivat vastikkeeksi pieniä ja tarkemmin mittaamatta jätettyjä peltotilkkuja muualta, tai se jäi kylän yhteiseksi.¹⁸ Jos jakoperä oli jotakuinkin suorakaiteenmuotoinen ja pitkäkäinen, se jaettiin poikkisuuntaan, niin että muodostui joukko kapeita poikkisarkoja (Mierolassa mm. lohkot A XIV—XVIII, B XIII—XV, B XVII, sekä pieni jakolohko A XVI:n vieressä, joka on jätetty numerotta, koska ei ole varmuutta, onko se lainkaan peltoa). Uutta jakoperää tosin ei voitu välttää, mutta se oli paljon pienempi kuin miksi se olisi tullut ilman poikkisarkoja. Tällainen toisasteinen jakoperä on Mierolassa A XIV, joka lienee summittaisesti jaettu talojen kesken. Siinä noudatettiin siten jakoperiini sovellettua kolmatta menetelmää, jota käytettiin muun muassa silloin, kun jakoperä oli vain vähän normaalikokoa kapeampi. Kun uusmaalaisen Etelä-Vekkosken kylän peltoja v. 1726 tangotettiin, sai jokainen sen 15 talosta Storäkernista maata neljäksi ”täyden osansa (till fullo)”, so. niin leveät sarat kuin tankoluku edellytti. Nämä normaalilohkot tulivat 171 kyynärän levyisiksi, mutta jakamatta jäi vielä 158 kyynärän levyinen kappale. Se jaettiin siten, että annettiin järjestyksessä ensimmäisille taloille hiukan kapeammat sarat kuin mitä niiden tankoluku olisi edellyttänyt ja seuraaville taloille ”niiden täydet kyynäräluvut”; tämän oudon menettelyn perusteluna oli se, että ”pelto oli lopusta kapeampi kuin alusta”, so. alkupään talojen sarat tulivat pitemmiksi kuin loppupään talojen.¹⁹ Maasto tarjosi siten mahdollisuuksia hiukan umpimähkäiseen sovitteluun, mutta sellaiseen ryhdyttiin vain jakoperiini nähden.

Sen sijaan poikkisuuntaisia lohkoja tapaa muuallakin kuin jakoperissä. Urjalan Salmen kylässä niitä oli v. 1751 erään vainion kuudesta-toista lohkosta neljä, ja alaltaan isoin lohko kuuluu niihin. Jotta kävisi ilmi, onko maan kaltevuus aiheuttanut tällaisen poikkeuksellisen jakotavan, on samalle kartalle otettu lohkorajat sarkajakokartasta, ojat vuoden

¹⁸ Kylälle yhteiseksi jätetty jakoperä, jonka leveys oli puolet normaalilohkosta (half skifte) ja sarat erittäin lyhyet, esiintyy edellä mainitussa Lahden kylässä. Yhteiseksi jättämiseen oli varmaan vaikuttanut kylän tavattoman suuri taloluku.

¹⁹ Jakokirja 2. 5. 1726 Boen kartanon kokoelmissa Suomen Valtionarkistossa.

Kuva 4. Urjalan Salmen kylä. Katkoviivat tarkoittavat jakolohkojen rajoja v. 1751, tummat viivat oja v. 1798. Korkeuskäyrien ero 2 venäl. syltä (= 4.2 m).

1798 isojakokartasta ja korkeuskäyrät vuonna 1900 piirretystä venäläisestä topografikartasta, niin hankalaa kuin piirtäminen onkin ollut 1700-luvun karttojen virheellisyyksien ja rantaviivan muuttumisen vuoksi.²⁰ Pelto oli alavaa rantasavikkoa, varmaan osaksi vesijättöä, minkä vuoksi se ilmeisesti kärsi kosteudesta ja sitä oli paikoitellen ojitettu jo 1700-luvulla, mikä Hämeessä tuohon aikaan oli vielä harvinaista. Ojat kulkivat kahteen eri suuntaan kuten varhaisemmat, vain vakojen toisistaan erottamat eri talojen saratkin ja kummatkin olivat yleensä kohtisuorassa korkeuskäyriin.

Kaltevuussuhteet otettiin siis kiistämättömästi huomioon Salmen kylän sarkajakoa toimitettaessa, mutta tämä näkökohta ei päässyt järkyttämään mittausmenetelmää, joka vaati jokaisen talon vuoron perään saavan tankolukunsa levyisen saran. Rajat eri kaltevuussuuntien välillä eivät suomalaisessa peltomaastossa ole niin jyrkät, että luonto olisi pakottanut katkaisemaan jakotoimituksen sanelemalleen linjalle; mittausta voitiin jatkaa harjanhuipun tai notkonpohjan yli muutama kyynärä, kunnes jokainen talo oli saanut täyden tankolukunsa, ja vasta sitten ryhdyttiin jakamaan toiseen suuntaan. Siten näemme Humikkalan myllymäen rinteellä maaston vaikuttaneen sarkojen suuntaan,²¹ mutta niin hyvin vii-

²⁰ Maanmitt.hall. ark. H 83 $\frac{6}{1-24}$. Topogr. kartta XV:13.

²¹ Topogr. kartta X:15.

meinen pitkittäissuuntainen lohko kuin kaikki kolme poikittaisuuntaista lohkoa ovat normaalilevyiset.

Etelä-Vekkosken kylää koskevassa asiakirjassa mainittiin lohkon olevan ”lopusta kapeamman kuin alusta”. Kaikkialla pellon reuna muodosti enemmän tai vähemmän mutkittelevan murtoviivan, ja Kurittulan kylän kartta osoitti, miten tavattomasti samaan lohkoon kuuluvat sarat saattoivat pituudeltaan vaihdella. Maamme sarkajakoisten kylien vainioilla on ollut harvoja edes likipitään suorakaiteen muotoisia lohkoja. Saman lohkon sarat eivät siis olleet yhtä pitkiä, minkä kuitenkin olisi pitänyt olla pelkästään leveyteen perustuvan mittausjärjestelmän perusedellytyksenä. Sitä paitsi vesiperäiset kuopat, maakivet, tiet ja purot saattoivat supistaa jonkin naapurin saamaan sarkaan kuuluvaa hyödyllistä maata, ja joskus puhutaan saroista, jotka ”kapenivat alapäätä kohden”. Viimeksi mainitut sanat ovat Kangasalan Heponiemen kylää koskevasta asiakirjasta ja viittanevat sellaiseen harvinaiseen, kolmiomaiseen lohkoon kuin Mierolan A VI.

Oikeudenmukaisuus olisi tällöin vaatinut vastiketta niille naapureille, jotka saran puuttuvan pituuden tai sitä katkaisevien, viljelykelvottomien maastokohtien vuoksi joutuivat kärsimään. Heponiemen kylässä mitattiin vuosina 1687—89 toimitetussa sarkajaossa tankoa tai paria leveämpiä sarkoja kuin veroluku olisi edellyttänyt taloille, joiden sarat olivat lyhyempiä kuin naapurien, ojien katkaisemia tai kapenivat toista päätänsä kohden.²² Etelä-Vekkoskessa taas näimme päästyn samaan tulokseen antamalla niille, joiden sarat tulivat muiden sarkoja pitemmiksi, hiukan kapeampia kaistaleita kuin tankoluku olisi edellyttänyt. Lahden kylän edellä siteerattu kuvaus jatkuu: ”On kuitenkin havaittu, että useimmilla jakolohkoilla on hiukan runsaampi leveys [kuin 270 kynnärää], minkä ojat ja pientareet yms. ovat vaatineet.” Mutta lukemattomissa tapauksissa ei annettu mitään hyvitystä saran puuttuvasta pituudesta, kivistä ja kuopista. Asiakirjat viittaavat siihen, että talonpojat vaistomaisesti pitivät kiinni suurten lukujen laista: kun lohkoja oli kymmenittäin, voitiin luottaa siihen, että sillä, joka jossakin lohkossa joutui kärsimään, oli aihetta vahingoniloon jossakin seuraavassa lohkossa, missä naapuri sai lyhyemmän saran. Kun Salmen kylän Toivon talo halusi saada kaksi maakappaletta eräästä lohkosta ja maanmittari, joka oli määrätty riitaa ratkaisemaan, katsoi vaateen aiheettomaksi, on muudan kohta hänen lausunnossaan nyt tarkasteltavana olevan kysymyksen kannalta mielenkiintoinen. ”Toivon talolla on täysi osansa”, maanmittari sanoo, ”ja kai vähän enemmänkin — —, koska muutamien tämän talon sarkojen havaitaan olevan jakolohkojen pitemmässä osassa”. Se että jonkin talon sarat olivat ”lohkojen pitemmässä osassa”, voitiin siis korkeintaan ottaa huomioon kiisteltäessä jakoperistä, mistä ilmeisesti Toivon tapauksessa on kysymys, mutta tällaisin perustein ei voitu vaatia yleistä tasoitusta kylävainioissa.²³ Sarat sovittiin likipitään yhtä pitkiksi ja *katsottiin*

²² Jutikkala, Längelmäveden seudun historia I, 1949, ss. 225, 226.

²³ Maanmitt.hall. ark. H 83 $\frac{6}{1}$. — Vrt. Längelmäveden seudun historia I, s. 222.

matta vakiintuneita lohkorajoja, ja mittasi sitten kunkin talon peltoalan. Hänen muistiin merkitsemistään luvuista voimme laskea, että huonoimmalle osalle jäänyt talo sai 52.49 kapanalaa äyrinmaata kohden, parhaimman saaliin saanut 52.96 kapanalaa, joten eroavuudet olivat mitättömät. Mierolan jakoa tosin ei voida pitää edustavana siksi, että vainioiden jakoperiä tasattiin eri taloille maanmittarin tarkkojen mittausten mukaan, kun taas tavallisesti sen tekivät talonpojat ja vain silmämäärällä, mutta kylän 48 jakolohkon 576 sarkaa, joihin ylivoimaisesti suurin osa talojen pellosta sisältyi, oli muodostunut perinnäisen tankomittauksen tuloksena.

Jos lohkoja oli sangen vähän ja sarkojen pituudet samalla suuresti vaihtelivat, voitiin poiketa tavanomaisesta jakotavasta säilyttämällä kuitenkin matemaattinen säännöllisyys. Näin meneteltiin muun muassa varsinaissuomalaisessa Paavolan kylässä, missä jakolohkoja oli vain yksitoista (kahdestoista ”jakolohko” käsitti irrallisia, möhkälämäisiä pellonpaloja).²⁵ E. A. Virtanen, joka on äskettäin selostanut tätä tangotusta, sanoo, ettei periaatetta tanko äyriluvulta ”voitu noudattaa kuin osaksi”.²⁶ Sitä noudatettiin kuitenkin kuudessa jakolohkossa mainituista yhdestätoista, ja matemaattinen säännöllisyys ulottuu pitemmällekin. Paavolan kylän isojakokartalle, joka on laadittu v. 1781²⁷, voi asiakirjoja toisiinsa vertaamalla likimääräisesti sijoittaa vuoden 1694 tangotuksen jakolohkot (kuva 5). Näemme, että pohjoinen vainio noin 100 kyynärän päässä kylästä kapeni noin 500 kyynästä n. 150 kyynärään, ja jälleen noin 100 kyynärän päässä vainio olennaisesti leveni. Normaali-jakolohko oli 130 kyynärän levyinen, joten sitä sovellettaessa olisi tapahtunut harvinaisen suuria vääryyksiä, joita ei edes toisissa jakolohkoissa olisi sanottavasti päästy tasoittamaan, kun niitä oli poikkeuksellisen pieni määrä. Sen vuoksi pohjoisen vainion ensimmäinen jakolohko mitattiin 104 kyynärän levyiseksi (käyttämällä 4-kyynäräistä tankoa 5-kyynäräisen sijasta se voitiin vaivattomasti mitata) ja toinen jakolohko ”kallion kohdalta” 91 kyynärän levyiseksi (lienee mitattu 3 1/2 kyynärän tangolla). Muut normaalista poikkeavat lohkot olivat kummankin vainion viimeiset lohkot, siis jakoperät, ja poikkisuuntaisen lohkon edellä oleva lohko, siis tavallaan jakoperä sekä, ja tämäkin lohko” — — blef i proportionen af öretahlet lagdt i ett mindre bymähl”.

Edellisestä käy selville, että Suomen sarkajakoissa kylissä joka talolla oli yksi sarka kussakin lohkoissa. Poikkeukset ovat näennäisiä ja helpot selittää. Mierolan pelloilla Alhaisten talolla (N:o 4) oli kaksi sarkaa, toinen talojen 10 ja 1 sarkojen välillä ja toinen lohkon toisessa laidassa, mutta tämä johtui siitä, että kaksi tilaa niin myöhään kuin v. 1688 oli yh-

²⁵ Valtionarkisto kk 11, ff. 281—282.

²⁶ Varsinais-Suomen sarkajaon historiaa, Turun hist. arkisto XI, 1951, ss. 556—562.

²⁷ Maanmitt.hall. ark. A 76 $\frac{9}{2}$. Oheisella kartalla suoritettua sarkajakolohkojen identifiointia varmistaa se seikka, että asiakirjassa sanotaan kallion katkaiseen jakolohkon I viimeisen sاران, minkä vuoksi talolle, jolle se joutui, oli annettava vastikkeeksi pari erillistä peltoilkkua.

distetty taloksi N:o 4. Toijalan kylässä (kuva 6) omisti vuoden 1700 sarkajakokartan mukaan säterikartano (N:o 46), Sipilän tila (N:o 6) ja Monkolan tila (N:o 66) kaksi sarkaa joka normaalilohkossa. Säteri oli muodostunut kahdesta talosta 1610-luvulla, Sipilään oli ilmeisesti liitetty toinen talo v. 1587. Lahden kylässä oli Kartanolla (N:o 18) kaksi sarkaa joka lohossa, toinen lohkon länsilaidassa, toinen viidentenä länsipäästä; mutta siihenkin oli yhdistetty toinen talo 1600-luvun ensi vuosina.²⁸ Sarkajako meidän tuntemassamme muodossa on näissä kylissä vanhemmalta ajalta kuin mainitut tilojen yhdistämiset, joiden ei annettu vaikuttaa sarkojen lukumäärään eikä järjestykseen.

Eri talojen sarat seurasivat toisiaan samassa järjestyksessä jokaisessa tai melkein jokaisessa lohossa. Järjestystä ei kuitenkaan määrännyt tonttien asema kylässä; Suomen sarkajako oli harvoin oikeoppista aurinkokajoa. Säilyneet lähteet eivät puhu arvanheitosta jakotoimituksen aikana, vaan niistä saa sen käsityksen, että kullakin kylällä oli vakiintunut järjestyksensä. Mierolassa v. 1749 tapahtunut, usein mainittu jaon tarkastus ja kartoitus suoritettiin siksi, että ”autiuksien ja muutamien tilojen asujenvaihdosten aikana kauemmin tai pysyvästi omistettujen tilojen asujat olivat anastaneet näille tiloille paraat tai mukavimmin sijaitsevat kohdat eli sarat lohkoissa”.

Varsinais-Suomessa on sarkajaosta tietoja jo 1300-luvulta. Kun sikäläisissä keskiaikaisissa kauppakirjoissa talon suuruus ilmoitetaan siten, että siihen kuului tietty määrä tankoja ”kaikessa sarkajaossa”, ”yli kaiken kylän” tai ”joka vainiossa”, on sanonta ymmärrettävä niin, että kyseenalainen talo joka kerta, kun sen vuoro jaossa tuli, so. kerran joka lohossa, sai mainitun tankoluvun levyisen saran.²⁹ Vaikka kauppakirjojen tankoluku siten ei ollut suhdeluku, vaan konkreettinen mitta, ei se vielä riittänyt ilmaisemaan talon omistusten laajuutta, ellei tunnettu koko kylän yhteenlaskettua tankolukua. Tämä luku oli vanhinten, vuoden 1539 maakirjojen mukaan edellä mainitussa Humikkalan kylässä 14 1/2, edellä mainitussa Kurittulan kylässä 22, Laihoisissa 17 ja mukaan luetuna luostarinmaa, jonka tankolukua ei maakirjassa ole mainittu, mahdollisesti 24, Pöytyän Pitkäniityn kylässä ja Maarian Vaistenkylässä kummassakin 24.³⁰ Kun mittaamme 1600-luvun lopulla laadituista kartoista tavallisen millimetrimitan avulla normaalilohkojen leveydet, saamme Humikkalassa noin 80, Kurittulassa, Laihoisissa, Vaistenkylässä ja Pitkäniityssä noin 140 kyynärää. Jos talonpojat olivat käyttäneet kuuden kyynärän tankoa, pitäisi lohkon ensiksi mainitussa kylässä olla ollut 87, Kurittulassa 132, muissa 144 kyynärän levyisen, mutta jos tanko on perustunut keskiajalla yleiseen gotlantilaiseen (0.93 myöh. kyyn.pituiseen) kyynärään, olisivat lohkot tulleet 81 tai vast. 123 ja 134 kyynärän le-

²⁸ Maanmitt.hall. ark. H 138 $\frac{7}{1-5}$, H 20 $\frac{1}{6-10}$. Tiedot tilojen yhdistämisestä Suomen Asutuksen Yleisluettelosta Valtionarkistossa.

²⁹ Lähdeviitteitä Jutikkala, Suomen talonpojan historia, s. 660.

³⁰ Tankoluvut maakirjasta Valtioarkisto 485. — Nämä kylät on valittu esimerkeiksi siksi, että niistä on hyvät sarkajakokartat. — Maanmitt.hall. ark. A 2 b 6, 18.

Kuva 6. Akaan Toijalan kylä v. 1700. Muutamia niistä sarkojen rajoista, jotka samalla muodostivat jakolohkojen rajoja, on vahvennettu. Numerot viittaavat eri sarkoja omistaneisiin taloihin.

vyisiksi. Sarkajakokartat ovat tuskin niin tarkat, että varmuudella voitaisiin ratkaista, mitä mitta oli käytetty; mutta suurin piirtein oli siis Varsinais-Suomessa joka lohkon leveys kyynärinä vielä 1600-luvun lopulla keskiaikaisten tankolukujen summa kuudella kerrottuna.³¹

³¹ Halikon Rikalasta ja Perniön Laitilasta, joista myös on sarkajakokartat (A 2 a 7 ja 39), saadaan toisenlaisia suhdelukuja, mutta kummassakin oli rälssimaata, jonka tankolukua maakirja ei mainitse. Rikalassa on mahdollisesti annettu tankolukua kohden kaksi 9 kyynärän levyistä sarkaa.

Riippumatta sarkajaon iästä tapaamme kaikissa maakunnissa poikkeuksellisesti kyliä, joissa lohkot eivät ole yhtä isot eikä ainakaan kaikkien lohkojen leveys siten vastaa talojen tankolukujen summaa — aivan kuten tapaamme siellä täällä kyliä, joissa minkäänlaista sarkajakoja ei esiintynyt, vaan joiden yhteisvainioissa oli vain epäsäännöllisiä, möhkälemäisiä peltokappaleita. Kummassakin tapauksessa on tavallisesti kysymys pienistä, parin kolmen talon kylästä.

Nykyään ollaan yleisesti sitä mieltä, että sarkajako ei ole syntynyt spontaanisesti talonpoikaisyhteisön piirissä, vaan on ylhäältäpäin suoritettu perinpohjaisen järjestelyn tulosta.³² Suomessa, mistä puuttui feodaalilylimystöä, toimeenpantiin sarkajako kruunun aloitteesta, sillä kruunulla yhä raskaampien maaverojen kantajana oli tärkeätä saada jokaisen talonpojan maaomaisuus tarkkaan suhteeseen siihen verolukuun, jonka mukaan tämän oli maaveroa talostaan suoritettava. Sellaisten möhkälemäisten monikulmioiden suuruutta, joita taloilla oli ennen sarkajaon aikaa, oli maanmittauslaitoksen puuttuessa vaikea arvioida. Yhtenäinen, kylän kaikki tilukset käsittävä jaonjärjestely oli suoritettava, mutta jaon toimeenpano jätettiin talonpojille ja näiden itsehallinnolle. On lähdeittävä siitä, että nämä tehtävään joutuessaan olivat sidottuja talonpoikaisyhteisön ajatustottumuksiin ja sen piirissä kehittyneihin menetelmiin.

Primitiivinen ajattelu asettaa *konkreettisen* jakotavan abstraktisen edelle. Kun yhteisniityltä yhteisesti korjattu heinä oli jaettava osakkaiden kesken, ei suinkaan aloitettu mittaamalla koko satoa ja sitten laskemalla, montako kuormaa kullekin kuului, vaan ryhdyttiin heti tavaran jakamiseen: jokainen talonpoika otti vuoron perään ruon, ja jos jollakin naapurilla oli kaksi kertaa niin suuret oikeudet kuin toisella, otti hän kerrallaan kaksi rukoa. Yhteiseltä nuotta-apajalta pyydettyjä silakoita tassaattaessa ei liioin ensin mitattu koko saalista, jotta olisi voitu laskea, montako leiviskää kukin mies saisi, vaan annettiin jokaiselle nuotantvetäjälle järjestyksessä reellinen ja perämiehille kaksi, ja jakoperä tasattiin käyttämällä pienempiä mittoja, kuten ämpäreitä, lapioita ja nelikkoja. Samalla tavoin jaettiin lahkomyllyn arkkuun tullituloina kertyneet jyvät.³³ Vaikka käytettävänäimme ei olisikaan niitä samanaikaisten lähteiden todistuksia, joita edellä on selostettu, voitaisiin tehdä se analogiapäätelmä, että myös peltojen jaossa kullekin talonpojalle annettiin vuoron perään hänen mittaosansa — jakamatta vainiota etukäteen määrättyihin lohkoihin ja suorittamatta sitten monimutkaisia mittauksia, jotta kukin lohko olisi tullut jaetuksi oikeassa suhteessa osakkaiden kesken. Ei suinkaan jyvityksen tuntemattomuus, vaan *kehittymätön mittaustekniikka vei pellon pirstomiseen satoihin kapeisiin kaistaleihin*. Niin matemaattisen kaava-

³² Kirjallisuutta ed. main. Rigissä julkaistussa tutkielmassa; myöhemmin ovat samaa tähdentäneet mm. F. Dovring, *Attung och markland*, 1947, ja P. Meyer, *Danske Bylag*, 1949.

³³ E. A. Virtanen, *Yhteisesti niitettyjen heinien jakaminen tapaoikeudelliselta kannalta*, *Virtittäjä* 1930. — Sama, *Varsinais-Suomen yhteiskunnallista kansankulttuuria*, *Varsinais-Suomen historia II*: 1, 1938, ss. 142—147, 208—218. — G. Nikander, *Allmendewasser und -Wiese in den Dorfschaften von Schwedisch-Österbotten*. *Folk-Liv* 1938, ss. 247—249. — E. Aaltonen, *Länsi-Suomen yhteismyllyt*, 1944, ss. 278, 279. — Kyrönmaa III, 1931, s. 77, Uusimaa II, 1929, s. 128.

maiselta kuin sarkajako näyttääkin, ja niin kruunun etuja kuin se palveli-
kin, se oli pohjimmiltaan *talonpoikainen* jakomenetelmä.

Hannerberg, jonka Ruotsin vanhojen maakuntien maanjakoa koske-
vista tutkimuksista toistaiseksi vain vähäinen osa on julkaistu, on myös
niissä tavannut kyllä, joissa talolla oli joka lohossa yhtä leveä sarka ja
siis lohkot keskenään yhtä leveät. Itägöötanmaalaisessa Vallbyn kylässä,
joka karttaluonnoksen Hannerberg on painattanut, oli jokainen lohko
noin 80 kyynärän levyinen, ja Knistan kylässä annettiin aina 5 kyynärän
saranleveys yhtä äyrinmaata kohden. Jakomenetelmä oli tällöin aivan
sama kuin Suomessa. Tavallisempaa oli kuitenkin, että lohkojen leveydet
vaihtelivat, mutta silloinkin ne olivat talojen yhteisen tankoluvun kerron-
naisia tai — harvemmin — sen murto-osia, ja jakolohko oli siis syntynyt
mittaustoimituksen tuloksena.⁵⁴

Johansen on niukasta aineistosta julkaissut muutamia Baltian pelto-
karttoja. Toomjan kylä, joka hävitettiin Puolan ja Ruotsin sodassa ja asu-
tettiin uudelleen Ruotsin vallan aikana, poikkeaa maanjakonsa puolesta
olennaisesti niistä kylistä, joissa jako oli saksalaisen vaikutuksen alaisena
syntynyt. Johansen toteaa, että Toomjan talojen sarat seuraavat toisiaan
aina samassa järjestyksessä ja että etukäteen erotettuja jakolohkoja, *Ge-
wanneja* ei havaitse; puolestani voin lisätä sen sangen kiintoisan havain-
non, että Toomjassa selvästi on pyritty jakolohkojen samanlevyisyyteen.
Talonpoikien ruotsalaisjaon saroilte antama nimitys *nöörimaa* viittaa
myös niiden matemaattiseen syntymistapaan.⁵⁵ On myös kuvaavaa, että
Gewann-käsitteelle ei suomen ja ruotsin kielissä ole muuta sanaa kuin
teennäiset *jakolohko* tai *skifte*; sana *fall* on tässä merkityksessä niin har-
vinainen, että *Nusvensk ordbok* ei sitä lainkaan tunne ja *Svenska Akademiens
ordbok* sanoo siitä: föga br[ukligt], med bygdemålsfärgad anstrykning.

* * *

Mutta niin pian kun menemme vanhan valtakunnanrajan ylitse Ruot-
sin eteläisiin, aikaisemmin Tanskaan kuuluneisiin maakuntiin, koh-
taamme aivan toisenlaisen sarkajaon. Perusteellisesti tutkimistaan Sjellan-
nin kylistä Steensberg on tehnyt seuraavia huomioita: ”Maastosuhteet
ovat — — huomattavassa määrin — — sanelleet aasien rajat.” ”Useim-
miten tavataan (Grøften kylässä) aaseja, joissa on 6 *ageria* (so. useammin 6
kuin 5, 7 jne *ageria*); mutta kuitenkin vain aasien vähemmistöllä on tämä
kylän talolukua vastaava jakonsa. Ravnebjergsvangenissa ei ollut yhtään
ainoata *aasia*, jolla olisi ollut juuri kuusi viljeltyä *ageria*.” ”Mitään nor-
maaliageria ei ole, kuten ei voi odottaakaan.” ”Leveydet vaihtelevat suu-
resti; normaalileveyttä etsimme turhaan, ja harvoin esiintyy *agereita*,
jotka ovat yhtä leveät kummastakin päästään.” ”Talonpojalla oli kaksi,
harvemmin useampia *agereita* rinnakkain samassa *aasissa*.” Lollannin ky-

⁵⁴ Hannerberg, *Byn och gården, Från Bergslag och landsbygd 1950*, ss. 68—79. — Sama, *Jordbrukets yttre rationalisering, Medd. från Lunds Univ. Geograf. Inst. 283*, ss. 167—170. — Sama, *Tunnland, öresland*, ss. 21—25. — Sama, *Kulturlandskapets utformning*, ss. 32—34.

⁵⁵ Johansen, *Siedelung und Agrarwesen*, ss. 62—64, 73—79, liitekartta 2.

lissä oli erittäin yleistä, että samalla talolla oli monta sarkaa yhdessä lohossa, ja talon koko ilmenikin pikemmin *agerien* lukumäärässä kuin niiden leveydessä, kaikki talot eivät saaneet sarkoja yhdestä *asista*, ja niille, jotka jäivät vaille, annettiin ensimmäiseksi seuraavasta lohokosta. Jonkin talon sarka oli katkaistu ja annettu toinen pää naapurille, jonkin ei. Sarkojen leveydet eivät olleet missään suhteessa talojen verolokuihin, eikä mitään normaalia saranleveyttä ole esiintynyt.³⁶ Kuitenkin maanjaossa sarat mitattiin juuri leveydeltä.³⁷ Yhtä sekavalta näyttävä kuin Tanskassa oli sarkajako ainakin sinä aikana, jolloin kyliä kartoitettiin, kaikkialla Keski-Euroopassa ja Englannissa, missä sitä esiintyi.³⁸ Keskiaikaisia Englannin kyliä koskevaan tutkielmaansa on Homans tosin piirtänyt kartan ankarasti säännöllisestä kylävainiosta; mutta hän lienee piirtänyt sen mielikuvituksestaan, sillä ainoa seikka, mitä hän yrittää todistaa lähteen avulla on se, että eri talojen sarat eri lohkoissa seurasivat toisiaan samassa järjestyksessä.³⁹ Epäsäännöllisyyttä ei muuta kuin poikkeustapauksissa voida pitää alkuperäisen jaon turmeltumisesta aiheutuneena, sillä kehitys, siellä missä sellaista voidaan seurata ja havaita, vei suurempaa säännöllisyyttä kohden.

Miksi ylen säännöllinen sarkajaon muoto oli tavallinen Suomessa ja Ruotsin vanhoissa osissa, mutta suorastaan tuntematon muualla? Kaksi hypoteesia tämän eroavuuden selittämiseksi tuntuu houkuttelevilta.

Tanskassa samoin kuin Keski-Euroopassa ja Englannissa käytettiin jo varhaiskeskiajalla siipiauroja, jotka eivät vain käännä maata, vaan samalla siirtävät sitä sijoiltaan. Kylien yhteisvainioissa, missä eri talojen maat koskettivat toisiaan, oli jo kuivatussysteikin välttämättömän raja-vaon ylläpitämiseksi vuodesta vuoteen kynnetty sisäänpäin. Jatkuva samansuuntainen kyntäminen jakoi siten maan syvien vakojen toisistaan erottamiin, läpileikkaukseltaan kuperiin sarkoihin (tansk. *højryggede Agre*, engl. *ridges and furrows*, saks. *Hochäcker*).⁴⁰ Tällainen sarka muodosti luonnollisen kyntö- ja myös omistussyksikön, ja oli hankalaa hajoittaa näitä yksiköitä, jotka todennäköisesti olivat syntyneet varhaisissa, viljelysten laajenemista seuranneissa peräkkäisissä jaoissa. Syyksi siihen, että Tanskassa sama talo sai monta rinnakkaista sarkaa, on mainittu juuri se, että talon syystä tai toisesta oli saatava yhtä *ageria* leveämpi kaistale, mutta *agereita* ei voitu järkyttää. Auran käytäntöön tulo konservoi kerran va-

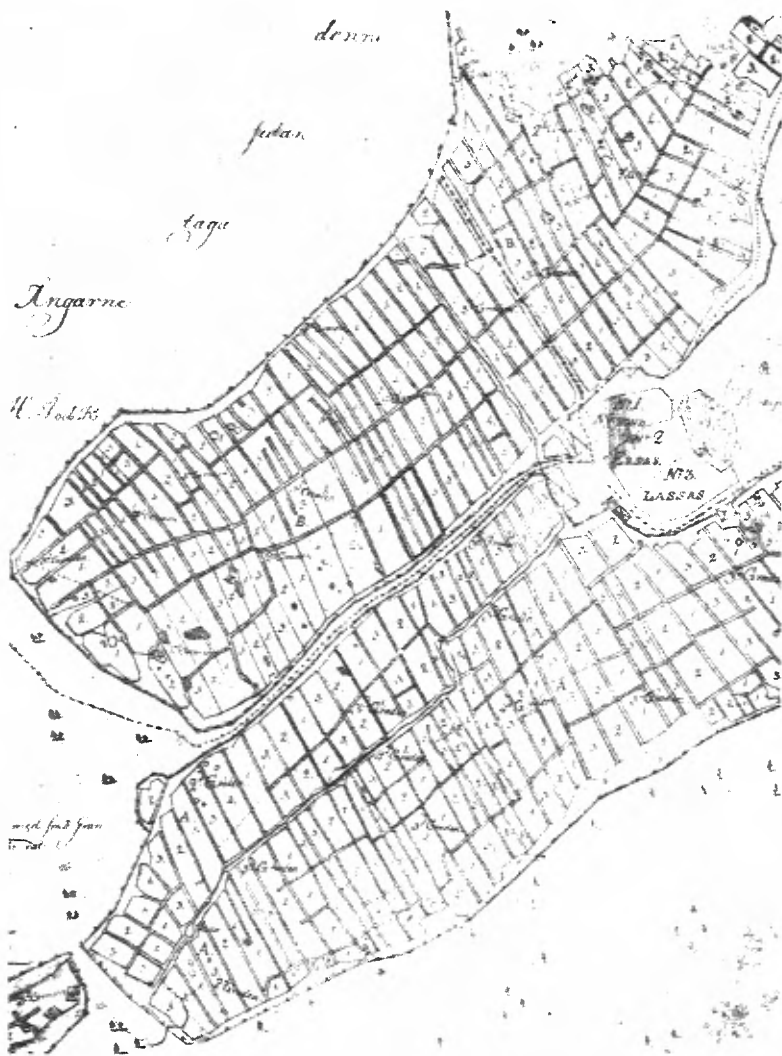
³⁶ Hansen-Steensberg, *Jordfordeling*, ss. 151, 194, 239. — O. Widding, *Markfaellesskab og lanskifte. Studier over lollandske markbøger 1681 og 1682, 1949*, ss. 172—174, 186, 237—239. — Skånesta Dahl, *Torna och Bara*, ss. 68—84. — A. Berntsen, *Danmarckis og Norges Fructbar Herlighed III*, 1656, ss. 450, 460.

³⁷ Sv. Aakjaer, *Maal, Vaegt og Taxter i Danmark*, *Nordisk Kultur XXX* 1936, ss. 221, 222.

³⁸ Vrt. karttoja A. Meitzen, *Siedelung und Agrarwesen der Westgermanen und Ostgermanen, der Kelten, Finnen, Römer und Slaven I—III*, 1895.

³⁹ G. C. Homans, *Terroirs ordonnés et champs orientés. Une hypothèse sur les villages anglais*, *Ann. d'histoire économique et sociale* 1936.

⁴⁰ Widding, *Markfaellesskab*, s. 230. — Meitzen, *Siedelung und Agrarwesen I*, s. 84, III, ss. 162, 163.

Kuva 7. Liljendalin Hopomin kylä vuonna 1749. Parin jakolohkon rajat vahvennettu. Numerot viittaavat eri sarkoja omistaneisiin taloihin.

kiintuneen jaon sarkoihin.⁴¹ Tilusten pirstoutuneisuutta ei Keski-Euroopassa tai Englannissa siis voitane selittää mittaustekniikan avulla, vaan kenties juuri vetoamalla noihin peräkkäisiin jakoihin.

Osoituksena siitä, miten Suomessakin vakiintunut pellon jako kyntöyksikköihin on voinut vaikuttaa maanjakotapaan, on uusmaalaisen Hopomin kylän epäsäännöllistä sarkajakoa kuvaava kartta (kuva 7). Kunkin kolmen talon sarat seurasivat toisiaan samassa järjestyksessä joka lohossa ja olivat aina samassa lohossa yhtä leveät, mutta eri levyiset eri lohkoissa. Syynä näihin vaihteluihin oli se, että Hopomin vainiot vastoin tavallisuutta jo sarkajaon kaudella olivat ojitetut, mitä maanmittarin mukaan sikäläinen maaperä vaati.⁴² Mutta tällaiset kiinteät kyntöyksiköt eivät olleet tavallisia, ja viljelys oli sarkajaon käytäntöontullessa vielä nuorta. Ruotsissa ja Suomessa näet kynnettiin koukulla tai aatralla, jotka eivät siirtäneet maata paikasta toiseen eivätkä siis synnyttäneet kuperia sarkoja. Tosin jo keskiajalta on tietoja siitä, että Ruotsissa tunnettiin aura, mutta, Erixon sanoo, ”on avoin kysymys, mitä osaa se todellisuudessa on esittänyt” —, ja hän toteaa, että aura vielä 1700-luvun jälkipuoliskolla oli täysin tuntematon itäisten maakuntien talonpoikaistalossa, ts. Upplannista Smålantiin asti.⁴³ Suomessa ei sarkajaon aikana ollut siipiauroja.

Englannissa, missä pelot saavuttivat suurimman laajuutensa keskiajalla ja missä niitä sen jälkeen eri vaiheissa on jätetty auran koskemattomiksi nurmiksi, on otaksuttu entisajan vainiojärjestelmän laidunaitauksissa säilyneen maastoon jähmettyneinä. Ilmavalokuvissa *ridges and furrows* tulevat näkyviin selvemmin kuin maan pinnalta katsottuina, ja viime vuosina Beresford sekä eräät muut tutkijat ovat ryhtyneet näiden jätteiden perusteella rekonstruoimaan muinaista sarkajakoa.⁴⁴ Näin sitkeähenkisten sarkojen sopii otaksua uhranneen kaikkia maanjaon uudelleenjärjestelyjä niin kauan kun tiluksia käytettiin pelloiksi eikä laituiksi.

Äskettäin on Kerridge kohdistanut murhaavan kritiikin Beresfordin koulukuntaa vastaan. Hän on huomauttanut mm. siitä, että maataloudellisen kirjallisuuden mukaan jo 1700-luvun lopulla kesantosarat kynnettiin ensin ulospäin keväällä ja sitten sisäänpäin kesällä tai että kumpujen rinteillä sarka kynnettiin vain sen jompaakumpaa laitaa kohden, koska hevonen ei jaksanut ylämäkeä kiivetessään kiskoa auraa; kummasakaan tapauksessa ei syntynyt kuperia sarkoja. Maastoon jähmettyneet harjanteet ja vaot on asetettava yhteyteen maataloustekniikan eikä maan-

⁴¹ Widding, m. t., 185. — Hannerberg, Kulturlandskapets utformning, s. 48. — Vrt. myös Hannerberg, Närkes landsbygd 1600—1820, 1941, s. 193. — Meyer, Danske Bylag, s. 309.

⁴² Maanmitt.hall. ark. B 39 a $\frac{7}{1}$.

⁴³ S. Erixon, Svenska årder, Liv och folkkultur I, 1948. — Dahl, Torna och Bara, ss. 68, 69.

⁴⁴ M. Beresford, Ridge and furrow and the open field, Econ. Hist. Review 2 ser. I, 1948.

jaon kanssa ja niitä esiintyi myös kylävainiosta erotetuissa yksityisten peltoaitauksissa. Enimmät nykyisen laidunmaaston *ridges and furrows* ovat syntyneet viime vuosisadan vuoroviljelyn aikana, ennen 1870-luvun maatalouspulaa, jolloin laajojen peltoalueiden annettiin nurmettua.⁴⁵

Saattaa olla, että niistä harjanteista ja vaoista, jotka ovat meidän päivinämme nähtävissä englantilaisessa maisemassa, osa on nuoria iältään. En kuitenkaan katso Kerridgen tutkielman antavan aihetta muuttaa sitä käsitystä, että siipiauralla kynnetäessä muodostui kylien yhteisvainiolle korkeaharjaisia sarkoja, joita oli työläs uusin jaoin järkyttää. Tanskalainen kameralisti Berntsen määrittelee 17. vuosisadalla *agerin* maakaupaleeksi, jonka keskellä on korkea harja ja joita vaot erottavat toisistaan.⁴⁶

On kuitenkin tarpeen täydentää tätä yritystä selittää toisaalta Suomen ja Ruotsin, toisaalta Keski-Euroopan maiden sarkajakojärjestelmän välinen erilaisuus toisella hypoteesilla. Meikäläinen, matemaattisen säännöllinen sarkajako edellytti kruunun veroherruutta ja talonpoikaisvaltaista kyläyhteisöä. Keski-Euroopasta, Tanska mukaanluettuna, puutui kumpiakin ja niiden tilalla oli feodaaliherruus. Taloluvultaan yleensä sangen suurista kylistä kuului osa yhdelle, toinen toiselle aatelismiehelle⁴⁷, jotka, kuten tanskalaiset lähteet osoittavat, eivät vielä isojakoakaan suoritettaessa voineet sopia keskenään rationaalisesta ratkaisusta.⁴⁸ Mitä useampi feodaaliherra, sitä epäsäännöllisempi jako.⁴⁹ Tosin oli kyliä, joilla oli vain yksi omistaja, ja niissä maanherra näyttää pyrkineen pitemmällekin kuin mitä kruunu saattoi tavoitella Suomessa ja Ruotsissa, nimittäin antamaan jokaiselle talonpojalle tarkalleen yhtä paljon maata (tansk. *egalisering*), mutta näissäkään kylissä ei — joko korkeaharjaisista saroista tai aatelisten soveltamasta, erilaisesta mittaustekniikasta johtuen — päästy yhtä säännölliseen jakoon kuin meidän maassamme.⁵⁰

Suomalainen Tiedeakatemia.
Esitelmät ja pöytäkirjat 1952.

⁴⁵ E. Kerridge, *Ridge and furrow and agrarian history*, Econ, Hist. Review 1951.

⁴⁶ Berntsen, m. t., s. 451.

⁴⁷ Vrt. Meitzen, m. t. III, Anlagen 3, 7, 10, 12, 13, 15, 18, 19. — Luoteissaksalaisessa, 30-talosisessa Einemin kylässä oli 15 maanherraa ja lisäksi 2 taloa kuului pappilaan ja 1 itisenäisille talonpojille.

⁴⁸ Steensberg, *Jordfordeling*, ss. 344—348.

⁴⁹ Widding, *Markfaelleskab*, s. 247.

⁵⁰ Steensberg, *Jordfordeling*, ss. 164—172, 223—231, 240—242.

The Distribution of Wealth in Finland in 1800

I Sources

In the year 1800 a capital levy was imposed by the Swedish *Riksdag* (Parliament), and in connection with this levy a property valuation was made which affords a unique cross-section of the distribution of property among the different districts, occupational sections, and families in Finland and Sweden.

Incidentally this material has been but scantily utilized by historians, though the records of these valuations, which bear upon a single capital levy, are probably a far more reliable source of information than documents dealing with regular routine taxes as these tend to apply and repeat the same assessments from year to year. They are presumably also more reliable than the inventories of the properties of deceased persons. These were very often made by friends or acquaintances of the deceased's family but the valuations in 1800 were conducted by a special Board which submitted the given information to a severe and, apparently, rather efficient scrutiny. Furthermore, these Boards consisted of eight members of which each of the four estates appointed two; the Governor of the country (*landshövdingen*) was chairman. Thus no single class of society had an unlimited say in the assessment of the levy and this may be supposed to have enhanced the impartiality of the impositions.

With very few exceptions all property was subject to the tax. The property of the Bank of Sweden (*Riksbanken*), buildings owned by the state or the church, and funds providing for the maintenance of schools, hospitals and almshouses were exempt from tax, and so were household utensils. (This heading apparently covered furniture and clothes etc. as these are not mentioned in the records and as numerous persons have been listed as possessing no property at all.) Further exemptions from tax were the equipment needed for running factories, ironworks and blast furnaces as well as debts receivable from the personnel and workers of a

factory.¹ This exception, however, did not apply to stocks; raw materials, semifinished products, and finished products were all subject to the tax. The furnaces and the water-driven forges of the ironworks and the water-wheels of the sawmills were evidently taxed as part of the real estate the tax being imposed according to a special scale which was attached to the statute. The urban manufacturers were a very small group and, as a more detailed scrutiny reveals, people of small means. The inexpensive equipment of their workshops would probably have added very little to their property. Besides, part of this equipment seems to have been regarded as taxable and was included in the valuation.

The statute distinguishes between "known" and "unknown" property. The first heading covers, above all, the real estate. Town houses were valued according to their fire insurances. The value of uninsured houses was in turn assessed by comparison with insured houses. The value of the sites of the houses was estimated separately; they and all other private land inside the toll barrier of the towns were to be taxed on the same basis. The value of a site was estimated on the basis of its distance from the centre of the town. All fields and meadows outside the town barrier that were privately owned, and all land owned by the municipalities but cultivated or used — often almost free of charge — by the inhabitants, were taxed according to their quality and as the property of the occupiers.

In the rural parishes farms were to be taxed "on the basis of the benefits derived from them as compared with the values and prices prevailing in the district". A detailed scrutiny of the records shows that, in their valuation, the Boards did not adhere to the *mantal* (cadastral units) of the farms according to which the latter paid land tax but made an independent estimate. Only within the several villages were the values of the farms — often though not invariably — assessed as proportionate to their *mantal*. Even this is no evidence, however, of slavish adherence to the *mantal*. Wherever the open field system was prevalent the field area of the farms must have been proportionate to its old tax assessments, and where a reallocation (*storskifte*) had taken place, every farm had recently received fields and meadows according to its *mantal*.²

The Crown lands cultivated by farmers (*kronohemman*) were valued exactly on the same basis as the freeholds (*skattehemman*). This was reasonable enough in view of the fact that since 1789 the farmers cultivating Crown lands had enjoyed a permanent right of usufruct, and that land tax on both types of estate was assessed on exactly the same basis. Rectories were also taxable, the clergy who cultivated the land attached to their livings were liable to pay tax; and this also applied to some of the Crown estates which civil servants and army or navy officers

¹ The credits due to one of the Finnish ironworks have been set forth in detail. In this instance at least the debts receivable from the workers have been regarded as taxable property.

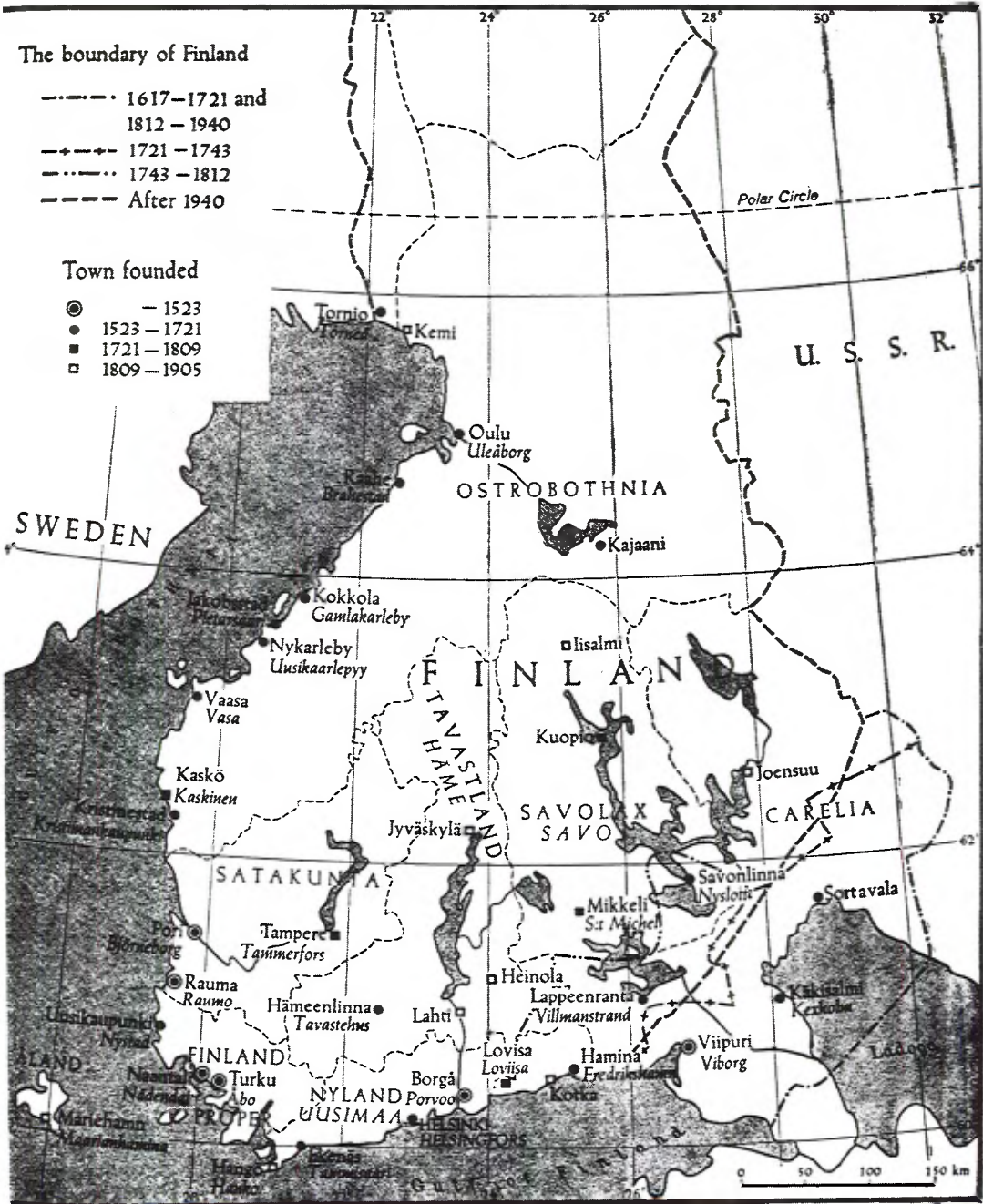
² In one *härads* (jurisdictional district) the board actually estimated the net yield of each farm which was then capitalized.

The boundary of Finland

- 1617-1721 and 1812-1940
- +--+ 1721-1743
- 1743-1812
- After 1940

Town founded

- ⊙ - 1523
- 1523-1721
- 1721-1809
- 1809-1905

enjoyed as part of their emoluments. Thanks to this provision of the statute the records afford a far more accurate idea of the total wealth of each district than would have been the case if these estates had been excluded. Those statistics given below, which only deal with the owners of real estate whose wealth exceeded a certain limit, do not include, however, the cultivators of rectory lands or Crown estates granted to civil servants and officers except when the personal property owned by them exceeded the limit of 1000 r.b..³ With the reservation that the taxation of property is never, not even in theory, true to reality, as the value of property is always a matter of conjecture, the valuations of real estate made in 1800 fulfil the requirements of accuracy applied in modern assessments of property.

The heading "unknown property" covered "money, outstanding claims, borrowed capital, shares, stocks belonging to persons engaged in industry, tradesmens' stocks, and shares in ships". Persons liable to pay tax had to submit a detailed list of their assets as well as of their debts. On the other hand, if they only wished to submit the grand total, this had to be confirmed by oath. If any person was unwilling to make a sworn declaration, the Board proceeded to assess his property on the basis of other information at its disposal. Considering how well the inhabitants of the small towns of this epoch must have known each other's position as creditors and debtors, and in view of the fact that taking an oath before a Board was regarded as an extremely serious matter the part played by tax-evasion was presumably smaller than it is today.

Unfortunately, the statute contained a provision which, from the point of view of historical research, is indeed regrettable. Every person liable to taxation had the right, if he so desired, to submit his assets and liabilities for inspection on the understanding that complete secrecy was observed. In these cases, not even the secretary of the Board was allowed to be present, and one of the sworn members of the Board recorded the figures submitted. The documents were kept by the Governor of the county, who had the right to destroy them on the completion of the taxation assessment. The total value of the property obtained by adding together the assessments contained in these secret registers, was added to the sum total of the assessed value of the property of each town or *härad* without mentioning each person separately. Thus, the fact that a person, or several persons, made a declaration regarding their property, or had their property assessed, "in silence", as it was termed, does not affect the sum total of the property in any town or district. It makes it impossible, however, to trace all the families in the higher property groups, and though we know the names of those persons who were taxed "in silence", we remain ignorant of the distribution of property among them. This form of secret assessment was common in Helsinki (Helsingfors) and not infrequent in Lovisa. In most towns, however, only very few people seem to have taken this precaution, and in rural districts it was still more rare.

³ R.b. (*riksdaler banco*), denomination of Swedish currency 1777—1857. In 1800 the average rate of exchange was 4.05 r.b. to 1 pound sterling. Cf. p. 128.

Naturally, none of this "secret" property appears in the map which indicates the gross value of the taxed property in the country parishes (cf. p. 132). The "secret" property might have been included if the map had shown the distribution of taxable property among the *härads* but the additional value would have been so small that it could only be indicated in two of them.

There is another critical comment to be made, viz. on the way in which debts were declared in the assessment of property. A debtor had the right to pay his tax as if he had no debts at all, i.e. he could omit to deduct the debts from his property. In this case the creditor was under no obligation to include his outstanding claims as part of his own property. If this right was used to any considerable extent, the distribution of property among the counties as well as among the social classes would tend to be misleading, though of course, the assessed total value of the property would remain unchanged. The farmers had presumably more debts than outstanding claims, the urban population, on the other hand, more claims than debts; if so, the value of urban property was actually greater, the value of rural property actually smaller than the maps indicate. The incredibly large number of debts which were deducted from the gross property of farmers, merchants and officials alike, and, again, the great number of outstanding claims that enter into the assessed value of the properties of creditors, seem to indicate, however, that the debtors, as a rule, did not pay tax on their borrowed capital. There are exceptions, of course. The records show that Didrik Freytag, a rich merchant of Raahe (Brahestad), had 6,227 r.g.⁴ worth of credits due from peasants. This sum was not included in his property and, consequently, was not deducted from the properties of the debtors. Johan Sovelius, of the same town, was said to have lent 7,286 r.g. to peasants; John Lang an unspecified sum of money; and there were some other smaller creditor-merchants, whose outstanding claims were also excluded from the sum total of their property. The merchants of Raahe, who had a strong hold over the peasants of the neighbourhood, seem to have made the peasants pay the tax on the credits due to themselves. This assumption is also supported by the fact that according to the records of the valuation the peasants of the hinterland of Raahe had no debts though the rural population of Ostrobothnia was generally heavily indebted.

At the time when this levy was imposed the Kingdom of Sweden had two currencies in use: *riksdaler banco* (r.b.), and *riksdaler riksgäldssedlar* (r.g.), which were of different value. The records contain thousands of valuations partly in one currency, partly in the other; some had their debts indicated in one currency and their assets in another. In the calculation the ratio 100:150 has been applied throughout. The ratio in 1800 was not, admittedly, quite as low as this, but the property declared in r.g. consisted mainly of outstanding claims and only a very small part

⁴ R.g. (*riksdaler riksgäldssedlar*); in 1800 1 r.g. corresponded to about 2/3 ds of 1 r.b. (cf. note 3, p. 127).

of these can have been repaid before 1803 when this ratio was legally established between the two currencies.

If a person liable to be taxed owned property in several localities, he had to declare his "unknown" property and his debts to the authorities of his own residential locality, and his real estates in the localities where they were situated. One person could own estates in many parishes (this was true especially of ironmasters and manufacturers), and to ascertain the total amount of his property, the records of the valuations in all these parishes must be consulted and the various items added up. It would have been a work out of all proportion to the results which might possibly be attained to card-index all the inhabitants of Finland only to find out whether, say, a farmer owning a real estate valued at 800 r.b. possibly owned another farm worth, say, 300 r.b. in a neighbouring parish, and that his total property thus exceeded 1000 r.b. Only the properties of people in the highest property brackets have been followed up irrespective of their permanent residence. In the group with properties valued at 1000—4999 r.b., the lowest property group dealt with here, the number of people included may thus be slightly smaller than it really was, owing to the possibility of some people owning property in two or more towns or parishes.

Business partnerships were taxed on the same lines as private persons. In order to avoid being taxed twice, no private person was liable to pay tax on his share in a partnership or a company. This relieved the assessment Boards of the necessity of finding out who were the partners of such firms and what shares they held. In the towns, flour mills, distilleries and small manufactories, and in rural districts, saw-mills were often owned in partnership; the names of the partners were not disclosed. These properties have been included in the tables as separate units. The assets of saw-mills in which both local officials and urban merchants held shares, have been placed under the headings of the parishes where the mills were situated. If, on the other hand, a saw-mill was owned by one person only whose name is specified, its value has been added to the owner's property and has not been treated as a separate unit in the parish where it was situated, although its value has been included in the local gross wealth. Apart from iron-works, which were usually owned by private persons, there were, however, only few industrial enterprises in Finland. The most common type of partnership were the shipowning co-partnerships, and holders of parts in ships paid direct tax on their respective shares.

Persons owning less than 50 r.b.'s worth of property and no real estate were exempt from tax. This limit was so low that it did not to any considerable extent affect the gross amount of property. Owners of all real estate, however small, were subject to tax, and thus all real estate is recorded.

II Country Districts

Rural wealth consisted mainly of land; thus the figures indicating the assessed value of property in the several parishes accrue chiefly from the assessments of landed property. Agricultural implements and live-stock were not included in the assessed value of the estate.⁵ In many towns personal property exceeded the value of real estate, but in all country districts, with the exception of the Åland Islands and Southern and Central Ostrobothnia, the value of personal property only amounted to about ten per cent or even less of the value of real estate.

The assessed value of rural property per parish decreased from west to east, but there was no decrease from south to north. As the population figures are known for the church parishes and the sums of the value of property only for the administrative parishes, the map (No. 1) can only indicate the total assessed value of property in each parish, not the per capita values. This has the advantage, however, that the economic centre of the country, the south-western counties, appears more distinctly than would have been the case if the map illustrated the per capita wealth of the various districts. In Ostrobothnia the circles are grouped along the coast-line; most parishes consisted of a river-valley stretching from the sea to the watershed, and, as the centre of the population was at the estuaries, the circles have been placed there, too. On the whole, the impression given by the map is that Ostrobothnia was poorer than either Satakunta or Finland Proper; this impression is, however, misleading as the difference is due mainly to the fact that Ostrobothnia was more sparsely populated. The really poor districts lie further east; the difference between Satakunta with the districts of Tavastland immediately adjoining it, on the one hand, and the rest of Tavastland, on the other hand, is particularly striking. If the per capita property in each district could be calculated, it would probably be seen that Southern Savo(-lax) was the poorest district of the country. Because of the relatively dense population of this district, however, this does not clearly appear from the map.⁶

The records of the valuation confirm the picture of the purchases of Crown land and their progress in Finland during the eighteenth century that I have given in a previous work:⁷ freeholds (*skattehemman*) became common first in the west and the purchases of Crown lands only penetrated gradually eastwards.

Map No. 2 (p. 133) shows the number of families whose property reached the minimum of 1000 r.b. It goes without saying that in the

⁵ There is no provision about this in the Statue, but as the value of an estate was determined on the basis of its yield and as large numbers of farmers seem to have had no taxable personal property no other explanation is possible.

⁶ The valuation Board of a *häräd* in Savo recorded the following complaint in its minutes: "The distance of this district from the towns reduces the amount of business, lowers the prices, makes the supply of money very scarce and thus accounts for the low value of land".

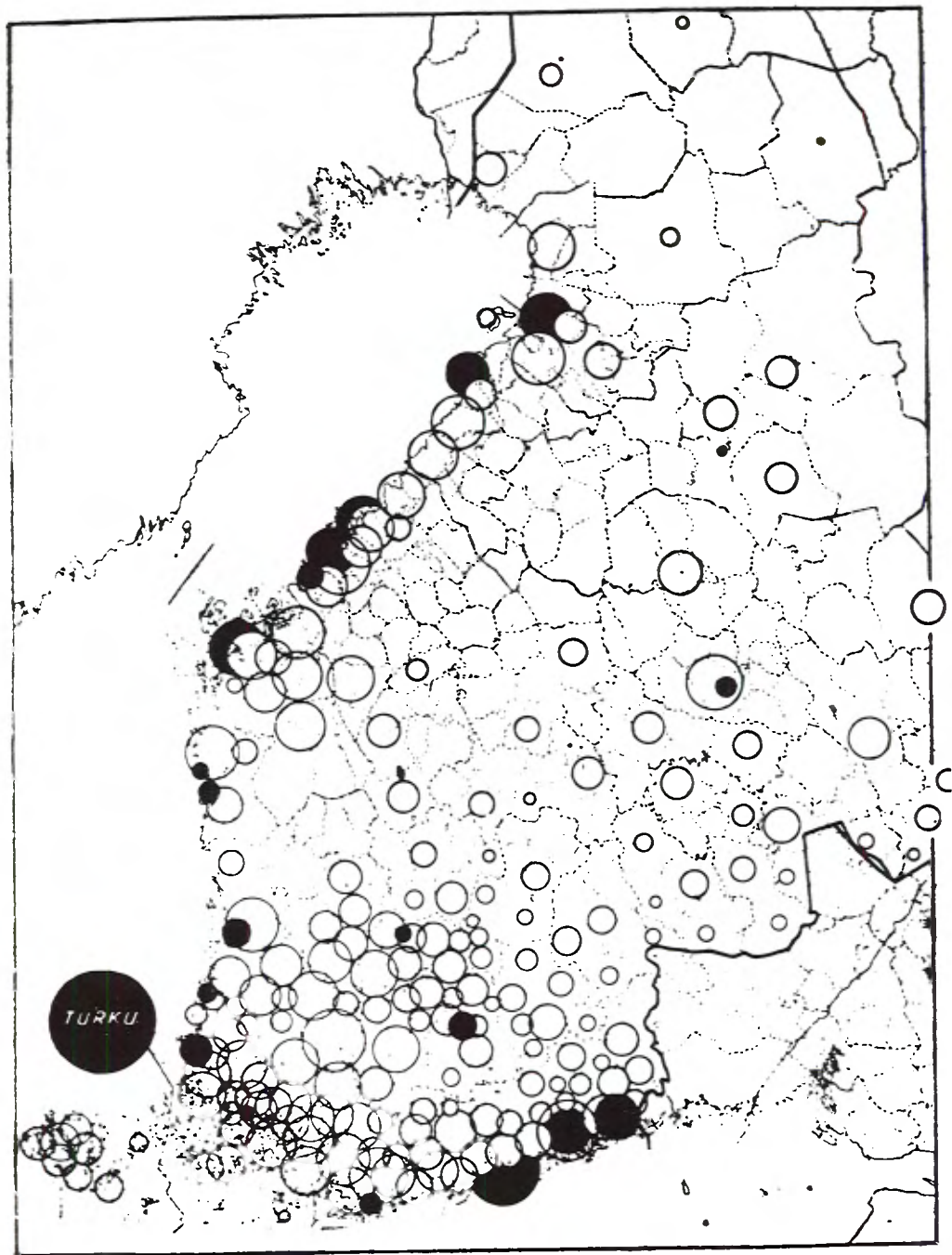
⁷ *Suomen talonpojan historia* [The history of the Finnish peasant], 1942, p. 505—509.

country, with very few exceptions, these were land-owning families. There were also a few officials or clergymen enjoying a Crown of church estate as part of their emoluments who had substantial personal property; some former land-owners or other persons who enjoyed an income emanating, in the last analysis, from real estate; and some saw-mill owners (cf. p. 129). The highest group includes some owners of ironworks but even they derived a considerable part, if not the bulk of their income, from land.

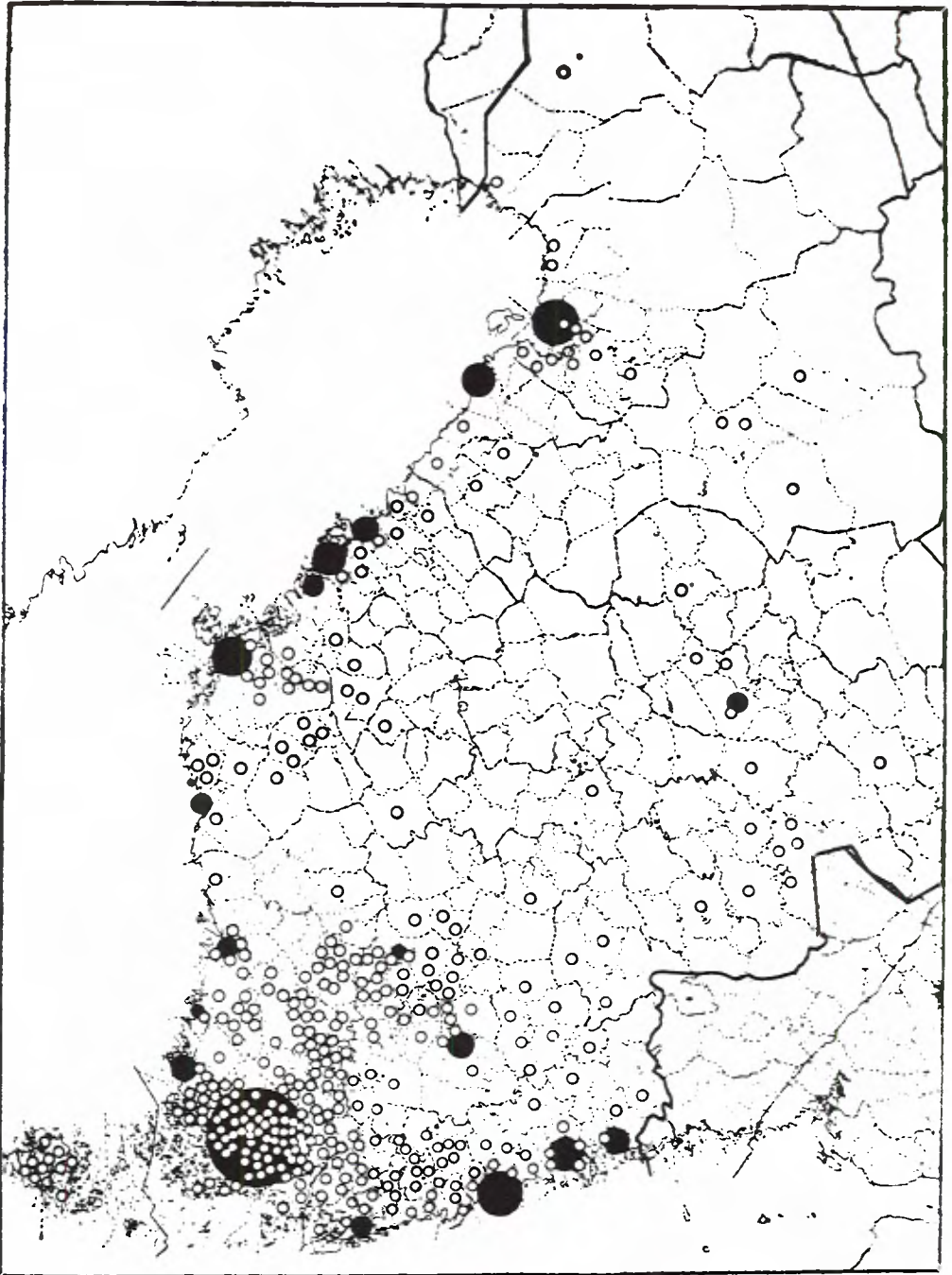
A striking feature in this map, too, is that the circles become less numerous, further inland, and also that the thinning out is less conspicuous from south to north than from west to east. Nevertheless, the difference between Ostrobothnia and the south-western corner of the country is slightly greater in map 2 than in map 1. In a great many parishes of Finland Proper and Satakunta there were several dozens of farmers with properties exceeding 1000 r.b., whereas they were very few in Eastern Nyland, Eastern Tavastland, Savo, Central Finland and Carelia. This was so in spite of the fact that there were, in Tavastland and Nyland, a large number of holdings under obligation to provide a cavalryman (*rusthåll*) and of lands belonging to the gentry (*frälsehemman*); the former were common in Southern Savo as well. *Rusthåll* and *frälsehemman* were almost completely free from land tax and this, of course, added greatly to the value of such lands, as is evident from the assessment records. Yet many a farmer in Ostrobothnia was quite as wealthy as the land-owning gentlemen of the interior, though his estate was neither a *rusthåll* nor a *frälsehemman*. The area of arable land was still small and even in the south-western counties only those members of the gentry who held a number of manors with adjoining leasehold farms could be described as definitely well off.

Next to real estate the most important factor affecting the valuation of rural property was the amount of outstanding claims and debts. This does not imply that any one county or parish, taken as a whole, was appreciably poorer or richer than its neighbouring counties or parishes by virtue of its position as creditor or debtor. There were certainly geographical differences in the amount of indebtedness; but what I want to stress is that the number of farmers who had reached the highest property brackets was dependent, to a great extent, on their position as creditors.

In view of the fact that everybody had the statutory right to leave his debts or his credits due undeclared (p. 128), the records of the valuation cannot be regarded as giving anything like complete information as to debts; nor can the debts be statistically classified with accuracy. The general impression, however, given by the records is undoubtedly correct and this indicates that the peasants of the poor interior of the country were less indebted than those of the coastal districts. Indebtedness was most marked in Ostrobothnia, on the one hand, and in the neighbourhood of the ironworks of the south-western littoral, on the other; i.e. in those parts of the country where commercial farming was most advanced. In the south-western counties many farmers were in-

Map 1. The distribution of assessed property in Finland in 1800. 1. Finnish towns (black circles). 2. Country parishes (circles).

Map 2. The number of families in Finnish towns and country parishes whose assessed property in 1800 was valued at 1,000 r.b. or more. The areas of the black circles are proportionate to the number of such families in each town. Each of the smaller circles indicates ten such families in the rural districts.

debted to the ironworks, and their number must have been much larger than is evident from the records as a great number of poor farmers who cultivated leaseholds owned by the ironworks were not included in them, since they had no real estate. In Ostrobothnia, again, many farmers were indebted to merchants and also to their wealthier neighbours; outstanding claims thus account for the relatively large share of other property than real estate in the assessment of total wealth in the Ostrobothnian rural parishes. The number of indebted farmers in Ostrobothnia exceeded, however, the number of farmers having credits due to them. The only exception seems to be the neighbourhood of Raahe, but absence of debts there is only apparent and is due to the method adopted by the Raahe merchants in declaring their property (cf. p. 128).

The farmers were often but the members of the gentry almost invariably in debt. In many parishes the distribution of landed property might lead us to expect that some persons would have reached the highest property group. This, in fact, was very often not the case, as a considerable part of the assets of the gentry was offset by debts.

The gentry, at this time still consisting mainly of persons of noble rank, was socially extremely influential but did not represent such substantial economic resources as might be expected in view of the concentration, under their ownership, of estates which enjoyed important privileges as far as taxation was concerned. Large landed property was usually accompanied by heavy debts. Most of these debts undoubtedly emanated from purchases of the co-heirs' inheritance shares (only a minor part of the landed property of the Finnish gentry was entailed) and from the purchases of officer's commissions.

Among the creditors of the gentry were the Bank of Sweden and various funds in Sweden; in October 1811, after a couple of years' amortizations, they still had mortgage loans amounting to a total of 101,841 r.b. due from Finland. One of the creditors was the Discount Bank of Turku, which, in 1809 when Finland was severed from Sweden, had 619,490 r.b. worth of Swedish credits at its disposal, mainly invested by Stockholm merchants. In November 1812 the Finns were reported to have repaid nearly one million r.b. of their debts to Swedish public funds. The land-owners owed money also to the owners of ironworks, and to merchants and officers or officials living in the towns. Thirteen of the officers of the Helsinki garrison owned properties exceeding 1000 r.b., and this property consisted mainly of outstanding claims. Officials, army and navy officers, clergymen, merchants, and their families, up and down the country, were bound together by an interlocking network of debts.

Next to landed property, and outstanding claims and debts, the most important factor affecting the distribution of property among the rural population was the shipping industry, in spite of the fact that it was confined to the coastal areas. A great many farmers with property assessed at 1000 r.b. or more were owners or part-owners of ships. This accounts for the fact that in the Åland Islands there were a hundred farmers in this property group more than half of whom were part-owners of ships, and

Assessed value of the total recorded property of the owners of ironworks in Finland, 1800.* (Riksdalar banco).

	a.	b.	c.	d.	
	Value of ironworks and other industrial plant in r. b.	Value of landed estates in r. b.	Other property; outstanding claims given in r. g., have been converted into r. b.	Debits (converted into r. b.)	Net property in r. b. (a + b + c — d)
Josef Bremer	20,720	47,069	21,398	1,000	88,187
Matts Augustin	7,500	40,910	30,700	—	71,610
Johan Parmen Timm	14,000	8,550	5,289	—	27,839
Jonas Beckman	21,683	19,367	5,997	28,005	20,042
Bengt Magnus Björkman	189,381	90,672	2,113	—	282,166
J. A. Petersen's heirs	18,200 ¹	16,104	11,875	—	46,179
Mikael Hisinger	47,790	67,997	6,220	53,154	68,853
Magnus Linder	10,000	12,699	11,477	—	34,176
Lars Falck	14,237	29,107	10	25,437	17,917
Virginia Kristina af Forselles	16,980	8,054	3,557	—	28,591
The ironworks of Juantehdas (Strømsdal)	3,000	—	134	—	3,134

that a relatively high proportion of their total property consisted of property other than real estate, a feature usually characteristic of urban, not of rural conditions.

The wealthiest and, from the point of view of economic progress, also the most interesting rural class were the iron-masters and other owners of ironworks. Numerically, however, this group was very small, as the Finnish ironworks were controlled by only a handful of industrialists.

According to the valuation records, the property owned by farmers varied from a few hundred (in Eastern Finland from a fex score) to a

¹ This includes the manorial estate.

* The Östermyra ironworks is included in the property of Falander (cf. page 143), a merchant of Vaasa, and was estimated at no more than 3,000 r. b. The Männäinen works, owned by Count S. af Ugglas, who was resident in Sweden, was not taxed in Finland, apart from the landed property, the total value of which was 17,044 r. b. The owner of the small ironworks at Kellokoski, L. A. Nystén, was one of the few rural persons who were taxed "in silence". His landed property only amounted to 2 *mantal*. B. M. Björkman who was a Stockholm merchant had property also in Sweden. Finnish ironmasters were debtors to the Ironmasters' Association (*Jernkontoret*) which was domiciled in Stockholm but were also its creditors when they gave up their membership after the war of 1808—09; not until 1804 did Finnish ironmasters buy shares in the Swedish mine of Utö, but the Leineberg ironworks had shares in John's mine in Uppland, Sweden, in 1809. This scattered information, however, does not materially affect the picture given by the above statistics about the economic status of Finnish owners of ironworks.

thousand of fifteen hundred r.b. Against this background the wealth of the owners of ironworks stands out in strong contrast: there were four such industrialists whose net property exceeded 50,000 r.b. This figure was exceeded by only three non-industrialist estate owners: the heirs of M. W. Armfelt of Joensuu (Åminne) in Halikko (102,155 r.b.), H. A. von Fersen, Lord High Steward of Sweden, owner of Vuojoki manor in Eurajoki (taxable property in Finland 74,668 r.b.), and D. G. H. Hildebrand, also resident in Sweden, whose largest manor was Tapila in Sauvo (Sagu) (62,250 r.b.). Estate owners controlling net properties of more than 20,000 r.b. were altogether 19 in number.

The property of the owners of ironworks accounted for a much smaller percentage of the total national wealth than might be inferred from the attention paid to this industry by political economists (also in Finland after its separation from Sweden). The share of the iron industrialists, about 708,000 r.b., accounts for only 2.6 per cent of Finland's assessed total national wealth, which was some 27.7 million r.b. If the value of the industrial plant of Männäinen is added to this figure, the share of the ironworks rise by at most 0.1 per cent. But this property was owned by only thirteen men, and nearly half of it belonged to two Swedish families, Björkman and af Ugglas.

The share of the ironworks seems still more modest if the farms pertaining to them and other property, which consisted mainly of outstanding claims, are left out of account. As far as the properties of Bremer, Augustin, Hisinger, Linder, Falck, and probably also of Petersen are concerned, the value of their farms was greater than the value of the ironworks themselves. The value of the landed property was actually still greater than is evident from our statistics, as, in accordance with the statute, the part which corresponded to the value of the forests used for charcoalburning were included in the industrial plant. The wealth of the ironworks owners was primarily due to their being large estateowners. The value of the ironworks (again excluding Männäinen, but including the manor of the Petersen family) was only assessed at 365,000 r.b., i.e. 1.3 per cent of the assessed national wealth. The fact that credits due to a great many owners of ironworks exceeded their debts indicates that the iron industry was very profitable and also that there was only a restricted scope for investments in this field.

Among the glassworks, Åvik and Olhava were of a size comparable with the ironworks. Åvik (including farms 10,997 r.b.) was owned by C. F. Bremer, resident in Turku, whose town property was taxed "in silence"; Olhava (including farms 38,667 r.b.) was owned by Adolf Falander.

III Towns

The urban population was far more heterogeneous than the rural population, and the most important group among the propertied classes, the merchants, was not as pre-eminent in the towns as the bigger farmers were in the country.

It might be argued that property was less evenly distributed in the towns than in the country, but the reverse might also be said, depending on the definition of the term "evenly". At this time there were in Finland large numbers of small tenant-farmers, cottagers, and agricultural labourers none of whom had any taxable property at all. In the towns, on the other hand, very few people were without any property; even the modest artisans and, in many cases, sailors and common labourers, too, possessed their own houses. The journeymen and apprentices of the master craftsmen and the merchants' clerks lived in the houses of their employers but very few people rented the house they lived in. Even those merchants of Turku who owned two-storied houses preferred using the whole house for themselves and their servants to letting part of it. In Helsinki, however, there were some civil servants who rented their houses, and in Turku, Oulu and Helsinki there were many labourers who had no houses of their own.

Distribution of Property in the Towns of Finland in 1800.

	a.	b.	c.					
	Real estate owners	Persons taxed on personal property only	Persons with debts exceeding value of property	Total number of persons subject to paying tax on property (a + b — c)	Population in 1805	Real estate owners as per cent of total population	Taxed persons as per cent of total population	Per capita value of property (in r. b.)
<i>Towns on the Gulf of Finland:</i>								
Tammisaari	147	6	26	127	1,260	12	10	44
Helsinki	490	82	113	459	8,843	6	5	60
(without garrison)	423	64	59	418	3,227	13	12	150
Porvoo	276	6	28	254	2,038	14	13	100
Loviisa	287	20	32	275	2,709	11	10	76
(without garrison)	272	31	6	247	1,744	16	14	117
<i>Towns on the Baltic or the Southern Gulf of Bothnia:</i>								
Turku	880	164	89	955	11,300	8	9	101
Naantali	126	6	1	131	705	18	19	23
Uusikaupunki	312	7	3	316	1,682	18	19	44
Rauma	256	3	4	255	1,651	15	15	39
Pori	302	6	20	288	2,510	12	15	29
Kristiinikaupunki	202	9	16	195	1,152	18	17	42
Kaskinen	64	7	14	57	358	18	16	81

Since all real estate holders, even the smallest, were subject to the tax, one can ascertain how many people lived in their own houses only by

Distribution of Property in the Towns of Finland in 1800.

	a.	b.	c.					
	Real estate owners	Persons taxed on personal property only	Persons with debts exceeding value of property	Total number of persons subject to paying tax on property (a + b - c)	Population in 1805	Real estate owners as per cent of total population	Taxed persons as per cent of total population	Per capita value of property (in r. b.)
<i>Towns on the Northern Gulf of Bothnia:</i>								
Vaasa	385	32	26	391	2,538	15	16	128
Uusikaarlepyy	81	4	5	80	765	11	10	92
Pietarsaari	195	13	7	201	1,088	18	18	202
Kokkola	258	27	10	275	1,710	15	16	160
Raahe	190	15	2	203	1,165	16	17	153
Oulu	317	17	5	329	3,483	9	9	74
Tornio*					666			
<i>Towns in the interior:</i>								
Tampere	120	1	5	116	602	20	19	39
Hämeenlinna	131	8	3	136	1,689	8	8	47
(without garrison)	131	3	8	136	ca. 1,200	11	11	66
Kuopio	92	4	—	96	819	11	12	58
Kajaani	73	6	—	79	313	23	25	24

* Data not available.

consulting the real estate columns of the valuation records. The urban population, it is true, possessed also other kinds of real estate: vacant building-sites, arable land, work-houses, work-shops, flour-mills etc., but as might be expected, owners of such property, necessary for earning their income, usually lived in their own houses.

The percentage of house-owners in the urban population throws some important light on social conditions in the towns, as does the information regarding the numbers of town-dwellers whose personal property was valued at 50 r.b. or more, and who were taxed on this basis though they possessed no real estate. In an investigation of the distribution of property, however, the fact that many house-owners had debts exceeding the value of their property should not be disregarded. Another factor important in this connection is, of course, the per capita wealth of the different towns. This can be calculated by using the population statistics for 1805.⁸

⁸ The statistics for 1805 have been used as the population statistics of 1800 cover only half the number of the towns.

If the garrisons are disregarded, most of the members of which had no taxable property, the poorest towns were those in the interior of the country, and those situated on the southern part of the Gulf of Bothnia, with the exception of Turku. But even in Turku per capita property was considerably lower than in Helsinki or in Pietarsaari, Kokkola and Raahe on the coast of Central Ostrobothnia.⁹

It might be less difficult to understand the striking differences in wealth among the various towns if staple rights had been restricted to three of them (as had been the case up to 1765), if large scale industry had developed in some of them or if one had been the residential centre of the land-owning civil servants of noble rank, as was the case in Helsinki after 1812. But manufacturing industry was still in its infancy, the officials resident in Turku were few and of modest means, and most coastal towns had only been granted full staple rights in 1765 or after. Raahe was not granted these rights until 1791, Pietarsaari in 1793, although both had enjoyed limited rights ever since 1765. The turning-point in the history of the Finnish shipping industry was in the 1790's, when a significant expansion took place, giving both Raahe and Pietarsaari ample opportunity to exploit their staple rights. Porvoo had obtained a per capita wealth of 100 r.b. although it did not have full staple rights; Porvoo's ships sailed under the registry of Helsinki merchants. (This information has been placed at my disposal by Dr. A. J. Alanen). Despite its old staple rights Helsinki was still an insignificant town in 1790. Thanks partly to the ships owned by the Porvoo merchants though mostly to its own shipping industry it had, in 1800, risen to fourth rank among the seaport towns in the United Kingdom of Sweden and Finland (after Stockholm, Göteborg and Gävle). Evidently the wealth of the towns was essentially based on the shipping industry and foreign trade. Those, again, were less dependent on privileges than on connections with the hinterland, and on the enterprise of the merchants.

The population statistics for 1800 give, for most of the towns, not only the number of inhabitants but also the number of households. The average for these towns was 5.4 persons per household. Consequently, in a town where there were 18 or more real estate owners in every hundred town-dwellers each family would have a house of its own.¹⁰ If 5.4 persons per household is a correct estimate of the average for the total urban population, three out of every four families in most Finnish towns had their own houses. If the garrisons are eliminated, the lowest percentage of homeowners appears in Turku, and the next lowest in Oulu, the third largest town of the country. Both these towns had a large proletariat consisting of sailors in Oulu and of a heterogeneous group in Turku. A com-

⁹ The figures indicating per capita property in Raahe would be still higher if the amount of credits due to the merchants from the farmers were known (cf. p. 128).

¹⁰ As an average for the total urban population, the figure 5.4 may be too low: old people usually lived with their children, spinsters with their brothers or sisters, even people of rather modest means often had servants, and apprentices and journeymen were members of their masters household. If the figure is too low, the number of households must have been smaller.

parison of the various ratios shows that, among the towns where nearly every household possessed a house, there are towns with a high per capita value of property such as Pietarsaari, and towns where it was low, such as Naantali, Kajaani and Tampere. The fact that every family had taxable property (*ceteris paribus*) tended to raise the assessed per capita value of property; the first correlation, accordingly, needs no explanation. But where property value was low though every family in the town contributed its share, the low average is explained by the fact that the number of wealthy citizens was extremely small. In Naantali and in Kajaani there was not a single person with property valued at 1000 r.b. or more.

For the same reason as in the case of country districts no accurate statistics can be collected for urban indebtedness and the number of persons involved. The records do give, however, fairly complete information about the persons whose debts equalled or exceeded the value of their property. The figures show that indebtedness was infrequent in the poor inland towns and in the prosperous Ostrobothnian towns, but occurred more frequently in the coastal towns of Southern Finland. Of all real estate owners in Helsinki 23 per cent were in a state of bankruptcy. The corresponding percentage was for Tammissaari 18 %, for Lovisa 11 %, for Turku and Porvoo 10 %, while in the Ostrobothnian towns (with the exception of the recently founded Kaskinen, which needed borrowed capital) the figures were as low as 1 or 2 % (Raahe and Oulu). Among the inhabitants of Kuopio and Kajaani no one was seriously in debt. The fact that Kuopio, Kajaani and the extremely poor Naantali were so favourably placed in this respect, was largely due to the undeveloped state of their business life and their capital market. This explanation does not apply to the towns on the northern Gulf of Bothnia; in these towns there were several prosperous merchants with plenty of money to lend but obviously only few people in need of borrower capital; consequently their savings were invested in the rural districts. The profits of shipping were largely ploughed back into this industry; the Stockholm wholesale merchants, on whom the coast towns on the Gulf of Bothnia had been dependent up to 1765, and who still controlled a large share of the tar exports, seem no longer to have had investments in the Finnish shipping industry. On the other hand, the Stockholm merchants had credits due from their Finnish counterparts; as Dr. Samuelsson has shown,¹¹ largely through the Discount Bank of Turku.

If we analyse the group comprising the most heavily indebted persons, we find that the merchants borrowed very little for the expansion of their businesses. On the contrary most of them lent money; the debtors were civil servants, army and navy officers, and small entrepreneurs, who borrowed money in order to build houses, to buy commissions or simply for everyday consumption. The debtors were mainly middle class people,

¹¹ K. Samuelsson, Den ekonomiska betydelsen för Stockholm av Finlands förlust [The economic consequences for Stockholm of the loss of Finland], *Skrifter utgivna av sjöhistoriska samfundet* VI, p. 26.

and the actual distribution of property among the inhabitants of the towns was thus less even than might be inferred from the fact that most families lived in their own houses. The concentration of property in the towns is illustrated by the following table:

	<i>Property</i>		
	1000—4,999 r.b.	5,000—19,999 r. b.	20,000 r. b. or more
Tammisaari (Ekenäs)	5	2	—
Helsinki (Helsingfors) ¹	41	5	—
Porvoo (Borgå)	22	6	1
Lovi(i)sa ¹	14	3	1
Turku (Åbo)	176	46	4
Naantali (Nådendal)	—	—	—
Uusikaupunki (Nystad)	18	1	—
Rauma (Raumo)	3	—	—
Pori (Björneborg)	7	1	—
Kristiinankaupunki (Kristinestad)	9	1	—
Kaskinen (Kaskö)	1	—	1
Va(a)sa	29	11	1
Uusikaarlepyy (Nykarleby)	8	2	1
Pietarsaari (Jakobstad)	16	11	1
Kokkola (Gamlakarleby)	11	7	1
Raahe (Brahestad)	19	4	3
Oulu (Uleåborg)	34	13	—
Tornio (Torneå)	(data not available)		
Tampere (Tammerfors)	6	—	—
Hämeenlinna (Tavastehus)	13	3	—
Kuopio	6	2	—
Kajaani (Kajana)	—	—	—
Total (Tornio excluded)	438	116	14

The data show clearly the concentration of property in the hands of some families in the Ostrobothnian towns, particularly in Pietarsaari, Kokkola and Raahe. Pietarsaari, a town of 1000 inhabitants, had the same number of people worth 5000 r.b. as Lovisa and Porvoo taken together, and almost as many as Vaasa (12) or Oulu (13), towns with much larger populations. The comparatively high figures for Hämeenlinna, which was an inland town, were due to the fact that the officials of the County Governor's Office were domiciled there. They account for 8 of the 16 properties included in the table.

The distribution of property according to business activity was as follows:

¹ The figures for Helsinki are of very little value because of the many declarations "in silence", and in Lovisa we must probably add one person to the second category for the same reason (Nils Clayhills).

	<i>Property</i>		
	1000—4,999 r. b.	5,000—19,999 r. b.	20,000 r. b. or more
Merchants	175	82	11
Manufacturers (including their industrial plants which were taxed separately)	16	4	2
Artisans (including 3 restaurant owners)	58	5	—
Shipmasters	28	1	—
Professional persons	10	2	1
Officials	114	19	—
Estates of deceased; bankrupts etc.	17	4	—
Others	20	1	—
Total (Tornio excluded)	438	118	14

Middle-sized properties were owned to an appreciable extent by officials (including municipal officials such as mayors, whose properties usually were or had been acquired in business or in the shipping industry). Properties of 5000 r.b. or more were owned predominantly by the merchant class (70 per cent). Of the 63 artisans 39, including those five persons whose property was valued at more than 5000 r.b., were domiciled in Turku.

Urban real estate included both small cottages worth a few score r.b. and stone houses in Turku valued at more than 1000 r.b. Some merchants possessed several houses. The property of master artisans, shipmasters and officials usually consisted of a house in the town which accounts for the assessment of their taxable property at 1000 r.b. or more. Many merchants, especially in Turku and Porvoo, and several officials in Turku possessed landed property in the country.

Among the manufacturers, only 22 owned property exceeding the modest value of 1000 r.b.; the richest of these were owners of ironworks and have been already mentioned under this heading, viz. Josef Bremer and Matts Augustin (p. 135). The six manufacturers and manufacturing establishments whose property was valued at more than 5000 r.b. were taxed in Turku. Among them was a printer, whose chief property consisted not of the printing-house but of landed property in town and in the country; also a tobacco manufactory, a shipbuilding yard and a sugar factory owned by merchants and officials who belonged to the highest property group though their shares in these manufactories must be left out of account. The capital invested in the workshops of the small towns was very modest.

The wealthiest group consisted of those included under the heading "Merchants". They were engaged in shipping, wholesale and retail trade,

and merchant banking. Though only thirty-five years had elapsed since staple rights had been granted to some Ostrobothnian towns, there was already in existence the vigorous patrician class that was so characteristic of the small Ostrobothnian towns throughout the nineteenth century. Fifty-three Ostrobothnian merchants owned property of at least 5000 r.b., while in the wealthiest county (the county of Turku and Pori) only 47 families of the landed gentry attained this level of wealth. In Turku there were 22 merchants and in all the other towns together 18 whose properties exceeded this value. The three merchants the value of whose properties exceeded 50,000 r.b. were also Ostrobothnians, wealthy enough to be bracketed with the three noble landowners and four ironworks owners mentioned above. They were: A. J. Falander, of Vaasa (87,380 r.b.), Adolf Lindskog, of Pietarsaari (63,126 r.b.), and Anders Roos, of Kokkola (138,016 r.b.). Johan Lang, of Raahe, whose taxable property was assessed at 44,770 r.b., might be included in this group, too, since allowance must be made for his outstanding claims on the peasants the amount of which is unknown (cf. p. 128). Some of the Helsinki merchants may have been equally wealthy, but many of them, e.g. H. J. Grovinius, Joh. Sederholm, Nathanael and Petter Heidenstrauch, were taxed "in silence". Their preference for taxation "in silence" may have been due, however, to the fact that they were heavily indebted. There was far more reason to conceal one's debts than one's outstanding claims, and it was probably not a mere coincidence that both known indebtedness and secret declarations were concentrated in the same town, Helsinki, and the net properties of these merchants may not have amounted to very high values. On the other hand, one would certainly find the big Turku merchant, C. F. Bremer, and the merchant house of Trapp among the richest if their property had not been declared "in silence".

The wealth of some Ostrobothnian merchants stands out still more clearly if we investigate some Swedish material. In Gävle, which ranked third in Sweden as a sea port and an exporter of iron, the per capita value of property was 183 r.b., and 16 persons owned taxable property with a value exceeding 5000 r.b. The corresponding figures for Oulu, Raahe and Pietarsaari, with a combined total population equal to that of Gävle, were 115 and 32.

In addition to relatively poor — but not penniless — people, every town contained people of means (owners of property valued at 1000—5000 r.b.) in about the same proportion to the total population as in the wealthiest rural parishes. Moreover, as many people in the country districts had no property at all, per capita value of property was higher in the towns than in the country districts. The towns accounted for 14 per cent of the taxable property, although their total population was only 5—6 per cent of the total. Besides, a number of farms and small factories owned by townspeople were listed under the heading of rural property. Investment in business is probably always more profitable than investment in land, or, what amounts to the same thing, the price actually paid for — or the estimated value of — land has generally been rather high in proportion to its yield. Further, most of the salaried state officials and the

majority of the professional people, doctors, lawyers and teachers, lived in towns. Under these circumstances it is clear that the average income of city-dwellers exceeded that of the rural population by a much greater amount than one might expect judging only from the comparative values of urban and rural property.

The Scandinavian Economic History Review 1953.

Lokaliseringen av yrkes- och socialgrupperna i Åbo under ryska tiden

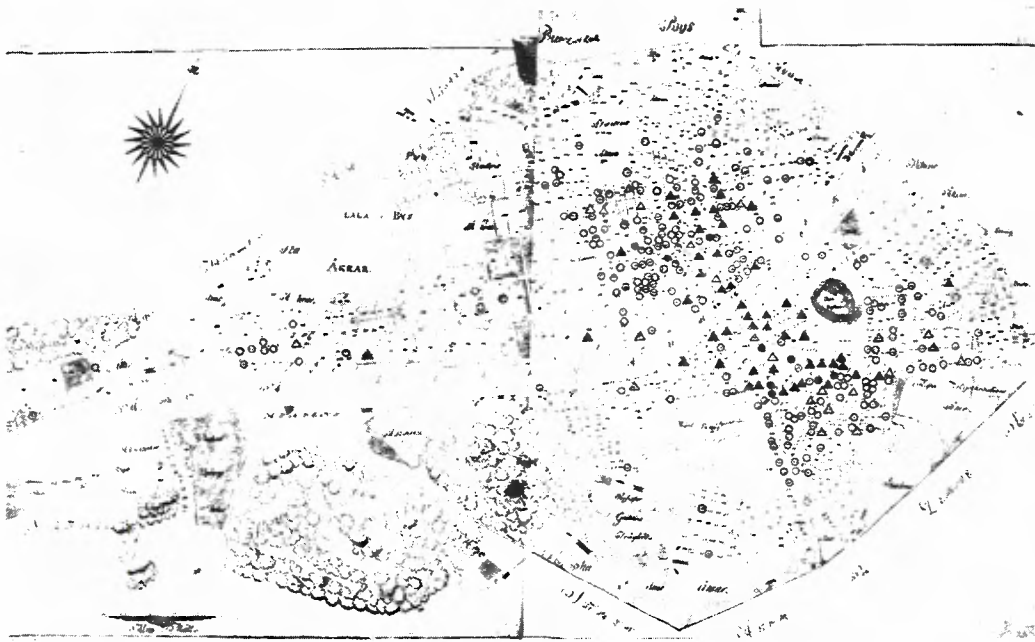
”Genom hela 1700-talet och ända till branden påminde Åbo i alla hänseenden om en större svensk provinsstad”, skriver Gabriel Nikander.¹ Bland sagda städer kunde man redan den tiden urskilja två rätt olika typer: spontant uppvuxna medeltida städer samt städer som sedan 1600-talet grundats och planlagts av regeringsmakten. I Åbo företrädde den medeltida bebyggelsestypen av stadskärnan kring domkyrkan, medan de kvarter som lågo på högra åstranden buro starka spår av den medvetna planering som genomförts under Per Brahes tid.² I den del av staden, som låg öster om ån och som icke i samma omfattning som den västra stadshalvan varit föremål för reglering, anpassade sig tomterna smidigt efter sin funktion.³ Så litet som det dåtida Åbo enligt vår tids måttstock var, hade varje stadsdel sin tydliga särprägel. Åtminstone vid slutet av svenska tiden befolkade ämbetsmännen kvarteren mellan domkyrkan och Biskopsåkern samt delvis de små kvarteren mellan ån och Vårdberget. De flesta av de ifrågakvarterade tomterna voro jämförelsevis stora till arealen, ty ämbetsmännens rang var hög och en del av huset kunde vara uthyrt åt en annan familj, till och med en tjänstemannafamilj.⁴ Handlandena bodde i stadens affärscentrum: i kvarteren närmast sydväst om domkyrkan samt på motsatta sidan av ån längs de till Aningaistull ledande Brahe- och Aningaisgatorna; även dessa tomter voro relativt vidsträckta, ty en köpman behövde stort utrymme för sina varor, för sitt husfolk samt för stadsbesökande bönder och deras hästar. Det var icke ovanligt att två till varandra gränsande tomter tillhörde samma

¹ Suomen Kulttuurihistoria III, s. 180.

² C. v. Bonsdorff, *Åbo stads historia under sjuttonde seklet I*, s. 16—18, 60—67, — Sv. Dahlström, *Åbo band*, s. 150—159.

³ Jfr Paulsson m.fl., *Svensk stad på 1800-talet I*, s. 109—110.

⁴ Jfr Jutikkala, *Varallisuussuhteet Suomessa Ruotsin-ajan päätyessä*, Hist. Aikakauskirja 1949, s. 193.

Åbo år 1808. ▲ handlande. — △ kramhandlare, viktualiehandlare. — ● guldsmeder. — ○ övriga hantverkare.

handelsman. I ett brett bälte kring de centrala delarna av staden bodde på sina mindre tomter de flesta hökarna (kramhandlarna och viktualiehandlarna) samt hantverksmästarna. Även de sistnämnda hade sina bostäder i samma gård där de förlagt sina verkstäder, och några hantverkare hade nödgats sammanslå två tomter för sina byggnader. Gesällerna och lärlingarna levde hos sina mästare. En del hantverksyrken visade en tydlig koncentration i vissa regioner. Sålunda idkade de flesta guldsmederna — i motsats till alla övriga grupper — sin näring i stadens centrum, flertalet färgare i ämbetsmannakvarteren bortom domkyrkan samt mittemot på västra sidan om ån, flertalet sadelmakare i kvarteten nordost om Nytorget, samt flertalet garvare längs högra åstrandens.⁵

Med undantag av de reglerade sydvästra delarna av staden blev tomterna allt mindre ju mera man nalkades utkanterna; i Östra kvarteret funnos massor av tomter, som omfattade högst 750 kvadratalnar.⁶ Ytter-

⁵ Förteckning över gårdsägarna i Åbo år 1808, avskrift i Åbo stads historiska museum, samt mantalslängderna i FRA. Färgarnas, sadelmakarnas och garvarnas lokalisering framgår av de kartor som Cleve med tillhjälp av förstnämnda källa ritat (Åbo stads hist. mus.), guldsmedernas av den bifogade kartan.

⁶ Dahlström, *a. a.*, s. 185.

om hantverkarbältet — delvis på "backar", vilkas bebyggelse hade tillkommit rätt sent — bodde stadens småfolk, och ehuru här vanligtvis mera än ett matlag levde i samma gård, var det dock ett av dessa som ägde den lilla tomten och de anspråkslösa husen. Bland de viktigaste av de brokiga yrkesgrupperna som befolkade dessa kvarter voro — utom sjömännen — timmermännen samt timmermans- och murargesällerna. Cleve har publicerat en karta där olika streckningar använts för att beteckna de gårdar som ägdes av "verkstadslösa" hantverkare och av de övriga hantverkarna.⁷ Kontrasten mellan två regioner, den som vi kallat hantverkarbältet och stadens utkanter, är verkligen påfallande. Kring stadens mittparti samlades, säger Cleve, "alla de hantverkare vilka hade fasta verkstäder och sålunda voro beroende av ett så fördelaktigt affärs-läge som möjligt", medan "hantverkarna utan fasta verkstäder voro oförhindrade att söka sig huru långt från stadens centrum de själva så önskade". Cleve tillägger, att de verkstadslösa hantverkarna i regel voro mindre bemedlade och därför hänvisade till de billigare tomterna i utkanterna.

Kontrasten mellan de olika regionernas befolkningsstruktur framträder emellertid ännu tydligare, om vi tillämpa en annan gruppering. På få undantag när voro de "verkstadslösa" hantverkarna inte självständiga näringsidkare; hade de emottagit beställningsarbete, så hade det icke varit alldeles likgiltigt, var de hade sina bostäder. Redan de samtida handlingarna använda i många fall benämningen "varvstimmerman" i stället för timmerman: då är det fråga om män som arbetade på skeppsvarvet. De övriga timmermännen voro antagligen stadens försvarskarlar (liksom de av Cleve omtalade gatläggarna) och stodo sålunda utanför skräväsendet, och en del av dem torde ha varit anställda hos de timmermästare, som omtalas i förteckningen över gårdsägare.⁸ De sistnämnda idkade näring i stor skala: i Åbo kom år 1794 inte mindre än 38 biträden per timmermästare.⁹ I motsats till de övriga hantverksyrkena voro timmermans- och murargesällerna i allmänhet gifta och bodde utanför

⁷ *Hantverkermuseet på Klosterbacken*, Åbo stads hist. museum, Årsskrift 1940, s. 20.

⁸ Dessa timmermästare, liksom murmästarna och stenhuggarna, ha på vår karta hänförts till samma grupp som de övriga hantverksmästarna.

⁹ Eli F. Heckscher, *Sveriges ekonomiska historia II: 1*, s. 540. — Även inom muraryrket voro företagen i Åbo stora: 9.5 biträden per mästare.

Kartan är ritad med mantalslängderna samt ovannämnda förteckning från år 1808 som bas. "Borgarna" vilkas antal enbart i gårdsägarförteckningen är icke mindre än 56, ha — i likhet med Cleves kartor — lämnats utan avseende; det är tveklaktigt om de idkade något handelsyrke. En jämförelse mellan nämnda förteckning och mantalslängderna visar, att det redan i det gamla Åbo med dess små och överhuvudtaget ändamålsenliga tomter fanns både köpmän och hantverkare, som bodde och idkade sin näring som hyresgäster. Deras lokalisering var dock ungefär densamma som de gårdsägande köpmännens eller hantverkarnas. Sätillvida spelar det ingen nämnvärd roll om kartan är baserad på gårdsägarförteckningen eller mantalslängderna. Men i förra fallet bli alla de tomer, som handelsmännen innehade i stadens utkanter, hänfödda till köpmannagruppen, ehuru de varken bodde där eller där idkade någon näring. — Detaljerna på dylika kartor kunna icke vara hundra-procentigt pålitliga, då det ofta är omöjligt att avgöra, om en handelsmans eller hantverkarens änka idkade sin avlidne mans näring eller icke.

mästarens gård¹⁰, och det är icke uteslutet att dessa gesäller, som knappast hade någon möjlighet att avancera till mästare, i handlingarna helt enkelt kallats för timmermän. De ”verkstadslösa” hantverkarna voro i själva verket arbetare och ansluta sig sålunda nära till de övriga grupper, som bodde i stadens utkanter antingen som gårdsägare eller som hyresgäster.¹¹

* * *

”Helt naturligt utgjorde detta medvetna planerande inte en meningslös maktmanifestation”, säger Paulsson om de reglerade svenska städerna, men den nya stadsformen ”är icke betingad av det interna stadslivets krav, utan resultatet av en kunglig politik. Funktionsfördelningen mellan gator har försvunnit. I huvudaxlarna och torgen återfinna vi visserligen området för kommersiellt liv och umgänge, men ur de likformiga kvadraterna med deras likvärdiga sidor, omgivna av likvärdiga gator, kunna vi inte utläsa de olikheter i bebyggelse och social standard som stadens skilda regioner äro underkastade.”¹² Ordet kunglig behöver bara ändras till kejsarlig för att denna passus skall ha sin tillämpning på det nya Åbo, som efter 1827 uppfördes på det gamlas ruiner. Visserligen till en början icke på hela staden: elden hade utom husrader på Klosterbacken, på Puolalabacken och på själva Olycksbacken skonat ett stort sammanhängande område i Södra kvarteret och Nystadskvarteret på högra åstranden sydväst om nuvarande Auragatan, inalles något mer än en fjärdedel av hela antalet gårdar i staden¹³, men påtagligen en mycket mindre del av antalet rum. Den nya stadsplanen skulle tillämpas på de obrända tomterna så snart något nytt hus uppfördes på dem¹⁴, men till en början fick den gamla bebyggelsen ostörd stå kvar, och i dessa gårdar bodde ännu år 1860 en sjättedel av stadens invånare.¹⁵ På få undantag när hade alla de nämnda kvarteren redan före branden bebotts av arbetare, och ju större kontrasten mellan de höga och målade nya husen och de låga och förfallna kojorna blev, desto mera kommo relikterna av det gamla Åbo att utgöra en tillflyktsort för de fattigaste befolkningsskiktet.

Någon annan tillflyktsort hade denna befolkning icke före förstädernas uppkomst. Stadens yttre hade blivit likriktat under en tidsperiod, då den ekonomiska differentieringen fortskred kraftigt och de sociala klyftorna ännu icke hade börjat smalna. I jämförelse med den nedbrända staden voro tomterna enormt stora: i regel omfattade de en fjärdedel av kvarteret och vette sålunda åt två gator; både längden och bredden överskred ofta hundra alnar.¹⁶ ”Stenstaden” vid Aura ås stränder mellan

¹⁰ Ernst Söderlund, *Hantverkarna II*, s. 382.

¹¹ De flesta timmermännen i Borgå bodde år 1800 i samma stadsdel som småfolket (formän, sjömän, soldater, brandvakter, gatläggare och manufakturarbetare). C. J. Gardberg, *Stadsplan och byggnadsskick i Borgå intill år 1834*, *Folklivsstudier II*, s. 90—95.

¹² Paulsson, *a. a.*, s. 112—114.

¹³ Dahström, *a. a.*, s. 322.

¹⁴ Dahlström, *a. a.*, s. 400.

¹⁵ Räknat ur mantalslängderna, FRA.

¹⁶ C. J. Gardberg, *Den nyantika stadsbyggnadskonsten i Åbo*. Skr. utg. av hist. samfundet i Åbo III, s. 49—53.

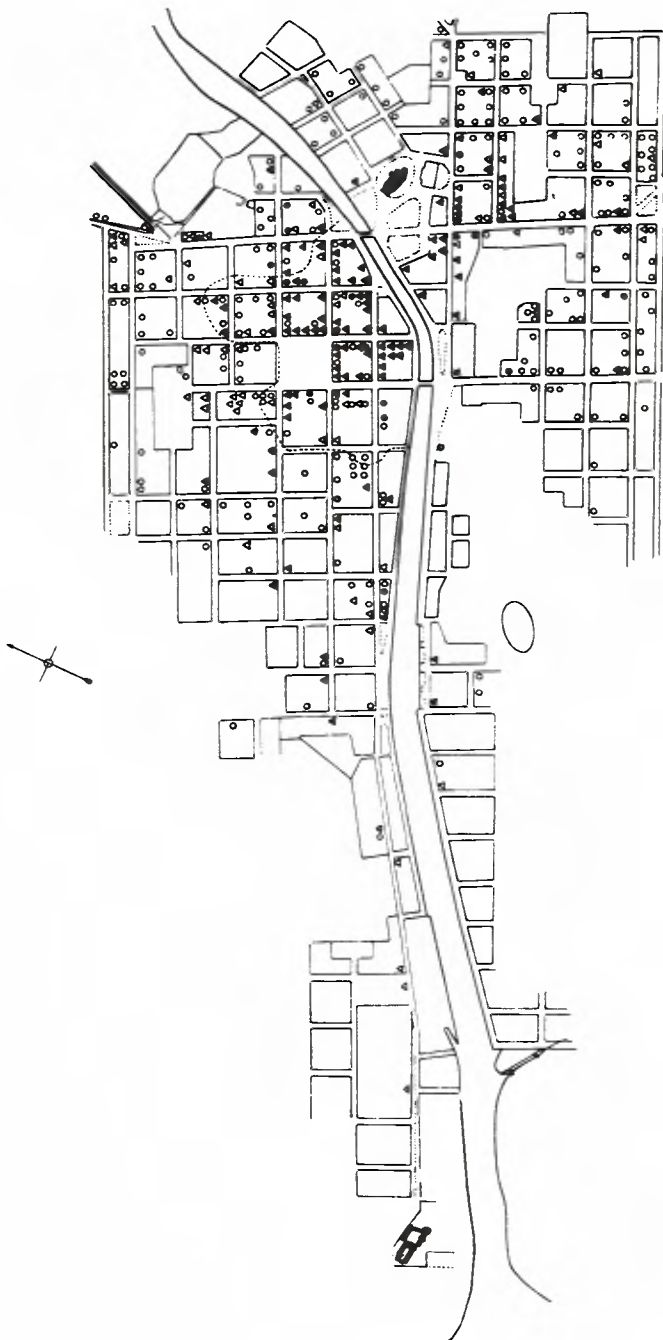
de bägge nya broarna skulle erbjuda omväxling i den enformiga stadsbildningen och gjorde det faktiskt; men till sin storlek skilde sig dessa för patriarciet avsedda tomter icke från de övriga. Några tiotal tomter som tangerade Östra eller Västra Linjegatan, d.v.s. stadsplaneområdets rand, hade lämnats smärre än normaltomterna, på det att även de mindre bemedlade skulle ha varit i tillfälle att bli gårdsägare och klara de kommunala besvär som voro bundna vid jordbesittningen. Men dessa tomter voro otillräckliga, i synnerhet som bebyggelsen utan att lämna luckor bakom sig utbredd sig sakta och sålunda nådde Linjegatorna endast på få ställen: på 1860-talet hade blott en tredjedel av dessa av Engel planerade småtomter tagits i bruk.

Den nya stadsplanen med de tämligen lika stora och likformiga kvarteren och tomterna kunde dock icke häva det inflytande, som traditionen, ståndsfördomarna, trafikförhållandena och arbetsställets läge utövade på de olika yrkenas och befolkningsgruppernas lokalisering.¹⁷ Hovrättsens, länsstyrelsens, domkapitlets och stadens ämbetsmän förlänade fortfarande sin prägel åt kvarteren kring Biskopsgatan, och deras bosättningsområde sträckte sig längs Arsenijgatan (nuvarande Nylandsgatan) ända till hörnet av Arsenij Tvärgata (=Sirkkalagatan). Däremot hade de flesta handelsmännen lämnat den vänstra åstranden, ty det område där de tidigare hade bott och idkat sin näring hade förvandlats till skvärer och planteringar. Tack vare de köpkraftiga ämbetsmannafamiljernas närhet trivdes dock ett stort antal hökare eller viktualiehandlare i kvarteren sydost om domkyrkan. Hantverkarbältet omgav stadens förnäma centrum liksom den före branden omgivit den urgamla affärsregionen. Den nya stadsplanens bestämmelse om de eldfarliga yrkenas förvisning till utkanterna¹⁸ tyckes i praktiken icke haft någon nämnvärd inverkan på lokaliseringen. Ytterom detta bälte funnos mycket tätt bebodda kvarter som befolkades av arbetarklassen — av timmermän, sjömän, formän och sjöformän, packare och brädbärare, gatläggare, manufakturarbetare samt hantverksgesäller, vilka allt oftare bildade egna hushåll och levde utanför mästarrens gård — och av det för de förindustriella städerna så talrika bottenskiktet, som bestod av fattiga änkor och olika slags "qvinpersoner" eller av grupper sådana som lumpsamlare och dödgrävare (bödlar funnos icke mera men mantalslängderna uppta en "bödelsdotter"). Den smala bebyggelsezon, som under årtiondena efter branden tillkommit vid åstranden sydväst om Samppalinna berg, visade samma socialstruktur, dock så, att varvstimmermännen utgjorde den förhärskande gruppen.

På högra sidan om Aura å hade en region, som i sydväst begränsades av Auragatan, i nordväst av Ryskakyrkogatan samt i nordost av Aningaisgatan blivit stadens affärscentrum. Här hade handelshuset samlats, men även en del tjänstemannafamiljer bodde på köpmännens gårdar. Ehuru de från staden utlöpande stråkvägarna icke korsade varandra på Alexanderstorget, hade detta dock ur trafiksynpunkt ett så förmånligt läge att

¹⁷ Följande framställning är baserad på 1860 års mantalslängder.

¹⁸ Dahlström, *a. a.*, ss. 388, 395.

Åbo år 1860. ▲ handlande. — ◻ viktualiehandlare, hökare, borgare. — ● guldsmeder. — ◻ bagare, konditorer. — ◻ övriga hantverkare. Bottenkartan anger de kvarter i Engels stadsplan, vilka år 1860 voro bebyggda. De gator och gränder, som icke ingå i hans plan men fortfarande funnos till som relikter från tiden före branden, ha icke antecknats. Som källa har använts 1860 års mantalslängder. "Borgarna" ha nu tagits med, eftersom en siffermässig jämförelse med magistratens uppgifter om näringsidkarna visar att det stora flertalet av dem bedrivit handelsrörelse. Den brutna linjen på högra stranden anger det område, som år 1910 kan betecknas som affärscentrum.

Stadsdelarna i Åbo vid slutet av 1800-talet.

storborgarna, som förmedlade varor mellan landsbygden och utlandet, koncentrerade sig i dess omgivning. Kramhandeln föredrog det gamla Södra kvarterets gränder vid sluttningen av Puolalabacken. Liksom på vänstra sidan om ån var hantverksyrket också på högra sidan fortfarande koncentrerat i regionen mellan de centrala delarna och utkanterna. Visserligen voro hantverkarna i norr undanträngda av de nya handelskvarteren ända till trakterna kring Aingais tull, där vissa yrken dock hade ett fördelaktigt affärsflåga (jfr nedan), men i väster var avståndet från hantverkärbältet till bosättningens dåvarande rand långt, och Hantverkargatan var icke liksom Köpmansgatan värd sitt namn. De västligaste kvarterens befolkning bestod av samma grupper som utkanternas på vänstra sidan om ån, fränsett den skillnaden att sjömännens antal i VII och VIII stadsdelarna var ansevärt större än i I, II och III stadsdelarna. I kvarteren Basunen, Sköldpaddan, Rosen och Idunan utgjorde de en absolut majoritet. Ju närmare man kom slottet och det icke långt därifrån belägna skeppsvarvet, desto mera dominerande blevo varvstimmermännen. Dock voro arbetarna vid detta stora industriföretag i högre grad spridda över hela staden än de män och kvinnor, som voro anställda vid de övriga manufakturinrättningarna. Här och där i fattigkvarteren påträffa vi visserligen en och annan sockerbruksdräng eller tobakspinnarska o.s.v., men de flesta manufakturarbetarna bodde i likhet med ägarna i arbetsställets närmaste närhet, vid de minsta manufakturerna, såsom Julins lilla fajansfabrik eller ölbryggerierna, rent av i samma gård. Sälunda levde i kvarteret IV:5 över trehundra av Crichtons arbetare och i kvarteret 1:28 inemot tvåhundra av Jernmanufakturens arbetare, familjemedlemmarna i bägge fallen inberäknade.

Hantverkarnas och hökarnas koncentration inom en viss region hade till följd, att även sådana mästare, som producerade för alla stadsbors omedelbara konsumtion, eller viktualiehandlare icke stodo att finna över-

allt; yrkenas lokalisering var mera traditionell än rationell. I stadens centrum, som dock icke utgjorde något obebott city, voro vissa yrken svagt representerade, och i stadens utkanter — i den sydvästra delen av VII stadsdelen, det nordöstra hörnet av I stadsdelen samt i III, IV, V, VIII och IX stadsdelarna — saknades hantverkarna och högarna nästan toltalt.¹⁹ De arbetarhustrur som icke bakade hemma eller uppfödde egna kor kunde icke heller köpa sina matvaror i grannskapet; bröd kunde de knappast få ens i hantverkarregionen, ty bagarna utgjorde en centripetal hantverkargrupp, som trivdes bäst nära domkyrkan och Alexanders-torget. De flesta av de rätt få hantverkare, som levde i utkanterna, voro stenhuggare, och de voro koncentrerade i trakten vid Nylandstullen. Men de hörde icke till något skrä och voro sålunda icke traditionsbundna;²⁰ måhända voro många av dem stadens kajarbetare och icke självständiga näringsidkare. I alla fall voro deras produkter icke avsedda för ortsbornas dagliga konsumtion, och koncentrationen i ett snävt område vållade förty inga olägenheter. Det sistnämnda gäller även buldansvävarna. Sex av de sju mästarna inom detta yrke bodde i de husrader som bevarats från tiden före branden, vilket torde utgöra ett bevis på att denna bransch icke mera haft livskraft att utbreda sig till de nybyggda stadsdelarna. Av de yrken, som mottogo råvaror eller halvfabrikat av landsborna och bearbetade dem för deras räkning, voro garvarna och färgarna de mest betydande, och deras lokalisering var rätt rationell. De flesta garvarna bodde i närheten av den genom staden ledande stora stråkvägen, Aningaisgatan, där namnet Barkbacken fortfarande påminner om dem, och av stadens sexton färgare hade elva sin affärsverksamhet förlagd invid en av de tre tullarna samt tre i affärscentrum.

”Stenstaden” var icke identisk med det område där det förmögnaste skiktet bodde, men även det sistnämnda utgjorde en sammanhängande och tydligt avgränsad region. Åren 1864—1865 funnos i Åbo 58 familjer med minst 10.000 marks medelinkomst.²¹ Draga vi en linje från Aningaistorg till hörnet av Humlegårds- och Ryskakyrkogatan, därifrån till Aura bro och Vårdberget och vidare till Ryssbacken, så återfinnas 49 av sagda familjer i den så avgränsade norra delen av staden. Betecknande för bostadsvalet är, att av de återstående 9 icke mindre än 5 voro manufakturister (och dessutom en sätte en före detta manufakturist), vilka enligt tidens sed bodde vid sina i stadens utkanter belägna industriinrättningar. I de centrala delarna levde endast en rik fabriksägare, ”handlanden” P. C. Rettig, även han i samma gård där tobaksmanufakturen var belägen. På vänstra stranden av Aura å utgjordes de flesta familjerna med höga inkomster av ämbetsmän, på högra stranden av handelsmän, vilket även var att förvänta.²²

* * *

¹⁹ Beträffande förhållandena i Sverige jfr Paulsson, *a. a. I*, s. 194.

²⁰ Stenhuggarna i Åbo äro icke heller upptagna i Manufakturdirektionens årsberättelser.

²¹ Uppgifterna äro baserade på 1865 och 1866 års bevilningslängder som dock i viss mån bearbetats för ändamålet. Åbo landsarkiv.

²² Kartan kan av tekniska skäl icke publiceras här.

Under de följande decennierna ägde blott små förskjutningar rum i de olika yrkesgruppernas lokalisering eller de olika kvarterens befolkningsstruktur.²³ Den mest betydande av förändringarna var, att hantverkarna hade skingrats över hela stadsområdet. Då en skomakare eller en bleckslagare slog sig ned på Klosterbacken eller vid Östra Linjegatan var det ingalunda ett tecken på att sagda stadsdelar hade stigit i värde utan att hantverkarna efter skråväsendets upphävande hade sjunkit i socialt anseende.²⁴ År 1890 förekom hantverkarbebyggelse praktiskt taget överallt i Åbo; i de kvarter som lågo närmast åmynningen (IV, V och IX stadsdelarna) var den visserligen alltjämt rätt svag, och allteftersom de gamla husen i Södra kvarterets nära åstranden belägna del hade nedrivits, hade hantverkarna övergivit denna trakt. Områdena vid de forna lanttullarna hade förblivit hantverkscentra, och ett nytt hade uppkommit sydväst om Puolalabacken, alltså icke långt från järnvägsstationen. Hantverkets lokalisering var sålunda fortfarande delvis betingad av böndernas stadsresor.

Köpmännen hade segt hållit fast vid sin högborg mellan Alexanderstorget och övre bron, varifrån de hade erövrat gårdarna på andra sidan om Auragatan. Ingen större förskjutning än denna lilla utvidgning hade ägt rum i stadens butiksregion, oaktat att redan Engel vid stadsplanens uppgörande tycks ha räknat med ett framtida affärscentrum i trakten av Allégatan²⁵ och trots att bebyggelsen fortfarande utbredde sig mot hamnen. Denna stabilitet är så mycket mera anmärkningsvärd som under tiden en inre omgestaltning hade försiggått i handelsnäringen. Sextio-talets handelshus, som samtidigt med grosshandel och minuthandel med olika slags varor idkat sjöfart, hade mestadels försvunnit, och såväl sjöfarten som grosshandeln hade trätt i bakgrunden; stadsbilden i centrum dominerades av specialbutikerna. Kontinuiteten i affärsregionens lokalisering var sålunda icke självfallen, och här måste vi igen se traditionens makt. Marknaderna som höllos på Alexanderstorget kunna ha spelat in, likaså den omständigheten, att de mest köpkraftiga befolkningsskikten bodde i VI stadsdelen samt i de till denna angränsande kvarteren i I och II stadsdelarna. Men med tanke på de landsbor som besökte staden hade man kunnat vänta sig en koncentration av specialaffärerna — liksom av hantverkerierna — till de gator som ledde till de forna tullportarna samt till närheten av järnvägsstationen; men knappast ens Humlegårdsgatan kan före första världskriget anses för någon affärgata. Butikerna i handelsregionen tätnade från år till år, men någon nämnvärd utvidgning av denna region förekom icke. I kvarteret, som omges av Aura-, Eriks-, Köpmans- och Slottsgatorna, funnos år 1910 37 butiker, i kvarteret mellan Köpmans-, Ryskakyrko-, Brahe- och Eriksgatorna 27, i kvarteret mellan Köpmans-, Eriks-, Brahe- och Slottsgatorna 22, samt i det

²³ Följande framställning är baserad på 1890 års folkräkning. De i *Finlands officiella statistik* publicerade siffrorna gälla hela staden, men i hälsovårdsnämndens i Åbo berättelse för år 1891 ingår bearbetat primärmaterial.

²⁴ Jfr Cleve, *a. a.*, s. 23—25.

²⁵ Gardberg, *a. a.*, s. 39.

stora kvarteret mellan Ryskakyrko-, Aura-, Eriks- och Kristinegatorna, som handeln först vid slutet av århundradet erövrat, 32 butiker.²⁶

Men många köpmän, som tillhandahöllo livsmedel, hade under tiden slagit sig ned i utkanterna, så att knappast något kvarter i Åbo helt och hållet saknade butiker. Arbetarhustrurna voro nu bättre försedda med matvaror än under den förindustriella tiden. Dessa butiker — även sådana inberäknade, som lågo i den förra hökarregionen — utgjorde dock mindretalet av alla handelsaffärer, och de voro påtagligen nya företag, så att man här icke kan tala om social degradering.

På sextioalet hade handelsmännen, hökarna och hantverkarna bott i samma gård där de idkade sin näring, och detsamma var regel ännu kort före världskriget såväl i hantverkeriet som i de handelsbranscher vilka voro spridda över hela staden. År 1910 funnos i Åbo 25 mjölkhandlare; av dessa bodde 23 i samma gård där butiken var förlagd, ett fall är osäkert och icke heller den tjugofemte hade lång väg mellan sitt hem och affären. Någon omvälvning hade icke heller ägt rum i de centripetala handelsbranscherna. Av stadens 15 garn- och tyghandlare bodde 7 i samma gård där affären befann sig, 6 på en annan gård, medan två fall äro osäkra.²⁷ Kännetecknande för utvecklingen i Åbo var, att affärscentrum icke fick karaktären av ett obebott city.

Ännu år 1890 var ämbetsmannaskiktet relativt starkast i kvarteren vid Biskopsgatan, men flertalet ämbetsmän bodde redan på högra stranden av ån, i VI och VII stadsdelarna — dock icke på Puolalabacken eller bakom den. Allteftersom gamla träbyggnader i de centrala delarna av staden eller efter sekelskiftet även på Puolalabacken revos ned för att ge plats åt stora stenhus, flyttade ämbetsmän in i dessa hyreskaserner eller bostadsaktiebolag. De lägre tjänstemännen voro liksom tidigare spridda över hela staden, men relativt sett talrikast voro de i I och VII stadsdelarna.

Sjömännen, som i vår källa avskiljas från den rätt brokiga gruppen "arbetare", trivdes allt framgent i de sydvästra kvarteren i VII stadsdelen samt i VIII stadsdelen, men denna bebyggelse var därstädes icke mera så dominerande som trettio år tidigare. Arbetarskiktet var starkast i stadens nordvästra hörn, bortom Sampalinnaberget, på nordöstra och sydvästra sidan av Kakolaberget (nordvästra sidan, d.v.s. Port Arthur saknade ännu bebyggelse) samt i synnerhet i IV och V stadsdelen. De mest utpräglade arbetarregionerna hade dock redan börjat växa upp utanför stadens administrativa gränser, på kala backar eller öppna åkerfält, där ingen stadsplan eller byggnadsordning lade band på friheten att uppföra små träkojor var som helst och hur som helst. År 1910 levde i denna oreglerade del av den urbana agglomerationen en dryg fjärdedel av dess totalbefolkning.²⁸

Historisk Tidskrift för Finland 1954.

²⁶ Räknat ur adresskalendern. Kartan kan av tekniska skäl icke publiceras här.

²⁷ Enligt adresskalendern. De få affärer som ägdes av bolag eller kompanjoner ha utelämnats.

²⁸ Tauno Perälä, *Turun esikaupungit ja niiden aiheuttamat probleemit*, s. 69 m.m.

Maallepaon kulttuurihistoriaa

Keskiajan kaupungeissa ei ollut julkisia puistoja, ja luultavaa on, että niiden asukkaat eivät kaivanneetkaan nähdä läheisyydessään elollista luontoa. Tilanahtaus ei ollut puistojen puuttumisen syynä muurienkaan ympäröimässä kaupungissa: riittihän maata tavallisesti porvarien puutarhatonteiksi, joilla he viljelivät vihanneksia, lääkekasveja, hedelmiä ja viiniä; vaikka omenapuun taikka Itämailta muka tauteja parantavan tuoksunsa vuoksi tuodun neilikan kukat ilahduttivat puutarhassa kävijän silmääkin, sitä hoidettiin pelkästään aineellisen hyödyn vuoksi. Samalla tavoin Suomen vähäisissä ja myöhäsyntyisissä kaupungeissa oli 1600-luvun alussa rakennetun tulliaitauksen sisäpuolella humalistoja ja kaalimaita, mutta 'hyödyttömiä' istutuksia puuttui niistä. Keski-Euroopassa barokkiajan kaupunkisuunnitteluun kuuluivat jo puistot; niitä suosittiin, koska pensaista ja puista saattoi pienoiskoossa muodostaa geometrisia kuvioita, joista jokainen asemakaava-arkkitehti uneksi, mutta joiden toteuttamiseen koko kaupungin kortteliverkossa ei pormestarilla eikä edes kuninkaallakaan ollut riittäviä voimavaroja. Muokkaamattomaan luontoon suhtautuivat ranskalais-klassillisen makusuunnan vaikutuksesta barokki- ja rokokooajat vielä kielteisemmin kuin edeltäneet vuosisadat. Kristiina kuningatar määräsi taloja rakennettavaksi Tukholman Blasieholmille, jottei hänen tarvitsisi linnansa ikkunasta katsella barbaarista saarta, ja vuosisataa myöhemmin herättivät samassa kaupungissa paheksuamista Riddarholmin koillispuolella sijaitsevat Stensjärin luodot, — — jotka eivät ainoastaan tähän asti ole olleet täysin hyödyttömät, vaan jotka epätasaisuutensa ja muodottomuutensa tähden ovat epämiellyttävät katsella”.

Vaikka keskiaikanakin luonnonkauneuden taju on joskus saanut runoudessa ilmaisunsa ja vaikka maisemamaalauksen juuret ulottuvat renessanssiin, oli 17. ja 18. vuosisadan säätyläisten suhtautuminen luonnonvaraiseen maisemaan yleisesti pysynyt samana kuin korvenraivaajan, jolle luonto on vihollinen ja vain ihmiskätten työllä muokattu alue mielenkin katsella. Maanviljelijä kiintyi niihin tiluksiin, jotka tuottivat hänelle hyötyä tai joiden puolesta hän oli paljon vaivaa nähnyt, ja tämä kiintymys muuttui tiedostamattomasti esteettiseksi arvostukseksi sekä

tarttui ulkopuolisiin. ”Maa, jonka läpi matkustimme, oli erittäin kaunis”, merkitsi Pietari Kalm matkapäiväkirjaansa Englannista, jossa hän poikkesi 1748 Amerikan-matkallaan, ja perustelu kuului: ”Ei ollut pienintäkään merkkiä kalliosta eikä harmaakivestä”. Lounais-Suomen laakealla vesijätöllä sijaitsevaa Saaren kartanoa kehuttiin luonnonihanaksi, ja muutamasta Kokemäenjoen saaresta avautuvaa näköalaa viehättäväksi, koska sitä hallitsivat rantoja reunustavat vainiovyöt. Esikuvallisena maanviljelijänä pidettyä C. G. Boijea kiukutti kartanonsa vieressä oleva hyötyä tuottamaton soraharjanne siinä määrin, että hän raivautti sen pelloksi — vaikka hän hyvin tiesi, etteivät sen antamat sadot korvaisi kustannuksia. Sellaista luonnonnähtävyyttä kuin Imatraa käytiin kaukaakin käsin katsomassa, mutta vaikuttimena oli ensi sijassa kuriositeettien etsiminen, kuvaukset ovat persoonattomia geologisia selontekoja, ja jos jotakin tunnetta on havaittavissa, kuten v. 1763 kirjoitetussa de Saint-Pierren matkakertomuksessa, se oli kauhua. Samaa kauhua tunsivat hui-maavan korkeita vuoria ja taltuttamattomia meriä kohtaan nekin romantiikkaa edeltäneen ajan kirjailijat, jotka mieluisasti katselivat lauhkeita lehtoja tai tyyniä metsälampia ja kuuntelivat lintujen laulua.

Vasta varhaisromantiikan aikana ylimmät väestökerrokset olivat etäänntyneet niin loitolle korvenraivaajan asteelta, että silmät yleisesti avautuivat näkemään ’hyödyttömän’, jopa ihmiselle vaikeuksia tuottavan luonnon kauneusarvot, erityisesti jylhien vuorten, myrskyävän meren, aavan erämaan ja pauhaavien vesiputousten. Ensimmäinen tunnepi-toinen Imatran kuvaus on vuodelta 1805, ja seuraavien vuosikymmenien aikana läheltä ja kaukaa tulleet matkustajat lähestyivät luonnonnähtävyyttä sellaisella kiihkolla, että he malttamatta edes maksaa kyytimiehelle hyppäsivät rattailta ja syöksivät päistikkaa parhaimmalle näköalapaikalle, kuka ravintolan ruokasaliin, kuka kaiteelle rakennuksen takana, kuka alempaan rantapaviljonkiin. Imatran historioitsija Sv. Hirn sanoo, että koskista käytetyt suuret sanat vastaavat ensimmäisen elämyksen luonnetta eivätkä siten ole ainakaan kokonaan katteettomia. Keski-Euroopan kaupunkilaisväestö ryhtyi tekemään vuoristoon tai meren rannikolle matkoja, joista näissä tiheään asutuissa maissa muodostui maallepaon päämuoto.

Maaseutu haluttiin tuoda myös kaupunkiin: tasaiselle tai tasoitetulle maalle istutetun, geometrisiin kuvioihin pakotetun puutarhan sijasta muotiin tulivat ensin Englannissa *landscaped gardens*, joissa tiet kaartelevat kumpuilevan maaston piirteitä noudattaen, puut kasvavat vapaina ja pu-roja ja lampia sekä kukkuloilta avautuvia näköaloja käytetään hyväksi maiseman viehättävyyttä lisäämään. Missä ihminen oli jo muuttanut kai-ken maan hyötyä tuottamaan, oli maaseudullakin keinotekoisesti palat-tava romantisoituun alkutilaan; näin oli laita suurimmassa osassa Eng-lantia, ja täällä innostus oli niin väkivaltaista, että kartanonomistajat saattoivat entisajan hyötynäkökohdan tykkäänään unohtaan kylittäin hää-tää veromaksavia alustalaisiaan istuttaakseen pellolle luonnonpuutar-han. Rikkailta kaupunkilaisiltakaan ei täysin puuttunut mahdollisuuksia ’palata luontoon’; tämän kirjoittaja on ollut vieraana perheessä, jolla paitsi suurkaupungin keskellä sijaitsevaa, ranskalaisen puutarhan ympä-

röimää taloa oli kadun takana toinen tontti, *shrubbery*, joka kasvoi luonnonvaraiseksi kuviteltua metsää. Mannermaalla maun määräsivät pitkään säännölliset 'ranskalaiset' puutarhat ja 'englantilaisen' puutarhojen vallattomuutta katseltiin kriittisinä. Vielä 1803 Ruotsin hoviarkkitehti Desprez lausui niistä tuomionsa: niitä sopii istuttaa kauaksi "arkkitehtuurin säännöllisyydestä", mutta ne eivät sovi pääkaupungin keskelle, kaikkein vähimmin palatsin vierelle. Mutta ajan mittaan uuden kulttuurivirtauksen levenemistä ei voitu estää, viime vuosisadan jälkipuoliskolta lähtien maisemapuistot kuuluivat eurooppalaiseen kaupunkikuvaan, ja joskus ne ovat nimessään säilyttäneet muiston alkuperästään, kuten Münchenissä melkein kaupungin sydämessä sijaitseva laaja *Englischer Garten*. Sunnuntaipäivien ja iltojen viettäminen näissä puistoissa tuli lukemattomille ihmisille eräänlaiseksi maallepaon korvikkeeksi.

Tosiaankin vain korvikkeeksi. Puut olivat enimmäkseen istutettuja, keinotekoisia olivat käytävätkin, puhumattakaan puistoihin sinne tänne sirotelluista linnanraunioista ja huvimajoista. Niiden teitä ajeltiin vauvuissa kuten Lontoon ylimystön oli tapana tehdä Hyde Parkin Ring Roadilla ja kuten aiottiin ajeltavaksi tiellä, jonka piti kiertää Turun Sampoalinnanmäkeä (ja jota ei koskaan rakennettu). Maaseutulinnojen puistoissa sipsuttelivat mamsellit krinoliineissaan, päivänvarjot estämässä niiden harvojen auringonsäteiden kosketusta ihoon, jotka puiden lehvästä laski lävitseen, ja herrat saattelivat heitä kovissa kauluksissa ja keppi kädessä. Englantilainen puutarha oli toisin kuin ranskalainen olevinaan luontoa ja oli sitä tosiasiallisestikin suuremmassa määrässä kuin edeltäjänsä, mutta sen istuttajat eivät halunneet tai voineet katsella luontoa aitona. Luontoa ihannoitiin, eikä liian läheinen kosketus siihen ollut suotava.

On astuttu askel pitemmälle, kun vuosisadanvaihteen jälkeen kaupunkreja laajennettaessa rakennusalue on mahdollisuuksien mukaan pyritty säilyttämään ennallaan, niin että luonnonvaraiset puut jäävät kasvamaan puistoiksi varattujen paikkojen lisäksi yksityisillä tonteillakin. Pohjoismaissa kaupunki on voinut suorastaan syntyä metsään. Sittenkään kiintymys luontoon ei ole saanut riittävää tyydytystä niistä sen sirpaleista, joita elää kaupungin rajojen sisällä, vaan varhaisromantiikan aikana syntynyt ja jatkuvasti voimistunut kulttuurivirtaus on tuonut myötänsä todellisen maallepaon.

Pohjoismaissa alkoivat kaupunkilaiherrasväet muuttaa kesäksi maalle, ensin joko omiin taloihinsa tai talonpoikaistaloista vuokraamiinsa vieraspyyntikeihin, joissa asuttaessa voitiin eläytyä romantiikan ihannoiman talonpoikaistalon arkeen ja pyhään, sitten yhä yleisemmin omiin kesähuviloihinsa. Ensimmäiset tiedot Kokkolan ja Pietarsaaren porvariensa kesäasunnoista ovat Ruotsin ajan lopulta, jo viime vuosisadan puolivälissä oli Pietarsaaren lähiseuduilla kokonaisia huvilapesäkkeitä, ja Kokkolassa oli siirtyminen kesäksi maalle tullut tavaksi varakkaan väestön keskuudessa. Monesta Suomen kaupungista saattoivat asukkaat lähteä pyhäisiin veneretkelle omasta rannastaan tai yleisestä valkamasta, ja tämä maallepaon muoto hidasti huvila-asutuksen kehittymistä. Ulkoilun ja urheilun harrastus kiihdytti maallepakoa, ja säätyläisten kesken syntyi

jo 19. vuosisadan jälkipuoliskolla Suomessa käyttäytymiskaava, joka sosiaalisen sidonnaisuuden voimalla jaksotti niidenkin elämää, joille luonnonläheisyys ei ollut henkinen välttämättömyys: perhe vietti maalla, kernaimmin omassa huvilassaan, koulujen kesäloma-ajan, perheenpää oman loma-aikansa. Säätyläisten traditioita on jatkanut sen henkinen ja osittainen biologinenkin perijä, oppisivistyneistö. Ilmeisesti kaupunkien alempi keskiluokka ja työväestö odotti vain välttämätöntä elintason nousua seuratakseen esimerkkiä.

Kysymystä on tutkittu valitettavasti vain Etelä-Pohjanmaalla. Pietarsaarella olivat kesämökkit — ilmeisen liioittelevan sanonnan mukaan — jo maailmansotien välisenä aikana ”joka miehen omaisuutta”, ja myös Kokkolassa tapahtui tänä kautena huvilain rakentamisen ekspansio, johon työväestökin tempautui mukaan. Vaasassa kaikki yhteiskuntaluokat ovat vasta toisen maailmansodan jälkeen olleet edustuneina huvilanomistajien joukossa. Vaikka vain kaupungin lähiympäristön huvilat otetaan mukaan, oli jokin aika sitten Pietarsaarella ja Uusikaarlepyyssä kesämökki joka kolmannella, Kristiinankaupungissa ja Kokkolassa joka neljännellä perheellä; lisäksi tulevat ne, joilla on huvila etäämpänä tai jotka viettävät osan kesästä sukulaisten tai tuttavien luona maalaistaloissa. Todennäköisesti kuva ei olisi kovin toisenlainen Etelä-Suomenkaan pikkukaupunkien tai teollisuusyhdyskuntien väestön kesänvietosta. Suurissa kaupungeissa huvilaharrastus on pakostakin jäänyt vähäisemmäksi, koska etäisyys maalaisasunnon ja työpaikan välillä jää niin pitkäksi, että arki-iltaisin ei ole mahdollista pistäytyä huvilassa. Silti on tukholmalaisilla yksinomaan Tukholman läänin alueella 50 000 kesähuvilaa; kun läänin rajat kaupungin länsipuolella kulkevat melkein sen laidoilla ja kun moni pääkaupunkiin muuttanut varmaan hakeutuu kesäksi kaukaisellekin kotiseudulleen, on tukholmalaisien omistamien huvilain kokonaisluku, jota ei ole laskettu, paljon suurempi. Ne suurten kaupunkien asukkaat, joilla ei ole mahdollisuutta pitempään maaseudulla oleskeluun, sanovat jäähyväiset kaupungille ainakin helluntaiksi ja juhannukseksi; se satoihin tuhansiin nouseva ihmisjoukko, joka noina pyhinä täyttää aikataulunmukaiset ja ylimääräiset junat ja linjavaunut, on elävänä todistuksena luonnon ja maalaiselämän vetovoimasta meidän päiviemme Suomen kaupunkilaiseen. Jos Suomen väkiluku laskettaisiin kesäisenä sunnuntaina olinpaikan mukaan, urbaaninen väestö kutistuisi paljon pienemmäksi kuin tilasto osoittaa.

Viimeisenä on kiintymys ihmiskäsin koskemattomaan luontoon tavoittanut maalaisväestön. Muistan nuoruudestani erään kyytimiehenä olleen hämäläisukon vakuuttaneen, ettei hän suvaitse asuntonsa ympärillä yhtäkään puuta — ne vain estävät näkemästä pellolle —, ja puuttomia pihoja tapaa Itä-Suomen erämaiden yksinäisissä taloissa. Ei ole välttämätöntä selittää tätä viivästy mistä puhumalla maantieteellisestä tai sosiaalisesta periferiasta; se väestöaines, joka kättensä työllä muuttaa luontoa ’hyödylliseksi’ ja joka lisäksi joka päivä tarkkailee elollisen luonnon omaehtoista toimintaa, ei kaippaa eikä tarvitse virkistykseen metsien hiljaisuutta niin kuin kaupunkilainen.

Innokkaimmat maallepakenijat eivät enää vuosisadanvaihteen

tienoilta tyytyneet rantahuvilaan, johon naapurin mökki näkyy salmen takaa tai josta polku johtaa pellonpiennarta maalaistaloon, vaan tavoittelivat sitä täydellistä koskemattomuutta, minkä ulkosaaristo tai Lappi tarjosivat. Heidän probleemsina ovat tulleet polttaviksi myös vähemmän nirsoille, sitä mukaa kuin toisaalta samat kulkuneuvot, jotka palvelevat kaupunkilaista hänen noudattaessaan maallepaon kutsua, ja toisaalta maallepakenevien tulva itse ovat alkaneet turmella ja urbanisoida maa-seutua. Yhä etäämmälle -tunnelmissa eli I. K. Inha, kun hän 1909 ilmes-tyneessä teoksessaan 'Suomen maisemia' pohdiskeli silloin vain kaupun-gin nimeä kantaneen Kajaanin maalaiskylän tulevaisuutta:

"Kun ajattelen, kuinka rautatie avaa uuden toimeliaisuuden tälle puu-tetta kokeneelle kulmalle, niin tuottaa se tietysti suurta tyydytystä. Mutta kun mietin, miten se mullistaa tämän herttaisen, patriarkallista elä-määnsä elävän, maata viljelevän kaupungin olot, vaihtaa räikeään nyky-aikaisuuteen sen uinailevan olennon, niin silloin ajattelen muutosta kai-pauksella. Vieläköhän silloin tyttöset nääilevät Kajaanin kaduilla joi-kaiselle vieraille, vieläköhän silloin karjan laitumelta paluu kilisevin kel-loin on huomattavimpia tapauksia kaupungin jokapäiväisessä elämässä — — — ? Lohdutan itseäni sillä, että vaikka Kajaani muuttuukin, niin ei siltä hevillä muutu se suuri luonto, joka niiltä seuduin alkaa, pysyy kesän valo, säilyy erämaitten laajuus, joet, tunturit ja suota hamaan Lappiin saakka."

Näin tekniikan — tai ainakin väärinkäytetyn tekniikan — ja luonnon palvojen välille syntyi väistämätön vastakohtaisuus. Katkerampi äänen-sävy onkin puoli vuosisataa myöhemmin luonnonsuojelun uranuurtaja T. Branderilla:

"Sen mukaan kuin aineellinen kulttuuri on edistynyt, ovat myös suu-rimmat luonnonkauneudet hävinneet. Rehevistä lehdoista ja pikkujär-vistä on tehty viljelmiä, koskista voimalaitoksia, romanttisesti mutkitteli-vista joista oikaistuja ja perattuja tukkiväyliä, harjuista pikateitä ja ennen niin ainutlaatuisista rantamaisemista hökkeliryhmiä. Seurauksena on, että eteläsuomalainen suuntaa matkailureittinsä joko Lappiin tai ulko-maille ja muutkin matkailijat, jotka haluavat nauttia luonnonkauneu-desta, kulkevat mahdollisimman nopeasti turmellun Etelä-Suomen läpi paikkoihin, missä luonnonsuojelu on ollut tehokkaampaa.

— — —

Uusmallinen pikatie on kuin ruoskan isku maiseman kasvoihin ja tien-varret muodostavat kilometrittäin ja penikulmittain yksitoikkoisia en-tisen luonnonkauden hautausmaita. — — Matkailijalla ei ole enää asiaa sellaisiin paikkoihin."

Kovempänä yrjisee Sven Stolpen ääni hänen kirjoittaessaan eräästä räi-keästä tapauksesta, taalalaiskylästä, jossa sekä luontoa että kulttuuria on raikattu.

"Kylä näyttää joutuneen ryövärien käsiin. — — Kaunis hiekkaharju on uudenaikaisten koneiden hyökkäyksen kohteena ja ne kyntävät sen ha-jalle ottaessaan santaa. Arvattavasti se aikaa myöten tasoitetaan ja siitä

tulee asfalttiura hurjastelijain ulvoville autoille. Saapuessaan kylään ei voi olla kauhistuneena pysäyttämättä autoa. Lukuun ottamatta pientä kyläkujan palasta — jonka vuoro kai koittaa lähimpinä vuosina — on kaikki puut kaadettu. — — Kylä on teurastettu. Jos pääsee juttusille kyläläisten kanssa ja tiedustelee vahingontekijää, saa kuulla ihastuneena irvistelevältä kertojalta, että kylän omat miehethän sen ovat aikaansaaneet. Maaherra ja asiantuntija, Bergslagenin edustajat, intellektuellit ja taiteilijat — kaikki ovat huutaneet taivaan tuuliin, mutta talonpojat tietävät kuka määrää. Lahjakas tieinsinööri on antanut isällisen siunauksensa. — — Täällä ajaa jyristävät jo suunnattomat kuorma-autot malmi- tai tukki-lastissa, talot vapisevat, vaihteiden käyttö repii hermoja, bensiininkatku käryää. Miksi onkaan pitänyt päästää tämä kurjuus kylään? Vastaus on ällistytävä: jotta ajajat tekisivät ostoksensa Svärdsjössä. Luullaanpa, että voidaan houkuttaa kylään turisteja! — — Keillä turisteilla olisi vähintäänkin halua matkustaa sinne? Svärdsjön nimi poistetaan kaikissa Ruotsin ja ulkomaiden matkatoimistoissa nähtävyyksien joukosta.”

Stolpe lupaa aloittaa keräyksen patsaan pystyttämiseksi tien rakentaneelle insinöörielle.

”Ainaiseksi sen on ikuistettava hänen sielukkaat kasvonsa. Ja siinä on oltava kirjoituksen: ’Tämä mies teurasti yhtenä vuonna kaiken kulttuurin ja kauneuden, mikä vuosisatojen aikana oli luotu Svärdsjössä.’”

Näyttää siltä, että maanviljelijöiden enemmistö sekä Ruotsissa että Suomessa näkee kotiseutuaan halkovan pikatien edut haittoja suurempina (jopa sielläkin, missä on vanhastaan taaja tieverkko), huvila-asukkaiden keskuudessa uusi tie taas synnyttää halua vetäytyä loitommalle.

Entä tulevaisuus? Hiljakkain pakinoi Olli seuraavaan tapaan:

”Niin, jatkoi nti Siilivuoka, — —. Ehkä hormonisoimalla saataisiin puut muuttumaan kirjavaraitaisiksi sumuhattaroiksi, kukat vatkulikuuti-oiksi ja lintujen laulu paukاهدussarjoiksi — miten minkin hetken usuin taidekäsitys vaatii. — Linnut, huudahti teekkari Jukolehto. Olisi totta tosiaan aika, että linnut saataisiin modernisoiduiksi! Tarkoitin suihkulennokeiksi.”

Onko se, mikä Inhan ikäluokan sivistyneistöille oli *Suomen* maisemia, kahta sukupolvea myöhemmille vain *vaarin* maisema? Historia kuljettaa oikullisesti kulttuurivirtauksia väliin yhdensuuntaisena viivana, väliin aaltoliikkeinä. Mutta jos Ollin karrikoimat lättähattumietelmät ovat uuden suuntauksen oireita, se merkitsee paluuta siihen primitivismiin, jossa hyödyllinen tiedostamattomasti samastetaan kauniiseen.

Maallepaon ongelmaa ovat sivunneet Euroopan kirjallisuus- ja taidehistorioitsijat, joiden tutkimuskohteena on ollut kirjallisuudessa, maalaustaiteessa tai asemakaava-arkkitehtuurissa ilmaisunsa saanut luonnontunne kautta aikojen. Mutta historiallinen ilmiö on tunnetusti kuin monitahoinen kappale, josta syntyy kokonaiskuva vasta kun sitä on katseltu eri puolilta. Monet kotimaiset tutkimustehtävät odottavat. Ei ole ensikäden lähteihin perustuvaa eikä ylimalkaan minkäänlaista Suomen puutarhojen ja puistojen historiaa, jonka kirjoittaminen kuuluu monipuolisesti kulttuurielämän eri aloihin perehtyneelle henkilölle, sikäli kun parasta tulosta ei saavuteta usean henkilön yhteistyöllä. Sosiaalipoliti-

kan, jota nykyisin kiinnostaa vapaa-ajan käyttö, ja sosiologian olisi omin menetelmensä selvitettävä nykyhetken kysymyksiä. Olisi joiltakin näytealueilta inventoitava kesähuvilat ja selvitettävä niiden etäisyys talviasunnoista, niiden vuotuinen käyttöaika ja niiden omistajan ammatti. Samalla olisi tiedusteltava niitä vaikuttimia, jotka panevat kaupunkien puoleensa vetämät ihmiset palaamaan maaseudulle heti kun he pääsevät irtaantumaan ansiotyöstä. Olisi tutkittava, johtuuko nuorten enenevä jättäytyminen kesäksi kaupunkiin vain joutilaisuuden kammosta ja ruumiillisen työn vieroksuntaan yhtyneestä ansaitsemishalusta vai onko se oire kohta kaksi vuosisataa jatkuneen maallepaon heikentymisestä.

Suomalainen Suomi 1960.

Uskonkappaleita ja tosiasioita

Propagandan taatuin menetelmä on taukoamatta toistaa samaa väitettä yrittämättäkään todistaa sitä. Tätä menetelmää vuosikymmenet noudattamalla — aluksi erään asetetun tavoitteen saavuttamiseksi, sitten jatkuvuuden voimasta — on istutettu käytännöllisesti katsoen koko Suomen kansaan se käsitys, että torpparilaitos vuosisadan alussa oli leimaa-antavana piirteenä maaseutuyhteiskunnallemme ja että agraariolot sen vuoksi olivat erityisen onnettomat. Se jokaisen vanhemman polven jäsenen tajuama ja nuoremmillekin kerrottu tosiasia, että maanomistus nyky-Suomessa on aivan toisin jakaantunut kuin isoisan aikana ei suinkaan merkitse sitä, että 1960-luvun Suomen agraarinen rakenne olisi maailmanhistoriassa tai maailman sosiaalimaantieteessä 'normaali' ja varhaisempi poikkeuksellinen. Selostettuun johtopäätelyyn sisältyy se arvoarvostelma, että vuokrajärjestelmä maan hallinnassa ei ole suotava; näkökulma, jonka rajoittuneisuus ilmenee esim. siitä, että sillä ei Englannissa olisi mitään kannatusta ja että Maaseudun Tulevaisuudessa äskettäin on — maata vuokralle haluavien nimessä — paheksuttu Suomen lainsäädännön karsasta suhtautumista maanvuokraukseen. Mutta hyväksykäämme tämä käsitys suomalaisena näkökulmana ja pysyttäytykäämme pelkästään sen tosiasian tutkimisessa, oliko vuokrajärjestelmä ja sen epäsuotavina pidetyt piirteet Suomelle luonteenomaisia. Tosin tuntuu toivottomalta lähteä niin heikkojen aseiden kuin tosiasiajn avulla taisteluun päähänpintymäin valtavaa voimaa vastaan.

On aluksi muistutettava siitä, että useasti hakuteoksissa ja oppikirjoissa toistetuissa, väestön yhteiskunnallista jakaantumista koskevissa luvuissa on alkeellinen virhe, todellinen tilastoteknillisen sammakko: maanomistajien määrää ei ole laskettu suhteellisena osana maatalousväestöstä vaan koko maaseudun väestöstä, ja siten ovat tilattomien joukkoa paisuttamaan joutuneet kaikki ne, jotka eivät lainkaan harjoittaneet maataloutta — kunnanlääkäristä ja asemapäälliköstä aina maalaiskuntiin kuuluneiden esikaupunkien työväestöön asti. Agraarikysymyksen kannalta ei tällä tavoin lasketulla tilattomien luvulla kuitenkaan ole mitään mielekkyyttä. Vielä tänä päivänä muudan koulukirja pänntää oppilaiden päähän, että vuokraviljelmiä oli Suomessa 60 % kaikista viljelmistä,

enemmän kuin missään muualla Euroopassa Englantia ja Irlantia lukuunottamatta, mutta jättää sanomatta, että nämä 'viljelmät' suurelta osalta olivat asuntotontteja perunamaineen ja näiden asuntojen haltijoina osittain henkilöt, jotka eivät lainkaan kuuluineet maatalousväestöön, kun taas Englannissa maataloustyömiehet asuvat työnantajiansa huoneissa eikä muiden elinkeinojen harjoittajilla ole minikäänlaisia viljelmiä. Kiistattomasti vuokratilviljelyn yleisyyden mitta on pelon jakaantuminen omistajan ja vuokraajan viljelemän maan kesken. Jos tätä jakaamaa tutkitaan, osoittautuu, että 1901 oli omistajan käytössä Suomen viljellystä maasta 77 % ja 1910 81 %.

Vertaamalla näitä numeroita muiden maiden vastaaviin lukuihin voidaan todeta täsmällisesti ja objektiivisesti, olivatko maamme agraariolot 'erityisen onnettomat'. Nykyisin viljelevät omistajat Belgian pelloista 32 %:a, Englannin 38 %:a, Hollannin 44 %:a, Italian 48 %:a, Ranskan 56 %:a, Espanjan 68 %:a, Ruotsin 73 %:a; vuosisadan vaihteessa vastaavat prosenttiluvut olivat ainakin eräissä mainituista maista vielä jonkin verran korkeammat. Vaikka vuokraamaan osuus muutamissa maissa, kuten Saksassa, oli alempi kuin Suomessa, ei Suomi ilmeisestikään ollut eurooppalaisen keskiarvon 'huonommalla' puolella.

Sosiaalisten olojen vertailussa on tietenkin liian yksioikoista operoida pelkillä kvantiteeteilla; maanvuokrauksen yleisyyden ohella on otettava huomioon myös vuokrasuhteen laatu. Huomattava osa Suomen torppareista viljeli vuoteen 1909 saakka tiluksiaan 'juoksevan' sopimuksen varassa. Lainmukainen irtisanomisaika oli kuitenkin niin pitkä, että jos lähtökäsky annettiin ennen tuomaanpäivää, oli torpasta luovuttava toiseksi seuraavan vuoden puolipaastona. Pahimmassakin tapauksessa suomalaisen torpparin vuokrasuhde oli hiukan turvatumpi kuin englantilaisten vuokraajien, joiden sopimuskausi yleensä oli vain yhden vuoden pituinen.

Entä orjuuttava päivätyövelvollisuus? Se oli vielä vuosisadan vaihteessa miltei luontoistaloudessa elävällä Suomen maaseudulla hallitsevana vuokranmaksumuotona, kun se maissa, joissa rahatalous ja teollistuminen olivat edistyneet pitemmälle, oli harvinainen. Silti on muistettava, että vielä 1910 43 % Ruotsin torppareista teki päivätöitä ja että heidän oli päivätöitä tehtävä, jos he kerran olivat tällaiseen sopimukseen suostuneet. Suomessa sen sijaan jokaisella torpparilla oli vuoden 1909 asetuksen mukaan oikeus sopimuksen määräyksistä riippumatta sanoutua irti päivätöistä.

Tämän asetuksen mainitsemamme tulemme kohtaan, jossa Suomen olot todella olennaisesti poikkesivat muusta Euroopasta, mutta ei maanvuokraajain vahingoksi, vaan heidän hyväkseen. Reformipolitiikka oli Suomessa alkanut jo 1902, ja 1909 oli vahvistettu uusi maanvuokra-asetus, jossa oli luovuttu tuohon aikaan yleisesti hyväksytyistä liberalistisesta sopimusvapaudesta. Vain osa asetuksen määräyksistä tuli voimaan, mutta jo tämäkin on merkittävä tosiasia, sillä saadaan mennä toisen maailmansodan aikaan, ennen kuin maanvuokraajain turvaksi säädettiin lakeja muualla Euroopassa — poikkeuksena ainoastaan Irlanti, jonka olot olivat sikäli erikoislaatuiset, että jotakuinkin koko maan

oli vuokrattuna ja sen omistivat vierasmaalaiset. Silloin kun Suomessa eduskunta hyväksyi vuoden 1909 asetuksen, Ruotsissa säilyi voimassa yksipuolisesti maanomistajan etua silmällä pitävä, maillemme yhteinen vuoden 1734 laki; vain monien rauenneiden yritysten jälkeen oli siellä saatu valtiopäivät 1907 taipumaan siihen, että lailla määrättiin vuokraajalle hyvitetäväksi tämän tilalla tekemät parannukset, mikä Suomessa oli säädetty jo 1902. Sopimusvapauden nimessä hylkäsivät Ruotsin valtiopäivät kaksi kertaa (1907 ja 1908) esitykset, jotka jossakin määrin turvasivat vuokraajan maannautinnan, vaikka ne koskivat pelkästään Norrlandissa sijaitsevia yhtiöiden ja maakeinoittelijain tiloja, ja hyväksyivät vasta kolmannen asiasta annetun esityksen. Suomen vuoden 1909 asetusta vastaava laki saatiin Ruotsissa aikaan vasta 1943, ja kun Suomessa 50 vuotta määrättiin lyhyimmäksi sallituksi vuokrakaudeksi, on Ruotsissa tyydytty 5 vuoteen. Ja lopuksi vuosien 1918 ja 1919 torpparilailla ei radikaalisuudessaan ole vastinetta missään muualla Länsi-Euroopassa, ei edes Irlannissa. Mutta Suomessa vuosisadan alussa harjoitettua agrariipolitiikasta kirjoittavat halukkaasti ne, jotka eivät tiedä siitä juuri mitään ja tietävät vielä vähemmän muun maailman oloista, silloin ei ole kumma, että tuon ajan suomalainen yhteiskunta leimataan vanhoilliseksi.¹

Jos nyt Suomen agrariolot autonomian ajan lopulla eivät olleet surkeammat kuin muissakaan maissa, vaan päinvastoin lainsäädäntömme oli poikkeuksellisen vuokraajaystävällistä, on rohjettava käydä käsiksi myös siihen myyttiin, että torpparilaitos oli vuoden 1918 sisällissodan tärkeä, ehkä joidenkin mielestä ihan keskeinen syy. Myytin repiminen tosin on sormensa pistämistä ampieispesään, mutta se on tieteen tehtävä — toivoen että ennakkoluuloton käsitys edes parin sukupolven perästä pääsisi vaikuttamaan.

Historiassa olisi yleensäkin varottava varmoin äänensävyin puhumasta syy-yhteyksistä. Mutta jos useissa Euroopan maissa talonpoikaisväestön pääosa on halki 20. vuosisadan ollut maanvuokraajia ilman että niissä olisi syttynyt minkäänlaisia kapinoita, ei maanvuokrauksen yleisyyden ja vallankumouksellisen mielialan välillä vallitse heikkoakaan korrelaatiota; näin ollen on esitettävissä vahvempia perusteluja sen väitteen puolesta, ettei tällaista yhteyttä suomessakaan esiintynyt, kuin päinvastaisen olettamuksen. Jos korrelaatioiden etsimistä koko Euroopan puitteissa pidetään liian teoreettisena, voi niitä etsiä myös oman maan alueelta. Suomen Historian Käsikirjaan on piirretty kartta, jossa 'vuokraviljelmien'

¹ Esimerkkinä asiantuntemattomasta kirjoittelusta esitettäköön lähdeviite Yrjö Littusen tutkielmasta *Politiikka-lehdessä* (1960, s. 153). Kirjoittaja alkaa puhumalla "tilattomasta loisiväestöstä" tai "irtaimesta väestöstä", jonka asemaa muka "herättiin" korjaamaan vasta "kansalaissodan jälkeen" 1918. Mainittuna vuonna säädettiin torpparilaki, josta esitys oli annettu eduskunnalle ennen sotaa ja torpparien hyväksi oli lakeja säädetty jo aikaisemmin; torpparit eivät kuitenkaan ole "loisia" eivätkä "irtaimia", joita vuoden 1918 laki ei koskenut. Ennen vuotta 1918 oli kuitenkin "herätty" perustamaan tuhansia asutustiloja varsinaisille tilattomillekin. Käyttämättä vuoden 1901 perusteellista yhteiskuntatilastoa Littunen esittää vuodelta 1895 epäluotettavan suhdeluvun "irtaimen" väestön osuudesta (koko maan väkiluvusta kaupungitkin mukaan luettuna?).

yleisyyttä osoittavan erivahvuisen viivoituksen päälle on vedetty valkoista ja punaista Suomea erottanut rintamalinja. Vaikka piirittäjä on valinnut lähteekseen tilaston, jonka antama kuva paraiten sopii hänen tarkoituksiinsa, ts. korrelaation osoittamiseen torpparilaitoksen ja 'punaisuuden' välillä ja joka todellisuudessa pikemminkin kuvaa asunto-oloja kuin maanvuokrauksen yleisyyttä, rintamalinja vain hyvin vastahakoisesti ja monin poikkeuksin seuraa kartan viivoituksia. Jos sama viiva piirrettiisiin edempänä selostettavan teoksen sivulla 29 olevaan maanvuokrauksen yleisyyttä osoittavaan karttaan, näkisimme selvästi *torpparilaitoksen painopisteen osuvan hallitukselle uskolliselle puolelle sisällissodan rintamaa*.

Vielä jyrkemmässä ristiriidassa tunnustetun uskonkappaleen kanssa ovat punakaartin koostumusta koskevat, tähän asti kokonaan unohtuksiin jääneet tiedot. Valtiorikosoikeuden kautta kulki 75 575 punakaartilaisista — ei vain edustavaksi riittävä aines, vaan kapinaan nousseiden valtava enemmistö. Valitettavasti on oikeustilaston sosiaalisessa ryhmitelyssä koottu yhteen nimikkeeseen torpparit ja mäkitupalaiset. Kun viimeksi mainittuja sisältyy muihinkin ryhmiin, oletakaamme koko ryhmän käsittävän pelkästään torppareita, jottemme missään tapauksessa aliarvioisi näiden osuutta punakaartista, vaikka näin päädyimmekin maksimilukuun. Ainoastaan 3.09 % syytteeseen pannuista punakaartilaisista oli torppareita (tai mäkitupalaisia) ja 5.32 % näiden omaisia, so. ilmeisesti ensi sijassa poikia. Luvut osoittavat, että *sisällissodan voimasuhteet olivat jokseenkin riippumattomat siitä, oliko Suomessa torppareita vaiko ei*, eikä jossakin yksityisessä pitäjässä todettu torpparien innostus aseelliseen taisteluun voi kumota koko maan lukuja.

Punakapinan selitykseksi ei sitä paitsi lainkaan kaivata torpparilaitosta. Olisihan ollut ihme, jos muudan Venäjän osa — jollainen Suomi vielä kapinan kenraaliharjoituksen aikana marraskuussa 1917 muodollisestikin oli ja johon maahan jäänyt venäläinen sotavoima myöhemminkin ylläpiti tosiasiallista yhteyttä — olisi säästynyt vallankumoukselta. "Niissä oloissa, jotka meillä vallitsivat v. 1917, sosialistien johtomiehet olisivat luistuneet samalle tielle aivan torpparivapautuksesta riippumatta", lausui Edwin Linkomies äskettäin eräässä kirjallisuusarvostelussa tapahtumien yleispoliittisesta taustasta. "He kenties eivät olisi saaneet mukaansa ihan yhtä suuria joukkoja, mutta kuitenkin riittävän suuria aloittaakseen seikkailun." Koska 'ihan' sana soveltuu ilmentämään edellä todettua kahdeksan prosentin vajuusta, jonka torpparilaitoksen puuttuminen olisi ehkä punakaartiin aiheuttanut, voi historiantutkimus aivan kirjaimellisesti yhtyä näihin lauseisiin. Kurittomuuden valtaantäpääsyä pohdittaessa on lisäksi otettava huomioon se maailmanhistoriassa ainoalaatuinen tilanne, että itsenäisellä valtiolla ei ollut minkäänlaista sotavoimaa käytettävänä. Pian tapausten jälkeen B. Estlander lausui osuvasti: "Voima (makten) on valtion perusehto. — — Mitä syvempi oikeudentunto yhteiskunnassa, mitä oikeudenmukaisemmat lait, sitä vähemmän tarvitsee voiman ilmetä. Mutta sitä täytyy olla. — — Punakapinalle ei ollut mitään pohjaa epäkohdissa tai eturistiriidoissa, joita ei olisi voitu poistaa tai lieventää normaalin yhteiskuntajärjestyksen tietä. Sen perussyö oli venäläisen valtiomahdin lakkaaminen." Ja lopuksi on taustatekijänä mis-

tettava maailmansodan aiheuttamaa työttömyyttä ja kurjuutta, joita Pekkanen on suuria eleitä välttään ja siksi niin vakuuttavasti kuvannut muistelmissaan; mutta iskulauseessa ”nälkä, kurjuus, sorto ja vääryydet” eivät ainakaan kaksi ensimmäistä sanaa kerro mitään torppareista, vaan kaupunkien ja maaseudun työväestöstä, punakaartin valta-aineksesta.

Yliseurooppalaisen sosiaalishistorian näkökulmasta olisi kiintoisaa etsiä ratkaisua probleemiin, miksi juuri Suomessa maanvuokrauksen vähäisistä mittasuhteista huolimatta torpparikysymys kärjistyi ja miksi Suomi Irlannin ohella oli ainoa maa, jossa koko vuokrajärjestelmä hylättiin. Tällainen vertaileva tutkimus ei kuitenkaan kuulu perinnäisen historiankirjoituksen menetelmiin, ja päästä siinä jotakuinkin päteviin johtopäätöksiin on työlästä, jopa mahdotonta niin kauan kun monografioita maanvuokrauksen uudemmasta historiasta eri maissa ei ole kirjoitettu. Ihmeellistä kyllä, ei edes Suomessa siitä tavattomasta kiinnostuksesta huolimatta, jota maanvuokraolot ovat herättäneet, tällaista erikoistutkimusta ole laadittu.

Sen on aloittanut vasta Viljo Rasila viime toukokuussa Yhteiskunnallisessa korkeakoulussa hyväksytyllä väitöskirjallaan.² Rasila ei ole lähtenyt hakemaan vertauskohtia muualta Euroopasta, vaan on pysynyt kotoisella kamaralla. Rinnastuksia hän tekee vain ohimennen Ruotsiin, jonka torpparilaitoksella oli yhteinen pohja meikäläisen kanssa, ja tässä vertailussa hän toteaa, miten hidas väestönkasvu ja nopea teollistuminen jo ennen ensimmäistä maailmansotaa Ruotsissa vähensivät torpparintarjokkaiden lukua ja siten paransivat kysynnän ja tarjonnan lain vääjäämättömästi vaikutuksesta torpparien asemaa. Rasilan tehtävänä on ollut osoittaa, miten ja milloin torpparikysymys Suomessa syntyi ja miten se paisui yhdeksi sisäpolitiikan valtaprobleemeista.

Torpparien asemaa on runsaasti käsitelty sekä koko maata koskevissa selvityksissä että paikallishistoriallisessa kirjallisuudessa ja paikalliskuvauksissa. Aivan oikein Rasila sivuuttaa tämän puolen tyytymättömyyden johdantoluvussa keskitetyn yhteenvedon torpparien oikeuksista ja monikirjavista velvollisuuksista. Tässäkin hänellä on tilaisuus oikaista eräs aikaisemmassa tutkimuksessa esiintyvä käsitys: koko maata koskevien lukujen perusteella on luultu, että epävarma vuokrasuhde (suulliset tai juoksevat kirjalliset sopimukset) olivat kartanotorpissa tavallisemmat kuin talonpoikaistalojen torpissa. Paikkakunnittain analysoituna sopimukset osoittavat pikemminkin päinvastaista, ja oikeampi olisi sanoa, että epävarma vuokrasuhde oli yleinen niillä seuduilla, joissa oli runsaasti kartanoita — erittäinkin näiden seutujen talonpoikaistaloissa.

Aivan kuten työväenkysymys ei synny siitä, että on runsaasti työväkeä, vaan siitä, että työväki — tavallisesti aluksi toisista kansankerroksista tulleesta sysäyksestä — ryhtyy vaatimaan parannuksia oloihinsa, samoin on torpparikysymyksen laita. Torpparilaitos on Suomessa 1700-luvulta peräisin, ja suurimmat mittasuhteet se saavutti viime vuosisadan puolimaissa: torpparikysymys hallitsi autonomian ajan kahta viimeistä vuosikymmentä. Rasila osoittaa kuitenkin uskottavasti, että sen syvimät juu-

² Viljo Rasila: *Suomen torpparikysymys vuoteen 1909*. Akateeminen väitösk. 1961. Siv. 493.

ret menevät aina 1860-luvulle saakka. Entisen Vanhan Suomen myöhäis-syntyisen feodaalilaitoksen myöhäinen purkaminen herätti Länsi-Suomen torppareissa toiveita maan saannista, vaikka ensiksi mainitun alueen lahjoitusmaiden historiallinen lähtökohta oli aivan toinen kuin torppien ja vaikka valtio siellä hankkikin maita talonpojille vain vähittäin ja vain vapaaehtoisilla kaupoilla valtiopäivien 1867 tekemän päätöksen mukaan. Samoin maaorjuuden lakkauttaminen keisarikunnassa 1861 herätti toivoa jyrkästä sosiaalisesta uudistuksesta myös Suomen torppareissa, vaikkei täällä maaorjuutta ollutkaan. Paikallisena mielialatekijänä vaikuttivat Lounais-Hämeessä, Jokiläänissä, jatkuneet rettelöt suurmaanomistajan niiden alustalaitalojen kesken, joiden verot aikoinaan isossa reduktiossa oli jätetty peruuttamatta kruunulle ja joihin niiden asujat olivat — juridisesti heikoin perustein — menettäneet omistusoikeutensa. Näiden ns. sukuoikeustilallisten varmasta nautinto-oikeudesta huolimatta rinnastivat muut lampuodit ja torpparit itsensä näihin ja ryhtyivät yhdessä näiden kanssa anomaan (1882), että kruunu lunastaisi heidät ”kellon ja kepin alta”. Anomus, joka ei johtanut tuloksiin, on aikaisemmasta kirjallisuudesta tunnettu, mutta vasta Rasila käsittelee yksityiskohtaisesti sen vaiheita.

Ajatus torpparien itsenäistämisestä tuotiin joukkoliikkeen voimalla julki jo näin varhaisessa vaiheessa; ja Rasila on löytänyt samansuuntaisia mielipiteenilmaisuja vieläkin kaukaisemmalta ajalta. Jo v. 1865 suositettiin Suomettaressa rahavuokraa päivätoiden tilalle ja pitkäaikaisia kontrahteja, jopa torpparin puolittaista itsenäistämistä ”kahden omistamus-periaatteen” mukaisesti. Vanhasuomalaisen agrariipolitiikka ei suinkaan vasta yksikamarisen eduskunnan ensimmäisten vaalien kynnyksellä saanut radikaalista sävyään, vaan Rasila osoittaa, että tämän suunnan lehtien kirjoittelu jo 1880-luvulta lähtien oli selvästi torppariystävällisempää kuin nuorsuomalaisten; liberaalisista periaatteista kiinni pitäen totesi Päivälehti v. 1891, että valtio ei saa vuokrasopimuksen säättämiseksi asettaa mitään rajoituksia.

Torpparien oman mielipiteen muodostumisessa vaikutti Aleksanteri III:n hallituskauden venäläistämisvaiheesta lähtien keisarikunnasta tullut propaganda tekijänä, jonka merkitys on ollut tunnettu, mutta jota varmaan on aliarvioitu. Suomen ikivanhoista ajoista monarkistinen rahvas oli asennoitunut odottamaan keisarilta kaikkea hyvää, eikä tarvittu muuta kuin että Venäjän armeijan topografit ilmestyivät mittausvälineineen länsisuomalaiselle peltoaukealle, kun jo pitäjässä maanjakohuhut alkoivat kiertää. Venäläiset lehdet, joista Rasila on ottanut pistokokeita, julkaisivat kauhukuvauksia Suomen torpparien oloista. Kun lehdet oman maansa oloista puhuessaan olivat hyvinkin vanhoillisia, oli tämän kirjoittelun tarkoituksena tietenkin toisaalta saattaa Suomi välittömäin lukijain piirissä huonoon huutoon ja toisaalta välillisesti synnyttää hajaannusta autonomiaansa puolustavassa Suomessa. Finljandskaja Gazetan suomenkielinen lisälehti saattoi välittömästikin löytää tiensä torppiin ja mäkitupiin, ja jo 1900 siinä vaadittiin torppien itsenäistämistä. Ei kenties voida sitovasti osoittaa, että laukkurysät, venäläisten palovakuutusyhtiöiden asiamiehet ja muut keisarikunnan

alamaiset, jotka kiertelivät Suomen maaseudulla, olisivat kaukojohdettuina ja määrätietoisen suunnitelman mukaisesti levittäneet maanjakohuhuja; Rasila arveleekin, että he erityisesti 1899 käyttivät hyväkseen heille suotuisaa poliittista tilannetta ja saavuttaakseen maaseudun vähäväkisten suosion levittivät huhuja. Mikäli tiedän, virallisen vastaväittäjän prof. Alasen mielestä olisi huhujen korkeasta lähtökohdasta voitu puhua suurenmallakin varmuudella. Joka tapauksessa Rasilan esitys osoittaa, että Meurmanilla oli enemmän aihetta kuin on luultukaan tunnettuihin sanoihinsa avusta, jota tarjottiin maasta, missä veroja kiskotaan vuosikalla. Vanhasuomalaiset tuomitsivat yhtä jyrkästi kuin perustuslaillisetkin venäläisen kiihoituksen, ja valistuneimmat torpparitkin kouksissaan torjuivat ajatuksen etsiä tukea maan rajojen ulkopuolelta.

Torpparikysymyksen heräämiseen katsoo Rasila lisäksi vaikuttaneen torpparien vaurastumisen, sillä vuokrasuhteen epävarmuus tunnettiin paraiten sellaisissa torpissa, joiden maatalous kukoisti, sekä patriarkalisen elämänjärjestyksen väistymisen, jonka vuoksi sopimusten epäselvät ja tiukinnanalaiset kohdat alkoivat synnyttää kiistoja. Näihin näkökohtiin vedottaessa tekee mieli palata ulkomaisiin vertauskohtiin: erityisesti Englannissa on mitä lyhyin vuokrakausi liittynyt hyvinvoivan arentimiehen mallikelpoiseen maatalouteen. Suomen kohdalta pätee tosin se Rasilan huomautus, että torpparikysymyksen ”alueelliseksi painopisteiksi muodostuivat seudut, joissa torpparit olivat keskimääräistäkin vauraampia”, mutta tämä selittyyne siitä, että sosiaaliset uudistus- ja kumousliikkeet eivät yleensä lähde aivan kurjista oloista. Patriarkallisten suhteiden häviäminen on koettu myös muualla kuin Suomessa ilman että se on tehnyt maanvuokrauksesta poliittista kysymystä; mutta joissakin maissa se lienee tapahtunut niin varhain, ettei vastaavanlaiseen kansannousuun vielä ollut mahdollisuuksia. Ja joka tapauksessa sen kehityksen vaikutuksesta, jota Rasila kuvaa, keskinäinen luottamus maanomistajain ja vuokraajain välillä oli vuosisadan vaihteeseen tultaessa hävinnyt. Torpparit olivat 1890-luvulla alkaneet joukkoliikehtimisen, ja ensi sijassa maanomistajain edustajista koostunut säätyeduskunta, joka 1900 oli valmis torpparien eduksi uudistamaan maanvuokralakia, ei kuitenkaan ollut valmis menemään läheskään niin pitkälle kuin nämä halusivat. Rasila näkee selkeästi vastakkaisuuden sosiaalireformatorisen ja liberaalisen linjan välillä, mutta myös sen että poliittiset valtatavoitteet lopuksi merkitsivät enemmän kuin ideologiat. Kun yksikamarinen eduskunta vuonna 1908 otti huomioon torpparien vaatimukset vuokrasuhteen turvaamisesta, sekin oli taas ajastan jäljessä; torpparit eivät enää tyytyneet vähempään kuin itsenäisyyteen, vaikka Rasilan yksityiskohtaisesti selvittämän sosialistien taktiikan vaikutuksesta Tampereen torpparikokous ojentautuikin marxilaisen teorian mukaan ja vaati torppareille vain turvattua vuokraoikeutta. Vuoden 1909 maanvuokra-asetuksen monivaiheiseen voimaantuloon päättyy Rasilan esitys. Väitöskirjassa ei ole osamerkintänä muinoin niissä tavallista roomalaista ykköstä; mutta on mitä toivottavinta, että tekijällä on tilaisuus jatkaa sisäpolitiikassamme kauan keisessä asemassa olleen torpparikysymyksen käsittelyä ei vain vuoden 1918 lain säätämiseen vaan myös sen toimeenpanoon saakka.

Rasilan eräitä tutkimustuloksia edellä selostettaessa on sivuutettu kysymys niiden luotettavuudesta. Lähdeaineistoa tarkastellessa herää epäily, että sanomalehdistö on liian hallitsevana. Sikäli kun sanomalehdistöstä on poimittu uutistietoja esim. maatalouslakoista, niiden tiedoissa voi helposti olla detaljivirheitä, mutta tekijän puolustukseksi on sanottava, että monessa tapauksessa uutisia ei olisi voitu korvata millään arkistojen lähdesarjalla. Sikäli kuin Rasila esittelee sanomalehdissä tai lentokirjoissa ilmenneitä käsityksiä maanvuokrapolitiikasta, ne ovat sellaisenaan osa torpparilaitoksen historiaa ja kysymys luotettavuudesta on väärin asetettu; korkeintaan voi jäädä epäselväksi, miten laaja edustavuus yksityisissä kirjoituksissa julistetuilla mielipiteillä oli. Se vaisusti ilmenevä myötätunto, jota Rasila tuntee kuvattavaansa kansanluokkaa, torppareita kohtaan, ei ole johtanut häntä lähteiden yksipuoliseen käyttöön tai virheelliseen johtopäätelyyn; eikä myötäeläminen ole historiankirjoituksessa virhe, vaan avu, jota monet auktoriteetit ovat itse osoittaneet ja toisille neuvoneet.

Suomalainen Suomi 1961.

Kuka hajoiitti eduskunnan ja miksi 1929

Muudan arvoituksellisimpia ja samalla tutkimattomimpia kysymyksiä itsenäisyyden ajan poliittisessa historiassa on eduskunnan hajoitus huhtikuussa 1929. Mantereen hallitus, jolla oli takanaan vain 10 edustajaa ja jolla ei voinut olla minkäänlaista harhaluuloa siitä, että se runsaan kahden kolmasosan enemmistö eduskunnassa, joka vastusti virkamiesten palkankorotuksia, olisi uusissa vaaleissa ainakaan olennaisesti supistunut, hajoitutti — kuten luullaan — eduskunnan. Valtioneuvoston osa näytelmässä käsiteltiin niin keskeiseksi, että edustaja Niukkanen ratkaisevassa istunnossa totesi ”hallituksen” jättävän asian ”kansan ratkaistavaksi vaalien kautta”;¹ ja vaikka kirjallisuudessa tietenkin sanotaan presidentin hajottaneen eduskunnan, sanonnassa kuvastunevat vain Hallitusmuodon määräykset juridisesta proseduurista, kun taas käsitys tapahtumien todellisesta kulusta lienee — karrikoituna — se, että pieneen edistyspuolueeseen nojaava Mantere harhakuvitelmiensä vallassa pyysi presidenttiä hajottamaan eduskunnan ja Relander heikkoudessaan suostui. Tällaisen kuvan tekee vielä räikeämmäksi se tosiasia, ettei edes koko edistyspuolue, kuten seuraavasta ilmenee, ollut kiistattomasti Mantereen takana. Muistelmien kirjoittajista Tanner sivuuttaa kokonaan tapauksen, Mantereen hallituksen ministeri Kivimäki sekä eduskunnan puhemies Virkkunen mainitsevat sen ohimennen. Tutkijoista Kastari omistaa sille juridisessa väitöskirjassaan eduskunnan hajoituksesta kolme ja Tarkiainen valtio-opillisessa väitöskirjassaan presidentin asemasta neljä sivua; edellisessä ei puututa poliittishistorialliseen ongelmaan, jälkimmäisessä toimenpide esitetään yksinomaan Mantereen hiukan ironisoidun ”lujouden” ilmaukseksi.²

Virkamiehet eivät olleet saaneet täyttä hyvitystä siitä reaali-palkkojen

¹ Valtiop. 1929 pöytäk., s. 824.

² Paavo Virkkunen, *Itsenäisen Suomen alkuvuosikymmeniltä*, s. 210; T. M. Kivimäki, *Suomalaisen politiikan muistelmät*, s. 53; Paavo Kastari, *Eduskunnan hajoitus Suomen oikeuden mukaan*, ss. 217—220; Tuttu Tarkiainen, *Tasavallan presidentin asema Suomen parlamentaarisessa hallitusjärjestelmässä*, ss. 186—190.

alenemisesta, jonka ensimmäisen maailmansodan aikainen ja sitä seuraava inflaatio oli aiheuttanut, lukuun ottamatta alimpia palkkausluokkia, ja näidenkin palkat olivat jääneet kuoppaan yleiseen tulotasoon verrattuna.³ Ylimmät virkamiehet, joiden palkkojen jälkijätöisyys täten oli kaksinkertainen, vertailivat tulojaan paitsi sodanedellisiin myös niihin palkkoihin, joita muut työnantajat maksoivat vastaavaa pätevyyttä edellyttävästä työstä; julkisessa keskustelussa mainittiin erityisesti kunnat, osuusliikkeet ja sanomalehtiyritykset, ja valtiokin saattoi maksaa palkkuluokkiin sijoitetun virkamiehistön nauttimia palkkoja huomattavasti korkeampia summia sellaisissa erikoistapauksissa kuin eduskunnan sihteerille tai Suomen Pankin johtajille.⁴ Samaan aikaan ja ehkä juuri epäedullisen palkkakehityksen vaikutuksesta oli virkamiesjärjestöjen jäsenmäärä kasvanut yli kolminkertaiseksi (1913: 7.100, 1929 24.900).⁵ Ensi kerran järjestäytyneet virkamiehet esiintyivät painostusryhmänä, jolla oli oleva poliittista merkitystä. Toisaalta he olivat läheneet liikkeelle tiukoine palkankorotusvaatimuksineen huonosti valittuun aikaan: vuonna 1928 vallitsi kyllä korkeasuhdanne, mutta maatalous kärsi vaikeasta kadosta, joka ainakin psykologisesti ja ehkä taloudellisesti merkitsi tuolin enemmän kuin vilkkaat puutavaramarkkinat.

Huhtikuun 1929 kriisin juuria on etsittävä edellisestä joulukuusta. Käsiteltävässä Sunilan maalaisliittolaisen hallituksen vuodelle 1929 esittämää budjettia tehtiin useita aloitteita virkamiesten palkkojen korottamiseksi. Ingmanin aloite, jonka olivat allekirjoittaneet eräät kokoomuksen, edistyksen ja ruotsalaisen kansanpuolueen ryhmiin kuuluvat kansanedustajat, perustui virastopäällikköjen laatimaan suunnitelmaan, ja aloitteentekijät ehdottivat sen toteutettavaksi asteittain neljänä vuonna; tarvittava summa v. 1929 oli 50 miljoonaa. Tekemättä pitkänajan suunnitelmaa Ryti ehdotti vuodelle 1929 myönnettäväksi 45 milj. ja esitti, miten rahat olisi käytettävä. Hänen perusteluissaan keskeisellä sijalla oli se toteamus, että vuokrat, jotka erityisesti virkamiesperheissä muodostivat olennaisen osan menoista, olivat nousseet edellisinä vuosina paljon enemmän kuin elinkustannusindeksi, jota palkankorotuksia laskettaessa yleensä tarkkailtiin.⁶ Budjetin käsittelyn aikana useat virkamiesjärjestöt pitivät yhteisen kokouksen, jossa ne lupasivat ajaa palkkausiasia ”yksi kaikkien ja kaikki yhden puolesta”. Presidenttiä hermostutti erityisesti rautatieläisten mukanaolo; riippuihan viimeksi mainituista enemmän kuin muista valtion palveluksessa olevista säännöllisen elämänmenon jatkuminen.⁷

³ V. Luoma, Valtion virkamiesten järjestäytyminen Suomessa I, ss. 58—66.

⁴ Esim. Relanderin päiväkirja 15. 2. ja 22. 2. 1929. Presidentti Relanderin omaisten hallussa.

⁵ Luoma, mt. II, ss. 13, 23.

⁶ Valtiop. 1928: esitys n:o 33, vastalauseet (Asiakirjat II); raha-asiainaloite n:o 199 (Liitteet II).

⁷ Virkamiesyhdistysten Keskusliiton liittokokouksen pöytäk. 12. 11. 1928; Virkamiesten palkkavaltuuskunnan pöytäk. 11. 12. 1928; Virkamiesliiton koollekutsuman neuvottelukokouksen pöytäk. 26. 11. 1928; pöytäkirjaa kokouksesta 28. 11. en ole tavannut, mutta sitä selostetaan edellämain. palkkavaltuuskunnan kokouksessa. Virkamiesliiton sihteerin Y. Tammisen historiikki III/B/1/19. Virkamiesliiton arkistossa, kuten edempänäkin mainitut Virkamiesliiton toimintaa koskevat lähteet. — Vrt. Virkamiesten Aikakauskirja — Tjänstemännens Tidskrift 1928, s. 403. — Relanderin päiväk. 22. 11. 1928.

Sunilan asema on vaikea siksi, merkitsi presidentti päiväkirjaansa, että hän ”tässä asiassa pelkää enemmän ryhmää kuin siihen luottaa”, ja ilmeisesti juuri virkamieskysymystä presidentti tarkoittaa kertoessaan, että — vastikään eroamaan pakotettu — maatalousministeri Vesterinen kiihoitti maalaisliittoa hallitusta vastaan. Virkamiesjärjestöt painostivat omalta osaltaan Sunilaa, jonka asema todella oli siksi hankala, että kahdella tuolilla istuminen on ymmärrettävää. Eduskunnassa pitämässään puheessa pääministeri näet viittasi toisaalta katoon, toisaalta välttämättömyyteen järjestää virkamiesten asema, ja vaikka hallitus ei esittänyt palkkojen korotusta, antoi Sunila ymmärtää, ettei hän vastustaisi eduskunnan asettumista myönteisemmälle kannalle kuin hallitus. Perää näytti olevan siinä hänen itsensä väheksymässä väitteessä, että hän oli suorastaan kehottanut virkamiesjärjestöjä työskentelemään ”eduskuntaryhmien piirissä sellaisen asian edistämiseksi, jota — hallitus pää- ja rahaministereineen on nimenomaan vastustanut”.⁸

Eduskunta hylkäsi kaikki viisi korotusehdotusta, joista maalaisliittolaisten tekemä tarkoitti vain 4 milj. mk:n, muiden porvarillisten puolueiden tekemät 45—76 milj. mk. myöntämistä.⁹ Välittömänä seurauksena oli puolueettoman oikeusministerin Malisen eronpyyntö sekä valtioneuvoston neuvottelu, jossa Sunila lupasi panna virkamiespalkkojen järjestelyn heti käyntiin. Päätös oli, Sunila sanoi, tehtävä yhteisymmärryksessä maalaisliiton eduskuntaryhmän kanssa, ”mutta olen varma siitä, että siltä taholta ei tulla asettamaan esteitä oikeudenmukaiselle järjestelylle, jos tämän järjestelyn on tehnyt hallitus, johon ryhmä luottaa. Minä uskallan väittää, että jollekin toiselle hallitukselle kuin maalaisliittolaiselle on oleva paljoo vaikeampi saattaa tämä kysymys lopulliseen ratkaisuun, koska olen vakuutettu siitä, etteivät sosialidemokraatit virkamiesasiassa uskalla ottaa pitemmälle menevää askelta kuin se minkä maalaisliitto ottaa”.¹⁰ Näillä sanoilla oli piirretty virkamieskysymystä hallitseva poliittinen asetelma.

Seuraavana päivänä 12. 12. Sunilan hallitus kaatui yhden äänen enemmistöllä ns. Vaskurin juttuun. Ryhmittymä oli noina vuosina tavallinen: vasemmisto ynnä ruotsalainen kansanpuolue contra suomalaiset porvarilliset. Presidentin päiväkirja antaa kuitenkin vahvistusta sille tunnetulle epäilykselle, että useiden kokoomuslaisten poissaolo, mikä ratkaisi äänestyksen, ei ollut sattuma vaan tahallinen.¹¹ Vaikka kriisi oli kaikkea muuta kuin vakava, kysymys eduskunnan mahdollisesta hajoituksesta tuli jo seuraavana päivänä puheeksi presidentin keskusteluissa pääministerin ja eduskunnan puhemiehen Virkkusen kanssa. Sunilaa ilmeisesti miellytti tämä ratkaisu vain siitä syystä, että hän saisi istua pääministerinä ainakin uuden eduskunnan kokoontumiseen, ja kun — kuten hän uskoi — maa-

⁸ Relanderin päiväk. 22. 11., 10. 12. 1928. — Valtiop. 1928 pöytäk. II, ss. 1706—1758, erityisesti ss. 1706—1707, 1752—1753.

⁹ Valtiop. 1928 pöytäk. II, ss. 1755—1758.

¹⁰ Relanderin päiväk. 11. 12. 1928.

¹¹ Eino Jutikkala, Yhden puolueen vähemmistöhallitusten aika (Kaksi vuosikymmentä Suomen sisäpolitiikkaa), ss. 86, 87. — Relanderin päiväk. 13. 12. 1928.

laisliitto voitaisi vaaleissa, hänen hallituksensa saisi sitten luottamuslauseen ja voisi jatkaa toimintaansa. Virkkunen suositti suomalaisten porvarien yhteishallitusta, ja Sunila ”pelkäsi” — sanat presidentin — kilpailijansa Kallion suunnittelevan samaa. Ruotsalaisen eduskuntaryhmän puheenjohtaja Furuhjelm suositti virkamieshallitusta, ”joka järjestäisi virkamieskysymyksen”, mutta Relander torjui tämän vastaten, ettei tärkeätä ole se, että asiasta annetaan esitys, vaan että esitys hyväksytään eduskunnassa.¹²

Vakavimman pohdinnan alaisena oli hallitus, jonka sosialidemokraatit muodostaisivat joko yksin tai jonkin muun ryhmän kanssa. Tällaista koostumusta ei kuitenkaan perusteltu virkamieskysymykseen liittyvillä näkökohdilla, vaan sillä, että parlamentarismin periaate vaati hallituksenkaatajia panemaan pystyyn uuden hallituksen. 14. 12. maalaisliiton eduskuntaryhmä päätti 27 äänellä 15 vastaan — Kallion siiven kärsiessä tappion — olla osallistumatta uuteen hallitukseen, eivätkä sosialidemokraatit suostuneet presidentin painostuksen alaisinaan hallitusta muodostamaan. Kun vielä Ingman oli koettanut koota sellaista suomalaisten porvaripuolueiden muodostamaa hallitusta, jossa ruotsalaisia oli mukana ammattiministereinä, päädyttiin monien vaiheiden ja taktikointien jälkeen 22. 12. parlamentaarisesti heikoimpaan poliittiseen hallitukseen, mitä koskaan Suomella on ollut. Sen muodosti kouluhallituksen pääjohtaja Oskari Mantere, ja siihen kuului 6 edistysmielistä, 3 ammattiministeriä ja 3 kokoomuslaista, jotka eivät virallisesti edustaneet puoluetta, vaikka olivat sen näkyvimpiä miehiä. Virkamiehet jäivät odottamaan ja virkamiesyhdistysten asettama palkkavaltuuskunta peruutti päätöksensä kutsua koolle ylimääräinen liittokokous. Näennäisesti he olivat saavuttaneet voiton, sillä uuden hallituksen sympatiasta virkamiehiä kohtaan ei voinut olla epäilystä; tosiasiallisesti he olivat kärsineet tappion, sillä Sunilan hallituksella olisi ollut jonkinlaisia mahdollisuuksia ajaa palkankorotukset läpi eduskunnassa, jos se olisi tahtonut, jota vastoin Manteleen hallitukselta tällaiset mahdollisuudet puuttuivat.

Virkamiesten vahvimaksi tueksi tulikin tästä lähtien presidentti, joka päiväkirjapohdintoissaan minkäänlaisia epäröintejä esittämättä asettui täysin palkankorotusvaatimusten kannalle — näin irrottautuen omasta puolueestaan. Vain yhden ainoan kerran presidentti huomauttaa siitä maalaisliiton kernaasti esille tuomasta näkökohdasta, että palkkoja korotettaessa on samalla virkemieskoneistoa tehostettava,¹³ mikä ilmeisesti tarkoittaa lukumäärän vähentämistä. Ylenmääräistä optimismia saada eduskunta taivutetuksi ei Relanderilla suinkaan ollut. Ennen vuoden 1929 valtiopäivien avajaisia Mantere kysyi häneltä, olisiko uuden hallituksen syytä lukea eduskunnalle ohjelmajulistus ja sen nojalla pyytää luottamuslausetta. Presidentti torjui ehdotuksen, koska virkamieskysymyksen täytyi muodostua ohjelmassa keskeiseksi, eikä eduskunta varmaan suoralta kädeltä olisi antava palkankorotuksille kannatustaan.

¹² Hallituksen muodostamisvaiheet etupäässä Relanderin päiväkirjan mukaan.

¹³ Relanderin päiväk. 19. 1. 1929.

Avajaispuheessaan hän itse tyytyi varovasti lausumaan sen ”hallituksen” toivomuksen, että virkamieskysymys onnistuttaisiin saamaan ”täysin asiallisella pohjalla oikeudenmukaiseen ja valtion edun varten ottavaan ratkaisuun”.¹⁴

Ennen avajaisia presidentti oli kutsunut luokseen sosialidemokraattien vasemman siiven johtomiehen Huplin tiedustellakseen puolueen mielipiteitä virkamieskysymyksestä. Hupli vastasi, etteivät heikäläiset vaikeuttaisi ”kohtuuden rajoissa” liikkuvaa ratkaisua, ”ellei puolue-etu sitä aivan ehdottomasti vaadi”. Kun presidentti edelleen tiukkasi, mitä puolue-edulla tässä asiassa tarkoitetaan, Hupli vastasi: ”Sosialidemokraattien kanta riippuu — — ratkaisevasti siitä mille kannalle maalaisliitto eduskunnassa asettuu, jos maalaisliitto sitä vastustaa, tuntuu minusta siltä, ettei sosialidemokraatit voi asettua asian puolelle, me voimme tässä asiassa puolueen siitä kärsimättä asettua taisteluasenteeseen kommunisteihin nähden, mutta maalaisliittolaisiin nähden on asia toinen”.¹⁵ Vastaus sisälsi tosiasian, joka sitten toistuvasti tuli esille presidentin keskusteluissa niin hyvin maalaisliiton kuin sosialidemokraattien kanssa ja joka idealistista Relanderia katkerasti närkästytti: kansanedustajat kyllä yleensä myönsivät virkamiesten palkankorotuksen sekä tarpeellisuuden että kohtuullisuuden, mutta maalaisliitto ja sosialidemokraatit kävivät kilpailua pienviljelijäin äänistä, ja kun virkamiesten palkankorotus herätti kielteisiä tunteita tässä suuressa äänestäjäryhmässä, ei toinen puolue voinut mennä pitemmälle kuin toinenkaan.

Eduskunnan kokoonnuttua sosialidemokraattien oikeistosiiven johtaja Ryömä kertoi ryhmästään presidentille, että ”demagogit ovat kovassa työssä”, ja Hupli taas mainitsi, etteivät edes ”ryömäläiset”, jotka halusivat tukea hallitusta, uskaltaneet sitä tehdä käytännössä. Sunila, joka ei ollut maalaisliiton eduskuntaryhmän jäsen, mutta presidentin luottamusta nauttien toimii jonkinlaisena yhdysmiehenä, todisti, että virkamiehille myönteisellä kannalla olevat kansanedustajat eivät uskalla ”selvästi esiintyä tämän kantansa puolesta”. Sunila lisäsi, että jos hallitus kaatuu virkamiesasiaan, maalaisliitto ei mene hallitukseen — ilmeisesti siksi, että jonkinlaisen korotuksen läpiajaminen katsottiin välttämättömyydeksi ja se olisi siten jäänyt maalaisliittolaisen hallituksen niskoille.¹⁶ Sen johdosta presidentti jo tässä vaiheessa alkoi pohtia yhtenä mahdollisuutena eduskunnan hajoittamista, ja käsitys vahvistui, kun Kallio, joka eduskunnalle valittuna uutena puhemiehenä kävi hänen luonaan, näki vaikeudet yhtä suurina kuin Sunila.¹⁷

Hallitus antoi eduskunnalle esityksensä virkamiespalkoista 15. 2. Presidentin päiväkirjassa ei ole toimenpiteestä mitään mainintaa, mikä osoittaa, että hän oli alun perin täysin yhtä mieltä hallituksen kanssa eikä neuvotteluja tarvittu. Esityksen perusteluihin on siirtynyt aineksia Rytin edellisenä syksynä valtiovarainvaliokunnan mietintöön paneman vasta-

¹⁴ Ibidem. — Valtiop. 1929 pöytäk., s. 22.

¹⁵ Relanderin päiväk. 29. 1. 1929.

¹⁶ Relanderin päiväk. 13. 2., 2. 4. 1929.

¹⁷ Relanderin päiväk. 14. 2. 1929.

lauseen perusteluista. Korotuksia ehdotettiin — eräin poikkeuksin — eniten keskisille palkkaluokille; alimmat palkat olivat nousseet enemmän kuin muut eikä ylimpiä pyrittykään saamaan reaaliarvoltaan samalle tasolle millä ne olivat olleet ennen ensimmäistä maailmansotaa. Korotus oli astuva voimaan vaiheittain 1. 7. 1929 — 1. 1. 1931; vuoden 1929 aikana tarvittiin 45.7 milj. ja kun uusi palkkalaki kokonaisuudessaan oli tullut voimaan yhteensä 135.4 milj. vuodessa. Virkamiestaholla ei oltu esitykseen tyytyväisiä, joskin tyytymättömyyden ilmaisut osittain voivat olla olleet taktisia. Tosi tyytymättömyyttä oli erityisesti alhaispalkkaisten keskuudessa, mikä olikin myöhemmin vähällä aiheuttaa säröilyä virkamiesten rintamassa.¹⁸

Ennen maalaisliiton ryhmäkokousta, jossa oli otettava alustava kantaa hallituksen esitykseen, presidentti kutsui sekä Kallion että Sunilan luokseen, ”ja pyysin heitä tekemään voitavansa asian saattamiseksi maalaisliiton taholla oikealle tolalle”. Kallio antoi lupauksia, mutta Sunila ”kiemurteli eri tavalla” vedoten mm. asemansa arkaluontoisuuteen korkeapalkkaisena virkamiehenä. Relander oli siinä määrin pettynyt luotettuun ystäväänsä, että hän merkitsi päiväkirjaansa: ”Vanhaa suomettarelaista hapatusta on sen miehen sisällä, siitä ei pääse mihinkään”. Kuvaavaa Sunilalle on myös, että hän ei mennyt siihen valtiovarainvaliokunnan kokoukseen, johon virastojen päälliköt oli kutsuttu lausumaan mielipiteensä virkamiesten palkkauksesta. Sekä maalaisliiton että sosialidemokraattien ryhmä pidättivät ottamasta toistaiseksi virkamieskysymykseen selvää kantaa. Maalaisliitossa syntyi ajatus siirtää asian käsittely syksyyn, ja suunnitelma pysyi elinvoimaisena, vaikka Mantere tähdensi keväällä tapahtuvan ratkaisun välttämättömyyttä. Useiden presidentin saamien yhtäpitävien kertomusten mukaan sosialidemokraatit ”maalaisliittoa peläten eivät uskalla asettua — — hallitusta kannattamaan”. Sventorzetski, joka yksityisesti sanoi presidentille olevansa palkkankorotuksen kannalla, kirjoitti julkisesti sitä vastaan. Vastustajien joukossa oli myös Virkkusen johtama osa kokoomusta, joka halusi kukistaa Mantereen hallituksen ja saada syntymään tilalle laajapohjaisemman.¹⁹

Nämä informaatiot saatuaan Relander ensi kerran 11. 3. ilmaisi Mantereelle aikomuksensa hajoittaa eduskunta; lähtökohtana ei siis ollut pääministerin pyyntö tai valtioneuvoston toivomus. ”Minä olen valmis hajoittamaan eduskunnan ei niin paljon siinä mielessä että tahtoisin tietää, mitä kansa virkamiesasiasta ajattelee, kuin saadakseni tietää mitä kansa ajattelee siitä poliitisesta pelistä, jota eduskunnassa tätä nykyä harjoitetaan”. Toimenpide esitettiin jo tässä vaiheessa pikemmin jonkinlaisena kurituksena kuin parlamentaarisen kriisin ratkaisuna. Realistisena perusteluna oli se, että vaalien jälkeen kansanedustajien oli helpompi suhtautua asiallisesti virkamieskysymykseen kuin ”vaalien edellä”; tätä perustelua heikentää kuitenkin se tosiasia, että lakimääräisiin vaaleihin oli vielä toista vuotta.²⁰

¹⁸ Valtiop. 1929: esitys n:o 16 (Asiakirjat I). — Tammisen historiikki III/B/1/24.

¹⁹ Relanderin päiväk. 1. 3., 7. 3., 8. 3., 9. 3., 10. 3. 1929.

²⁰ Relanderin päiväk. 11. 3. 1929, vrt. 20. 3. 1929.

Eduskuntakäsittelyn aikana nousi taustatekijäksi suomalaisessa parlamentarismissa siihen asti kokematon ilmiö: virkamieslakon uhka. Jo 14. 3. lausui valtiovarainvaliokunnan puheenjohtaja Furuhjelm presidentille: ”Mitä pitemmälle asiaa vastustetaan, sitä kalliimmaksi sen ratkaisu valtiolle tulee — ja ellen erehdy, voi sattua niinkin, että virkamiehet itse määräävät sovinnon ehdot”.²¹ Maalaisliitto oli valmis jonkin verran joustamaan ylimpien virkamiesten, sosialidemokraatit taas alimpien virkamiesten palkkojen kohdalla. Valtiovarainvaliokunnan palkkajaostossa sosialidemokraatit esittivätkin alempien palkkojen korottamista, minkä Mantere tosin leimasi pelkäksi taktikoinniksi, mutta kun jaoston enemmistö ei tähän suostunut, he asettuivat hylkäävälle kannalle koko esitykseen nähden, ja samoin teki maalaisliitto. Tämän vuoksi presidentti katsoi jälleen aiheelliseksi tiedustella eräiltä maalaisliittolaisilta, miten he suhtautuisivat hallituskysymykseen, jos Mantereen hallitus eduskunnan tekemän kielteisen päätöksen johdosta pyytäisi eron. Tähän Niukkanen vastasi kyynisesti, että hallitus joka tapauksessa pian kaatuisi; jos käsittely lykättäisiin syksyyn, ei uuden hallituksen tarvitsisi antaa uutta esitystä. Niukkasen ajatuksenjuoksu oli ilmeisesti se, että jos virkamiehille syksyllä sitten jotakin myönnettäisiin, ’vastuu’ kansan edessä tästä päätöksestä ei olisi kenenkään, korkeintaan jo aikaa sitten kaadetun hallituksen. Lykkäämisen kannalla oli myös Virkkusen johtama kokoomuksen maalaisiipi, jonka oli kilpailtava äänistä maalaisliiton kanssa ja joka ei kernaasti halunnut menetellä toisin kuin maalaisliitto.

Keskustellessaan tästä taktikoinnista eduskunnan puhemies Kallion kanssa pääministeri ja historian oppikirjan tekijä Mantere vertasi Suomen valtioelämän tilaa vapaudenajan loppuvuosiin peläten, että kansa ryhtyy etsimään ”omaa Kustaa III:ta”. ”Kallio ymmärsi täydelleen tilanteen vakavuuden”, mutta maalaisliitto päätti ryhmäkokouksessaan yksimielisesti lykätä ratkaisun syksyyn ja teki päätöksensä keskustelutta niin äkkiä, että Kallion hiukan myöhästyneenä tullessa ovesta sisään se oli jo nuijittu pöytään.²²

Valtiovarainvaliokunta jatkoi kuitenkin asian käsittelyä, ja ennen kuin se oli antanut mietintönsä, presidentti keskusteli hajoitusaikeestaan neljän ministerin — Mantereen, Ingmanin, Procopén ja Cajanderin — kanssa. ”Jos näyttää siltä että taktiikkapeli ratkaisee eduskunnassa näin tärkeissä asioissa, minä silloin olen valmis hajoittamaan eduskunnan, ei siinä mielessä että minä tahtoisin kysyä mikä kansan mielipide on virkamiesten palkkausasiassa, vaan yksinkertaisesti sen vuoksi [että] tällainen peli eduskunnassa on sangen vaarallinen eduskunnalle itselleen ja koko yhteiskunnalle. Asiallisesti on eduskunnassa enemmistö virkamiesten palkkausasian positiivisen ratkaisun puolella, mutta taktillisista syistä uhkaa asia ajautua auttamattomasti karille”. Hajoitukseen oli ryhdyttävä yrittämättäkään saada uutta hallitusta pystyyn. Virkamiehiä ei saanut asettaa ”temppelein harjalle”, mihin sanoihin ilmeisesti sisältyy myös se ajatus, että niin pian kuin eduskunta oli hajoitettu, virkamiesten ei enää

²¹ Relanderin päiväk. 14. 3. 1929.

²² Relanderin päiväk. 14. 3., 19. 3., 25. 3. 1929.

ollut mielekästä ryhtyä lakkoon. Syksyllä, jolloin lakimääräiset vaalit olisivat vielä lähempänä kuin keväällä, vanhan eduskunnan olisi vieläkin vaikeampi suostua palkankorotuksiin.

Ministereistä vastusti hajoitusta Ingman perustellen kantaansa sillä, että virkamieskysymyksen merkeissä pidetyillä vaaleilla ”lyötäisiin kiinni kielteinen kanta kaikkiin palkankorotuksiin” — niissä syntyisi ”imperatiivinen mandaatti”, kuten hän myöhemmin saman ajatuksen tulkitsti. Asia oli jäätävä hallituksen kaatajien järjestettäväksi, ja näiden olisi pakko myöntyä suurempiin korotuksiin kuin Mantereen hallituksen esittämät. Päiväkirjan mukaan Ingman hiukan perääntyi sitten kun Mantere oli tukenut presidenttiä ”täysin isänmaallisilla motiiveilla”. Sovittiin, että Mantere kutsuisi luokseen kaikkien eduskuntaryhmien puheenjohtajat — kaikilla eduskuntaryhmillä ei 1920-luvulla tarkoitettu kommunisteja —, ilmoittaakseen näille, että hallitus ei voi kantaa vastuuta, jos asiaa ei ratkaistaisi keväällä. Hajoituksesta ei siis vielä aiottu edes näin suppeassa piirissä puhua.²³

Tässä neuvottelussa kokoomuksen eduskuntaryhmän puheenjohtaja Virkkunen ehdotti, että hallitus soveltaisi Valtiopäiväjärjestyksen 36 pykälää — joka siinä tilanteessa olisi merkinnyt välitöntä epäluottamuslausetta hallitukselle. Se oli tietenkin Virkkusen tarkoituksenakin, sillä hän kävi jatkuvasti eräiden maalaisliittolaisten kanssa neuvotteluja laajapohjaisemmasta hallituksesta. Mitään suoranaista vaikutusta ei yhteydenpidolla näytä olleen, mutta lykkäys- tai jarrutus päätöksiäkään ei eduskuntaryhmissä tehty.²⁴

Vielä oli kuitenkin kuluva kuukausi eduskunnan hajoittamiseen, ja sinä aikana tehtiin monia sovitteluyrityksiä ja koetettiin ottaa selvää eri piirien kannanotoista hajoittamiseen nähden. Omasta aloitteestaan Mantere keskusteli Ståhlbergin kanssa, ja ”hän näkee asiat samassa valossa kuin presidentti, myöskin mikäli eduskunnan mahdollinen hajoittaminen on kysymyksessä”.²⁵

Hajoitussuunnitelmansa presidentti esitti myös Tannerille, joka ensin hiukan epäröityään myönsi siitä olevan ainakin sen hyödyn, että virkamieslakon syntyminen estyisi. Tanner yhtyi myös presidentin ideologisuusluonteiseen perusteluun: eduskunnan arvovallan laskeminen oli paremmin estettävissä, jos se hajoitettiin kielteisen ratkaisun jälkeen kuin jouduttiin toteamaan, että parlamentaarista hallitusta ei saatu aikaan, ja sen vuoksi hän tähdensi, että hajoituksen on tapahduttava heti kun hallituksen esitys on hylätty. Tanner lienee pitänyt keskustelun omana tietonaan, sillä viikkoa myöhemmin Furuhielm sanoi Mantereele, että sosialidemokraatit yhtä vähän kuin muutkaan kansanedustajat eivät usko hajoitushuhuihin; jos niihin uskottaisiin, Furuhielm katsoo eduskunnan suhtautumisen tulevan positiivisemmaksi.²⁶ Kastarin väite, että hajoituksella uhkaaminen, joka myöhemmin tuli avoimemmaksi, ei lujittanut

²³ Relanderin päiväk. 20. 3., vrt. 15. 4. 1929.

²⁴ Relanderin päiväk. 22. 3. 1929.

²⁵ Relanderin päiväk. 20. 3., 21. 3. 1929.

²⁶ Relanderin päiväk. 27. 3., 2. 4. 1929.

hallituksen asemaa vaan vaikutti päinvastaiseen suuntaan, ei pitäne paikkaansa muuta kuin kokoomuksen kohdalla, jonka rivejä tämä uhka myöhemmässä vaiheessa yhdisti. Ilmeisesti kokoomuksessa ajateltiin samoin kuin Tanner presidentille sanoessaan: ”Uusien vaalien kautta eduskunnan kokoonpano tulee vieläkin nykyistä huonommaksi” — mitä sitten kukin ’huonolla’ lieneekin tarkoittanut.²⁷

Maalaisliitossa oli presidentin satakuntalaisen luottamusmiehen Kirran kertoman mukaan 10—20 miestä, jotka olivat valmiit ainakin jossakin määrin myönteiseen ratkaisuun. Heistä eivät muut kuin Kirra ja Tukia näytä ryhmässä tai julkisissa tilaisuuksissa uskaltaneen puhua esityksen puolesta. Tuomivaara, joka kävi presidentille ruikuttamassa eduskuntatyön vajoamista matalaksi taktikoinniksi, oli vastannut Kirralle tämän selittäessä, että uuden eduskunnan on syksyllä pakko myöntää enemmän varoja kuin millä nyt keväällä selvittäisiin: ”Ei se mitään meinaa, vaalit ovat jo silloin ohi ja edustajilla on jälleen 3 vuotta edessään”. ”Ei-penniäkään”-kannalla oli varsinkin karjalaisia, ja he saattoivat kiistellä keskenään siitä, oliko itse kukin omaksunut tämän kannan vakaumuksesta vaiko vain taktillisista syistä.²⁸

Palattuaan pääsiäislomalta presidentti kutsui kuusi valtioneuvoston jäsentä neuvottelemaan hajoituskysymyksestä. ”Ingmanilla oli epäilyksensä”, Linna ja Kivimäki katsoivat, että ennen kuin hajoitukseen ryhdytään, oli koetettava muodostaa uusi hallitus — ja kesken neuvottelua saapunut puhelinsoitto toi sanoman siitä, että Virkkusella, Niukkasella ja Kalliolla oli lista jo valmiina —, Procopé lausui ajatuksensa ”diplomaattisemmalla tavalla” — siis selvästi hajoitusta kannattamatta —, ja varauksetonta tukea presidentti sai ainoastaan Mantereelta ja Cajanderilta. Edistyspuolue ei suinkaan ollut yksimielinen, vaan ”kovat voimat ovat liikkeellä hajoitusta vastaan” (Mantere); äskettäin Helsingin Sanomat oli kirjoittanut hajoitusta vastaan, ja vähän myöhemmin Ryti varotti Manteretta hajoituksesta. Presidentinkin oli sitä mieltä, että kaikki eduskunnan mahdollisesti esittämät kompromissit oli otettava vakavan harkinnan alaisiksi. Sen vuoksi hän otti jälleen yhteyden Tanneriin, Junekseen, jota hän piti maalaisliiton ’reiluimpana’ miehenä, sekä ennen kaikkea Kallioon. Kallio sanoi eduskunnan hajoituksesta: ”Siihen keinoon ei ole turvaututtava muuta kuin viimeisessä hätätilassa”. Presidentti oikaisi: ”Ei viimeisessä, vaan viimeisen edellisessä”.²⁹

Huhtikuun 9:ntenä Kallio soitti presidentille ”äänessä vaikeasti peitettävä tyytyväisyys” ja ilmoitti valtiovarainvaliokunnan hylänneen kaikki korotusehdotukset. Päätös oli tehty äänimäärin 17—4, koska myös kokoomuksen neljästä valiokuntajäsenestä kaksi ja ruotsalaisten kahdesta toinen oli äänestänyt hallituksen esitystä vastaan. Kommunistit esittivät vastalauseudessaan hyväksyttäväksi toivomuksen ylimpien virkamiesten

²⁷ Relanderin päiväk. 2. 4., 10. 4., 16. 4. 1929. — Kastari, m.t., s. 218 nootti.

²⁸ Relanderin päiväk. 27. 3., 30. 3., 10. 4., 18. 4. 1929.

²⁹ Relanderin päiväk. 13. 4., 14. 4. 1929. — Helsingin Sanomat 26. 3. 1929. — Tarkiainen, m.t., s. 187.

palkkojen alentamisesta 30 %:lla.³⁰ Mantere tiesi samana päivänä kertoa, että hänen sovitteluehdotuksensa sai raueta jo senkin vuoksi, ettei se tyydyttänyt virkamiehiä. Mutta hallitus ei vielääkään ollut kypsä hajoituspäätökseen. Tämän Mantere ilmoitti presidentille pari päivää myöhemmin tuodessaan tämän tarkastettavaksi ja korjattavaksi puhetta, jonka hän aikoi pitää eduskunnassa virkamieslain ensimmäisessä käsittelyssä — menettely, joka ei ollut tavaton Relanderin aikana. Jäipä kohtaamisen jälkeen presidentin pohdittavaksi, oliko edes Mantere varmasti hajoituksen kannalla. Relander painosti vielä eduskunnan puhemiestä sovittelun aikaansaamiseksi.³¹

Aamulla ennen eduskunnassa tapahtuvaa toista käsittelyä presidentti kutsui koko valtioneuvoston asiasta keskustelemaan. Procopé esitti kirjallisesti näkökohtia hajoituksen puolesta ja vastaan, Ingman ja Castrén pysyivät hajoituksen vastustajina — vaikka presidentti piti tiukan kuultelun heidän perusteluistaan —, Järvinen tyytyi sanomaan, ettei sovittelussa saa mennä liian pitkälle, Kivimäki todisti, että virkamieslakko on laiton ja että sen estämiseksi oli mentävä ”suuriin uhrauksiin”, H. M. J. Relander ei esittänyt käsitystään hajoituksesta, Linna oli ”tullut lähelle” pääministerin kantaa, Brander katsoi vaalien hyödyttävän vain kommunisteja — mitä muuten muillakin tahoilla pelättiin —, mutta alistui lojaalisti enemmistön päätökseen. Varauksetta presidenttiä kannattivat vain puolet edistysmielisistä (Mantere, Cajander ja Mannio) sekä ammatiministeri Huttunen. Relanderin oli pakko pettyneenä todeta, ”ettei valtioneuvosto ollut vielä tällä hetkellä valmis tekemään mitään sitovaa lopullista päätöstä hajoitusasiassa”. Procopélle hän oli tiuskaissut edellisenä iltana: ”Tarvitaan miehiä eikä housupareja maan asiain hoitoon tällä hetkellä”.³²

Eduskunnan toisessa käsittelyssä 15. 4. Mantere piti ankaran puheen, jossa hän lausui epäilevänsä, ettei eduskunta tulkinnut oikein kansan mielialoja virkamieskysymyksessä. Presidentille kerrottiin, että pääministeri oli ärsyttänyt sanoillaan maalaisliittolaisia, mutta hän ilmoitti kansanedustaja Kirralle olevansa täysin Mantereen kannalla.³³ Presidentin saaman tiedon mukaan virkamiesten keskusjärjestö oli päättänyt 16 äänellä 18:sta ryhtyä lakkotaisteluun, ei kuitenkaan niin kauan kuin Mantereen hallitus olisi vallassa. Tosiasiallisesti päätöksessä, joka tehtiin 18 äänellä 1 vastaan, edelleen puhuttiin vain ”mahdolisesta” lakosta. Presidentti ja pääministeri päättivät, että hallituksen taholta ei vedottaisi virkamiesten uhkailuun, mutta lakkohuhuja alkoi levitä. Niitä väitti aivan perättömiksi ”Virkamiehen” nimimerkillä julkaistu kirjoitus niin lähellä virkamiesjärjestöjä olevassa lehdessä kuin Uudessa Suomessa, minkä vuoksi eduskuntaoppositio syytti hallitusta siitä, että se epärehellisesti olemattomaan uhkaan vedoten muka yritti vaikuttaa eduskuntaan.

³⁰ Valtiop. 1929: hallituksen esitys n:o 16 liitteineen (Asiakirjat I). — Relanderin päiväk. 9. 4. 1929.

³¹ Relanderin päiväk. 9. 4., 11. 4., 15. 4. 1929.

³² Relanderin päiväk. 14. 4., 15. 4. 1929.

³³ Valtiop. 1929 pöytäk., ss. 725—729. — Relanderin päiväk. 15. 4. 1929.

Ristiriitaisten tietojen esittäminen on ymmärrettävää, koska virkamiesten oma kanta ei ollut selvä eikä yhtenäinen. Maaseudulta saapui vaatimuksia aloittaa työtaistelu heti, mutta ”lukuisasti oli rauhallisenkin politiikan kannattajia”. Turun maaherra selitti myöhemmin presidentille, että jos hallitus olisi — palkankorotusesityksen kaaduttua — pyytänyt eroa, ei lääninhallituksessa olisi ollut työssä ketään muuta kuin hän. Virkamiesjärjestöjen keskusliiton ja useiden, pääasiallisesti alimpia palkkaluokkia edustavien järjestöjen kanssa pidetyssä neuvottelukokouksessa rautatie-läiset vaativat huomattavasti suurempia korotuksia alapäähän kuin mitä hallitus oli ehdottanut (asteikkoa, joka alkoi 35 % ja päättyi 20 % korotuksiin). Virkamiesyhdistysten keskusliiton jo joulukuussa taisteluelimeksi asettama palkkavaltuuskunta katsoi taktillisesti välttämättömäksi hyväksyä tämä ohjelma, mutta vielä sinäkin päivänä, jolloin asia tuli eduskunnassa kolmanteen käsittelyyn, se pidättyi sitovasta päätöksestä yhden jäsenen 19:stä ehdottomasti vastustaessa lakkoa.⁵⁴ Virkamiesliitto ”pelasi kuitenkin korkeata peliä” antaen pääministerin ymmärtää, että ainoana tapana torjua lakko olisi eduskunnan hajoitus.⁵⁵

Toisessa käsittelyssä eduskunta 16. 4. asettui 126 äänellä 58 vastaan suuren valiokunnan mietinnön kannalle so. hylkäsi palkankorotusesityksen. ”Ei ainoakaan sosialidemokraatti”, presidentti naputti päiväkirjaansa, ”ei edes Hakkila, joka suuressa valiokunnassa äänesti hallituksen puolesta, eikä Ryömä, joka oli allekirjoittanut virastopäällikköjen esityksen, uskaltanut äänestää hallituksen esityksen puolesta. — — Voidaanko enää puhua yksityisten edustajain vapaasta harkinnasta nykyisessä eduskunnassa”. Palkankorotusten vastustajain joukossa oli 6 kokoomuslaista maalaisedustajaa, jotavastoin ruotsalainen kansanpuolue oli pitänyt rivinsä koossa.⁵⁶ Ingman teki vielä valtioneuvostossa ehdotuksen uuden esityksen antamisesta, koska eduskuntaa ei sopinut kohdella ”yliolkaisesti”, mutta se torjuttiin melkein yksimielisesti.

Vaikka toisessa käsittelyssä hylätty lakiesitys kolmannessa käsittelyssä voidaan vain todeta hylätyksi, oli vielä tässä vaiheessa mahdollista hyväksyä toivomusponsia tai osoittaa hallituksen käytettäväksi rahasummia menoarvion lisäyksenä. Presidentti ei vielääkään väsynyt taivuttelemaan avainasemassa olevia politikkoja, tällä kertaa erityisesti sosialidemokraatteja. Hakkilan antaman selonteon mukaan ryhmä asettui 22 äänellä 17 vastaan kielteiselle kannalle; ”kun kysyin häneltä, saavatko ne 17 äänestä huomenna vakaumuksensa mukaisesti, ei Hakkila voinut antaa varmaa vastausta”. Juuri nämä sosialidemokraattien ja maalaisliiton palkankorotuksille suopeat vähemmistöt olivat omiansa synnyttämään käsityksen, että eduskunnan todellinen tahto ei päässyt äänestyksissä näkyviin; ”jos molemmat suurimmat ryhmät”, Helsingin Sanomat kirjoitti

⁵⁴ Relanderin päiväk. 16. 4., 30. 5. 1929. — Virkamiesyhdistysten Keskusliiton vuosikokouksen pöytäk. 18. 4. 1929; Virkamiesten palkkavaltuuskunnan pöytäk. 15. 4., 19. 4. 1929 liitteineen; Tammisen historiikki III/B/1/28. — Uusi Suomi 17. 4. 1929.

⁵⁵ Kertonut Virkamiesliiton tuolloinen puheenjohtaja, satamajohtaja K. J. Hoppu 13. 2. 1968.

⁵⁶ Valtiop. 1929 pöytäk., ss. 725—763, 769—790. — Relanderin päiväk. 16. 4. 1929.

toisen käsittelyn jälkeen, ”olisivat edes antaneet jäsentensä äänestää mieskohtaisen vakaumuksensa mukaan, olisi palkkalaki kaiken todennäköisyyden mukaan tullut, jossakin kohdin ehkä vähän muutettuna, hyväksytyksi”.³⁷ Samaan aikaan pienen edistyspuolueen puoluetoimikunta käsitteli eduskunnan hajoitusta ja sen enemmistö päätti puoltaa sen toimeenpanoa, mutta vain siinä tapauksessa, ettei uutta hallitusta saataisi muodostetuksi.³⁸

Palkkalain kiihkeä kolmas käsittely tapahtui 19. 4. Niukkanen pitämää jyrkkäsävyistä puhetta presidentti kommentoi seuraavaan tapaan: ”Näin menettelee mies, joka Kirran sanojen mukaan itse sisimmässään on kumminkin sitä mieltä, että olisi ollut soviteltava.” Kaikki ponsilauselmat ja kaikki rahanmyöntämisehdotukset hylättiin lukuun ottamatta koulujen tuntiopettajille ehdotettua 3.5 miljoonaa.³⁹ Heti äänestysten jälkeen kokoontui valtioneuvosto — ilmeisen kiihtyneessä mielentilassa. Hajoituspäätös ei kohdannut sanottavaa vastustusta: Ingman ja Castrén tosin ehdottivat hallituksen eronpyyntöä, Cajander epävirallisia neuvotteluja oppositiopuolueiden kesken. Kaikki muut puolisivat votumeissaan hajoitusta, minkä jälkeen esittelijä kutsuttiin sisään ja epävirallinen istunto muuttui viralliseksi. Sitä ennen oli keskusteltu myös hajoituksen perusteluista. ”Oli vaikea sitä lyhyesti selittää, ’kun ei’ — kuten Mantereen sanat kuuluivat — ’voida suoraan sanoa, että eduskunta hajoitetaan sen kenkuilemisen vuoksi’.” Virkamiesten palkkausasiassa syntyneitä kielteistä päätöstä ei haluttu merkitä syyksi, koska silloin vaalitaistelua olisi käyty ”yksistään virkamieskysymyksen pohjalta”. Kivimäen ehdotuksesta hajoitusta päätettiin perustella presidentin valankaavasta otetuilla sanoilla: sitä vaati ”kansan menestys ja valtakunnan etu”. Näin syntyi perustelu, jota Kastari sen ylimalkaisuuden vuoksi pitää ”merkkillisenä”.⁴⁰

Presidentti katsoi kuitenkin välttämättömäksi laajasti perustella itselleen tärkeätä päätöstään, josta hän sanoi tuntevansa syvää edesvastuuta. Vain aivan ohimennen ja peitetysti mainitaan motiivina virkamiesten palkkauksen parantaminen: ”Itse asiassa, josta konflikti syntyi, oli hallitus oikeassa ja eduskunnan ’äänestyksessä’ ilmaistu kanta väärä”. Kaikki muut perustelujen kohdat voidaan koota lyhyen otsakkeen ”parlamentarismin kriisi” alle. Presidentin suorittamasta vasta-argumenttien kriitistä ilmenee, että kriisi kuitenkin hänellekin näyttäytyi monitahoisempana. Näihin vasta-argumentteihin kuului se väite, että uudet vaalit virkamieskysymyksen merkeissä löisivät kiilan virkamiehistön ja muun kansan välille. Paljon vaarallisempi olisi, presidentti sanoo, ollut se kiila, jonka virkamieslakko olisi yhteiskuntaan iskenyt. Kriisi näyttäytyi siis hänellekin myös eduskunnan ja painostusryhmän välisenä.

Loppuanalyyssissaan presidentti sanoo: ”Olen aktiivisesti ja johdonmukaisesti ajanut sitä kantaa, että jos konflikti nyt syntyy ja näyttää siltä, ettei mitään todella parlamentaarista hallitusta saada syntymään, ei uu-

³⁷ Relanderin päiväk. 17. 4. 1929. — Hels. Sanomat 18. 4. 1929.

³⁸ Tarkiainen, m.t., s. 188.

³⁹ Valtiop. 1929 pöytäk., ss. 818—850. — Relanderin päiväk. 19. 4. 1929.

⁴⁰ Asetuskokoelma 1929: 149. — Kastari, m.t., s. 219. — Relanderin päiväk. 19. 4. 1929.

den hallituksen muodostamisyritykseenkään ole ryhdyttävä, vaan on eduskunta heti hajoitettava”. Sanoissa ei ole liioittelua. Hajoitusajatus lähti presidentistä ja hän ajoi sen voimakkaalla tahdollaan läpi saaden tosin tukea pääministeriltä, mutta sellaiselta pääministeriltä, jolla ei tässä asiassa ollut edes oman kymmenjäsenisen eduskuntaryhmänsä ehdotonta tukea. Presidentti ei suinkaan odottanut, että uudet vaalit muuttaisivat eduskunnan voimasuhteita ratkaisevasti virkamiehille edullisempaan suuntaan (vrt. ss. 173, 176). Virkkusen muistelmien huomautus siitä, että hän hajoituksella teki karhunpalveluksen virkamiehille, tuskin tapaa asian ytimeen, sillä tavoitteita oli muitakin: virkamieslakon uhka oli saatava torjutuksi ja ”kenkkuilevalle” eduskunnalle oli annettava näpsäys. Järjestäytyneiden virkamiesten oma käsitys hajoituksesta tulee lähelle presidentin perinpohjaista pohdintaa, vaikka se onkin ilmennetty vain muutamalla sanalla: ”— — pelastaakseen maan enemmästä rämetymisestä ja mahdollisesti syntyvästä kriittisestä tilanteesta tasavallan presidentti, hallituksen esityksestä, hajoitti eduskunnan.”⁴¹

Virkamiesten palkkauskysymys ratkesi osittain siten, että lähestyvä talouspula nosti — palkkauksen ollessa kiinteän — virkamiesten reaalityloja, ilman että eduskunnan tarvitsi myöntää nimellispalkan korotuksia erityisten lakien perusteella. Mutta parlamentaarinen kriisi huhtikuussa 1929 ei voinut olla vaikuttamatta eduskunnan arvovaltaan juuri lapuanliikkeen aattona.

Historiallinen Aikakauskirja 1968.

⁴¹ Relanderin päiväk. 19. 4. 1929. — Virkkunen, m.t., s. 210. — Virkamiesten Aikakauskirja 1929, s. 81.

Laittomat asevelvollisuuskutsunnat ja torpparikysymys

Vastineeksi helmikuun manifestin synnyttämälle suurelle kansalaisadressille ojennettiin Bobrikoville kaksi yhteensä 68 henkilön allekirjoittamaa, miltei täsmälleen samansisältöistä paperia. Niissä vakuutettiin uskollisuutta hallitsijalle ”viimeiseen veremme pisaraan saakka”, nimenomaisesti Nikolai II:n ”alamaistensa eduksi ja hyväksi” antaman ”julistuskirjan” so. Helmikuun manifestin noudattamisessa. Nimeltä mainittuja henkilöitä ilmiannettiin siitä, että nämä — ilmeisesti suuren adressin nimikeräyksen yhteydessä — olivat soimanneet ”Keisarikunnan oloja Uskontoa vieläpä Hallitsiaakin”. Allekirjoituksia suureen adressiin oli houkuteltu pelottamalla: ”Jos meiltä keisari saa riistää perustuslakimme ja ryssän laki tulee siaan niin sitte poikamme vietään Venäjälle sotapalvelukseen, tulevat myös onnettomiksi”. Tähän alamaisuusadressin laatijat kertoivat vastanneensa: ”Vietäköön vain pojat Venäjälle, leipää sielläkin syödään”. Kirjelmistä henki ”alhaisen kansan” ”ylhäisiä” kohtaan tuntema katkeruus, joka oli niin pohjaton, että se peitti katseelta kaikki muut tosiasiat. Toisaalta niissä ei unohdettu vedota raamatunlauseseen ”antakaa keisarille mikä keisarin on”; sekä hallitsijan että luterilaisen kirkon opetusten auktoriteetti oli säilynyt horjumattomana. Keisarin uskottiin erityisesti haluavan ”auttaa ja suojata köyhiä ja sorretuita tilattomia alamaisia”.¹

Niistä 56:sta kirjelmäin allekirjoittajasta, joiden ammattiasema on ilmaistu, 40 oli torpparia tai torpparin perheväkeä ja 13 itsellistä tai muuta maataloustyöväkeä. Miltei kaikki allekirjoittajat olivat kotoisin Etelä-Hämeen metsäseuduilta: Kalvolasta, Tammelasta ja Urjalasta. Suosionosoitukset Bobrikoville eivät kuitenkaan olleet paikallinen ilmiö; kuu-dentoista Mäntsälän torpparin tiedetään lähettäneen kenraalikuvernöörille ilmeisesti mainittujen adressien kanssa samansisältöisen paperin, joka ei ole säilynyt, Räisälästä ja Heinävedeltä on kummastakin

¹ Kaksi maaliskuussa 1900 kenraalikuvernöörille jätettyä anomusta. Kniperin kokoelmat. Valtionarkisto.

saapunut kirjelmä, joista jälkimmäinen on tallella, ja muuan peräseinä-jokelainen kävi Bobrikoville vakuuttamassa, että suuri adressi ei sisältänyt "varsinaisen kansan" mielipiteitä.² Kuitenkin suurta adressia allekirjoitettaessa N. R. af Ursin, josta heinäkuussa 1899 tuli työväenpuolueen johtaja, puolusti ritarihuoneessa tinkimättömästi Suomen kansallista ja valtiollista "olemassaoloa" ja tähdensi, että hän näin tehdessään nimenomaisesti tulkitsi "ruumiillista työtä tekevän luokan mielialoja". Ja jos Työmieslehti olikin kehottanut lukijoitaan pidättymään suuren adressin allekirjoittamisesta, tämä oli johtunut adressin laatijan tahdittomuudesta pikemminkin kuin asiallisista erimielisyyksistä, ja kyseinen Työmiehen kirjoitus oli silti herättänyt närkästyksiä monissa työväenyhdistyksissä.³

Bobrikoville lähetetyissä kirjelmissä ja hänen vastaanotoillaan esitetyissä tervehdyksissä kohtaamme keisarillisista keisarillisimman kansanaineksen, joka tervehti ilolla maan sulattamista Venäjään ja oli valmis myöntövyvydessä menemään ratkaisevasti pitemmälle kuin äärimmäisin suomettelaisuus. Tämän väestöryhmän mielipiteet olivat sosiaalisesti vasemmistolaisia, mutta sillä ei ollut yhteyksiä nousevaan sosialistiseen liikkeeseen, joka oli selvästi antitaristinen ja jonka eräät johtomiehet jyrkästä luokkataisteluasenteestaan riippumatta saattoivat olla yhteistoiminnassa perustuslaillisten kanssa.⁴ Olihan sitä paitsi itse Lenin eräässä kirjoituksessaan tuominut Helmikuun manifestin.

Kirjelmistä ja lähetystöistä päättäen Suomen harvalukuiset ultrataristit olivat enimmältä osalta torppareita, vähemmältä osalta maataloustyöväkeä. On kuitenkin tunnettua, että torppariväestön enemmistö, ehkä suurikin enemmistö, maataloustyöväestä puhumattakaan, ensimmäisissä yleisen äänioikeuden vallitessa pidetyissä eduskuntavaaleissa v. 1907 äänesti sosialidemokraatteja,⁵ joiden suhteet keisariin eivät suinkaan ol-

² P. Tommila, Kenraalikuvernööri Bobrikov ja suuri adressi, Hist. Aikakauskirja 1964, s. 221.

³ Protokoll fördrd hos Finlands Ridderskap och Adel 1899, ss. 98—99. — H. Soikkanen, Sosialismin tulo Suomeen, 1961, s. 132.

⁴ Soikkanen, mt., s. 102 ja seur., 133 ja seur.

⁵ Väitettä ei voida tilastollisesti näyttää toteen. Se laaja ja melko yhtenäinen maa-seutualue, jossa sosialidemokraatit olivat enemmistönä vuoden 1907 vaaleissa, oli aluetta, missä vuokraviljely oli selvästi yleisempää kuin muualla Suomessa (Jutikkala, Suomen talonpojan historia, 2. painos 1957, s. 424). Ensimmäisen yleisen torpparikokouksen, joka pidettiin vajaa vuosi ennen vaaleja, järjesti sosialidemokraattinen puolue; vaikka vain runsaat puolet niistä osanottajista, joiden ammatti tunnetaan, oli maanvuokraajia, edustivat muutkin torppareita (V. Rasila, Suomen torpparikysymys vuoteen 1909, 1961, s. 304—312). Toisaalta on mainittava, että vuoden 1907 vaaleissa oli vanhasuomalaisella puolueella eniten torppariehdokkaita (18); sosialidemokraateilla oli 18, nuorsuomalaisilla 7, kristillisellä työväellä 4, Suomen maalaisväestön liitolla 2 ja pikkupuolueilla, jotka eivät silloin eivätkä myöhemminkään saaneet yhtään edustajaa valituksi, 4 (A. Salmi, Valtiopäivien edustajachdokkaat vuonna 1907, laud.-kirjoitus Helsingin yliopiston hist.-kielit. laitoksessa, liitetäulu XVI; Rasilalla (mt., s. 384) pienempiä lukuja: 17, 12, 2, 1 muista ei mainintaa). Torppariehdokkaiden runsaus ei kuitenkaan välttämättä merkitse torppariäänien runsautta: mainittu yleinen kokous osoittaa, että torpparit kernaasti valitsivat edustajikseen työmiehiä ja puoluevirkillijoita. Eduskuntaan valittiin Rasilan mukaan 7 sosialidemokraattista ja 5 vanhasuomalaista torpparia.

leet tällä välin parantuneet, vaan pikemminkin suurlakon vaikutuksesta huonontuneet. On siis syytä epäillä, että mainitut vaalit — ja vielä vähemmän niiden jälkeiset — eivät anna kuvaa maaseudun tilattomain poliittisesta asennoitumisesta vajaan vuosikymmentä aikaisemmin. Yleisen äänioikeuden puuttumisesta huolimatta ei onneksi ole tarvis rakentaa kuvaa tästä muutamien irrallisten adressien ja lähetystöjen varaan. On olemassa täydellinen ja — tietenkä edellyttäen, että tulkinta on oikea — luotettava mielipidetutkimus Suomen kansasta vuodelta 1902: laittomat asevelvollisuuskutsunnat. Karkein piirtein luonnehdittuna ne sujuivat niin, että perustuslailliset jäivät pois kutsunnasta, tsaarilliselle esivallalle uskolliset osallistuivat toimitukseen. Tutkimus on tähän asti kiinnittänyt huomiota vain lopputulokseen, siihen että noin kolme viidettäosaa asevelvollisista oli kutsuntalakossa, ja korkeintaan tarkkaillut kagaalin piirittämiä karttojen avulla kutsuntaan osallistumisen regionaalisia eroja. Tarkoitukseni on nyt tutkia kutsuntaan kummallakin eri tavalla asennoituneiden *sosiaalisia* eroja ja pitää tällöin erityisesti silmällä torppariväestöä.

Muuan huomautus on paikallaan, kun valtiollisten vaalien sijasta mielipiteen mittarina käytetään kutsuntoja. Edelliset ovat enimmäisissä maissa vapaaehtoiset, ja silloin poisjänti osoittaa pelkästään passiivista asennoitumista tai mielipiteettömyyttä. Osallistuminen asevelvollisuuskutsuntaan taas on pakollista, ja poisjänti on siten poliittinen kannanilmaisu, joka vaatii suorastaan suurempaa aktiivisuutta kuin kuuliainen osallistuminen.

Tutkimuksen päälähteenä ovat kutsuntaluettelot⁶, joihin on omiin sarakkeisiinsa merkitty ensinnäkin ”isän nimi ja sääty” ja toiseksi asianomaisen ”toimi, käsityö tai ammatti”. Pitäisi siis olla mahdollista poimia asiakirjoista ne torpparien pojat, jotka eivät olleet siirtyneet muihin ammatteihin. Lähempi tarkastelu osoittaa kuitenkin, että suuressa osassa Suomea maatalouden piirissä työskentelevät torpparien pojat on poikkeuksetta merkitty jälkimmäiseen sarakkeeseen ”rengeiksi” tai ”työmiehiksi”, vaikka on ilmeistä, että myös kyseisissä pitäjissä melkoinen, ellei enin osa kaksikymmenvuotiaista torppien pojista eli kotonaan tehden työtä omalla pellollaan ja niityllä tai käyden taksvärkissä emättilalla. Jotta menettely koko maassa olisi yhdenmukainen, on sen vuoksi siinäkin osassa maata, missä voitaisiin erottaa jonkin naapuritalon rengeiksi pestautuneet torppareiden pojat kotona elävistä torpparien pojista, myös ensiksi mainitut otettu mukaan. Pois jäävät siten vain ne torpparipojat, jotka olivat jättäneet maatalouden ja joiden ammatiksi on merkitty esim. merimies tai käsityöläinen. Torpparien vävyt samoin kuin ne harvalukuiset kaksikymmenvuotiaat, jotka itse isännöivät torppaa, on tietenkä otettu mukaan. Torppareihin on rinnastettu lampuodit näiden samantyyppisen sosiaalisen aseman vuoksi; sen sijaan ei ”vuokraajia”, koska näillä

⁶ Uudenmaan lääni K 27/43, Turun ja Porin lääni K 36/9, Hämeen lääni K 108/17, Viipurin lääni K 47/22 ja 42/10, Mikkelin lääni K 93/10, Kuopion lääni K 108/40 ja 72/22, Vaasan lääni K 8/22 ja 101/12, Oulun lääni K 61/2 ja 67/4. Lapin kihlakunnan ja Kuolajärven pitäjän asukkaat olivat kutsunnasta vapaat, asetus 12. 7. 1901. § 6. Sota-arkisto.

yleensä tarkoitettiin kruunun virkatalojen tai suurehkojen yksityisille kuuluvien tilojen viljelijöitä.

Kutsuntaluetteloita ei ole säilynyt Turun ja Porin läänin satakuntalaisesta osasta eikä muutamista Varsinais-Suomen ja Uudenmaan pitäjistä. Lisäksi Viipurin läänin eteläosasta säilyneissä lähteissä on niin puutteelliset ammattimerkinnot, että torpparien poikia ei voida erottaa maata omistavien viljelijäin pojista. Viimeksi mainitulla alueella oli vähän torppareita ja tutkimuksen kannalta se siksi oli jokseenkin merkityksetön, mutta Satakunta oli Suomen torpista rikkaimpia seutuja. Kaikkiaan ei 84 pitäjässä eli vajaassa viidesosassa maata primaarilähdettä voida käyttää, mutta tämänkään alueen ei tarvitse jäädä tutkimuksen ulkopuolelle, sillä on käytettävissä tosin jonkin verran epäluotettavampi sekundaarilähde: senaatin salaisissa papereissa oleva pitäjittäinen yhdistelmä kutsunnan tuloksista.⁷ Pistokokeet niistä pitäjistä, joista on sekä primaari- että sekundaarilähteen tietoja, osoittavat lukujen jonkin verran poikkeavan toisistaan. Erot ovat suuret siellä, missä oli paljon lampuotia, koska senaatin tilastonlaatija ei ilmeisesti lukenut näitä torppareihin vaan talollisiin. Muiden eroavuuksien syitä on mahdoton täysin selvittää; ne voivat johtua siitä, että senaatti on ottanut tilastonsa jo edellisistä kutsunnoista syystä tai toisesta pois jääneitä ja nyt uudelleen kuulutettuja, tai siitä, että se ilmeisesti ei jättänyt luvusta pois vankeusrangaistusta kärsiviä, sairaaloissa pysyvästi eläviä tai muuten vaikeasti sairaksi todistettuja miehiä; tällaisia henkilöitä, joiden poisjäänti ei todista mitään heidän mielipiteistään, en ole aineistoa primaarilähteestä kerätessäni ottanut lainkaan mukaan. Primaari- ja sekundaarilähteen tiedoissa esiintyvät erot eivät kuitenkaan ole niin olennaiset, etteikö jälkimmäisiä voisi käyttää yleiskuvan saamiseksi siellä, mistä edellisiä puuttuu.

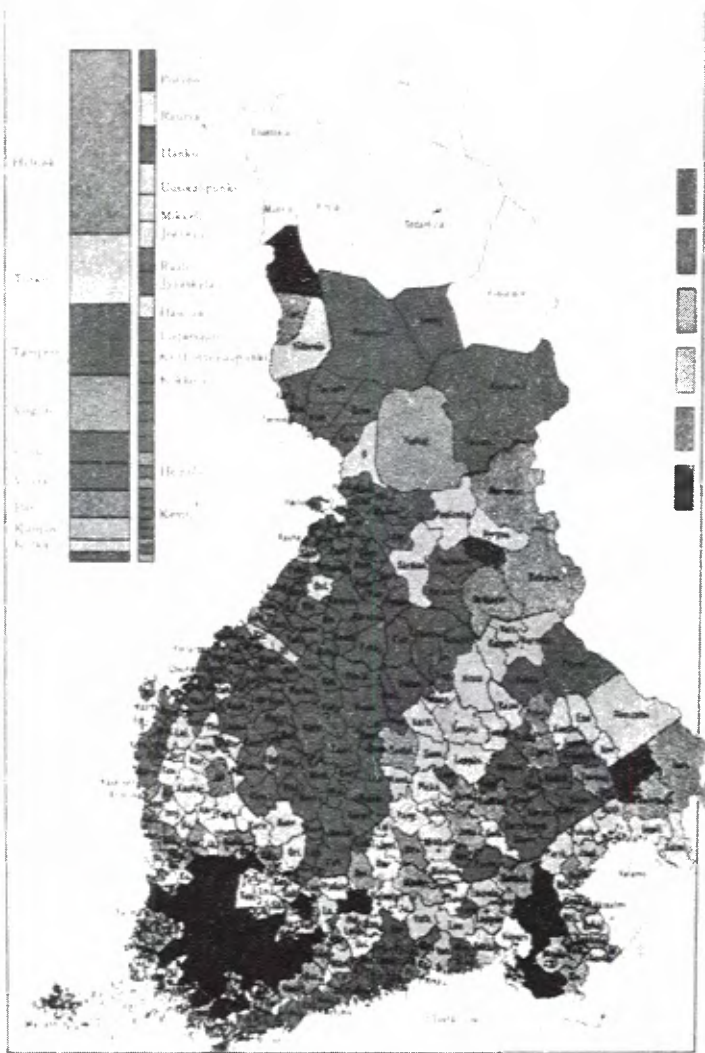
On huomattava, että erilaisia suhdelukuja on tarjolla myös kutsuntalakkolaisten kokonaismäärästä, vaikka erilaiset ammattijaon suorittamistavat eivät tällöin pääse vaikuttamaan. Kagaalin keräämien tietojen mukaan lakkoon osallistui 58,2 tai 58,8 % asevelvollisista, keisarillisen rangaistusreskriptin mukaan 56,3 %, mutta senaatin salaisten taulujen mukaan peräti 62,1 %.⁸ Laskijain julkisesti ilmoittamaan suhdelukuun on vaikuttanut tendenssi joko nostaa luku mahdollisimman korkeaksi tai painaa se mahdollisimman alhaiseksi. Senaatin salaisen luvun korkeuteen vaikuttanevat vankien, sairaiden ym. lukeminen poisjääneiksi. Parin prosenttiyksikön ero ei kuitenkaan ole olennainen, ja kagaalin toimesta piirretty kartta antaa siten käyttökelpoisen kuvan kutsuntalakon regionaalisisista vaihteluista.⁹

Kartta osoittaa tavattoman voimakkaita eroavuuksia eri seutujen välillä, ja mikä hämmästyttävintä, asennoituminen kutsuntoihin osuu vain osittain yhteen maan eri seutujen poliittisen ilmaston, so. perustuslaillisuuden ja myöntövyvyssuunnan voimakkuuden kanssa, mitattiin näitä

⁷ Senaatin salaiset asiakirjat: sotilastoimituskunta N:o 36. Valtionarkisto.

⁸ J. N. Reuter, *Kagalen I*, 1928, s. 237. — Asetus 25. 1. 1903. — Main. salaiset asiakirjat.

⁹ *Kartoista Reuter, mt.*, I, ss. 238—239. — Oheisen kartan julkaissut värillisenä liitteenä E. I. Parmanen, *Taistelujen kirja I*, 1936.

Vuoden 1902 kutsuntalakkoon osallistui 1. 90—100 %, 2. 75—90 %, 3. 50—75 %, 4. 25—50 %, 5. 10—25 %, 6. 0—10 %.

sitten talonpoikaissäädyn vuoden 1904 valtiopäivämiesvaalien tai vuoden 1907 eduskuntavaalien avulla. Yhdenmukaisuutta esiintyy toisaalta myöntyvyyssuuntauksen valta-alueella Turun ja Porin läänissä ja suomenkielisessä Suupohjassa, toisaalta suurimmassa osassa Pohjois-Pohjanmaata, joka ilmastoltaan oli voittopuolisesti perustuslaillista, samoin kuin ruotsinkielisillä alueilla Turunmaata lukuun ottamatta. Mutta talonpoikaissäädyn vaaleissa ylivoimaisesti perustuslaillisen ja myös eduskuntavaaleissa huomattavan perustuslaillisen Viipurin läänin asevelvolliset osallistuivat kutsuntaan mieslukuisammin kuin minkään muun läänin Turun ja Porin läänin lukuun ottamatta, kun taas vanhasuomalaisella Keski-Pohjanmaalla lakko oli miltei täydellinen.¹⁰ Näin suuria ja kahteen vastakkaiseen suuntaan meneviä poikkeavuuksia tuskin riittää selittämään se, että vuoden 1904 talonpoikaissäädyn vaaleissa äänestivät vain maanomistajat ja että vuoden 1907 eduskuntavaaleissa vastakohta perustuslaillinen — vanhasuomalainen ei esiinny puhtaana, koska kolmantena vaihtoehtona olivat sosialidemokraatit. Regionaalisten erojen ongelman pohtiminen ei kuitenkaan kuulu tehtävääni muuten kuin sikäli kuin se liittyy tilattoman väestön kysymykseen.

Kutsuntalakkoa sosiaalisesta näkökulmasta valaisee senaatin yhdistelmätaulun mukaan pieniä säätyläisryhmiä yhdistämällä laatimani tilasto (taulukko 1). Se että korkein lakkoprosentti esiintyy pienessä ja epämääräisessä ”muiden” ryhmässä, ei hämmästytä, koska tähän ryhmään sijoitettiin ammatiltaan tuntemattomat ja koska näiden joukossa ilmeisesti oli paljon sellaisia, jotka asuivat muualla kuin virallisella kotipaikkakunnallaan — ehkäpä Amerikassa saakka — ja jotka jo siitä syystä jäivät pois kutsunnasta. Odotettavissa oli niin ikään, että säätyläisten lakkoprosentti oli lähinnä korkein; tiedämmehän sen ylioppilaiden kohdalla kohonneen aina 87:ään.¹¹ Nämä samoin kuin ”kauppiaat”, muut elinkeinonharjoittajat”, ”käsityöläiset” ja ”teollisuuden toimihenkilöt” olivat pääasiallisesti kaupunkilaisia eivätkä siis kuuluneet tarkasteltavaan

Taulukko 1. Kutsuntalakkolaisten ammatillinen ja sosiaalinen ryhmitys.

	Kutsuntoihin osallistui	Kutsun- noista jäi pois	Poisjäänti- prosentti
Talollisia	2 151	4 076	65
Torppareita	1 651	1 390	46
Työväkeä	2 961	4 307	59
”Muita tilattomia”	1 340	2 308	63
Kauppiaita ja muita elinkeinonharjoittajia ..	126	227	64
Käsityöläisiä ja teollisuuden toimihenkilöitä .	372	764	67
Säätyläisiä	102	352	78
Muita	123	1 013	89
	Kaikkiaan 8 733	14 447	62

¹⁰ E. Jutikkala, Political Parties in the Elections of Deputies, Sitzungsberichte der finnischen Akademie der Wissenschaften 1960, s. 174—178.

¹¹ M. Klinge, Ylioppilaskunnan historia III, 1968, s. 219.

maalaisyhteiskuntaan. Ägraarisista ryhmistä korkein prosenttiluku on "talollisilla", joskin ryhmällä "muut tilattomat" on miltei sama suhdeluku mikä osoittaa, että sosiaalinen ero ei tällä kohdalla vaikuttanut mielipiteenmuodostukseen. Ryhmässä "työväki", joka ilmeisesti käsittää vuosipalveluksessa olevat, lakkoprosentti on alhaisempi, mikä voinee johtua siitä, että palkollisissa ilmeisesti oli enemmän kuin muissa niitä, jotka olivat tottuneet huoneentaulun opettamaan kuuliaisuuteen ja jotka vailla omaa mielipidettä mekaanisesti tottelivat kutsuntakuulutusta. Toisaalta tässä kirjavassa ryhmässä oli myös poliittisesti valvutunutta tehdastyöväkeä — kuinka paljon, ei selviä edes primaarilähteestä, koska "toimi, käsityö tai ammatti" on kaikilla vain työmies. Etsimällä kutsuntaluettelosta tai niiden puuttuessa ainakin pitäjätaulusta maaseudun huomattavimmat tehdaspaikkakunnat selviää kuitenkin, että af Ursin ei ollut väärässä maaseudunkaan teollisuustyöväkeen nähden sanoessaan ruumiillisten työn tekijän tukevan Suomen valtiollista olemassaoloa. Läpikotaisin vanhasuomalaisessa Ala-Satakunnassa oli Porin esikaupunkija käsittävä teollisuusvaltainen Ulvila ainoa pitäjä, jossa asevelvollisten enemmistö jättäytyi pois kutsunnasta. Sama koskee Messukylän, so. Tampereen esikaupunkien, Sääksmäen Valkeakosken, Akaan Toijalan ja Viialan sekä Hollolan Lahden työväkeä; näiden asutuskusten ympäristö tosin ei ollut yhtä vanhasuomalainen kuin Porin, mutta joka tapauksessa tehtaalaisten pojat näyttävät olleen innokkaammin mukana lakossa kuin jopa talollisten, torppareista puhumattakaan. Kymissä jäi pois vain 22 eli 29 % asevelvollisista, mutta nämä kaikki ovat todettavissa Karhulan tehdasyhdyskunnan tai Kotkan esikaupunkien työmiehiksi paria kolmea lukuun ottamatta.

Kaikista muista väestöryhmistä eroavat torpparit siinä, että heidän ja vain heidän enemmistönsä noudatti laitonta asetusta. Senaatin tilaston mukaan oli heistä lakossa 46 %, omien ensi sijaisesti primaarilähteisiin perustuvien laskelmieni mukaan ainoastaan 41 %; ero selittyy osaksi siitä, että olen lkenut torppareihin Viipurin läänin myöntyyvyysmieliset lahjoitusmaalampuodit, joltakin osalta myös siitä, että en ole — kuten ilmeisesti senaatti — katsonut merimiehinä elantonsa saaneita torppa-poikia tähän ryhmään kuuluviksi. Suhdeluvun alhaisuus näyttää osoittavan, että torpparit ovat määrätietoisesti asennoituneet keisarillisemmin kuin mikään muu väestöryhmä ja että tosin sanoen alussa manituissa, Bobrikoville osoitetuissa adresseissa on ilmennyt laajempienkin torppari-piirien attityydi kuin niiden, jotka piirsivät puumerkkejään kyseisiin pa-pereihin.

Ennen kuin tämä johtopäätös tehdään, on kuitenkin torjuttava se epäily, että kysymyksessä olisi pelkästään tilastollinen näköharha. Olemmehan todenneet, että regionaaliset erot kutsuntalakkoon suhtautumisessa olivat tavattoman voimakkaat. Entäpä jos torpparien alhainen lakkoprosentti johtuu vain siitä, että torppari-asutus sattui keskittymään alueille, joissa yleisesti hyväksytyyn ja lähinnä ylempien kerrosten esikuvaan perustuvaan käyttäytymiskaavaan kuului kutsuntoihin osallistuminen? Tähän kysymykseen vastaamiseksi on tutkittava torppariväestön asennoitumista maan eri osissa. Taulukossa 2 en ole tarkoin noudattanut

Taulukko 2. Torpparien ja lampuotien asennoituminen vuoden 1902 kutsunnoissa.

	Kutsun- toihin osallistui	Kutsun- noista jäi pois
<i>Ruotsinkieliset alueet</i>		
+ Uusimaa	19	57
Turunmaa ja Ahvenanmaa	35	11
+ Pohjanmaa	2	85
	<hr/> 56	<hr/> 153
<i>Suomenkieliset alueet</i>		
— Uudenmaan lääni	109	31
— Turun ja Porin läänin varsinaissuomalainen osa	223	8
— Turun ja Porin läänin satakuntalainen osa	473	67
Hämeen lääni ilman keskisuomalaista osaa	281	91
— Viipurin läänin etelä- ja länsiosat	23	23
— Viipurin läänin Laatokan Karjala	58	32
Mikkelin lääni	171	123
— Kuopion läänin savolainen osa	55	111
Kuopion läänin karjalainen osa	42	62
+ Keski-Suomi	—	240
+ Vaasan lääni ilman silloista keskisuomalaista osaa	171	213
+ Oulun läänin pohjalainen osa	28	142
— Oulun läänin kainulainen osa	59	37
	<hr/> 1 693	<hr/> 1 080

lääni- tai maakuntajakoa, vaan olen jakanut maan kaikkien asevelvollisten kutsuntakäyttötymisen mukaan isohkoihin alueisiin, joista tosin ei saada sisäisesti täysin homogeenisia, koska kahdessa naapurikunnassakin kutsuntakäyttötyminen saattoi olla aivan erilaista. Olen merkinnyt plus-merkillä ne alueet, joissa kaikkien asevelvollisten kutsuntalakko oli yleinen, ja miinus-merkillä ne, joissa osallistuminen oli sääntönä. Seka-alueiksi jäävät ruotsinkielinen Turunmaa ja Ahvenanmaan saaristo, Hämeen ja Mikkelin läänit sekä Pohjois-Karjala; näillä alueilla olivat pitäjien väliset vaihtelut suuret tai vallitsi pitäjänsisäinen vahva ristikkäispaine. Regionaalinen analyysi osoittaa, että seuduilla, missä vastarintamentaliteetti oli dominoiva, asui lähes tuhat kutsuntaikäistä torppanpoikaa, noin kuusisataa näistä jopa pitäjissä, joissa lakko oli sataprosenttinen.¹² Torpparit eivät olleet niin yksinomaisesti keskittyneet asumaan myöntövyvyyshenkisiin maakuntiin, että se riittäisi selittämään heidän alhaisen suhdelukunsa.

Luvut osoittavat kylläkin, että olennaisena tekijänä torpparien asennoitumisessa oli ympäristön mielipidettä muodostava vaikutus, ehkäpä painostuskin. Suomenkielisen Varsinais-Suomen pitäjissä, missä osallistuminen kutsuntaan oli lähes sataprosenttista, vain 8 torppanpoikaa jäi pois. Keski-Suomessa, missä lakko oli sataprosenttinen muun väestön osalta, se oli sataprosenttinen myös torpparien osalta; sama koskee laa-

¹² Sataprosenttiseksi on lakko luettu, vaikka joku sokea, halvaantunut yms. ei olisikaan kutsuntaan osallistunut, vert. tekstiä s. 177.

joja alueita Keski- ja Pohjois-Pohjanmaalla sekä Savonlinnan ympäristöä. Mutta maakunnittainen ja vielä paremmin pitäjittäinen analyysi osoittaa, että melkein aina, missä liikutaan näiden äärimmäisyyksien välillä, torpparien osallistuminen kutsuntoihin oli vilkkaampaa, jopa olennaisesti vilkkaampaa kuin koko asevelvollisen nuorison. Varsinkin ristikkäispaineen alueelta voi löytää pitäjiä, joissa torpparien enemmistö osallistui kutsuntaan kaikkien asevelvollisten enemmistön ollessa lakossa. Muutammat esimerkit valaiskoot näitä kvantitatiivisia suhteita. Paraisilla saapuivat kutsuntaan kaikki torpanpojat, vaikka 63 % asevelvollisista oli lakossa, Kirkkonummella torpanpoikien enemmistö, vaikka lakossa oli 78 %. Etelä-Hämeessä ei ainoakaan torpanpoika jäänyt pois Hausjärvellä, Vanajassa, Tammelassa ja Padasjoella, vaikka osallistuminen ei muutoin ollut lähimainkaan täydellistä, ei liioin Hattulassa, missä lakossa oli kaikista kutsuntaikäisistä 59 %; luettelematta on jätetty ne maakunnan pitäjät, joissa osallistuminen oli torpanpoikien osalta täydellinen, mutta muidenkin kohdalla melko yleinen. Lammilla saapui kutsuntaan yhdeksästä torpanpojasta seitsemän ja Nastolassa kahdeksasta seitsemän lakkoprosentin ollessa 53 tai vast. 24. Toistakymmentä kutsuntaikässä olevaa etelähämäläistä torpanpoikaa oli ilmoittautunut etukäteen vapaaehtoisesti. Mikkelin läänistä voi mainita Heinolan pitäjän, jossa 11 torpanpojasta vain yksi oli lakossa, vaikka koko pitäjän lakkoprosentti oli 43, ja kaukaa pohjoisesta Puolangan, missä lakossa oli kolme neljäsoosa kutsutuista, mutta torpanpojista vain puolet, tai Yli-Iornion, missä runsas kolmasosa oli lakossa, mutta torpanpojista vain kuudesosa. Päinvastaisia esimerkkejä ei ole löydettävissä lukuun ottamatta muutamaa tapausta, joissa joko torpanpoikia taikka kaikkia kutsuntaan osallistuneita oli vain pari kolme ja satunnaisuudet siten ovat voineet vaikuttaa.

Pitäjissä, joissa ei ollut yhtenäistä käyttäytymiskaavaa, torpparit olivat siis selvästi alttiimpia tottelemaan kutsuntakuulutusta kuin heidän muihin yhteiskuntaluokkiin kuuluvat naapurinsa. Torpparien asennoitumista ei sanellut pelkkä keisarinpalvonta tai tunnepohjainen herraviha, vaan siihen sisältyi myös laskelmointia, joskin laskelmat perustuivat petäville huhuille. Jo 1880-luvulla oli Tammelassa ja Urjalassa työskennelleitä venäläisiä topografeja kuviteltu keisarin lähettämiksi maanmittareiksi, jotka jakaisivat maata tilattomille, ja perimätieto kertoo Kaakkois-Hämeestä, että torpparit eivät halunneet turmella maansaantimahdollisuuksiaan lakkoilemalla kutsunnoissa.¹³

Kutsuntaluettelot antavat läpileikkauksen koko miespuolisen nuorison suhtautumisesta laittomaan asevelvollisuusasetukseen. Mielipidetutkimuksessa voidaan rajoittua itse kutsuntatoimitukseen kiinnittämättä huomiota siihen, että myöhemmin 3 237 nuorukaista tuli katumapäälle ja lähetti kenraalikuvernööriille nöyryimmän armonanomuksen.¹⁴ Mutta

¹³ I. Tulokas, Vuoden 1902 asevelvollisuus-kutsunnat Itä-Hämeessä, laud. kirjoitus Helsingin yliopiston hist.-kielit. laitoksessa, s. 114. — V. Rasila, Suomen torpparikysymys, s. 140.

¹⁴ Reuter, mt. I, ss. 242—243.

on ajateltavissa myös armonanomusten huomioon ottaminen sillä tavoin, että niiden kirjoittajat siirretään lakossa olleiden ryhmästä keisarille kuuluaisten ryhmään ja tällä perusteella laaditaan uusi tilasto vastarintamiesten ja myöntövyymielisten sosiaalisesta jakaantumisesta. Käytännössä on kuitenkin tällä tiellä mahdoton päästä täsmällisiin ja luotettaviin tuloksiin, sillä olennaisesta osasta armonanomuksia — vuoden 1903 aikana käsitellyistä tapauksista yli kolmanneksesta — puuttuu tietoja, jotka vastaisivat kutsuntaluetteloiden ”isän säätyä” tai asianomaisten ”tointa, käsityötä tai ammattia.”¹⁵ Periaatteessa taas voi katsoa, että kysymyksessä on historiallisesti aivan uusi mielipiteenmuodostusprosessi, johon rangaistuksen uhka on entistä voimakkaampana tekijänä vaikuttanut.

Vuoden 1903 aikana julkaistuissa armahduspäätöksissä on isän nimi tai oma ammatti mainittu 839:ssä tapauksessa; torpanpoikia on näistä 109 eli 13 %.¹⁶ Kun kutsuntalakkoon osallistuneista noin 9 % oli torpanpoikia, ovat viimeksi mainitut katuneissa yliedustautuneita, ja jos siis loppuun asti vastarintakannalla pysyneiden määrä kaikissa sosiaalisissa ryhmissä voitaisiin laskea, torpparien kohdalla prosenttiluku ilmeisesti poikkeaisi muiden ryhmien luvusta alaspäin vielä enemmän kuin taulussa 1. Näyttää siltä, että yksimielisen tai likipitään yksimielisen kutsuntalakon alueella torpparit suuremmissa määrin kuin muut liittyivät lakkoon vain ympäristön painostuksesta. Orgaanista jatkuvuutta kutsuntapäivän ja armonanomuksen laatimispäivän mielialojen välillä osoittaa muudan paikallinen tutkimus, joskaan pienet kokonaisluvut eivät oikeuta pitkälle menevien johtopäätösten tekoon. Isossa Kiuruveden pitäjässä, missä lakko oli sataprosenttinen, oli suhteellisesti vähiten armonanojia niiden joukossa, jotka olivat pysyneet kotona, hiukan enemmän niiden joukossa, jotka olivat käyneet kirkonkylässä saakka, mutta palanneet kotiin, ja eniten niiden joukossa, jotka epäröivinä olivat matkanneet kutsuntapaikalle — Iisalmeen — saakka ja vasta siellä kieltäytyneet osallistumasta.¹⁷

Armonanomusten perusteluina on esitetty syitä kieltäytymiseen, ja voisi ensimmältä otaksua, että tutkimalla niitä päästään valottamaan lakkoon yhtyneiden vaikuttimia. Asiakirjan tehtävä oli kuitenkin sen luonteinen, että oli viisasta vaieta kaikesta, mikä viittasi omaan, vaikkapa sittemmin muka muuttuneeseenkin vakaumukseen, ja tarkoituksemukaista oli panna syy muiden niskoille. Tosin myös perimätieto ja samanaikaiset kirjalliset lähteet todistavat yhtäpitävästi armonanomusten kanssa, että painostusta käytettiin, jopa usein suoranaisia uhkailuja; ei ollut harvinaista, että niiden takkiin, jotka menivät sisälle kut-

¹⁵ Kenraalikuvernöörin arkiston asiakirjat sarja Ee. Valtionarkisto. — Armahduspäätökset julkaistu Suomalaisessa Virallisessa lehdessä.

¹⁶ Suomalainen Virallinen Lehti 1903. Tietojen ammatista on katsottu puuttuneen myös niissä 15 tapauksessa, joissa asianomaista sanotaan vain jonkin koulun (seminaarin, maanviljelyskoulun ym.) oppilaaksi.

¹⁷ Aino Sirkkä, Kutsuntalakko Pohjois-Savossa, laud.kirjoitus Helsingin yliopiston hist.-kielit. laitoksessa, s. 87—88.

suntahuoneistoon muussa tarkoituksessa kuin lukeakseen vastalauseen, vedettiin liidulla viiva, jonka nojalla tiedettiin antaa selkäsauna.¹⁸ Sataprosenttista yksimielisyyttä ei ole helppo saavuttaa muulla kuin ankaralla joukkokurilla. Painostuksesta liioitellenkaan kertovat armonanomukset eivät siis tuo mitään uutta piirrettä historian kuvaan. Kiintoisampaa onkin se, että armonanomuksissa painostajiksi yleisesti kuvailtiin omien toverien sijasta ”herrat” ja että nämä asiakirjat siten ovat saman herravihan ilmentymiä, joka maaseudun tilattomien keskuudessa liittyi ultrasarismiin. ”En suorittanut kutsuntaani, vaikka se oli enempi herrain mielipide.” ”Herrat ohjasivat väärään paikkaan”, ”herrat kovasti estivät menemästä arvannostoon”, ”här mötte oss en skock obekanta herremän hvilka förbjödo oss att gå till uppbådet”, ”tulin lukeneeksi vastalauseen, vaan sen antoi eräs tuntematon herrasmies minulle”, ”vaan sinne oli tullut estäjiä yksikin herrasmies joka sanoi olevansa Helsingistä ylioppilas”, ”tuntemattomat herrasmiehet sekä — — nimismies kielsivät”. ”Herrojen” kiihotus ei aina tapahtunut henkilökohtaisesti, vaan he jakoivat lentokirjoja. Parin virtaalaisen torpanpojan armonanomuksessa sanottiin, että nämä kirjaset ”suuresti ja hyvin todenmukaisesti pelottivat uusia asevelvollisuusoloja joita muka tulisimme kärsimään Weneläisissä sotajoukoissa”; sanassa ”todenmukainen” on tahatonta huumoria, sillä tottumattomat kynänkäyttäjät tarkoittivat tietenkin sanalla jotakin muuta, kuin mitä se merkitsee.¹⁹ Levitettyjen lentokirjojen vaikutus ei ollut toivomusten mukainen, sillä lukutaito oli heikko ja luetun ymmärtäminen vielä heikompaa. Kun tilattomille oli eräässä vihkosessa koetettu selittää Venäjän maanomistusoloja, luki muuan kaavilainen tekstistä vain alun ja kävi sitten pitäjällä levittämässä käsitystä, että kun Venäjän laki tulisi voimaan Suomessa, maat jaettaisiin ”miestä myöten”.²⁰

Siltä osin kuin yksimielisyys oli saavutettu painostuksella ja uhkauksilla, se hävisi armonanomusten vaiheessa. Ilman niitä ja talollisväestön varsinkin Pohjanmaalla ja Keski-Suomessa luomaa käyttäytymiskaavaa kutsuntoihin olisi osallistunut paljon suurempi osa tilattomista, kuin mitä niihin osallistui. Torppariväestössä oikeustaistelulla oli heikko tuki. Kun keisari suurlakon aikana yllättävän helposti suostui korvaamaan säätyvaltiopäivät yleisellä ja yhtäläisellä äänioikeudella valittavalla yksikamarisella eduskunnalla, hän ilmeisesti laski Venäjän hyötävän muutoksesta. Nikolai II laski sikäli väärin, että valtiopäiväreformista hyötyivät ensisijaisesti sosialidemokraatit, jotka eivät olleet keisarin kaikkein kuuliaisimpia alamaisia.

Suomalainen Tiedeakatemia.
Esitelmät ja pöytäkirjat 1969.

¹⁸ Parmanen, mt. I, s. 507—530. — Tulokas, main.kirj., s. 110—113.

¹⁹ Kenraalikuvernööriin arkisto. kansiot Ee 1 ja Ee 2. Valtionarkisto.

²⁰ M. Klinge, mt. III, s. 192.

Tutkimus Suomen poliittisista ilmastovyöhykkeistä

Onni Rantala, Suomen poliittiset alueet I. Poliittisten aatteiden levinneisyys 1907–38. 2. painos. Rotaprint. Siv. 178.

Rantalan tutkielman ensimmäinen painos ilmestyi Turun yliopiston valtio-opin laitoksen monisteena v. 1965. Kirjoitin silloin siitä arvostelun, joka kuitenkin Rantalan pyynnöstä jäi oikovedokseksi, koska hän lupasi ennen pitkää saattaa julkisuuteen tutkielmastaan korjatun laitoksen. Nyt ilmestyneessä toisessa painoksessa dispositio on täysin muuttunut, eikä tekstiäkään ole vain järjestelty saksilla ja liimalla, vaan se on melkoiselta osalta kirjoitettu uudestaan. Voisi puhua kahdesta kirjasta, joilla on yhteinen perusaineisto, ellei viimeksi mainittuakin olisi kerätty lisää. Havaitsen myös, että eräät ensimmäisestä laitoksesta kirjoittamani detailjihuomautukset raukeavat Rantalan niitä tuntematta tekemien korjauksien vuoksi. Mutta 1960-luvun alussa kirjoitettu ensimmäinen painos on kuitenkin sikäli sitonut toista, että vuoden 1958 jälkeisiä vaaleja ei ole otettu mukaan — siitähän olisi aiheutunut lukemattomien suhdelukujen uudelleen laskeminen.

Rantala on tarttunut mittavaan ongelmavyöhyteen ryhtyessään tutkimaan Suomen poliittista ekologiaa, ja tehtävän suorittamisesta on myös historiantutkimuksella syytä olla hänelle kiitollinen: vaikka poliittisen ilmaston leimallisena tekijänä on sen staattisuus, ilmastoalueet ovat toisaalta historiallisen kehityksen tuotteita ja toisaalta tietyn ajanjakson historiallisia ilmiöitä. Sitä paitsi uuden laitoksen periaatteellisesti merkittävin täydennys on se, että Rantala ottaa huomioon myös poliittisten ilmastojen muuttumisen. Alkuaan on puhe poliittisesta ilmastosta ja sitä tutkiva regionaalinen analyysi lähtenyt siitä oletuksesta, että puolueiden kannatus on — hetkellisistä heilahteluista riippumatta — melko staattista ja paikkaan sidottua. Näin olikin laita hitaasti muuttuvissa agraariyhteiskunnissa, mutta uusimpia aikoja regionaalisesti käsiteltäessä on otettava huomioon myös muuttumisprosessin ympäristötekijät.

Rantalan nelijako — maalaisliitto, muu porvaristo (= mp), sosiaalidemokraatit, kommunistit — jossa ns. pienet porvaripuolueet luetaan yh-

deksi ryhmäksi, ei ole aivan onnistunut. Ensinnäkin ruotsalainen kansanpuolue on nimenomaan maantieteellisen levinnäisyytensä puolesta siinä määrin erikoislaatuinen ja tietyille alueelle predestinoitu, että sen osalta aineistosta tehtävät johtopäätökset ovat paljolta truismeja; mutta juuri se on voimakkaan keskittymisensä vuoksi joutunut viitoittamaan selvimmät ”muun porvariston” ydinalueet. Toiseksi kokoomuksen, jopa IKL:n ja edistyksen sijoittaminen yhteen ryhmään vaikuttaa 1920- ja 1930-lukujen asennoitumista ajatellen oudolta, koska juuri nämä puolueet nähtiin silloin ideologisina vastapoolleina; sitä paitsi kolmissa peräkkäisissä presidentin vaaleissa (1925, 1931, 1937) maalaisliitto sijoittui asteikossa kokoomuksen ja edistyksen väliin eikä jälkimmäisen vasemmalle puolelle. Kolmanneksi: maalaisliiton erinimiset ”juurivesat”, siitä aika ajoin vasemmalle lohjenneet pienviljelijäpuolueet on yhdistetty siitä oikealle sijoittuvaan mp-ryhmään sen sijaan että niiden äänet luontevimmin olisi laskettu yhteen maalaisliiton äänien kanssa; käytännössä virhe on merkityksetön, lukuun ottamatta joitain Oulun läänin pitäjiä, joissa muu porvaristo on pienviljelijäin ansiosta joutunut väriskaalassa liian korkealle. Tekijä on näistä haitoista tietoinen, ja on työläs mennä neuvomaan, miten hän toisinaan olisi voinut menetellä, koska monien puolueiden käsitteleminen erikseen olisi hämmentänyt kuvaa ja koska kokoomus ja edistys-kansanpuolue ovat olleet niin heikkoja, että ydinalueita ei olisi saatu senkään vertaa kokoon kuin tekijän keksittyä laskea niiden äänet yhteen.

Äänestysaktiiviteetti sekä porvariston ja vasemmiston väliset voimasuhteet on voitu kartoittaa koko ajanjaksolta 1907—58, mutta kummankin ryhmän alaryhmät lyhyemmältä ajalta: maalaisliitto ja muu porvaristo vuosilta 1919—58, koska ensiksi mainittu ei ennen itsenäisyyden aikaa lainkaan kilpaillut äänistä useissa vaalipiireissä, sosiaalidemokraatit ja kommunistit vuosilta 1922—29 ja 1945—58, koska vasemmisto vain näissä vaaleissa oli kahdeksi puolueeksi jakaantunut. Luovutettu alue oli mukana v:n 1939 vaaleihin asti; siirtoväki äänesti vielä 1945 ja 1948 omissa vaalipiireissään, mutta on kai ollut aiheellista jättää edellisen luvut pois maantieteellisestä käsittelystä, eikä jälkimmäisestä pitäjittäisiä lukuja enää olisi saatavanaakaan. Kartat eivät ainoastaan havainnollista tilastoja, vaan ovat tie, jota pitkin johtopäätely etenee. Määritelyään käsitteet ydinalue ja vaikutusalue Rantala osoittaa karttojen avulla, missä kukin niistä sijaitsisi. Perusaineistoa on muokattu monesta näkökulmasta, ilman että voitaisiin sanoa missään esitettävän numeroita pelkästään numeroiden vuoksi. Päinvastoin lukija kaipaa muuatta karttaa ja sen taustana olevaa taulua: selvitystä sosiaalidemokraattien ja kommunistien keskinäisestä voimasuhteesta pitäjittäin. Tekijän olisi odottanut sitäkin suuremmalla syyllä laatineen tällaisen kartan, kun hän ei näytä niinkään keskeisenä tavoitteena pitävän porvariston ja vasemmiston välisten voimasuhteiden selvittämistä kuin ”radikaalisuuden” kartoittamista kummassakin valtaryhmässä erikseen. Jos tällainen kartta olisi piirretty, Rantala tuskin voisi sanoa, että radikalismi vasemmistonkin piirissä on itäinen piirre (s. 31). Kartta on nähtävissä Hakalehdon teoksessa *Suomen kommunistinen puolue* (s. 205); se tosin kuvaa vain yksiä vaa-

leja (1927), mutta kuva tuskin muuttuisi Rantalan käsityksen suuntaan koko ajanjaksoakaan tutkittaessa, varsinkin kun silloin jäisi vuosien 1945—58 osalta pois luovutettu Karjala, jossa kommunistit saivat melko suuren osuuden vasemmistöäänistä.

Rantalan tutkimus on suunniteltu kolmiosaiseksi: vasta myöhemmin puututaan siihen taloudelliseen, sosiaaliseen ja henkiseen rakenteeseen, joka on eri seutujen poliittisen rakenteen ja tämän vähittäisen muuttumisen taustana. Nyt esiteltävä teoksen ensimmäinen osa ei kuitenkaan ole pelkkä mekaanisen työn tuloksena syntynyt aineskokoelma vastaisia osia varten, vaikka se luonteeltaan väkisin on sellainen suuremmassa määrin kuin seuraavat osat lienevät. Tauluja ja karttoja kommentoidaan perusteellisesti, ja ydin- sekä vaikutusalueiden rajoja verrataan — paitsi toisten puolueiden vastaaviin rajoihin — läänien, vaalipiirien, talousalueiden ja luonnonrajoihin sekä kulkuyhteyksiin. Kiintoisa tutkimustehtävä on ollut verrata valittujen edustajien kotiseutuja sekä sanomalehtien ilmestymispaikkoja ja puoluejärjestöjen toimipaikkoja ydin- ja vaikutusalueiden sijaintiin; onpa eri puolueiden käyttäytymisessä näissä kohdin ilmennyt kiistämättömiä eroavuuksia. Edempänä joutunee selvitetäväksi vaikutussuhteen suunta: onko pitäjäläisen jatkuva istuminen eduskunnassa lisännyt hänen puolueensa kannatusta paikkakunnalla vai onko jo valitsemiseen myötävaikuttanut puolueen kannattajiston keskittyminen juuri kyseiseen kuntaan? Joskus tekijä ei malta olla ohimennen viittaamatta seudun elinkeinorakenteeseen tai agraarisosiaalisiin oloihin ja siten ikään kuin olla raottamatta seuraavaa osaa vielä peittävää verhoa.

Rantalan karttojen yleispiirteet ovat entuudestaan tunnettuja muun muassa Maantieteellisen seuran Suomen kartaston (vuosien 1924 ja 1958 vaalit) ja Suomen historian kartaston (vuosien 1917 ja 1939 vaalit) välityksellä. Mutta viimeksi mainitut kartat ovat vain läpileikkauksia, joihin yhden vaalin satunnaisuudet vaikuttavat, eikä Suomen historian kartaston jälkimmäisestä kartasta ilmene muuta kuin porvariston ja vasemmiston välinen voimasuhde. Niille antaa tosin jonkinlaista yleispätevyyttä se, että eri vuosien karttakuvissa on samanlaisia piirteitä, ja iso sosialidemokraattinen ”suorakaide” — Rantalan sanaa käyttäkseni — ilmenee myös niistä kartoista, jotka on julkaistu autonomisen ajan yksikamarisen eduskunnan vaaleista (Soikkanen vuoden 1907, Maantiet. seuran kartasto vuoden 1909, Suomen historian kartasto vuoden 1917). Joka tapauksessa Rantalan kartoista, joista kaikki satunnaisuudet ovat eliminoituneet, saadaan täysin eksakti kuva itsenäisyyden ajan poliittisesta ekologiasta. On myös tullut jälleen verifioiduksi se Hakalehdon teesi, että sosialidemokraattien ydinalueet ovat vasemmistövaltaista, kommunistien ydinalueet taas porvarillisvaltaista seutua. Sitä tukee myös Rantalan osoittama kommunismin heikkous sosialidemokraatteihin verrattuna esikaupunkikunnissa ja vahvuus ruotsinkielisissä kunnissa.

Molempien vasemmistopuolueiden samoin kuin maalaisliiton voimakeskukset ovat pääpiirteissään yleisessä tietoisuudessa — joskin Laatokan länsiranta maalaisliiton yhtenäisimpänä ydinalueena lienee jo unohtunut —, mutta harvemmillä kansalaisilla lienee mitään käsitystä mp:n ydinalueista ruotsalaisen kielialueen ulkopuolella. Nämä pienet poliittisen eri-

koisluonteen omaavat tienoot sijaitsevat — muutamia Etelä-Pohjanmaan pitäjii lukuun ottamatta — lähellä etelärannikkoa. Niiden ilmeneminen kartalla on, kuten tekijä tähdentääkin, enemmän historiaa kuin nykytodellisuutta, ts. keskiarvot ovat muovautuneet ensi sijassa toista maailmansotaa edeltäneiden vaalien vaikutuksesta. Heterogeenisin poliittisesti on Turun ja Porin lääni, jossa Rantalan neljä ryhmää ovat olleet niin tasavahvoja, että läänin eteläisintä reunaa lukuun ottamatta millään puolueella ei ole siellä ydinalueita. Mutta juuri Varsinais-Suomessa on — Perä-Pohjolan ohella — tapahtunut ajanjakson kuluessa myös suurimmat siirtymiset vasemmiston hyväksi. Kun hajontalukuina ilmenevä siirtyminen puolueesta toiseen ei erityisen voimakkaasti tule esille vanhalle torpparialueelle sijoittuneessa sosialidemokraattien suorakaiteessa, on se uutena todistuksena siitä, miten molemmista alueen läpikäymistä sosiaalisista mullistuksista, torpparien itsenäistymisestä ja siirtoväen asuttamisesta, edellinen tuskin nimeksikään ja jälkimmäinenkin vain vähän muutti suorakaiteen poliittista struktuuria. Niin loogista ja viimeisteltyä kuin Rantalan esitys onkin, en malta olla tekemättä paria detaljihuomautusta.

Siv. 51 sanotaan sosialidemokratian ydinalueen luoteisrajan ”merkillisen tarkoin” seuraavan Vaasan läänin rajaa. Tämä lääninraja on kuitenkin vasta vuodelta 1960, joten hallinnolliset seikat eivät siis tällä kohden ole voineet vaikuttaa poliittiseen käyttäytymiseen, vaan päinvastoin sekä lääninraja että vaalipiiriraja on vasta myöhemmin siirretty poliittiselle ilmatorajalle (mistä tekijä edempänä onkin tietoinen). — Siv. 89 ovat Muolaa ja Kirvu Luukan ja Niukkanen kotipaikkoina vaihtaneet paikkaa. — Siv. 123 väitetään vasemmistoryhmiä sympatisoivien äänestävän laimeammin kuin porvarillisten puolueiden kannattajien. Lähteenä on vain muudan ulkomainen teos. Rantalan faktat eivät anna tukea tälle väitteelle. Äänestysvilkkautta kuvaava kartta 9 on yleispiirteisään käänteiskuva porvariston ääniosuutta kuvaavasta kartasta I. (Tampereelta pohjoiseen olevan sosialidemokraattisen ydinalueen osan vahvaa äänestysfrekvenssiä ei myöskään voi selittää sillä, että se muka oli ”rintamaita”, s. 125). Ensimmäisessä painoksessa oleva taulu siv. 160 osoittaa, että eri kuntatyypeistä äänestysfrekvenssi oli ylivoimaisesti korkein niissä kunnissa, joissa yhtäaikaisesti sekä sosialidemokraattien että kommunistien kannatus nousi yli koko maan mediaaniarvojen; näin siitäkin huolimatta, että kyseisissä kunnissa äänestysfrekvenssiä ilmeisesti on alentanut tavallista voimakkaampi ristikkäispaine.

Jäämme jännityksellä odottamaan seuraavia osia.

Historiallinen Aikakauskirja 1970.

Vaihtoehtoko

Kari Selén, Genevestä Tukholmaan. Suomen turvallisuuspolitiikan painopisteen siirtyminen Kansainliitosta pohjoismaiseen yhteistyöhön 1931–1936. Hist. Tutkimuksia 94. Akat. väitöskirja. Helsinki 1974. Siv. 289.

Itsenäisen Suomen ulkopoliittikan tutkimista voidaan täydellä syyllä pitää eräänä Suomen historian keskeisenä tutkimustehtävänä. Sen toteuttaminen on voinut riittävään lähdepohjaan perustuvana päästä käyntiin vasta sitä mukaa kuin Suomen ulkopoliittikan kannalta tärkeimmät ulkomaiset arkistot ovat alkaneet avautua tutkijoille; oman ulkoasiainministeriömme arkisto on jo kauan ollut erikoisluvalla käytettävissä. Selénin tutkimusaihe on siten hyvin valittu, ja kirjan luettuaan voi myös todeta, että aiheen yksityiskohtaisempi rajaaminen vuosiin 1931–36 on perusteltavissa.

Herää kuitenkin epäily, että teos pyrkii olemaan pelkästään Suomen ulkopoliittikan historia kuudelta vuodelta, ts. että se koostuu joukosta eri tapaussarjoja käsitteleviä lukuja, joita yhdistää toisiinsa pelkästään tapahtumien samanaikaisuus. Sellaisenaankin kyseisten — osittain melko vähän tunnettujen — toimenpiteiden aukoton rekonstruointi ja tavoitteiden analysointi on historiallinen tutkimustehtävä, joka puolustaa paikkaansa. Sitä paitsi eräät turvallisuuspolitiikasta irrallisimmat ulkopoliittikan alueet on tietoisesti jätetty käsittelemättä. Kun jopa nippu erillisiä samaan aihepiiriin liittyviä tutkielmia nykyään hyväksytään väitöskirjaksi, ei isoa numeroa voi tehdä siitä, muodostavatko Selénin teoksen luvut yhden ongelmakokonaisuuden, jonka lävitse juoksee ns. punainen lanka.

Mikä sisältö on annettava Suomen ulkopoliittikassa tapahtuneelle muutokselle? Haettiin Ruotsista sotilaallista tukea niiden 55 valtakunnan tuen sijaan, joiden paljoutta Holsti aikoinaan ylisti? Silloin otsake olisi erinomainen; mutta Ruotsissa ei kukaan vuoteen 1936 mennessä käsittänyt asiaa tällä tavoin, ja siitä suomalaiset olivat tietoisia (vert. esim. s. 218). Vai haettiin Ruotsista turvallisuustakeiden sijasta hyvämaineista ja puolueetonta seuraa, mistä G. A. Gripenberg kirjoittaa osuvasti eräässä — Selénin siteeraamatta jättämässä — päiväkirjansa koh-

dassa? Tällöin otsake olisi vain puoleksi oikeutettu. Vai oliko kysymyksessä ainoastaan Pohjoismaiden yhteinen Kansainliitto-politiikka. Tätähän Sandler ajoi ja tässä mielessä hän veti Suomea mukaan yhteistyöhön; mutta silloinhan vaihtoehtona oli: suoraan Geneveen vaiko Tukholman kautta Geneveen. Vai olisiko peräti sanottava: Suomi oli odottanut ensi sijassa Pohjoismailta Kansainliiton sanktioparagrafin nojalla sotilaallista tukea, ja kun juuri Pohjoismaat pyrkivät irtisanoutumaan 16. artiklasta, pohjoismaiset garantiat suorastaan heikkenivät (Lönnroth: "De nordiska ländernas avståndstagande från sanktionsförpliktelserna rubbade en av förutsättningarna för Finlands nordiska politik"). Tällöin olisi vaihtoehto Tukholma menetetty vaihtoehto Geneven mukana. Nämä ongelmat eivät tule kiteytettyinä esille Selénin tekstissä, eivät edes tiivistelmäluvussa, joka valitettavasti on vain muiden lukujen kertausta.

Avoimia ongelmia on muitakin. Ei ole vain jonkin maan ulkopoliittikkaa, on tiettyjen ihmisten ulkopoliittikkaa. Tästä Selén on tietoinen, ja hän rajoittaa vaikuttajajyksilöiden määrän hyvin vähäiseksi, miltei yksinomaan ulkoasiain johtoon. Mutta sitä suuremmalla syyllä hänen olisi ollut syytä antaa jokin yhteenveto keskeisten henkilöiden, kuten Erichin, Gripenbergin, Hackzellin, Holstin, Hiitosen ja Yrjö-Koskisen ulkopoliittisesta ajattelusta tutkittujen vuosien aikana. Selén karsii pois valtioneuvoston — kenties varauksin pääministerien kohdalla —, Tasavallan presidentin ja eduskunnan sekä sanomalehdistön esille tuoman yleisen mielipiteen. Karsinta suoritetaan alkulauseessa sen sijaan että se olisi pitänyt tutkimustuloksena todeta loppulauseessa. Nyt se ei olekaan tutkimustulos, vaan pikemminkin sormituntumaa, ja on myönnettävä, että lukija saa samanlaisen sormituntuman. Nimenomaista dokumentointia kuitenkin kaipaisi, ja todistuskappaleita löytäisi jonkin verran kyllä Selénin tekstistäkin, mm. s. 66 mainitusta tapauksesta, jossa presidentti vahvisti ohjeet Kansainliitossa olevalle valtuuskunnalle kaksi viikkoa siellä tapahtuneen äänestyksen jälkeen. Eduskunnan vaikutuksen tutkimista vaikeuttaa se, että ulkoasiainvaliokunnassa pidettyjä puheenvuoroja ei ole kirjoitettu muistiin. Jonkinmoiset puolueiden väliset eroavuudet ulkopoliittisissa kannanotoissa olivat kuitenkin todellisuutta ja ilmenivät niinkin pienissä asioissa kuin suhtautumisessa Hackzellin Puolan-vierailuun (Rantakarin kirje Gripenbergille 30. 4. 1935, kirje mainittu s. 159). Mutta kun kuusi pöytäkirjasivua vaatinutta eduskuntakeskustelua Neuvostoliiton kanssa tehdystä hyökkäämättömyyssopimuksesta selostetaan kahdella rivillä, voisi — tosin karrikoiden — sanoa, että eduskuntaa ei nähdä tärkeäksi koska siitä ei puhuta. Tekijä myöntää toisaalta itse, että Kivimäen hallituksen heikko asema edellytti yhteisymmärrystä eduskunnan kanssa. Sanomalehtien merkitystä en eliminoisi aivan siihen määrään kuin tekijä, joka selostaa niiden kannanottoja laivammalti vain kahden kysymyksen yhteydessä: Neuvostoliiton Kansainliiton jäseneksi tulon ja skandinaavista orientaatiota koskevan julistuksen. Sanomalehdet vaikuttavat monella tavalla maan ulkopoliittiseen asemaan ja siten ainakin välillisesti ulkopoliittikkaan, muun muassa ikkunoita särkemällä: kun Helsingin Sanomat — saatuaan monimut-

kaisesta tapauskompleksista väärää informaatiota — 18. 9. 1934 otsikoi Neuvostoliiton Kansainliittoon tulon ”Suomi pidättyi äänestämästä”, lipsahdus varmaan on noteerattu naapurissa suomalaisten tunteiden paljastajana, mutta tätä uutisotsikointia ei Selén mainitse. Sikäli kuin olen oikein ymmärtänyt, Selén ei eliminoi Mannerheimia, jolla puolustusneuvoston puheenjohtajana olikin virallinen asema ulkopoliitikassa.

Lähteiden arvoa ei ole punnittu missään erityisessä luvussa ja harvoin esityksen yksityiskohdissakin. Melkoinen osa käytetystä primaariaineistosta — kuten sähköiset, kirjelliset määräykset, puhelinsanomamat ja pöytäkirjat — eivät jäänteiden luontoisina ole sisäisen kritiikin alaisia. Raportit ovat erittäin vastuunalaisessa asemassa kirjoitettuja kertomuksia, ja niihin sisällytyt mielipiteet tietenkin on joka tapauksessa sellaisinaan otettava asianomaisen lähettilään tai muun tiedottajan mielipiteinä. Kertovien lähteiden todenperäisyyttä voisi tarkistaa vertaamalla niitä toisten maiden diplomaattien kertomuksiin vastaavista tilanteista. Työn tarkastaja ei ole voinut tehdä tätä, koska se olisi edellyttänyt ulkomaanmatkoja, ja hämmästyttää jonkin verran, että Selén ei ole löytänyt eri maiden ulkoministeriöiden papereissa mitään ristiriitaisuuksia. Joskus voidaan kertomuksen todenmukaisuus tarkistaa jäänteidenluontoisen lähteen avulla, kuten olisi voitu tehdä käsiteltäessä kysymystä Neuvostoliiton Kansainliittoon ottamisesta: VI valiokunnan pöytäkirja osoittaa, että kollegiaalista äänestystä ei suinkaan vaatinut Tšekkoslovakia — kuten kokouksesta poissa ollut Holsti raportoi —, vaan Sveitsi. Myös muistelmien lähdearvosta olisi voinut sanoa jonkin sanan.

Kun tekijä enimmäiten ensin esittää tapahtumien yleisen kulun ja vasta sen jälkeen Suomen suhtautumisen niihin eri vaiheissa, ja kun lisäksi ulkopoliittikan eri luvuissa käsitellyt eri ongelmat tietenkin olivat vuorovaikutuksessa toisiinsa, on teoksen loppuun sijoitettu samanaikaisuustaulu erittäin hyödyllinen. Sen olisi toivonut sisältävän jonkin verran useampia faktoja. Henkilöhakemisto on välttämätön, mutta ainakin kaikissa niissä tapauksissa, joissa henkilön virka- tai poliittinen asema kyseisenä aikana olisi kohtuullisella vaivalla ollut ilmoitettavissa — ja melkein aina se on Selénin tiedossa —, se olisi pitänyt merkitä hakemistoon eikä jättää sitä jossakin tekstikohdassa esiintyvän maininnan varaan. Pahempi on, että jos tekstissä käytetään sanontaa ”ulkoministeri” ”Hackzelliin” sijaan, mikä tietenkin johtuu vain sattumasta tai tautologian välttämisestä, tällaisessa tapauksessa toimiva henkilö ei lainkaan pääse hakemistoon.

Lähteitä on kerätty suurella uutteruudella, ja kuten tekemäni vertailut alkuperäisaineistoon osoittavat, myös sangen huolellisesti. Niitä on myös käytetty tarpeellisella kritiikillä, vaikka — kuten edellä on todettu — eksplisiittistä kritiikkiä puuttuukin joitakin poikkeuksia lukuun ottamatta. Koottu ulkomaisten arkistojen aines on erityisen tärkeä sekä kontrollin että täydennysten vuoksi. Detaljivirheitä on ilmennyt sangen vähän. Tekijällä on realistinen käsitys ulkopoliittikkaan vaikuttavista tekijöistä, ja hänen analyysinsä sekä Suomen että kulloisenkin vastapuolen toiminnan tavoitteista tuntuu niin muodoin yleensä oikeaan osuneelta.

Otan seuraavassa esille pari detaljia.

Tärkeä luku Neuvostoliiton Kansainliittoon ottamisesta ei tuo aivan

selkeästi ydinkohtia esille, ja siinä on jokin virhekin jo edellä mainitun lisäksi. Taustaksi olisi ollut syytä kertoa, että sen jälkeen kun kutsumis- menettely oli yleistynyt, suurvalta ei pitänyt arvolleen sopivana *anoa* jäsenyyttä. Vt. ulkoministeri Witting ei suinkaan paljastanut tietämättömyyttään "Kansainliitossa noudatettavista menettelytavoista", kun hän luuli yleiskokouksessa voitavan keskustella jäsenvaalin yhteydessä. Ei keskustelua säännöissä kielletty ja käsitellyssä tapauksessa täysistunnossa todella keskusteltiin. Muodotonta Wittingin ohjeissa sen sijaan oli oletus, että Neuvostoliitto sen jäseneksituloa käsiteltäessä esittäisi varauksia VI Valtiokokouksessa: eihän valtio voinut olla valiokunnassa edustuneena ennen kuin se oli valittu Kansainliiton jäseneksi. Muodotonta oli yleensäkin vetoaminen oletettuihin varauksiin: kuten Holsti eräässä kirjeessään lausuu, ne maat, jotka äänestivät Neuvostoliiton Kansainliittoon ottamista vastaan, eivät tehneet sitä varauksien, vaan maan politiikan so. poliittisen järjestelmän vuoksi. Selén ei liioin selitä, miksi kysymyksen käsittelyä jatkettiin VI valiokunnassa seuraavana aamuna; menettely oli sama kuin tiedekunnan istunnosta poissa olleiden professoreiden ns. kommunikointi professorinvirkkaa täytettäessä.

Sivulla 250 skandinaavista orientaatiota koskevan julistuksen yhteydessä sanotaan hallituksen turvautuneen mielipiteen muokkauksen yhteydessä "puolustuspoliittisiin näkökohtiin", siis käyttäneen niitä propagandassaan. Julistus oli kuitenkin saanut alkunsa nimenomaan puolustuspoliittisista pohdinnoista, mikä käy ilmi myös lukuisista kohdista Selénin teoksessa (ss. 239, 245, 249, 255 jne.). Sen isänä tai ainakin isoisänä oli Mannerheim, ja silloin kun puhuttiin yhteisestä pohjoismaisesta sivistyksestä, ajateltiin tykkien samoja kaliibereja. Varovaisuussyistä oli puolustuspoliittiset näkökohdat esitettävä mahdollisimman vaimena julistuksessa, eikä tämä varovaisuus ollut yksinomaan eikä ensisijaisesti tarpeen kotimaisten pasifistien, vaan ennen kaikkea Ruotsin mielipiteen vuoksi. Lähdevertailun avulla voidaan osoittaa, miten sotaan viittaavia sanontoja vesitettiin alkuperäisistä. Jos taktikoinnista halutaan puhua, niin sitä siis oli puolustuspoliittisten näkökohtien esittäminen todellista heikompi. Ainoastaan suljetuissa keskusteluissa aitosuomalaisten piirien kanssa niitä voitiin käyttää täysimääräisesti hyväksi julistuksen markkinoinnissa.

Kuten tekijä alkulauseessa aivan oikein toteaa, Suomen turvallisuuspolitiikka 1930-luvulla oli "pelätyn itäisen uhan" torjumista, ja Neuvostoliiton ja Suomen välisten suhteiden historiasta on Keijo Korhonen kuorinut kerman teoksessaan, joka ilmestyi kuusi vuotta sen jälkeen kun Selén oli aloittanut tutkimustyönsä. Silti voi sanoa, että Selén on valmistanut lähdekerrostumien alle painuneesta herastakin ravitsevaa ruokaa, ja mainitsemani kronologiset faktat osoittavat, että keitto on hänen omaansa. Vaikka suuret linjat pääsevät teoksessa näkyviin vähemmän kuin olisi suotavaa, on turvallisuuden etsiminen Neuvostoliiton potentiaalisen hyökkäyksen varalta joka tapauksessa yhteisenä nimittäjänä teoksen eri jaksoille, jotka siitä saavat yhtenäisyyttä.

Historiallinen Aikakauskirja 1974.

The Structure of Mortality during Catastrophic Years in a Pre-industrial Society *

It is well known that there were large annual fluctuations in mortality during the pre-industrial era. This paper attempts to see how the pattern of mortality differed between years when mortality was at a peak and more 'normal' years.

Five parishes — including six chapelries — were chosen from the county of Turku and Pori in Finland. Their total population increased from 10,203 in 1749 to 20,956 in 1850, and can be estimated at 7,800 in 1722.¹ In choosing the sample, a primary requirement was the availability of as complete as possible a series of data relating to deaths (i.e. total number of deaths, age structure, seasonal distribution and cause of death²) and also of data relating to the total population. Since there is unlikely to be any correlation between the pattern of mortality and the completeness of preservation of records (e.g. between a smallpox epidemic in 1750 and a fire in a rectory in 1850), such a sample should be reasonably representative. Within the inevitable limits dictated by the source material different types of parishes have been chosen. Perniö, in the south-east of the country, on the Baltic coast, was exceptionally highly industrialized in the predominantly agrarian Finland of the period and contained three small ironworks. Maaria and Raisio were regarded

* Using material is collected and worked up by student M. Kauppinen.

¹ Data relating to the total population of Finnish parishes exist for every third or fifth year beginning in 1749. A backward projection can be made for as far back as 1722 assuming that migration loss in rural parishes was equal to the small underregistration of births. Cf. E. Jutikkala, 'Finland's population in the 18th century', in D. V. Glass and D. E. C. Eversley (Eds.), *Population in History* (Longon, 1965), pp. 553-554. Errors in total population are of minor importance for this study, since the figure of total population is needed only to determine whether a given year should be regarded as 'catastrophic'.

² Causes of death were reported only from 1750 or thereabouts. In one parish (Perniö) data on age structure were given only from 1741.

as one unit; they were purely agricultural, but bordered upon Turku, the capital, and were therefore presumably more liable to be stricken by violent epidemics than more remote parishes. Uusikirkko (later Kalanti) is situated on the coast of the Gulf of Bothnia; even there a small ironworks was in operation during the period 1749 to 1815. Huittinen was a large inland parish with heavy land clearance and colonization. Its population quadrupled during the period studied, whilst that of the other parishes only doubled.

The period examined showed no downward trend of mortality in the country as a whole.³

Deaths were classified by month of occurrence, age at death and cause of death. In the preindustrial period data relating to cause of death are not, of course, entirely reliable. In some cases deaths from smallpox were not properly distinguished from those resulting from measles, but as both these were epidemic diseases mainly affecting children, the confusion is not important for the purposes of this paper. Deaths from 'cough' in children were probably due to whooping-cough, and an epidemic of 'shortness of breath' (*andtäppa*) in children was most probably diphtheria. None of these causes created much difficulty; the real difficulties were caused by such vague terms as 'nerve fever', 'rot fever' (*rötfeber*),⁴ 'gastr. fever', 'August fever', all of which probably referred to some kind of typhoid fever or to typhus. It is true that typhus (Swedish: *fläckfeber*) does appear in the records as such, but much less frequently than would be expected. 'Severe fever' may sometimes have referred to pneumonia. But as there is a large number of deaths from this cause in the same parish at the same time, this cause, like the others, was taken to refer to an epidemic disease.

In the analysis of mortality patterns two types of year were distinguished: 'catastrophic' and 'normal'. All years in which the death rate was below 30 per thousand were regarded as 'normal', others as 'catastrophic'. Since 'normal' years are used only as a reference group for the purposes of this study, only years ending in '3' (1723, 1733 . . .) were examined; if the relevant year in a parish was a 'catastrophic' year, it was replaced by the next year in which the death rate fell below 30. The highest observed death rate was 62.

There were 20 'catastrophic' years in Perniö, 23 in Uusikirkko and in Huittinen, but 36 in Maaria-Raisio, which suffered more than the other parishes. These very simple data provide sufficient evidence of the small effect of crop failures and the important effect of epidemics on mortality. In times of crop failure the inhabitants of Maaria and Raisio would have had the best chance of obtaining cereals from outside their parish, but in an epidemic the risk of contagion was greatest. Bad harvest or crop

³ Jutikkala, *loc. cit.* Cf. the diagram on p. 562.

⁴ Even medical experts believed that 'rot fever' was caused by decayed food or damp weather; the term seems to have indicated typhus particularly. Cf. J. J. S. Haartman, *Tydellig Underrättelse om de Mäst Gångbara Sjukdomars Kännande och Mötande*, 2nd ed. (Abo, 1765), pp. 134—135.

failures are difficult to define, but in the period 1722—1850 there were about 20 years which may be classified in this category.⁵ Mortality was only rarely at a peak in the year following a crop failure: in Maaria-Raisio this happened seven times, in Perniö six times and in Uusikirkko and Huittinen four times.

The distribution of deaths by season of death was as follows:

Percentage of deaths taking place in	'Catastrophic' years	'Normal' years	Sweden, 1749—1872, all years ⁶
December-February	23.7	26.6	27
March-May	27.7	26.4	29
June-August	25.6	22.8	22
September-November	23.0	24.0	22
Total number of deaths	12,129	3,614	

The figures suggest that the seasonal distribution of deaths did not differ significantly between 'catastrophic' and 'normal' years. It is true that the percentages are averaged over a large number of years, and mortality peaks occurred in different seasons, so that the variations in average figures are small. In any case, if crop failures or malnutrition were the major causes of annual peaks in mortality, a marked seasonal peak would have been expected in spring. Spring mortality in 'catastrophic' years was highest in Maaria-Raisio (30 per thousand) and in this parish crop failures cannot have been important. For all the parishes together the excess mortality in 'catastrophic' years was greatest in summer — a season when nutrition must have been better than in winter or spring, because to the extent that cows were milked this took place during the grazing period,⁷ whilst at the same time the sea was open for fishing and for food imports. The only explanation of a higher mortality in summer is epidemic disease. Typhoid, typhus and dysentery were considered to be diseases of the summer and autumn.⁸ On the other hand, smallpox and measles were winter diseases. This would explain the even seasonal distribution of mortality in 'catastrophic' years.

⁵ For 1816—50 from the annual reports of the county governors, for 1722—1815 from the reports of the parochial clergy and information given by M. Kovero, 'Katovuosista Suomessa Ruotsin vallan aikana isonvihan jälkeen', *Kansantaloudellinen Aikakauskirja*, 1944.

⁶ F. T. Berg, 'Årstidernas inflytande på dödligheten', *Statistisk Tidskrift* (Stockholm, 1879), p. 90.

⁷ It is well known that milk or curdled milk was only drunk in peasant households in summer. Cf., e.g., P. A. Gadd, *Försök til en Oeconomisk Beskrifning öfwer Salacunda Häraders Norra Del* (Stockholm, 1751), Chap. 6, para. 2.

⁸ Cf. Hartman, *op. cit.*, p. 134.

During 'catastrophic' years deaths from epidemics contributed 40 % of total mortality as against 25 % during normal years. There may be some degree of exaggeration in these figures, but it would apply to both groups of years. Smallpox contributed 15 % and 10 % of deaths respectively, the highest proportion observed in any parish being 52 %. Towards the end of the period, the incidence of smallpox decreased considerably in Maaria-Raisio and Uusikirkko, whilst in Perniö and Huitinen the trend was upward. Typhoid fevers in the strict sense of the term (deaths from 'severe fever' excluded), typhus, dysentery and cholera (only eight cases in all, occurring in Maaria-Raisio) accounted for 10 % of deaths in 'catastrophic' and 6 % in 'normal' years. Amongst other causes tuberculosis was one of the most important. It accounted for a somewhat larger proportion of deaths in 'normal' than in 'catastrophic' years, and as was expected its contribution was greater in Maaria-Raisio than elsewhere.

The distribution of deaths by age was as follows:

Age	'Catastrophic' years	'Normal' years
Under 1 year	21.9	25.6
1—4 years	19.8	15.6
5—9 years	7.4	4.7
10—59 years	28.9	27.6
60 and over	21.8	26.5

Infants under 1 year of age are protected against some infectious diseases, such as smallpox, by an immunity which is probably inherited.⁹ If epidemic diseases were the principal factors causing mortality peaks, it would be expected that the proportion of infant deaths would decline in 'catastrophic' years and this is what in fact happened. Children between the ages of 1 and 4 years were most vulnerable during smallpox epidemics and other epidemics of minor importance (measles, scarlet fever, diphtheria, whooping-cough) and causes affecting this group also affected the 5—9 age group in 'catastrophic' years. The increase in the proportion of deaths of children aged 1—10 was matched by the decline in the proportion of deaths among infants and old people. If crop failures and ensuing malnutrition had been important in causing high mortality during 'catastrophic' years, it would have been expected that the very old and in some cases¹⁰ even the very young, being biologically the weakest groups, would suffer more than proportionately.

⁹ G. Utterström, 'Some population problems in pre-industrial Sweden', *Scandinavian Economic History Review*, 2 (1954), p. 136.

¹⁰ Particularly when the mother was not able to breastfeed.

The results of this analysis support Professor Utterström's views on the causes of high mortality and of fluctuations in mortality in the late pre-industrial era.¹¹ Even in a climatically marginal country and during a climatically unfavourable period, epidemics which were not directly connected with variations in the food supply played a major part. There were, however, two major exceptions in Finland: the terrible famine years of 1696—97¹² and of 1867—68.

Population Studies 25:2 (1971).

¹¹ Utterström, *loc. cit.*

¹² E. Jutikkala, 'The great Finnish famine in 1696—97', *Scandinavian Economic History Review*, 3 (1956). After the severe crop failure of 1867, the mortality rate in 1868 rose to 79 per thousand.

Var katastrofen oundviklig?

Några synpunkter på hungerårets problematik.

Ännu i min barndom använde den gamla generationen på landsbygden "fattigåren" som en milstolpe i tideräkningen: vissa händelser hade inträffat före och vissa andra efter "de fattiga åren". Med denna term förstods hungervintern 1867—68, vilken för alla som själva upplevat den hade varit en fruktansvärd chock. De skräckbilder som man får läsa i memoarer är inte bara verklighetstroga, de är typiska, vilket betyder mycket mera, eftersom även en verklighetstrogen berättelse ofta endast skildrar exceptionella förhållanden. Det är med en instinktiv förståelse för både ekonomiska och psykologiska realiteter som tre skriftställare ännu under självständighetstiden har börjat sina romaner med hungeråret: Sillanpää sitt Hurskas kurjuus, Waltari sin Helsingforstrilogi och Pekkanen sitt epos om Kotka stads uppkomst.

Den klimatiska period som började under senmedeltiden och fortsatte ända till senare hälften av 1800-talet kallas av naturvetarna den lilla istiden, och dess dramatiska slutakt utgjordes i Finland av en rad kallavintar på 1860-talet. Vår kännedom om de historiska klimatförändringarna vilar på en mycket exaktare bas än tidigare då man för ett par år sedan genom isborrningar lyckades uträkna syrehalten ("maengden af en saerlig slags tung ilt") hos de olika islagren på Grönland; syrehalten ger nämligen upplysningar om temperaturen under den tid då isen bildades "blev dannet". Klimatförändringarna försiggick visserligen inte helt parallellt på Grönland och i Finland: medan man i båda länderna kan konstatera en exceptionellt kall period i slutet av 1690-talet (och sedermera en exceptionellt varm period på 1930-talet), kulminerade vinterkölden på Grönland redan på 1830-talet men i Finland först på 1860-talet. I Kallavesi, där man förfogar över en sammanhängande serie iakttagelser, var den isfria perioden 1834—95, i medeltal 18 dagar kortare än 1896—1917; längst (208 dagar) låg isen vintern 1866—67, kortast (97 dagar) 1929—30.

Jordbrukets situation

Även vintern 1867—68 började ovanligt tidigt, vilket kom att försvåra spannmålstransporterna; t.ex. Uleåborgs hamn frös till redan den 9 november. Efter en ovanligt kall vinter var både snötäcket och istäcket tjocka och det tog en lång tid innan sjöarna blev isfria och marken fri från tjäle. Vegetationsperioden började senare än normalt, och även om de första frostnätterna på hösten följde naturens normala tidtabell hade säden, åtminstone vårsäden, inte haft tillräckligt tid att mogna utan förärvades.

Utom klimatet måste en annan naturfaktor tas i betraktande, nämligen den lantbrukskemiska. För att öka åkerarealen hade hårdvallsängar i stor omfattning plöjts upp, och så hade foderbrist uppkommit. Foderbristen i sin tur hade tvingat till minskning av boskapen, åtminstone per hushåll, och boskapsskötselns nedgång hämmade spannmålsodlingen, eftersom åkrarna blev allt sämre gödslade. Svagt gödslad mark är frostömmare än näringsrik mark.

I vår tid kan en naturkatastrof i kulturländerna alltid bemästras, och det stora problemet gäller i vilken utsträckning eländet och den enorma dödligheten år 1868 var oundvikliga. Nödhjälpspolitiken har inte ingående undersökts, och i forskningens nuvarande läge kan vi endast hänvisa till vissa fakta som delvis talar i motsatta riktningar. De är sålunda ännu mera skäl än vanligt att undvika säkra ställningstaganden, för att inte tala om överord.

Farsoterna tog de flesta offren

Till en början måste vi återkalla i minnet det kända, men ofta bortskymda faktum att ”endast” 2 400 människor dog i svält och att de ojämförligt flesta dödsfallen förorsakades av epidemiska sjukdomar. Enligt modern uppfattning om demografisk utveckling i förindustriell tid utgjorde epidemierna och inte ”överbefolkning” dvs. brist på näringsmedel huvudorsaken till den höga dödligheten under exceptionella år. Jag har nyligen publicerat en liten studie som behandlar sydvästra Finland och går tillbaka ända till Nystadsfreden. Den framgick att en katastroferad dödlighet rätt illa korrelerade med missväxterna samt att katastrofer oftare inträffade i välmående socknar med goda trafikförbindelser än i avsides belägna och glest bebyggda socknar. Jag tillade att hungeråren 1697—98 och 1867—68 som inte ingick i undersökningsperioden påtagligen utgjorde undantag. Men även år 1868 spelade bebyggelsestätheten en viss roll, ty i Uleåborgs län, där skörden totalt hade slagit fel, var dödligheten lägre än i hela Finland i medeltal. Högst var siffran i Tavastehus län. Den drivande kraften måste dock under sagda nödvinter anses ha varit livsmedelsbristen som tvingade tiotusentals människor att fatta tigarstaven. Hade folket stannat hemma, så skulle tyfus, rödsot och i synnerhet fläckfeber haft väsentligt mindre möjligheter att sprida sig.

Vad gjorde regeringen? Av Alpo Virtanens undersökningar vet vi, att det på hösten inköptes 55 650 tunnor råg eller rågmjöl, merendels i St. Petersburg. Per invånare utgör detta 3 kg alltså en försvinnande liten kvantitet. Vissa svårigheter vållades av att missväxten hade drabbat hela norra Ryssland. Av ifrågakarande varupartier hann man vidarebefordra två tredjedelar till destinationsorterna i norra Finland innan havet frös till, och en del av resten kunde senare överflyttas till fastlandet från de fartyg som hade fastnat i isen. Dessa inköp skedde i statlig regi. Enligt Virtanen var köpmännen inte ens mot försträckningar från kronan villiga att införa spannmål, då de visste att de potentiella köparna inte hade råd att betala. Detta håller möjligtvis streck endast beträffande norra Finland, eftersom det enligt handelsstatistiken importerades råg och rågmjöl sammanlagt c. 58 milj. kg eller 32 kg per invånare. Finland utgjorde i fråga om spannmålsförsörjningen ännu inte något enhetligt handelsområde. Såväl under goda skördeår som under missväxtår var man van vid att exportera västra Finlands överskottsspannmål samtidigt som östra och norra Finland importerade brödsäd från utlandet. År 1867 blev inte heller något undantag: c. 13 milj. kg utfördes. Genom exportförbud skulle utförelsen ha kunnat stoppas med undantag av en del som bestod av transitovara från Ryssland. Man har fäst uppmärksamhet vid att smör-exporten steg starkt under hungeråret. Men eftersom en kalori i smör kostar mångdubbelt mera än en kalori i råg var Finland genom att sälja smör och köpa spannmål i stånd att livnära mera människor än utan dessa transaktioner.

Då växtlighetsperioden började så sent som i juni, måste man med stor sannolikhet ha emotsett en svår missväxt. Att Snellman inte var omedveten härom, framgår bl.a. av berättelserna om huru han om sommaren ofta på nätterna steg upp från sin bädd för att granska termometern. Overksamman var minsann varken finanschefen eller de övriga senatorerna eller guvernörerna. Dessa herrar var sysselsatta med att skaffa sysselsättning åt så många som möjligt, men det var inte till någon större lisa, att man skaffade arbete då lönen var så låg att man inte kunde leva på den. Snellman insåg dock vilken smittofara de stora arbetsplatserna skulle medföra och motsatte sig kraftigt generalguvernörens krav på att påskynda banbygget Riihimäki — Petersburg. Snellman nödgades bl.a. på grund av denna kontrovers begära avsked från senaten; men tågen rullar på sträckan Riihimäki—Lahtis fortfarande fram på banbyggarnas lik.

Den av staten inköpta brödsäden såldes till gängse pris, som var dubbelt så högt som det normala. Korn som på våren köptes för utsädesspannmål utlånades till de kommunala spannmålsmagasinen som sköttes av mantalsstämorna, dvs. av jordägarna i socknen. Jordägarnas intresse för att ta risker för torparnas skull var antagligen litet, men på eländet hade denna sena utlåningspolitik ingen direkt inverkan.

Hur förklara den ineffektiva nödhjälpen?

Huvudproblemet förblir, varför inte större mängder spannmål inköptes på hösten 1867, och en ännu mera brännande fråga är, varför man inte utdelade spannmål gratis åt de nödställda — utan att samla dem till massarbetsplatser eller att kräva motprestationer av annat slag. I annat fall skulle tiggarna och nödhjälpsarbetarna ha stannat hemma. Man kan försöka förklara den ineffektiva nödhjälpspolitiken med att invända: det finns utom naturnödvändigheter även ekonomiska nödvändigheter. Spannmål kan inte trollas fram inte heller tiggas i främmande länder. Importen måste betalas antingen med export eller med utländska lån. Snellman skaffade med en i då varande förhållanden berömvärd snabbhet ett statslån på 5.4 milj. Fmk. Skulle den kredit som Finland åtnjöt ha tillåtit en högre upplåning? Något exakt svar kan åtminstone för närvarande inte ges, och jag ville ställa frågan på ett helt annat sätt.

Tidens tänkesätt måste beaktas

När en litteraturhistoriker nyligen i en dagstidning recenserade en biografi, kritiserade han författaren för att denne inte angripit biografins föremål för hans ideologiska ställningstaganden som recensenten (och antagligen inte heller biografiförfattaren) inte gillade. Men så arbetar inte historievetenskapen. Det är inte meningsfullt att från varje generations föränderliga synpunkt sitta till doms över ett gånget släktled: den enda en gång för alla givna hållpunkten är de handlande historiska personernas eget tänkesätt. När Snellman i ett privat brev säger; att han gjort "hvad mänsklig makt står", skriver han dessa ord med gott samvete och utan hyckleri. Hungerårets politiker visste vad som hade hänt tidigare, de visste inte vad som skulle komma att hända. Den enväldiga svenska regeringens hänsynslösa skatteindrivningspolitik under hungeråret 1697—98, d.ä. Finlands befolkning minskade med en tredjedel, berättigar Meurmans för oss så överraskande slutomdöme om åren 1867—68: "Med säkerhet kan det sägas att regeringen aldrig i något land eller i någon tid har jämfört med statens resurser använt så stora summor för att hjälpa folket". Från modern synpunkt är ju summorna inför jättekatastrofen överraskande små. Men det stora ekonomiska uppsvinget på 1870-talet kunde väl ingen förutse, och man brukade anse hög skuldsättning vara dålig ekonomisk politik. Snellmans nödhjälpspolitik präglas av en grundprincip som är uttalad i ett av hans dåtida brev: "Ingen stat samlar skatter för att utdela dem som bröd". Som en socialpolitiska maxim verkar denna sats för nutidsmänniskan ytterst cynisk, men Snellman, liksom varje människa som bar ansvaret — från husbonden som deltog i mantalsstämman till guvernören och senatoren — var ett barn av sin tid.

Hufvudstadsbladet 1972.

Godsdriften i Norden under 1600-talet

Sammanfattning

Såsom åhörarna torde ha observerat, strävar den danska, den finländska och den norska rapporten efter att utgöra en syntes av utvecklingen i hela landet, medan den svenska rapporten består av en mikroanalys av ett enstaka för högadeln representativt fall. En sammanfattare är tacksam för att han till sitt förfogande har en dylik djupundersökning, men å andra sidan försvåras avfattandet av en nordisk sammanfattning av att den svenska rapporten innehåller rätt få fakta från hela landet. Då den danska rapportören på grund av tidsbristen i går nödgades lämna bort det kapitel som behandlade dagsverken, blev heterogeniteten även på detta sätt poängterad. I all fall är det som jag kommer att framföra huvudsakligen baserat på rapporterna och jag är tacksam för det förträffliga underlag för min sammanfattning som jag fått; jag tackar likaså mina rapportörkolleger för de uppgifter vilka jag fått som svar på mina brevledes ställda detaljfrågor.

Läroböckerna har gett en förvrängd bild av den agrara strukturen i det forna Norden när de poängterat skillnaden i den agrara strukturen mellan å andra sidan Danmark och å andra sidan de övriga länderna. En verklig skiljelinje löpte tvärs igenom svenska riket, eftersom bönderna i Norrland och i Finland vid början av nya tiden var självägande, men i de övriga delarna av Norden merendels förpaktare. Av den jord som inte tillhörde bönderna ägde kronan och kyrkan en väsentlig del, och varken den ena eller den andra idkade godsdrift utom i undantagsfall. Dessutom har vi definierat vårt uppdrag så att vi endast behandlar privat godsdrift. Det är sålunda av avgörande betydelse att inledningsvis konstatera, vilken omfattning adelns eller de ofrälse ståndspersonernas jordbesittning hade kring 1600 och vilka förändringar som skedde i denna under århundradets lopp. De så kallade donationerna och frälseköpen i svenska riket räknas då till adlig egendom, även om en lokalt och kronologiskt varierande del av bönder på ifrågavarande hemman ägde bördsrätten, dvs. en

del av äganderätten så att de inte kunde avhysas och deras hemman sammanslås med donatoriens säteri.

Adeln ägde vid mitten av seklet 45 % av hemmanen i Danmark och år 1661 8 % av jorden i Norge räknat efter taxeringsvärdet. Några större förändringar synes inte ha skett under seklets förra hälft. I Sverige omfattade det s.k. gamla frälset kring 1600 en dryg fjärdedel och i Finland 5 % av hemmanen, men genom donationer och frälseköp (det s.k. nya frälset) ökade adelns andel i Sverige till två tredjedelar och i Finland till hälften. Allt efter som den stora reduktionen fortskred, förlorade adeln visserligen största delen av dessa s.k. abalienerade hemman, men denna sentida process hör inte till diskussionsämnet. I Danmark minskade adelns jordbesittning inte efter adelsväldets fall år 1660, men genom krongodssalgen hade inemot en femtedel av landets samtliga gårdar redan intill 1688 övergått i borgerlig ägo; detta stånd hade redan tidigare i form av lån investerat pengar i godsdriften. I Norge minskade adelns andel hela århundradet igenom, men krongodssalgen kom till en järnjan inte bönderna utan de borgerliga elementen till godo. I Finland har man kunnat observera inte så få oadliga officerare och tjänstemän bland säterianläggarna.

Av den väldiga godsmassa som ägdes av de högre stånden låg endast en obetydlig del under säterierna: i Norge 1 procent av all jordegendom, i Danmark (1688) 9 %, i Sverige (1655) minst 6 %, men sannolikt något mera, i Finland (1670)¹ 7 %. Dessa siffror är små t.ex. i jämförelse med svenska rikets baltiska områden: enligt Kahk, Ligi och Tarvel omfattade herrgårdsåkrarna (die Gutsfelder) vid slutet av 1600-talet 27 % av åkerarealen i norra delen och 23 % i södra delen av vår tids Estland (den förra torde motsvara 1600-talets Estland, den senare en del av Livland). Dessutom är det att märka, att ett säteri långt ifrån alltid utgjorde ett storbruk; men praktiskt taget alla storbruk var säterier, och säteribildningen utgör i viss mån en mätare på godsdriftens expansion. Utvecklingen kan exakt följas i Danmark, där 186 nya hovedgårde upprättades på 1600-talet; dessa säterier uppslukade inalles 456 bondgårdar samtidigt som med de gamla och påtagligen kapitalstarkare hovedgårde sammanslogs inalles 1 068 bondgårdar. Å andra sidan nedlades godsdriften på inte mindre än 184 hovedgårde. I Norge var sammanslagningarna av bondgårdar med säterier sällsynta.

I Sverige och Finland kunde säterier endast anläggas på gammalt frälse eller på nytt frälse av föredetta krononatur. På de donerade hemman där donatarien endast ägde rätten att uppbära skatter men inte själva jorden (skattefrälsehemman) måste börsrätten först förvärvas från bonden för att denne skulle kunna avhysas från hemmanet. I Finland övergick börsrätten till donatarien vanligtvis genom att hemmanet blivit skattevrak. Eftersom bönderna även på den icke-donerade jorden i Sverige i större utsträckning än i Finland lyckades bevara börsrätten, torde man

¹ Jag har räknat med att de 133 säterierna i Karelen, Savolax och Österbotten samt på Åland i medeltal var av samma storlek som de 758 säterierna i de övriga landskapen, där deras mantal är kända.

kunna generalisera Reveras iakttagelser från de delagardieska donationsgodsen: donatarien förvärvade börsrätterna vanligtvis inte som ersättning för skatteskulderna utan genom köp eller byte och i det sistnämnda fallet blev bönderna rent av överkompenserade. En uppfattning om den väldiga omfattningen av Bauernlegen som ägde rum i Sverige får man av den uppgiften att detta öde enligt Heckscher enbart i Uppland och Södermanland drabbade 1 242 hemman enbart på nytt frälse. Oberoende av om börsrätterna förvärvades på frivillig väg eller inte, utgjorde en så livlig säteribildning en fara för bondeklassen. Detsamma gäller Finland, visserligen i mindre utsträckning. Där anlades 801 nya säterier, av vilka endast en dryg fjärdedel låg på gammalt frälse och resten på donationsjorden: en betydande del av dessa kamerala sätesgårdar var dock kortvariga så att dessa åttahundra säterier har aldrig existerat samtidigt.

Expansionen av säterierna skedde inte i jämn takt. I det egentliga Sverige torde den livligaste anläggningsperioden ha — liksom i rikets finländska del — infallit under åren närmast efter den westfaliska freden, då ett stort antal officerare återvände från krigsskådeplatsen. I Danmark kan ett visst samband med nedläggelsen av underlydande bondgårdar och konjunkturvåxlingarna konstateras, men främst gavs incitament därtill även där av det ständigt växande skattetrycket.

I Danmark tillåter forskningsläget oss ingående följa adelns ekonomiska situation genom seklet. Under de första decennierna fortsatte koncentrationen av gods på ett fåtal stora jordägare, och hemmansbyten (mageskifterne) mellan kronan och adelsmän skapade sammanhängande domäner. Både saluproduktionens volym och exportpriserna steg kraftigt till år 1645. Flere omständigheter bidrog till att räntabiliteten och därmed även jordvärdena därefter sjönk. En del av den historiska slottsbyggenskapen skedde i Danmark i början av 1600-talet; i Sverige fortsatte denna verksamhet genom hela århundradet, ekonomiskt baserad på räntor från donationsområdena i det egentliga Sverige, Finland och de baltiska provinserna. Adelsn förhållande till driftsformen eller till näringslivet överhuvudtaget tycktes i Danmark och Norge ha varit i högre grad rationell än i Sverige-Finland, där livsstilen var mera traditionell. I Danmark utnyttjade godsägarna medvetet internationella prisvariationer genom att upplagra spannmål när priset var lågt. I Norge integrerades den stora jordbesittningen i icke-agrara näringar, i första hand sågindustrin, som inte endast idkades av borgarna utan även av adelsmän.

Varje adlig jordägare önskade ha åtminstone ett säteri, huvudsakligen för att slippa betala grundskatt, men även för att skaffa sig en statussymbol; adelsmännen brukar göra ett säteri av ett stall med en tunna färg, heter det i Sverige. Godsdriften spelade en underordnad roll. Men även om något storbruk aldrig upprättades, föredrog adelsmännen att ha sina säterier på områden där det fanns möjlighet till åkerbruk i stor skala. I Trøndelag eller de ännu nordligare delarna av riket i Norge, i Norrland i Sverige, i Österbotten och största delen av inlandet i Finland, där huvudnäringarna var fiske, svedjebbruk, boskapsskötsel och tjärbränning, upp-

kom praktiskt taget inga säterier. De relativt talrika sätesgårdarna i det norska Vestlandet var mycket små till arealen. På de danska storgodsens uppfödning visserligen massor av oxar för export, men i övrigt synes storbruken ha kunnat få fötfast endast där saluproduktion av brödsäd var räntabel. I Finland löpte nordgränsen för säterierna vid 62 breddgraden, i Sverige ännu sydligare. Utom på grund av adelns fåtalighet, klimatet och terrängförhållandena försvarades säteribildningen i Norge av den allmänna 'partseien' dvs. ett stort antal gårdar besatts av flere personer i ideella delar utan att ägorna någonsin skulle ha skiftats mellan delägarna. På sydsidan av säterigränsen var säterierna i Sverige koncentrerade till Uppland, Södermanland, Östergötland och Västergötland, i Finland till sydkusten och de tavastländska vattendragen. I Sverige torde den ojäma utbredningen ha geografisk bakgrund så att de fruktbara slätterna var säteririkare än moränområdena, medan förklaringen i Finland är historisk: de säterifattiga trakterna i södra Finland är rätt sent koloniserade. I Danmark däremot var säterierna tämligen jämnt utbredda över hela landet.

Säteriernas areala storlek kan undersökas antingen med tillhjälp av uppgifter om antalet hemman som sammanslogs till ett nyupprättat säteri eller med tillhjälp av uppgifter om utsädet och andra kriterier på produktionens omfattning. Även här har vi det bästa och längst bearbetade materialet från Danmark. Per varje anläggning av en ny hovedgård nedlades under seklets förra hälft 1,7 och under dess senare hälft 3,0 hemman, och till varje utvidgat gammalt säteri sammanslogs 3,3 resp. 2,5 hemman. Mindre var säterierna enligt samma beräkningsprincip i Sverige. Enligt Helmfrids statistik som omfattar 400 säterier i fyra län, bestod 71 % av säterierna av mindre än två mantal och endast 5 % av minst fyra mantal (ett mantal kunde visserligen omfatta ett par hemman). I stora delar av Finland bestod över hälften av de nya säterierna vid anläggningstidpunkten av antingen en bondgård eller av två bondgårdar.

Uppgifter om utsädet har i Finland påträffats för 420 säterier. Endast vart sjätte säteri sådde minst 20 tunnor, vilket i det förhärskande tvåskiftesbruket betyder att åkerarealen översteg 40 geometriska tunnland. I Norge skilde sig adelns sätesgårdar inte väsentligt från de bättre bondgårdarna. Tio säterier nådde visserligen upp till 25 tønder hartkorn, men en så hög värdering var inte betingad av åkerbruket utan av sågverken och fiskerättigheterna. För Sverige ger Helmfrid upplysningar om åkerarealen på ca hundra säterier; medianarealen var i Uppland och Södermanland 37,5 ha, i Östergötland 17 ha, men i Kronobergs län och i Falbygden endast 7,5 ha. En helt annan bild uppvisar Danmark, där säterierna på 1680-talet i medeltal hade 187 "tønder udsæd". Tønder udsæd är ett ytmått, och sagda siffra motsvarar 103 hektar. Inte mindre än 34 danska hovedgårde hade minst 100 tønder hartkorn vilket enligt den lägsta sannolika koefficienten utgör 165 hektar.

Såsom vi konstaterat, tillhörde i alla länder en överväldigande del av de stora jordbesittningarna bondbruken och endast en bråkdel herrgårdbruken. Av detta faktum kan dock inte utan vidare den slutsatsen dras att Grundherrschaft och inte Gutsherrschaft dominerade. Genom

dagsverkssystemet skulle det nämligen ha varit möjligt att förvalta ägo-komplexet så att bondbruken endast indirekt gav inkomst åt godsägaren, och i några fall föddes herrgårdens boskap delvis med böndernas skattehö. Man kan konstruera en skala från noll till hundra procent för att ange den andel av godsägarens inkomst som härflöt från godsdriften.

Den ena ytterligheten representerades då av de säterier som brukades av landbönder. I Sverige och Finland var det vanligt att låta en landbonde eller flera landbönder bruka säteriet på halvsäd, i Sverige även mot stadga ränta. Det är visserligen en semantisk fråga, huruvida dessa landbönder bör anses för förpaktare eller för drängar som arbetade på beting; men ingen dagsverksskyldighet för säteriets jordbruk ålåg i dessa fall de underlydande frälsehemmanen, utan dessa erlade sina sedvanliga skatter i natura eller avlöste dem i pengar. De laga dagsverkena kunde då användas i slottsbygget, och i Sverige utgjorde byggnadens behov rent av en motivering till att överlåta säteriet åt landbönderna. Familjen De la Gardies godsbildning ger intryck av att Grundherrschaft rationellt hade indelats i fjorton Gutsherrschaften. Alla dessa säterier hade nämligen antingen förvärvats eller nyanlagts så att varje säteri fick ett närbeläget och lagom stort landbogods. Men, såsom Revera visat, har själva godsdriften inte karakteriserats av Gutsherrschaft. I Norge var många säterier förpaktade mot vanlig landbonderänta.

Den andra ytterligheten representerades av de danska ägokomplexen med ett storbruk i centrum och med flere bondbruk som inte presterade någon ränta alls utan endast dagsverken. De s.k. ugedagsbönderne var skattefria men hoveripliktiga dvs. de presterade ett obegränsat antal dagsverken. Denna grupp var stadd i tillväxt och omfattade vid mitten av seklet två femtedelar av adelns samtliga landbönder. Hoveriet utnyttjades inte endast för åkerarbete utan även för körslor, byggen, hantverk och t.o.m. lastningsarbete vid hamnen. Vid Nordens sydvästrand i Danmark, sådom och vid dess östrand vid Finska vikens kust i Finland var dagsverksskyldigheten hårdast, medan naturaskatten hade krympt till en obetydlighet.

De donationshemman i Sverige-Finland till vilka bonden ägde bördsrätten, dvs. skattefrälset, utgjorde enligt 1652 års riksdagsbeslut 18 dagsverken årligen — men förordningen överträdde bevisligen. I Finland ansåg häradsrätterna i vissa fall de kontrakt eller stadgar vara lagliga, vilka donatorierna gjort med sina bönder och i vilka de betingat sig en högre dagsverksskyldighet, men i vissa fall förklarade häradsrätterna dessa stadgar ogiltiga. Om Uppland har Ågren visat, att ifall skattefrälseböndernas pålagor — lagstridigt — hade ändrats, kom dessa senast från och med början av 1660-talet i åtnjutande av 1652 års riksdagsbeslut. Men på de delagardiska godsen i Västergötland avgjorde — enligt Revera — inte hemmanens jordnatur — dvs. äganderätten till dem — utan hemmanens läge i förhållande till sätesgården omfattningen av dagsverksskyldigheten. Ströhemmanen avlöste den lilla laga dagsverksskyldigheten med pengar, medan de hemman som låg närmast ett säteri, presterade även efter 1654, då ett kontrakt avslöts, 2—3 veckodagar mot vissa friheter från räntorna. Priset på ett dagsverke blev både i Uppland

och i Västergötland lågt i denna omräkning, vilket kan visa att det var donatarien som tämligen suveränt bestämde formerna för skatteuppbörden. Å andra sidan var det kanske lättare för bonden att arbeta än att erlægga penning- eller naturaräntor; samma iakttagelse kan göras ställvis i Finland. Två veckodagar var det vanliga på gammalt frälse i Uppland, men det förekom även obegränsad arbetsskyldighet. Med hänvisning till att sådant inte förekom på de delagardieska godsens i Västergötland vill Revera hävda, att dagsverkskyldigheten där var reglerad. När denna även på de hemman till vilka donatarien inte ägde bördsrätten ofta endast berodde på tillfälliga kontrakt mellan den mäktiga donatarien och den socialt svage bonden, ville jag gärna uttrycka saken så att kontraktet föreskrev ett bestämt antal dagsverken.

I Norge utgjordes sju dagar årligen per jordvärdet skipund tunge (något mera än 2 tønder hartkorn) och man kan räkna, att säterierna i medeltal inte kunde förfoga över mera arbetskraft från bondgårdarna än i medeltal en man under 4 1/2 månader. Större betydelse kom mot slutet av århundradet de dagsverken att ha som de borgerliga storjordägarna krävde av sina bönder för skogsarbete.

Avlönad arbetskraft, dvs. drängar och pigor utnyttjades på säterierna i alla nordiska länder, men av kostnadsskäl i så liten utsträckning som möjligt. I synnerhet i Danmark och Norge började man anlita husmännens arbetsprestationer. Till en början tycktes denna arbetskategori bättre ha motsvarat de senare svenska backstugusittarna än torparna. Också i Sverige anlades säteritorp med huvudsaklig uppgift att prestera dagsverken. Undantagsvis anlades små torp också i Finland. Vandringsarbetare förekommer på de delagardieska godsens i Västergötland.

Det var av stor betydelse för de danska jordägarna att landbonderäntorna aldrig konverterades till fasta penningavgifter — i motsats till vad som hade skett t.ex. i England och Frankrike. Då inkomsterna från bondbruket sålunda var inflationssäkra, saknades ett viktigt incitament till Bauernlegen.

I Norge erlades räntan i pengar och den årliga landsskyldens storlek var fastlåst; jordägarna kunde dock höja städselavgiften (bygseln) och höjde den duktigt. Vid krongodssalgen erhöll de borgerliga köparna gårdar påfallande billigt i jämförelse med de ränteinkomster de faktiskt var i stånd att uppbära; till en början gav investeringarna ända upp till 11 eller 12 procents ränta. Men sedan en förordning från år 1684 reglerat bygselavgiften och sedan jordpriserna stigit, började storjordägarna sälja sina gårdar åt landbönderna. Detta var en sårnorsk företeelse, till vilken man dock under 1600-talet endast kan skönja små ansatser. Även i Sverige-Finland erlades endast en mindre del av räntorna i penningar. Men åtminstone på de delagardieska och de stenbockska godsens genomfördes penningavlösning av stora delar av naturaskatten genom en rad kontrakt; räntorna avlöstes till fasta priser så att godsägaren inte drog nytta av penningvärdets fortlöpande försämring eller av tillfälliga nödår.

Böndernas sociala ställning hör inte till vårt tema, men det är dock skäl att även här framhålla, att skillnaden mellan de hoveripliktiga bönderna i Danmark och mellan frälse- och donationsbönderna i Sverige-Finland

inte var väsentlig. Ugedagsbøndernes dagsverksskyldighet uppgick vanligtvis till 2—3 veckodagar, och vad deras sociala ställning angår, så var visserligen den "absolute retssikkerhed" som de danska bönderna enligt Fussing åtnjöt, endast principiell, ty såsom Olsen uttrycker det, bönderna "betænkte i almindelighed sig dog grundligt før de anlagde sag mod deres husbonde". Men samma reservation torde kunna göras i Sverige-Finland.

Från medeltid till välfärdssamhälle.
Nordiska historikermötet i Uppsala 1974.

Pentti Renvall

Muistopuhe

Lokakuun 29. päivänä 1974 kuoli Helsingissä Suomalaisen Tiedeakatemian jäsen, Helsingin yliopiston täysinpalvellut Suomen ja Skandinavian historian professori, kansleri Pentti Renvall.

Pentti Renvall (synt. 1907) kuului Varsinais-Suomesta lähteneeseen sivistyssukuun, jonka tunnetuimmista edustajista suomen kielen tutkija ja kirjakielemme vakiinnuttaja Gustaf Renvall († 1841) oli hänen isoisänsä pikkuserkku, arkkipiispa Torsten Ture Renvall († 1898) isoisä sekä itsenäisyysseenaatin jäsen ja sen Vaasassa toimineen osan puheenjohtaja Heikki Renvall († 1955) setä. Maakuntaansa Pentti Renvall oli syvästi kiintynyt, ja Turkua hän piti varsinaisena kotikaupunkinaan siitä huolimatta, että hän vietti lapsuutensa Haminassa ja suoritti elämäntyönsä ensisijaisesti Helsingissä. Isän tultua v. 1918 murhatuksi perhe muutti Turkuun, missä vanhin lapsista Pentti valmistui ylioppilaaksi Turun Suomalaisesta Lyseosta — samasta oppilaitoksesta, joka oli kasvattanut myös Paavo Ravilan, sittemmin Renvallin edeltäjän Helsingin yliopiston kanslerina. Hän jatkoi opintojaan Turun yliopistossa Eino E. Kailan, Einar W. Juvan ja Arvi Korhosen johdolla. Useat henkilöt voivat yhtäpitävästi todistaa, että hän katsoi pääaineekseen filosofian, johon tuolloin sisällytettiin myös psykologia, vaikka hän saavuttaakseen kompetenssin erinäisiin virkoihin kirjoittikin gradun Suomen historiassa. Psykologian opintojaan hän lähti jatkamaan Berliiniin ja tämän tieteen — tarkemmin sanottuna havaintopsykologian alalta — oli hänen ensimmäinen tieteellinen julkaisunsa. Renvallin opintosuuntauksella oli oleva vaikutusta ei vain hänen omaan tutkijanprofiiliinsa vaan koko Suomen historiankirjoituksen historiaan.

Saksassa nuori maisteri havaitsi, että se mekaaninen psykologian lähestymistapa, jota hän sovelsi mainitussa tutkielmassaan ja johon hän aikoi perusteellisemmin perehtyä Berliinin yliopistossa, ei tyydyttänyt häntä, sillä häntä kiinnostivat sielunelämän syvemmät kerrostumat. Hänen luontumuksiaan vastasi paremmin ihmisen monisäikeisen toi-

minnan selvittäminen sellaisena kuin se ilmenee historiassa. Juva, joka tuohon aikaan itse tutki värikkään ja vaiheikkaan 1590-luvun tapahtumia Suomessa, ohjasi oppilaansa mielenkiinnon Klaus Flemingiin.

Sigismundin ja Kaarle herttuan valtataistelu oli 1930-luvulla niin suosittu aihe, että sen parissa työskenteli samanaikaisesti Suomessa Juvan ja Renvallin lisäksi Anthoni ja Ruotsissa Sommarström. Syyt mielenkiintoon eivät olleet pelkästään yksilöllisiä. Kriittisimmänkin historiantutkimuksen suuntautumiseen vaikuttivat vielä maailmansotien välisenä aikana olennaisesti kansalliset näkökohdat, ja Renvall — kuten ilmeisesti Juvakin — oli havainnut, että kuva 1590-luvun historiasta pohjimmaltaan rakentui siihen ihannoituun ruotsalaiskansalliseen käsitykseen, joka Kaarle herttualla oli taistelun voittajana ollut tilaisuus jättää itsestään jälkimaaailmalle. Sommarström oli liian epäkriittinen havaitakseen kuvan yksipuolisuutta; Kaarle herttua oli hänelle kansallissankari ja talonpoikien suojelija. Vasta myöhemmin Kaarlen maine on valtakunnanruotsalaisessa tutkimuksessa kärsinyt kolauksen, jota Renvallin tutkimustoiminta on ennakoanut. Sana talonpoikaiskuningas, totesi Sv. U. Palme v. 1943, kohdistuu pikemmin keinoihin — so. talonpoikien hyväksikäyttöön valtapolitiikassa — kuin päämäärään, so. talonpoikien etujen ajamiseen. Renvallin tutkimuksissa tapahtui ennen kaikkea Suomen historiaa hallitsevan henkilöahmon, herttuan vastapelurin Klaus Flemingin uudelleenarviointi. Sen sijaan että Yrjö Koskinen oli kirjoittanut: ”Vaan pahaksi onneksi tämä [Suomen aatelin omaksuma] kansallisen itsenäisyyden suunta toi seurassaan koko joukon yhteiskunnallisia rasituksia”, osoittaa Renvall, että rasitukset tavattomasti kasvoivat Kaarle herttuan päästyä valtaan siitä, mitä ne olivat olleet Flemingin ja hänen kannattajiensa hallitessa, jolloin ainakin Varsinais-Suomessa verot olivat alimmillaan sitten Eerik XIV:n päivien. Tällaiseen tulokseen päädytään, kun käsitys Flemingistä perustetaan parhaustarkoituksessa laadittujen kertomusten sijasta jäänteenuonteisiin lähteisiin. Fleming ei ollut häikäilemätön vallantavoittelija vaan uskollinen kuninkaanmies. Mutta Renvall ei pyssähdy Suomen aatelin rojalismiinkaan. Yleispätevämmäksi, peittävämmäksi selitysperusteeksi kuin rojalismi osoittautuu se, mikä Renvallin osuvan sanonnan mukaan oli ”itsenäistä suomalaista politiikkaa”, ei kuitenkaan ”suomalaista itsenäisyyspolitiikkaa”. Tämän politiikan lähtökohtana Renvall näkee turvallisuusongelman, jonka vain yhteistyö Puolan kanssa saattoi tyydyttävästi ratkaista. Vielä kolmaskin keskeinen henkilö joutuu Renvallin tutkimusten ansiosta aivan uuteen valaistukseen, nimittäin Jaakko Ilkka. Renvall on verokirjojen — siis jälleen jäänteenuonteisen lähteen — avulla kiistattomasti osoittanut vääräksi sen Yrjö Koskisen ajoilta periytyneen käsityksen, jonka mukaan Ilkka olisi ollut pienen autiotalon köyhä isäntä, ja todistanut nuijakapinan johtajan samaksi mieheksi kuin jo Yrjö Koskisenkin tuntema rikas nimismies Jaakko Ilkka. Nuijakapinan Renvall on — jälleen sosiaalipsykologiaa hyväkseen käyttäen — yhdistänyt paitsi sotaväsymyksen myös syrjäseutujen henkiseen takapajuisuuteen.

Esittämällä Renvallin tutkimusten hyvin dokumentoituja tuloksia olen hypännyt yli hänen elämäkerrassaan työlään välivaiheen. Palattuaan Sak-

sasta hänen oli hankittava leipätyö, ja v. 1932 hän hakeutui arkistolaitokseen palvelukseen ja toimi valtionarkiston eri virkaportaisissa vuoteen 1945, jolloin hänet nimitettiin maan tärkeimmän paikallisarkiston, Turun maakunta-arkiston hoitajaksi. Voidakseen kaikinpuolisesti valaista puoleksi puolalaisen Sigismundin ja Kaarle herttuan välistä taistelua Renvallin oli tutustuttava puolalaiseen lähdeaineistoon ja sitä varten opeteltava hänelle venton vieras puolan kieli — venäjäähän ei hänen ikäpolvensa ollut koulussa lukenut. Laaja väitöskirja *Klaus Fleming und der finnische Adel in den Anfangsphasen der Krise der neunziger Jahre des 16. Jahrhunderts* valmistui maailmansodan aattona, ja väittely tapahtui draamatisissa oloissa talvisodan aikana, kun Turkua järjestyttävä pommitus pakotti opponentin, respondentin, kustoksen ja yleisön siirtymään pommitusuojaan juuri kun piti aloitettaman. Ne kuusi vuotta, jotka Renvall toimi Turun maakunta-arkistonhoitajana, olivat tavattoman hedelmällisiä, mikä selittyy osaksi siten, että väitöskirjatyön yhteydessä oli kertynyt aineistoa moniin Suomen 1500-lukuun liittyviin tutkimuksiin. Lyhyiden tutkielmien lisäksi Renvall julkaisi tältä alalta kolme teosta, *Kuninkaanmiehiä ja kapinointsijoita* (1949), *Varsinais-Suomen Valtiolliset vaiheet ja hallinnollis-oikeudellinen kehitys* (1949) sekä *Suomalainen 1500-luvun ihminen oikeuskatsomustensa valossa* (1949). Kahden ensimmäisen sisältämiin tutkimustuloksiin on jo edellä viitattu. Lisäksi mainittakoon, että Renvall osoittaa aloitteen niin hyvin Savon asuttamiseen kuin Helsingin perustamiseen tulleen Suomen johtomiesten eikä kuninkaan taholta, ja että hän todistaa, ettei voutien alituinen vaihtuminen johtunut rankaisutoimista vaan virassa ylenemisestä.

Tämän kauden ja ehkä Renvallin koko tuotannon huippuna on kuitenkin *Suomalainen 1500-luvun ihminen*. Se kansallinen näkökulma, joka oli sanellut enimmäkseen ja keskeiset probleeminasettelut muussa 1500-lukuun kohdistuvassa tutkimuksessa, ei sittenkään ollut Renvallille niin ensisijainen kuin ihmisen sielullisen rakenteen ja sen muuttumisen tavoittaminen. Mainitussa teoksessa Renvall panee sakkoluetteloiden niukkaosanaiset maininnat, jotka useimmille niiden käyttäjille ovat olleet huvittavia kuriositeetteja ja joihin oikeushistorian tutkijat ovat soveltaneet muodollis-juridisia näkökohtia, valottamaan tuon ajan ihmisten sielunelämää sen pohjia myöten. Hän osoittaa, että juristien tulkinnessaan käyttämä hyvityspäätös ei riitä selittämään kaikkia oikeustapauksia ja että yleispätevän selityksen rankaisemiselle sekä rangaistusten koventamiselle ja lieventämiselle tarjoavat 1500-luvun ihmisten affektipitoinen suhtautuminen erilaisiin konkreettisiin tekoihin, persoonallisen lähtökohdan etsiminen kaikelle pahalle, syy- ja syyllisyyskäsitteiden identifiointi sekä ”maagillisvivahteinen” katsomus, jonka vaikutuksesta syy l. syyllisyys kytkettiin jokaiseen jossakin havainnollisessa yhteydessä rikolliseen teokseen olleeseen henkilöön. Entuudestaan hyvin tunnetun tukivalamenehtelmän, jonka nykyajan näkökulmasta katsottuna olisi täytynyt viedä rajattomaan mielivaltaan oikeudenkäytössä, Renvall lähtökohdanaan 1500-luvun ihmisten katsomukset osoittaa tarjonneen turvan tietoisia väärinkäytöksiä vastaan. Siten hän luo mielekkyyttä tähän entisaajan oikeudenkäytössä keskeiseen, mutta helposti väärinymmärrettyyn järjestelmään.

Renvall nimitettiin v. 1951 Helsingin yliopiston Suomen ja Skandinaavian historian professoriksi. Hän sai monia luottamustehtäviä, joista on mainittava Suomen kansanedustuslaitoksen historiatoimikunnan puheenjohtajuus. Häneltä tilattiin teoksen ensimmäinen osa, joka käsittelee suomalaisten osallistumista Ruotsin valtiopäiviin. Vaikka v. 1962 ilmestyneessä, sittemmin myös ruotsiksi käännettyssä teoksessa *Suomen kansanedustuslaitoksen historia I: I. Ruotsin vallan aika* on uusia sosiaalipsykologisia havaintoja säätyedustuksesta ja sen synnystä, sen kirjoittaminen merkitsi kuitenkin palaamista kansalliseen historiantutkimukseen siinä mielessä, että Renvall käsitti tehtäväkseen esittää — paitsi suomalaisten edustautumista — nimenomaan suomalaisten panoksen Ruotsin valtiopäivien toimintaan. Samaa tarkoitti 1960-luvun alussa valtion humanistisen toimikunnan varoilla ja Renvallin johdolla käynnistetty, edelleen jatkuva ns. perustutkimustoimikunnan työ: vapaudenajan valtiopäiväasiakirjojen läpikäynti ja suomalaisten lausuntoja koskevien kohtien jäljentäminen Suomeen vastaista tutkimusta varten.

1940-luvun lopun runsaaseen satoon kuuluu vielä metodiopillinen teos *Historiantutkimuksen työmenetelmät* (1947), joka sittemmin on ilmestynyt olennaisesti uusittuna *Nykyajan historiantutkimus*-nimisenä (1965 myös ruotsiksi). Metodioppia ja historianfilosofisia ongelmia Renvall on lisäksi käsitellyt useissa artikkeleissa. Jos historian opettajille tai suurelle yleisölle oli parin viime vuosikymmenen aikana ollut puhuttava historian arvosta ja merkityksestä, se oli tehtävä, joka luonnostaan lankesi Renvallille. *Historiantutkimuksen työmenetelmät* on ensimmäinen Pohjoismaissa Tanskaa lukuun ottamatta kirjoitettu historian metodioppi. Sen tasaisesti etenevä todistelu ja viimeistellyt lauseet ovat intensiivisen ajatustyön tulos; se huipentuu historianfilosofiseen teoriaan, joka aivan riippumatta siitä, mitä huomautuksia sitä vastaan esitetään, pysyy suuripiirteisenä maailmanhistorian synteessinä. Se on myös — varsinkin myöhemmässä versiossaan — pitkän omakohtaisen kokemuksen tulos, sillä ajatukset olivat epäilemättä kypsyneet tutkimustyössä, jossa Renvall on uskollisesti noudattanut omia periaatteitaan. Lähtökohtana on toisaalta Eino Kailan antama filosofinen ja psykologinen koulutus, toisaalta toiminta arkistolaitoksessa. Historiatieteen viimesijaiseksi tavoitteeksi asetetaan ihmisen käyttäytymisen ymmärtäminen. Renvall ei kysy vaikuttimia, joita ei toimiva ihminen aina itsekään tiedosta, hän haluaa selvittää, miten menneen ajan ihmiset kokivat sen, mitä heidän ympärillään tapahtui ja mihin he teoillaan pyrkiivät. Selittämisen on tapahduttava kokonaisvaltaisesti ottamalla huomioon toimivan ihmisen kaikesta tunnetusta käyttäytymisestä ilmenevä henkinen rakenne niin, että tutkittavaa toimintaa ei käsitellä irrallisena. Selitettäessä on asetettava tutkittavien ihmisten kannalle. Oudoilta tuntuvat menneen ajan ihmisten lausumat eivät Renvallille olleet kuriositeetteja, vaan vakava tosiasia ja haaste selvittää lausujien henkinen rakenne. Entisten aikojen olojen ja ilmiöiden tutkiminen on vain välitavoite, sanotaan eräässä Pentti Renvallin viimeisistä kirjoituksista, käyttäytymisen ymmärtäminen lopputavoite. Ja miten uskollisesti hän ohjeitansa seurasi, ilmenee pienestä postuumista artikkelista *Vom Untertan zum Mittbürger*, jossa joidenkuiden monimutkaisten ja ensi silmäyk-

sellä joutavilta tuntuvien oikeusjuttujen avulla osoitetaan muutoksia, joita 1700-luvulla tapahtui suomalaisten suhtautumisessa valtiovaltaan. Nuoruudesta viimeiseen tuotteeseen asti hallitsee Renvallin tutkimusta hänen eksplisiittisesti lausumansa ohje: historiassa ei ole tyydyttävä tutki- maan, wie es eigentlich gewesen tai wie es eigentlich geworden, vaan on vastattava kysymykseen, was es bedeutet.

On todennäköistä, että Renvall pitkässä perspektiivissä tullaan näke- mään selväpiirteisimmän koulukunnan perustajana, mikä Suomen histo- riatieteessä on ollut. Ei siinä mielessä, että häntä ja hänen oppilaitaan yh- distäisi jokin historianfilosofinen peruskatsomus, ja vielä vähemmän si- käli, että hänen oppilaittensa tutkimukset käsittelisivät jotakin tiettyä alaa tai vuosisataa. Mutta havaittaneen, että renvallilainen tapa asettaa läh- teille uusia kysymyksiä, kriittisyys annettaessa vastauksia, joista taas nou- see uusia probleemeja, ja menneen ajan ihmisten käyttäytymisen ymmär- täminen näiden omista lähtökohdista heijastuvat myös hänen oppilais- taan.

Renvallin oman kokonaisvaltaisen käsityksen mukaan myöskään hal- lintomies Renvallin toimintaa ei voi erottaa tiedemies Renvallin toimin- nasta. Niin kuin hän tarkkaavaisena kuunteli menneen ajan ihmisten pu- hetta asettuaakseen heidän paikalleen, niin hän ymmärtäväisesti suhtautui myös nykyajan ihmisten erilaisiin pyrkimyksiin. Renvallin hallinnolliset taidot ja hänen positiivinen suhtautumisensa myötäkulkijoihinsa olivat tunnetut ja tunnustetut Helsingin yliopistossa, mikä ilmenee hänen vaa- listaan Historiallis-kielitetieteellisen osaston dekaaniksi (1956—60) sekä yliopiston vararehtoriksi (1968) ja kansleriksi (1968—73). Suomalaisen Tiedeakatemia jäseneksi hänet kutsuttiin v. 1951.

Suomalainen tiedeakatemia. Esitelmät ja pöytäkirjat 1975.

Historian kahdenlaiset totuudet

Avaussanat

Historian tutkija joutuu lakkaamatta pohtimaan esittämänsä historiallisen tiedon totuuspitoisuutta. Mutta tämän kysymyksen eteen joutuu ehkä vielä useammin historian opettaja, jonka on esitettävä erilaisia käsityksiä jostakin historian tapahtumasta tai ilmiöstä tai joka kuulee oppilaansa hänen omastaan poikkeavan käsityksen — ilman että suppean ajan vuoksi ja ehkä asiantuntemuksenkin puuttuessa mitään voidaan tunnilla perustella. On tarpeellista, että joistakin historian keskeisistä ongelmista välitetään historianopettajille uusimpia tutkimustuloksia eli vaatimattomasti sanoen uusimpia käsityksiä tieteellisine perusteluineen. Mutta on myös tarpeellista päivien johdannoksi käsitteellisesti hiukan selvittää tiedon saavuttamisen ongelmaa historiassa. Se tulee esille huomenna aamupäivällä, mutta käytän siihen minulle myönnetty muutamat minuutit.

Pääsemme melkoisen askelen eteenpäin, kun jaamme historiallisissa tutkimuksissa tai muissa esityksissä olevat lausekkeet kahteen ryhmään, jotka tietoteoreettisesti ovat aivan eriluontoisia. Ensimmäisestä ryhmästä mainitsen kolme erityyppistä esimerkkiä. Milloin tehtiin toinen ristiretki? Vuodesta on väitelty, siitä ei ole saavutettu yksimielisyyttä ja perusteluja on voitu löytää kahden eri ajankohdan puolesta. Kuitenkin lähtien siitä, että kronikoitsijan kuvaama Birger jaarlin sotaretki Suomeen on yksi ja ainoa tapaus, useat teorit eivät voi olla tosia, vaan yksi vuosiluku on oikea ja muut vääriä. Ett annat exempel: historikerna har varit av skilda meningar beträffande författaren till en anonym skrift, låt oss säga landslagens finska översättare, och dock kan endast en forskare ha rätt, visserligen med den reservationen att möjligtvis flere människor har bidragit till uppkomsten av ifrågavarande arbete. Det tredje exemplet är av helt annan art, det är statistiskt: antalet vita som mördats av de röda år 1918 och antalet röda som avrättats av de vita samma år. Eftersom källmaterialet i det närmaste är fullständigt, kan siffrorna uträknas och har

faktiskt blivit uträknade. Det finns dock en felmarginal på en procent eller en bråkdel av en procent, på grund av några osäkra uppgifter. Siffrorna måste föras med ordet "cirka", och det var därför mitt tredje exempel som jag valde till ett forskningsresultat som är baserat på kvantifikation. Men med denna i verkligheten nästan betydelselösa reservation är endast ett tal korrekt och den som anför ett annat tal gör sig skyldig till ett sakfel. Eller såsom Torstendahl koncist säger i sin utmärkta metodlära: ett påstående om frekvens är sant eller falskt. On siis kysymyksiä, joista perustellusti ollaan eri mieltä ja joissa kuitenkin on vain yksi oikea ratkaisu.

Tällaisilla tietoteoreettisesti melko ongelmattomilla tehtävillä päästään kuitenkin vain menneen ajan rekonstruointiin, joka kyllä on tunnustettava arvokkaaksi osaksi historiantutkimusta. Mutta irralliset faktat — olivat ne individuaalisia tai kollektiivisia — on saatettava yhteyteen toistensa kanssa, ne on tulkittava, niiden merkitys omalle ajalle ja vastaiselle kehitykselle on osoitettava. Tällöin on pakko todeta, että kaikki kombinaatiot ja selitykset ovat likiarvoja. Mikään tulkinta ei ole täysin oikea eikä ainoa oikea, mutta toista tulkintaa voi lähteiden avulla perustella paremmin kuin toista. Joskus selityserusteiden vakuuttavuuden ero on ilmeinen, joskus perustelut ovat ikäänkuin tasoissa, ja usein uusi tutkimus uusine lähteineen ja uusine probleeminasetteluineen muuttaa tulkintaa. Emme voi kieltää sitä, että eri tutkijoiden tulkintoihin vaikuttavat ennakkolliset (vorwissenschaftlich) katsomukset; tässä mielessä ei yksittäistä täysin objektiivista tutkimusta ole olemassa. Mutta jokainen tutkija tietää, että jos hän sivuuttaa ne lähteet ja todistukset, jotka puhuvat hänen tulkintaansa vastaan, tulee pian toinen tutkija, joka vetää ne esille, ja piilottelu saa nolon lopun. Historiallisen tutkimuksen kenttä kokonaisuudessaan — ja siihenhän rakentuvat yleisesitykset ja koulun oppikirjat — on siten lähempänä totuutta kuin yksityinen tutkimus, mutta viimeksimainittuunkin vaikuttaa ennakkolta ehkäisevästi toisen tutkijan mahdollisuus oikaista yksipuolisia väitteitä. Edellytyksenä tietenkin on, että tutkimus on vapaata. Ottar Dahl onkin huomauttanut siitä korrelaatiosta, joka vallitsee tutkimuksen vapauden ja historiategosten objektiivisuuden välillä.

Minulla on ilo Suomen Historiallisen Seuran puolesta lausua kaikki osanottajat tervetulleiksi historian päiville.

SHS:n historian päivät marrask. 1975.

Akateemikko Eino Jutikkalan kirjallinen tuotanto 1929—1977

Koonneet Tuula Rantanen ja Leena Pärssinen

Kirjat ja artikkelit

1929

- Kaupunginmatkoista ja kauppatavaroista Tammelassa viime vuosisadan puolivälissä. Kirj. Eino Rinne. — LHKM vuosik. 5 s. 58—71.
Kosken ja Lammin yhteiskuntaoloja viime vuosisadalla. Kirj. Eino Rinne. — Kaikuja Hämeestä 9 s. 111—122.
Muutamista juhlatavoista. Kirj. E. R. — Kotiseutu s. 45—47.
Piirteitä tammelaista kyläyhteiskunnasta viime vuosisadan keskivaiheilla. Kirj. Eino Rinne. — LHKM vuosik. 5 s. 115—133.
Sääksmäen pitäjän viljelyshistoria. Kirj. Eino Rinne. Porvoo. 129 s. — Suomen entisyyttä 3. Tammelan asutuskysymyksiä. Kirj. Eino Rinne. — LHKM vuosik. 5 s. 111—114.
Vainoniemi Sääksmäellä. Kirj. E. R. — Kotiseutu s. 132.

1930

- [Esipuhe. Hämmäläis-osakunnan kotiseutukerhon retkikunta Kosken H.i. Etolan kylässä v. 1929.] Kirj. E. R. — Kotiseutu s. 3.
Kosken kylä. Kirj. Eino Rinne. — Kotiseutu s. 37—53.
Maaseudun kulttuuriharrastuksia puoli vuosisataa sitten. Kirj. Eino Rinne. — LHKM vuosik. 6 s. 28—30.
Sääksmäki. Kirj. Eino Rinne. — Pyrkijä s. 102—107.
Vanhan hämmäläiskylän tarina. Kirj. Eino Rinne. — Kansan kuvalehti 2 s. 8—9.

1931

- Kartano ja rälssitalonpojat Jokioisissa 1700-luvulla. Kirj. Eino Rinne-Jutikkala. — Jokioinen 1631—1931. Juhlajulkaisu. Forssa. S. 157—197.
Nastolan talonpoikaisrettelöt vv. 1773—75. — HAik s. 268—280.

1932

- Entisajan kylä: asutusmuodoista ja kylän rakennusjärjestyksestä. — Yhteishyvä 19. 2.
Entisajan kylä: kyläköyhälistö. — Yhteishyvä 14. 11.
Itähämmäläinen kartanoyhteiskunta viime vuosisadalla. — Hämeenmaa 2 = HHJ 6 s. 72—92.
Läntisen Suomen kartanolaitos Ruotsin vallan viimeisenä aikana 1 (Ak. väitösk.) — 2. Hki. 418 s. + Deutsches Ref. 28 s., 248 s. + Deutsches Ref. 16 s. — Historiallisia tutkimuksia 15:1—2.
"Ritari Ruotsin Kottikärryritarikunnassa", Kartanoelämää 100 vuotta sitten. — US. Sunnuntailiite. 18. 12.
1700-luvun liikennekysymyksiä. ("Koski-Jaakon" syntymän 200-vuotismuiston johdosta.) — Yhteishyvä 20. 1.

1933

- Asutuksen leviäminen Suomessa 1600-luvun alkuun mennessä. — Suomen kulttuurihistoria 1. Jyväskylä. S. 51—103.
Hämeen maakunta ja Hämeen heimo. — Pyrkijä s. 340—342.
Pälkäneen ja Kangasalan kyliä viime vuosisadalla. — Kotiseutu s. 7—24.

1934

- Aateli. — Suomen kulttuurihistoria 2. Jyväskylä. S. 33—46.
Etelä-Hämeen asutuksen ja viljelyksen historiaa. — Hämeen läänin maanviljelysseuran 40 vuosikirja v:lta 1933. Hämeenlinna. S. 38—50.
Kartanoyhteiskunta. — Suomen kulttuurihistoria 2. Jyväskylä. S. 478—533.
Professori Gunnar Suolahti in memoriam. Kirj. E. J. — Ylioppilaslehti s. 3—4.
Puhe Gunnar Suolahden muotokuva paljastettaessa. — Hämeenmaa 4 = HHJ 10 s. 9—17.
Sääksmäen pitäjän historia. Jyväskylä. 789 s.
Valkeakosken kehittyminen tehdasyhdyskunnaksi. [Esitelmäselostus.] — HArk 41 pk. s. 168.
Vuoden 1634 hallitusmuoto. 300-vuotismuisto. — US 1. 12.
Väestö ja asutus 1500-luvulta 1800-luvun puoliväliin. — Suomen kulttuurihistoria 2. Jyväskylä. S. 95—135.
Väestökysymyksiä. Menneisyyttä, nykyisyyttä, tulevaisuutta. 1—2. — Suomalainen Suomi s. 234—238, 296—298.

1935

- "Pikkupyhän" vietosta. — Kotiseutu s. 33—36.
Soome asustamisest. — Kasvatus (Tallinn) s. 296—304.
Suullisesta perimätiedosta. — Neljännet museopäivät Viipurissa 1934 = Suomen museoliiton julkaisuja 5 s. 66—76.
Vad betecknar "näbb" i Borgå län? — HTF s. 30—37.
Artikkeleita teoksessa: Iso tietosanakirja 9. Hki.

1936

- A survey of Finland's history. — The Finland year book 1936. Hki. S. 51—70.
2. ed. 1937. Vrt. 1939.
Asutuksen ja väestön historia. 2. Historiallinen aika. — Suomen maantieteen käsikirja. Hki. S. 423—432.

226

Das finnische bäuerliche Besitzrecht. — Odal (Goslar) s. 473—480.
& Yrjö Ora, Suomen historia lukioluokkia varten. Hki. 215 s.
2 p. 1947.

Artikkeleita teoksessa: Iso tietosanakirja 10. Hki.

1937

Aperçu de l'histoire de Finlande. — La Finlande en 1937. Hki. S. 46—60.
Sääksmäellä P. E. Svinhufvudin syntymän aikoihin. — Aamulehti 8. 9.
Tulivatko suuressa reduktiosissa peruutetut talot kruununtiloiksi? — HAik s. 274—280.

1938

Den stora jordbesittningens historiska utveckling i Finland. Hfors. S. 13—53. 4:o. — Särtr.
ur arbetet "Säterier och storgårdar i Finland".
Kartanoiden vaiheita tutkimassa. — US. Sunnuntailiite. No 31.
Katsaus Suomen historiaan. — Suomen kirja. Hki. S. 49—67.
[2] p. 1938.
Suomen postilaitoksen historia 1638—1938. 1. Ruotsin vallan aika. Hki. XII +313 s. 4:o.
Suurmaanomistuksen historiallinen kehitys Suomessa. Hki. S. 13—51. 4:o. — Erip. teok-
sesta "Suomen kartanot ja suurtilat I".
Vuoden 1742 kyläjärjestysohjeen synty ja osuus kylälaitoksen kehityksessä. — HArk 44 s.
211—219.

1939

A survey of Finland's history. — The Finland year book 1939/40. Hki. S. 37—58. Vrt. 1936.
Hämeen väestöolot Uudenkaupungin rauhasta taulustolaitoksen alkuun (1721—49). Befolk-
ningsförhållandena i Tavastland från fredan i Nystad till tabellverkets uppkomst
(1721—49). Hki. 40 s. 4:o. — Tilastollisia tiedonantoja, julk. Tilastollinen päätoimisto.
Statistiska meddelanden, utg. av Statistiska centralbyrån, 36.
Kirjallinen ja kansanomainen traditio Hämeessä v. 1604 tapahtuneesta luonnon-
mullistuksesta. [Ländelmäveden vesistön suunnanmuutos.] — HArk 46 s. 9—26.
Kylänkeskisen yhteistoiminnan historiaa. — Yhteiskunnallisen järjestäytymisen historiaa =
HA 9 s. 120—130.
Suomen torpparilaitos. (Talonpoikaiskulttuurisäätiön tiedusteluja.) — Kotiseutu s.
147—156.
Tanskan kartanoita kiertämässä. — US. Sunnuntailiite 22. 10.
Vanhan kansankulttuurin muistoksi ja säilyttämiseksi. [Anon.] — Kotiseutu s. 57—64.
Veromaalla vuoden 1600 vaiheilla tapahtunut suurtilojen muodostuminen. — HArk 45 s.
251—284.
Vääksyn kartanon historia. Hki. 244 s. 4:o.
Yksityis- ja yhteisomistus maanomistuksen varhaisimpina kausina. — HAik s. 259—277.
& Gabriel Nikander, Suomen kartanot ja suurtilat I. Hki. 751 s. 4:o.
& Gabriel Nikander, Säterier och storgårdar i Finland I. Hfors. 747 s. 4:o.

1940

Historiallinen yhdistys 50-vuotias. — HAik s. 396—409.
Veromaalla vuoden 1600 vaiheilla tapahtunut suurtilojen muodostuminen 2. — HArk 47 s.
32—45.
Übersicht über die Geschichte Finnlands. — Finnland. Natur, Geschichte, Kultur und
Wirtschaft. Hrsg. von I. Leiviskä. Hki. S. 43—68.

- Bauernehrung in Finnland. — Odal (Goslar) s. 130—132.
 Bolshevismi ja venäläisyys. Näkökohtia Itä-Karjalan maakysymyksessä. — US 7. 9.
 Erforschung und Ehrung alteingesessener Bauernsippen in Finnland. — Familiengeschichtliche Blätter (Leipzig) s. 59—62.
 Geographischer und geschichtlicher Grundriss. — Finnland, der Vorposten Europas im Norden. Hki. S. 3—68. 16:o.
 Itä-Karjalan ja Kuolan historiaa. — Itsenäinen Suomi 8—9 s. 5—12.
 Karjalan jako ja venäläisvallan juurtuminen sen itäosiin. — US 9. 8.
 Miten ja milloin talonnimet ovat syntyneet? — Aamulehti 3. 12.
 Muinainen Suur-Karjala. — US 6. 8.
 Nordisches Bauerntum. Die Erforschung und Ehrung alteingesessener Bauernsippen in Finnland. Ein Gesamtverzeichnis der finnischen Bauern. — Deutscher Wissenschaftlicher Dienst 30 s. 5—6.
 Nälkävuoden 1696—1697 vaikutus maalaisyhteiskuntaan. [Esitelmäselostus.] — HArk 48 s. 378—379.
 Wendepunkte in der finnischen Geschichte. — Moderne Welt (Berlin) Juni s. 16—17, 36.
 Volk und Rasse in der nordischen Frühgeschichte. Zur Frage der Abstammung der Finnen. — Deutscher Wissenschaftlicher Dienst 24 s. 4—5.
 Östkarelen och Kola-halvöns historia. — Kampen om Östkarelen. Åbo. S. 14—32.
 & Väinö Auer, Finnlands Lebensraum. Das geographische und geschichtliche Finnland. Als Sachkundiger in philologischen und ethnographischen Fragen: Kustaa Vilkuna. Hki. 154 s.
 & Gabriel Nikander, Suomen kartanot ja suurtilat 2. 709 s 4:o.

- Bolshevikkien maapolitiikka Baltiassa. — US 2. 9.
 Die politischen Schicksale Lapplands. — Lappland. Das Märchenland des hohen Nordens. Touristenverein in Finnland 1942. Hki. S. 52—62.
 Kruununtalonpojat 1800-luvun väestötilastossa. — Kansantal. aik. s. 265—271.
 Sota kansojen ja erityisesti oman kansamme historiassa. — Aseveljien kalenteri 3, 1943. Hki. S. 40—49.
 Suomen talonpojan historia sekä katsaus talonpoikien asemaan Euroopan muissa maissa. Porvoo. 691 s. 4:o. Vrt. 1958.
 Suurtalkoiden historiallisia juuria Pohjolassa. — Kotiseutu s. 30—33. Myös: Yhteishyvä 20. 2.
 & Gabriel Nikander, Säterier och storgårdar i Finland 2. Hfors. 761 s. 4:o.

- Aperçu de l'histoire des paysans de Finlande. — Le Nord (Copenhague) 6 s. 72—85.
 Ennen sarkajakoa. — HÅik s. 1—11.
 Keskustelua talonpojasta. Julk. Suomen aseveljien liitto ry. Hki. 6 s.
 Maaltapako. — Suomalainen Suomi s. 223—233.
 Suku ja maa. Kiertoesitelmä. Julk. Suomen aseveljien liitto ry. Hki. 10 s.
 Suomalaisen talonpoikaisvapauden historiallinen pohja. — Suomalainen Suomi s. 11—16.
 Myös: Eino Sormunen, Eino Jutikkala & Reino Oittinen, Suomalaisen kansanvaltaisuuden henki = Vapaan huollon julkaisuja 13. Forssa. S. 10—16. Ilm. erill.: Hki. 9 s. Suomen aseveljien liiton kierto-esitelmä; Uusi p. Jyväskylä. 8 s. [Julk. Keski-Suomen Sk. piirin valistustoimisto.]
 Talonpoikaissäädyn valtiopäivämiesvaalista Suomessa 1700-luvulla. [Esitelmäselostus.] — Hark 49 s. 273.
 Übersicht über die Geschichte Finnlands. — Finnland. Natur, Geschichte, Kultur und Wirtschaft. Hrsg. von I. Leiviskä. Hki. S. 38—58.

1944

- Bauer sein heisst frei sein. Die Geschichte der finnischen Bauernschaft. — Nordlicht 2 s. 15—20.
- Ennen ja nyt. — Suomi kuuluu Pohjolaan. Lausuntoja pohjoismaisesta yhteistyöstämme. Hki. S. 61—64.
- Eurooppa eilen ja tänään: 18. 1. -44, 22. 2. 1944, 21. 3. 1944, 26. 4. 1944, 23. 5. 1944, 23. 8. 1944, 31. 10. 1944. Kirj. Yksityisstrategi. — Suomalainen Suomi s. 10—14, 84—89, 122—127, 184—187, 255—259, 322—327, 435—439.
- Förr och nu. — Finland för Norden. Uttalanden om vårt nordiska samarbete. Hfors. S. 55—58.
- Kansa, jolla on juuripainetta. Ohi menneen juhlan jälkimietteitä. Kirj. Pohtaja. — Suomalainen Suomi s. 234—239.
- Maailman talouselämä suursodan kourissa. — Suomalainen Suomi s. 345—350.
- Pako menneisyyteen. [Anon.] — Suomen kuvalehti s. 896—897.
- Palanen synnyinmaata. Muistoja ja kuvia luovutetulta Porkkalan alueelta. [Anon.] — Kansan kuvalehti s. 924—926.
- Pitäjänkäräjistä kansaneduskuntaan. — Oy Yleisradio Ab. Opintoesitelmäsarja: Suomalainen yhteiskunta. Opintokirje n:o 1. Forssa. 8 s.
- Tietoja ja arviointea Hämeen väestöoloista vuosina 1690—1721. — HArk 50 s. 103—119.

1945

- Aarne Michaël Tallgren †. — HAik s. 228—232.
- Die Bevölkerung Finnlands in den Jahren 1721—49. Hki. 130 s. — STA toim. B 55:4.
- Kuinka historiateos syntyy? — Ilkka 19. 12.
- Kuinka historia syntyy? — Ilkka 22. 12., 23. 12.
- Puoli vuosisataa elintarviketeollisuutta. Huhtamäki-yhtymän ja siihen liitettyjen tehtaiden vaihteita 1. Hki. 127 s. 4:o.
- Sotaväen ylläpidosta Hämeessä 1600-luvun keskivaiheilla. — HAik s. 72—79, Keskustelua s. 279—281, 369—370.
- Suomen väestöolot suuren Pohjan sodan jälkeisenä aikana. — HAik s. 175—193.
- Talonpoikaisväestön vanha yhteistoiminta nykyaikaisen maatalousosuustoiminnan pohjana. [Esitelmä Hankkijan 40-vuotisjuhlassa.] — Suomen osuustoimintalehti s. 55—63.
- Vaalitulosten tarkastelua. Kirj. Pohtaja. [Lehdessä Pohtija.] — Suomalainen Suomi s. 251.
- Yhteiskuntaluokat ja parlamenttivaalit. — Suomalainen Suomi s. 3—9.
- & Gabriel Nikander, Suomen kartanot ja suurtilat 3. Hki. 526 s. 4:o. Sama nimellä: Hämäläisiä kartanoita ja suurtiloja. 1946.

1946

- Besittningen av åkerjord i Finland före tegskiftets införande. — Rig (Stockholm) s. 1—15.
- Erehtyvätkö väestötieteilijät? — Suomalainen Suomi s. 72—75.
- Euroopan väestön tulevaisuus. — Suomalainen Suomi s. 4—7.
- K. V. Kaukovalta historiantutkijana. — Tampere. Tutk. ja Kuv. 3 = THSJ 7 s. 273—276.
- Myllymiesten matkassa entisajan Valkeakoskella. Piirteitä muistorikkaan myllykylän vaiheista ja elämästä. — Valkeakosken sanomat 5. 12.
- Suomen talonpoika kautta aikojen. Porvoo. 223 s.

1947

- Kulttuuriperinteiden merkitys nykyajalle. (Alustus Maaseutukulttuurin neuvottelupäivillä 10. —11. 5. Helsingissä.) — Kotiseutu s. 102—103.

1948

- Epäpoliittisia ja poliittisia huomioita vaaleista. Kirj. Pohtaja. — Suomalainen Suomi s. 339—342.
- Kolmikymmenvuotisen sodan perintö. (Esitetty Tammelassa pidetyillä Westfalin rauhan 300-vuotisjuhilla.) — Suomalainen Suomi s. 392—396. Myös: Suomen sana 8. Porvoo 1964. S. 545—594.
- Maaltapako jälleen. — Suomalainen Suomi s. 188—189.
- Ruotsin vaalit. Kirj. Pohtaja. — Suomalainen Suomi s. 410—411.

1949

- Det historiska Finland växer fram. Familj och släkt. Från sockenting till ständsriksdag. Självhushållning. Brytningstid och genombrott. Från ständssamhälle till modern demokrati. — Bonde-Finland. Kulturhistoriska bilder och strövtång. Red. av V. Zilliacus. Stockholm. S. 20—76.
- Merkantilismi ja liberalismi 1—2. (Pidetty esitelmänä historiantutkijain ja -opettajain päivillä.) — Suomalainen Suomi s. 402—408, 463—465.
- Norjan vaalit. Kirj. Pohtaja. — Suomalainen Suomi s. 481—483.
- Pelto, niitty, metsä. Maanomistus ja väestöryhmät. Myllyt ja järvenlaskut. Kauppa ja liikenne. Hallinto ja oikeudenkäyttö. Osallistuminen valtioelämään. Sotilasrasitus ja sodat. — Längelmäveden seudun historia 1. Forssa. S. 197—443, 621—682, 704—731.
- Suomen maakunnat. — Kotiseutu s. 143—149.
- Suomen talousmaantieteellisen karttakuvan kehitys. — STA esit. 1948. Hki. S. 155—161.
- Vapaudenaika. — Suomen historian käsikirja 1 = Suomen tiedettä 1. Porvoo. S. 499—589. 4:o. 2 p. 1964.
- Varallisuussuhteet Suomessa Ruotsin-ajan päättyessä. — HAik s. 170—206.
- & Erkki K. Osmonsalo, Kustavilainen aika. — Suomen historian käsikirja 1 = Suomen tiedettä 1. S. 590—688. 4:o. 2. p. 1964.
- Toimitannut ja laatinnut karttoja:*
- Suomen historian kartasto. Atlas of Finnish history. Porvoo. 82 s. 4:o. — Suomen tiedettä 2. Vrt. 1959.

1950

- [Muistosanat prof. Väinö Voionmaasta.] — HArk 53 s. 381—387.
- Puoli vuosisataa elintarviketeollisuutta 2. Huhtamäki-yhtymän ja siihen liitettyjen tehtaiden vaiheita vuosina 1945—50. Hki. 38 s. 4:o.
- Sodanjälkeisen Saksan talouselämä. — Suomalainen Suomi s. 150—155.
- Suomen nykyinen maalaisyhteiskunta historiallisen kehityksen tuloksena ja asutuspolitiikan lähtökohtana. — Maankäyttölainsäädäntökomitean mietintö = Komiteanmietintö 1950:10. Hki. S. 299—310.
- Suomen talonpoikaipurjehtijat ja heidän aluksensa Ruotsinajan lopussa. — HAik s. 85—94.
- Tegskiftet i Finland. — Fortid og Nutid (København) 18 s. 151—160.
- The economic development of Finland shown in maps. — Sitz. ber. FAW 1948. Hki. S. 159—166.
- Väinö Voionmaa historiantutkijana. — Tampere. Tutk. ja Kuv. 4 = THSJ 8 s. 98—104.

1951

- Asutuksen vaiheet historiallisena aikana. — Suomen maantieteen käsikirja = Fennia 72 s. 269—275.
- E. N. Selälä viidesluokkalaisena ”tieteellisen” seuran puheenjohtajana. — Virittäjä s. 485—487.

230

1954

- Ennätysvaalit. Kirj. Pohtaja. — Suomalainen Suomi s. 145—148.
Nopein kasvu kaupunkien keskiluokassa. Vasta nyt teollisuuden läpimurto Suomessa. —
Yhteishyvä 29. 12.
Paluu entiseen. Euroopan sodanjälkeisen taloudellisen kehityksen ääriviivoja. — Suoma-
lainen Suomi s. 71—76.
Tampereen- ja Turun-ratojen syntyvaiheet. — Kaikuja Hämeestä 11. Tampere. S.
163—190.
Väestö ja asutus. Ruotujakolaitos. Lahjoitusmaat ja kartanot. — Längelmäveden seudun
historia 2. Hämeenlinna.
Osat: Eräjärvien historia 2. S. 7—32. Kangasalan historia 2. S. 7—114. Kuhmalahden
historia 2. S. 7—56. Längelmäen historia 2. S. 7—56. Oriveden historia 2. S. 7—56.
Sahalahden historia 2. S. 7—67.
Yrkesgrupperingen i Finlands tätorter år 1950. [Korjauksia teokseen W. William-Olsson,
Ekonomisk karta över Europa.] — Terra s. 51—53.

1955

- Om fastighetspriserna på 1600-talet. — Ekonomi och kultur. Hfors. S. 43—49.
Poliittisia ilmastoja ja ilmastonvaihteluita. — Suomalainen Suomi s. 75—81.
The great Finnish famine in 1696—97. — SEHR (Stockholm) s. 48—63.
Turun asunto-olot industrialismin läpimurron aikana. — HAik s. 118—125.
& Sven-Erik Åström, The development of urban society in Finland. — Recueils de la Société
Jean Bodin (Bruxelles) 7 s. 625—651.

1956

- Paikallisen kotiseututyön merkitys. [Haastattelu.] — Kotiseutu s. 25.
Ståndsamhällets upplösning i Finland. — THYJ 12 = THArk 12. Liite s. 113—143.
Suomen valtio ja yhteiskunta autonomian ajan alkupuolella. — Suomalaisen kansanvallan
kehitys = HA 13 s. 15—34.
2. muuttumaton p. 1965.

1957

- Can the population of Finland in the 17th century be calculated? — SEHR (Stockholm) s.
155—172. Suom. selostus: HAik 1957 s. 274; Svenskt ref.: Beretning om det nordiske
historikernøde i Århus 7. —9. august 1957. Aarhus 1958. S. 65—66.
Gunnar Suolahti. (Osa puheesta muutokuvaa paljastettaessa 16. 5. 1957.) — Suomalainen
Suomi s. 329—330.
Turun kaupungin historia (4) 1856—1917. 1—2. Turku. 987 s. + 4 kuval. + 3 liitettä. 4:o.;
Johdanto. Vanha ja uusi Turku julkaistu myös: Suomen sana 8. Porvoo 1964. S.
557—558.
Uusinta väestöhistoriaa. — Suomalainen Suomi s. 29—31.
Väestö ja yhteiskunta. — Hämeen historia 2:1. Hämeenlinna. S. 105—412. 4:o.
Artikkeleita teoksessa: Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid 2. København.

1958

- Entisajan talonpoikaiskylä. — Oma maa 1. Porvoo. S. 404—415.
Paikallishistorian tutkimuksesta Englannissa — ja Suomessa. (Alustus Historiallisen Yhdis-
tyksen kokouksessa 10. 3. 1958.) — Suomalainen Suomi s. 334—337; Keskustelua edel-
lisen johdosta s. 337—339.

232

Suomen talonpojan historia. 2, uudistettu ja lisätty laitos. Turku. 480 s. — SKS toim. 257. Vrt. 1942.

Suomen teollistuminen. — Oma maa 1. Porvoo. S. 164—176.

Sääty-yhteiskunnan hajoaminen. — Oma maa 2. Porvoo. S. 263—274.

Sääty-yhteiskunta Suomessa. — Oma maa 2. Porvoo. S. 121—132.

Uusinta skandinaavista ja englantilaista sarkajakotutkimusta. — HAik s. 301—307.

1959

Geographical distribution of emigration in Finland. A comparative study of factors affecting overseas emigration from Finland. Vienna. 8 s. — International population conference, Vienna 1959:9. Myös: Internationaler Bevölkerungskongress Wien 1959. Wien. S. 640—646.

Ruotsin suurvalta-ajan tutkimuksen uusimpia tuloksia. — HAik s. 266—274.

Vuosi 1958 Suomen väestöhistoriassa. — Suomalainen Suomi s. 316—317.

Väestötieteen kongressi Wienissä. — US 17. 9.

Artikkeleita teoksessa: Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid 4. Köbenhavn.

Toimittanut ja laatinut karttoja:

Suomen historian kartasto. Atlas of Finnish history. 2, uudistettu p. — rev. ed. Porvoo. 82 s. 4:o. — Suomen tiedettä 2. Vrt. 1949.

1960

Between the world wars. Introduction to Finland 1960. Porvoo. S. 41—54.

Industrialization as a factor in economic growth in Finland. — Première conférence internationale d'histoire économique. Stockholm Aout 1960. Contributions. Communications. Paris. S. 149—161.

Jälleen puolueista ja virkapaikoista. Kirj. Pohtaja. — Suomalainen Suomi s. 253—254.

Maallepaon kulttuurihistoriaa. — Suomalainen Suomi s. 395—399.

Suomen väkiluvun kasvaminen. — Oma maa 7. Porvoo. S. 197—209.

Taloushistoriallisen tutkimuksen yleiskatselmus Tukholmassa. — HAik s. 351—359.

The road to independence. — Introduction to Finland 1960. Porvoo. S. 18—40.

Äänioikeus porvarissäädyn vaalessa 1879—1906. — HAik s. 97—109.

1961

Der Weg zur Selbständigkeit. — Finnland. Geschichte und Gegenwart. Porvoo. S. 33—56. Edellisen johdosta. [Vastaus Yrjö Littusen kirjoitukseen Torpparikysymyksen jälki-vaikutuksia.] — Suomalainen Suomi s. 422—423.

Kartat 13:9 (Väestö II), 37:1—3 (Historiallisia karttoja) & Tekstit. — Suomen kartasto 1960.

Atlas of Finland. Atlas över Finland. Hki. & Suomen kartasto 1960: Teksti. Hki. S. 47—48, 117.

Political parties in the elections of deputies to the Estate of Burgesses and the Estate of Farmers in the Finnish Diet of Estates. — Sitz. ber. FAW 1960. Hki. S. 167—184.

Professorit. Kirj. Pohtaja. — Suomalainen Suomi s. 358—360.

Suomen kaupunkien synty ja kehitys. — Oma maa 10. Porvoo. S. 403—417.

Torpparikysymys. — Oma maa 10. Porvoo. S. 221—233.

Uskonkappaleita ja tosiasioita. — Suomalainen Suomi s. 331—336.

Zwischen den Weltkriegen. — Finnland. Geschichte und Gegenwart. Porvoo. S. 57—70.

1962

Die deutsch-finnischen Beziehungen von 1933 bis 1945. — Internationales Jahrbuch für Geschichtsunterricht (Braunschweig) 8 1961/62 s. 209—223.

D'une guerre à l'autre. — La Finlande hier et aujourd'hui. Porvoo. S. 64—76.

- Finnish agricultural labour in the eighteenth and early nineteenth centuries. — SEHR (Stockholm) s. 203—219.
- Historia oppikouluissa. — Suomalainen Suomi s. 224—228.
- Industrial take-off in an underdeveloped country: The case of Finland. — Weltwirtschaftliches Archiv (Hamburg) 88:1 s. 52—67. Deutsches Ref. s. 64—65; Resumé s. 65—66; Resumen s. 66; Riassunto s. 67.
- Jordbrukets arbetskraftsproblem i Finland på 1700-talet och i början av 1800-talet. (Referat.) — Nordiska historikermötet i Lund 7—9 augusti 1961. Lund. S. 70—72.
- Rautatie Suomessa satavuotias. (Esitelmä Valtionrautateiden 100-vuotisjuhlassa Kansallisteatterissa 17. 3. 1962.) — Suomalainen Suomi s. 156—159.
- Säätyvaltiopäivien valitsijakunta, vaalit ja koostumus. Hki. 145 s. — Suomen kansanedustuslaitoksen historia 4:1. Vrt. 1974.
- Turun suurpalon vaikutus tonttien omistukseen ja tonttien omistajiin. — Hark 58 s. 336—353. Deutsches Ref. s. 352—353.
- Vers l'indépendance. — La Finlande hier et aujourd'hui. Porvoo. S. 43—63.
- & Kauko Pirinen, A history of Finland. Transl. by Paul Sjöblom. New York. IX + 291 s. + 4 kartat. Vrt. 1974.

1963

- Bonden i Finland genom tiderna. Övers. av Göran Selén. Hfors. 523 s. Sama, Stockholm. El camino de la independencia. — Finlandia, en perspectiva. Porvoo. S. 35—55.
- Finland: history. — The Encyclopaedia Britannica. 9. London. S. 282—286. 4:o.
- Entre las dos Guerras Mundiales. — Finlandia, en perspectiva. Porvoo. S. 56—69. [Keskustelua historiasta ja ennakkoluuloista.] — Kleio 2 s. 7—8.
- Tomtbesittningen och kampen om regulariteten i Sverige-Finlands städer. Hfors. 94 s. —SSF årsbok — vuosik. (1961—1962) 40 B 4.
- Yksityisten liikearkistojen merkitys historiantutkimukselle. — Liiketaloudellinen aikakauskirja s. 44—50.

1964

- Elintason kehitys Englannin teollisen vallankumouksen aikana uusimman tutkimuksen valossa. — HAik s. 44—53.
- Rösträtten vid valen till borgarståndet 1879—1906. — Det förgyllda stamträdet. Finska historiska uppsatser valda av Pentti Renvall. Falun. S. 215—227.
- Sosiaalhistoria. — Yhteiskuntatieteiden käsikirja 2. Keuruu. S. 607—609.
- Suuntaus oikealle (1923—26). — Kaksi vuosikymmentä Suomen sisäpolitiikkaa 1919—39 = HA 16 s. 31—48.
- Sääty-yhteiskunta. — Yhteiskuntatieteiden käsikirja 2. Keuruu. S. 728—730.
- Talushistoria. — Yhteiskuntatieteiden käsikirja 2. Keuruu. S. 747—750.
- ”Torpparilaitos” Euroopassa. — US 15. 5.
- Yhden puolueen vähemmistöhallitusten aika (1926—30). — Kaksi vuosikymmentä Suomen sisäpolitiikkaa 1919—39 = HA 16 s. 49—63.
- & Kauko Pirinen, Geschichte Finnlands. Deutsch von Annemarie von Harlem. Stuttgart. 401 s. + 5 kartat. — Kröners Taschenausgabe 365. Vrt. 1976.

1965

- Finland's population movement in the eighteenth century. — Population in history. Essays in historical demography. Ed. by D. V. Glass and D. E. C. Eversley. London. S. 549—569.
- Jälleenrakentamisesta Suomen itsenäistymiseen. — Turun seitsemän vuosisataa = THYJ 18 s. 177—199.

234

Pohjoismaisen yhteiskunnan historiallisia juuria. Porvoo. 223 s. — Universitas 3.
Suomen mustin yhdyskunta vuonna 1918. Havaintoja sisällissodan punaisille aiheuttamasta kuolleisuudesta. — Hämeenmaa 12 = HHJ 22 s. 80—96.
Talonpoikaisyhteiskunta v. 1600 vaiheilla Itämeren piirin historian symposium-aiheena. — US 27. 8.
& Kauko Pirinen, Finlands historia. Övers. av Jan Wennerblad. Stockholm. 339 s. Vrt. 1968 & 1973.

1966

Die Veränderungen in der Agrargesellschaft Finnlands in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts. — Die Bauerngesellschaft im Ostseeraum und im Norden um 1600. Visby-symposiumet för historiska vetenskaper 1965 = Acta Visbyensia 2 s. 98—112.
Esko Aaltonen †. — Suomalainen Suomi s. 135—135. Myös: LHKM vuosik. 85 s. 12—15.
Ruotsin protestivaalit. Kirj. Pohtaja. — Suomalainen Suomi s. 447—448.
Väestöhistoriallisen tutkimuksen ongelmia. — HAik s. 17—25.
& Kauko Pirinen, Suomen historia. Hki. 352 s. + 24 kuval.
2 p. 1973. 324 s.

1967

Finland år 1917. — Finland och vi (Stockholm) 1—2 s. 11—12, 15—16, 19—20.
Helsingin kaupungin historiateoksen syntyvaiheet. — Helsingin kaupungin historia 5:3. Hki. S. I—VII. 4:o.
Hemmansnamnen och jordeböckerna. — HTF s. 1—7. Keskustelua: Gunvor Kerkkonen s. 108—112; E. Jutikkala s. 113.
Historia ja historiantutkimus. — Salme Vehvilä & Matti J. Castrén, Suomen historia lukio-
luokkia varten. Porvoo. S. 1—3.
2, tark. p. 1968; 2. tark. p:n muuttamaton lisäp. 1970; 3, tark. p. 1971; 4, tark. p. 1972;
4 p:n lisäp. 1974.
Realismia ja idealismia Suomen oikeus- ja itsenäisyystaistelussa. — Hämeen sanomat 6. 12.
Suomen itsenäistyminen uusimpien tutkimusten valossa. 1—2. — Maaseudun tulevaisuus
2. 12. & 5. 12.
Uppkomsten av Helsingfors stads historieverk. — Helsingfors stads historia 5:3. Hfors. S.
5—11. 4:o.
Voiko historia ennustaa? — Aika, paikka ja ihminen = Yleisradion julkaisusarja 15
(1967:12) s. 15—24.
Julkaisut:
Presidentin päiväkirja. 1. Lauri Kristian Relanderin muistiinpanot vuosilta 1925—1927.
[Hki.] 494 s. + 10 kuval.

1968

Entisajan talonpoikaiskylä. — Suomen talous- ja sosiaalhistorian kehityslinjoja. Porvoo. S.
39—55.
Kuka hajotti eduskunnan ja miksi 1929. — HAik s. 129—144. Deutsches Ref. s. 143—144.
Suomen kaupunkien synty ja kehitys. — Suomen talous- ja sosiaalhistorian kehityslinjoja.
Porvoo. S. 115—135.
Suomen rautatieverkoston synty. — Suomen talous- ja sosiaalhistorian kehityslinjoja. Por-
voo. S. 168—173.
Suomen teollistuminen. — Suomen talous- ja sosiaalhistorian kehityslinjoja. Porvoo. S.
206—220.
Suomen väkiluvun kasvaminen. — Suomen talous- ja sosiaalhistorian kehityslinjoja. Por-
voo. S. 21—38.
Sääty-yhteiskunnan hajoaminen. — Suomen talous- ja sosiaalhistorian kehityslinjoja. Por-
voo. S. 174—188.

Sääty-yhteiskunta. — Suomen talous- ja sosiaalhistorian kehityslinjoja. Porvoo. S. 68—82.
Torpparikysymys. — Suomen talous- ja sosiaalhistorian kehityslinjoja. Porvoo. S.
189—205.

Town planning in Sweden and Finland until the middle of the nineteenth century. — SEHR
(Stockholm) s. 19—46.

& Kauko Pirinen, Finlands historia. Övers. av Jan Wennerblad. 2, omarb. och utvidgade
uppl. Stockholm. 353 s. + 4 kuvall. Vrt. 1965 & 1973.

Toimittanut:

Suomen talous- ja sosiaalhistorian kehityslinjoja. Porvoo. 275 s. — Historian korkeakoulu
2.

Julkaissut:

Presidentin päiväkirja. 2. Lauri Kristian Relanderin muistiinpanot vuosilta 1928—1931.
Tapiola. 627 s. + 8 kuvall.

1969

Bonden i Norden genom tiderna (sammandrag). — Historian opettajien vuosikirja 9 s.
20—21.

Från ständsriksdagar till demokratisk representation. — Historian opettajien vuosikirja 9 s.
22—31.

Hämeen kuntien väkilukukäyrät 1870—1940. — Terra s. 145—149. Summary s. 149.

Industrialistisen irtautumisen prosessi. — Länsimaiden talousjärjestelmät. Pyynti-
taloudesta suunnitelmatalouteen = Elävää historiaa 2 = Taskutieto 42 s. 123—135.

Maalaisyhteiskunta siirtoväen tuloon saakka. — Hämeen historia. 4:1. Noin vuodesta 1870
vuoteen 1945. Hämeenlinna. S. 75—199. 4:o.

Toward independence: A survey of the history of Finland to 1920. — The Finns in North
America. Ed. by Ralph J. Jalkanen, Hancock, Michigan. S. 9—23.

Väestö teollistumisen alkuvaiheessa. — Hämeen historia. 4:1. Hämeenlinna. S. 7—74. 4:o.

1970

Laittomat asevelvollisuuskutsunnat ja torpparikysymys. — STA esit. 1969. Hki. S. 173—185
+ 1 kuvall.

Once more Upton. [Keskustelua: Tarvitseeko Suomen historian tutkimus ulkomaalaisia?] —
Aika s. 315—316.

Suomen historian harrastusta Englannissa. — HAik s. 35—39.

The problem of railway ownership in 19th century Finland. — SEHR (Stockholm) s.
66—68.

1971

Historiantutkijatko valtionšamaaneiksi? — HAik s. 164—166.

Kurki vai Kurck? Kirj. E. J-la. — HAik s. 203.

Maa-ilman historian suurin asutustaantuma. — Aika s. 539—543.

Pohjoismais-anglosaksinen historian metodiseminaari. — HAik s. 272.

Suomen kaupunkien asemakaava ja kaupunkiekologia ennen maan itsenäistymistä. —
THYJ 26 = THArk 26 s. 143—159.

Uusi Pohjoismaiden historian tutkijain yhteistyön muoto. — HAik s. 353—354.

& M. Kauppinen. The structure of mortality during catastrophic years in a pre-industrial
society. — Population studies (London) 25:2 s. 283—285.

1972

Current research in economic history in Scandinavia. Historical demography. (Finland.) —
SEHR (Stockholm) s. 72—75.

Lisää oikaisua. [Teoksen Finnlands Lebensraum synnystä.] — HAik s. 134—135.

- Luentoja Suomen valtiojärjestyksen historiasta. Hämeenlinna. 114 s.
 Migration in Finland in historical perspective. — Troisième conférence internationale d'histoire économique, Munich, 1965. 4. Paris & La Haye. = Congrès et colloques 6:10. S. 123—136.
 Nödhjälpspolitiken och hungerären. [Diskussion.] — Hufvudstadsbladet 19. 3.
 Suomen korvenraivauksen loppukiri. — Kotiseutu s. 145—148.
 Var katastrofen oundviklig? — Hufvudstadsbladet 12. 3.
 Ödegårdsproblemet i den lokalhistoriska forskningen i Finland. — Nasjonale forskningsoversikter = Det nordiske ødegårdsprosjekt (København) 1 s. 73—81.

1973

- Kansainvälinen yhteistyö historian tutkijain piirissä. — Suomen historian jatkokoulutusseminaari 1973. Alustukset ja keskustelut = Helsingin yliopiston historian laitoksen julkaisuja 2 s. 61—68.
 Maatalouden kehityksestä talousseurojen aikana. [Juhlaesitelmä Maatalouskeskusten liiton 75-vuotisjuhlassa.] — Maaseudun tulevaisuus 17. 3.
 The integration policies of Sweden and Denmark. — Scandinavian studies (Menasha, Wisc.) s. 191—212.
 Toinen pohjoismainen sosiaalishistoriallinen symposium. — HAik s. 140—142.
 Tämän päivän historian tutkimus muissa Pohjoismaissa. — Suomen historian jatkokoulutusseminaari 1973. Alustukset ja keskustelut = Helsingin yliopiston historian laitoksen julkaisuja 2 s. 39—45.
 & Kauko Pirinen, Finlands historia. Övers. av Jan Wennerblad. 3., förk. uppl. Stockholm. 192 s. Vrt. 1965 & 1968.

1974

- Asemakaava ja rakennukset. — Hämeen historia. 4:2. Hämeenlinna. S. 253—325. 4:o.
 Autioitumisen tutkijat jään ja tulen Pohjolassa. — US 10. 9.
 Kehitysmää Suomi 100 vuotta sitten. Ulkomainen osuus taloudessa. (Esitelmä Vakuutusyhdistiön Kalevan 100-vuotisjuhlassa.) — US 3. 12.
 Nälänhätä Euroopassa kolmena vuosisatana. — HAik s. 240—244.
 Pentti Renvall †. — HAik s. 338—340.
 Säätyvaltiopäivien valitsijakunta, vaalit ja koostumus. — Suomen kansanedustuslaitoksen historia. 4. Hki. S. 77—145. 4:o. Vrt. 1962.
 Yhteispohjoismainen historiallinen aikakauskirja. [Scandinavian journal of history.] Kirj. E. J. — HAik s. 47—48.
 & Kauko Pirinen, A history of Finland. Rev. ed. Transl. by Paul Sjöblom. New York. 293 s. Vrt. 1962.

1975

- Edellisen johdosta. [Keskustelua Uppsalan konferenssin eriävistä mielipiteistä.] — HAik s. 59—60.
 Hugo E Pipping †. — HAik s. 251—252.
 Ilmaston muutosten vaikutuksia pohjoismaiden väestö- ja asutushistoriaan. Hfors. 12 s. — SSF årsbok — vuosik. (1972—1973) 51 B 7.
 Large scale farming in Scandinavia in the seventeenth century. — SEHR (Stockholm) s. 159—166.
 Pentti Renvall. Muistopuhe. — STA esit. 1975. Hki. S. 105—108.
 Pohjoismaisen historiakongressin valmistelut. — HAik s. 332—333.
 Suomen historian kartaston toimittaminen. — Kotiseutu s. 210.
 & Eljas Orrman, Asutuskartaston suuret ja pienet piirteet. — Kotiseutu s. 52—54.
 & Mauno Jokipii, Arvo M. Soinen, Armas Luukko, Eljas Orrman, Pienistä piirteistä taikaisin olennaisiin. Keskustelu asutuskartastosta jatkaa. — Kotiseutu s. 97.

1976

- Ammattikuntalaitos. Kirj. E. J. — Otavan suuri ensyklopedia. 1 Keuruu. S. 244—245. 4:o. Asustointiminta. Kirj. E. J. — Otavan suuri ensyklopedia. 1. Keuruu. S. 406—407. 4:o. Ethnic problems of Swedish Finns and Finnish Finns. — Plural Societies (The Hague) 1 s. 57—62.
- Godsdriften i Norden under 1600-talet. Sammanfattning. — Från medeltid till välfärds-samhälle. Nordiska historikermötet i Uppsala 1974. Föredrag och mötesförhandlingar. Stockholm. S. 151—157, Diskussion s. 157—160.
- Identiteettimme synty. — US 6. 12.
- Kruunun-, perintö- ja rälsimaan jakaantuminen Suomessa ison reduktion jälkeen. — THYJ 31 = THAik 31 s. 355—360. Svenskt ref. s. 360.
- Maassamuuton historiaa. — Muuttoliikesymposium 1975. Ruissalon kongressihotelli, Turku 20. — 21. 11. 1975. = Siirtolaisuustutkimuksia A 4 s. 15—20.
- Maatalous ilmaston kourissa. — Maaseudun tulevaisuus 20. 11.
- Myytti entisajan ihmisen liikkumattomuudesta. — Kanava s. 88—91.
- & Eljas Orman, Adlig godsdrift i Finland under 1600-talet. — Från medeltid till välfärds-samhälle. Nordiska historikermötet i Uppsala 1974. Föredrag och mötesförhandlingar. Stockholm. S. 89—110, Diskussion s. 111.
- & Kauko Pirinen, Geschichte Finnlands. 2, überarbeitete Aufl. Stuttgart. 406 s. + 5 karttal. — Kröners Taschenausgabe 365. Vrt. 1964.
- & [Viljo Rasila], Peasant movements and agrarian problems in Finland from the end of the XIXth century to the second world war. — Les mouvements paysans dans le monde contemporain. 2. Napoli. S. 69—95.

1977

- Ei nimi aikakautta pahenna jollei. . . [Keskustelua termeistä ensimmäinen ja toinen tasavalta.] — Helsingin sanomat 24. 4.
- ”Ensimmäinen tasavalta (1919—1945)”. — Suomen poliittinen historia 1809—1975. 2. Vuodet 1905—1975. Kirj. Viljo Rasila, Eino Jutikkala & Keijo K. Kulha. Porvoo. S. 117—250.
- Feodalismi. Kirj. E. J. — Otavan suuri ensyklopedia. 2. Keuruu. S. 1324—1326. 4:o. Finland. — Guide international d’histoire urbaine. 1. Europe. Paris. S. 188—191.

Kirjallisuusarvostelut

1931

- Suomen muinaisuutta. A. M. Tallgren, *Suomen muinaisuus*. — HAik s. 292—296.

1933

- Friedellin Kulttuurihistoria. Egon Friedell, *Uuden ajan kulttuurihistoria 1—2*. — Suomalainen Suomi s. 178—180.
- Historiallisia tutkimuksia. *Turun historiallisen yhdistyksen julkaisuja 4*. Arv. E. J-la. — HAik s. 363—365.
- Suomen maaseudun kielialueitten historiaa. Holger Wallén, *Språkgränsen och minoriteterna i Finlands svensksbygder omkr. 1600—1865*. — HAik s. 258—263.
- Suomen väkiluku 1600-luvun alussa. S. Sundquist, *Finlands folkmängd och bebyggelse i början av 1600-talet*. — HAik s. 40—45.

238

1934

- Friedellin Kulttuurihistorian kolmas, viimeinen osa suomeksi. *Egon Friedell, Uuden ajan kulttuurihistoria 3.* — Suomalainen Suomi s. 46—47.
- Kotiseutututkimuksen tuloksia julkisuuteen. *Vanhaa Hauhoa.* Arv. E. J-la. — HAik s. 156—159.
- Maanmittauslaitoksemme historia. *Suomen maanmittauksen historia 1—3.* — HAik s. 40—48.
- Saksalaista kotiseutututkimusta. *Pommersche Heimatpflege. Nachrichtenblatt für Museumswesen, Denkmalpflege, Landes- und Volkskunde, Büchereiwesen sowie sonstige heimatlliche Kulturpflege. Herausgeben von Landeshauptmann der Provinz Pommern 1932—1933.* Arv. E. J-la. — HAik 1935 s. 151—154.
- Kirkollisen verotuksen historiaa. *Johannes Cederlöf, Det finländska prästerskapets ekonomiska ställning intill sjuotonde seklet.* — HAik S. 147—152.
- Nuorisoseuraväen kotiseutukuvauksia. *Vanhaa Satakuntaa.* — HAik s. 70—73.
- Tampereen ja sen ympäristön historiaa. *Tampere. Tutkimuksia ja kuvauksia 2.* Arv. E. J-la. — HAik s. 319—322.
- Pirkkalan historia. *Pirkkalan historia.* — Aamulehti 8. 1.

1936

- Historiaa biologiana. *Helmer Smeds, Malaxbygden.* — HAik s. 71—77.
- Maantieteellinen maailmanhistorian yleisesitys. *Iivari Leiviskä, Maailman kulttuurit ja maantiede.* Arv. E. J-la. — HAik s. 340—341.
- 1600-luvun kartanotaloutta. *John Gardberg, Kimito friherreskap.* — HAik s. 324—327.

1937

- Hollolan pitäjän historia. *Sakari Kuusi, Hollolan pitäjän historia. 1—2.* — US 7. 3.
- Kreivi- ja vapaaherrakuntien historia. *Robert Swedlund, Grev- och friherreskapen i Sverige och Finland.* Arv. E. J-la. — HAik s. 330—331.
- Maakunnallinen kartanotutkimus. *Manne Hofrén, Herrgårdar och boställen. En översikt över byggnadskultur och hemindredning å Kalmar läns herrgårdar 1650—1850.* — HAik s. 301—306.
- Ruotsin taloushistoria. 1—2. *Éli F. Heckscher, Sveriges ekonomiska historia från Gustaf Vasa. 1—2.* — US 16. 5. & 24. 5.

1938

- Kuvauksia 1700-luvun kartanokodeista Ruotsissa. *Gösta Selling, Svenska herrgårdshem under 1700-talet.* — HAik s. 34—38.
- Varsinais-Suomen kansankulttuuria. *Varsinais-Suomen historia 2:1.* — HAik s. 149—153.

1939

- Suomen ja Ruotsin väkiluku Kustaa II Aadolfin aikana. *S. Sundquist, Sveriges folkmängd på Gustaf II Adolfs tid.* — HAik s. 124—128.

1940

- Iitin pitäjän historia. *Aimo Halila, Iitin historia varhaisimmista ajoista 1860-luvulle.* — HAik s. 215—220.

1941

- Norjan taloushistoria. *A. O. Johnsen, Norwegianische Wirtschaftsgeschichte.* — US 25. 5.
Talonpoikaisto yhteiskunnan runkona. *Hans F. K. Günther, Das Bauerntum als Lebens- und Gemeinschaftsform.* — US 9. 2.
19:nnen vuosisadan yhteiskunnallista historiaa. *Hugo E. Pipping, Landsbygdens sociala problem i Finland kring mitten av 1800-talet.* — HAik s. 175—178.

1942

- Ruotsin taloushistorian ääriiviivat. *Eli F. Heckscher, Svenskt arbete och liv.* — HAik s. 33—39.
Vuoden 1941 paikallishistoriallinen kirjallisuus. *Helmer Tegengren, Bebyggelse och näringsliv i Kronoby äldval 1608—1865.* — HAik s. 131—133.

1943

- Isojako Slesvigissä. *Troels Fink, Udskiŕtningen i Sønderjylland indtil 1770.* — HAik s. 186—188.
Kemiön talonpoikauskulttuuria. *Kimitobygdens historia. Utg. av Gabriel Nikander. 2:1.* — HAik s. 118—119.
Kirjallisuutta. *Eli F. Heckscher, Stormaktstidens sociala omvälvningar.* — Pohjola s. 67—68.
Litteratur. *Eli F. Heckscher, Stormaktstidens sociala omvälvningar.* — För Norden s. 66—67.
Ruotsin teollistumisen historia. *T. Gårdlund, Industrialismens samhälle.* — HAik s. 188—193.
Suurkaupungin kasvu ja kuolema. *Lewis Mumford, Stadskulturen.* — Suomalainen Suomi s. 339—347.

1944

- Kruununkylän historia. *Helmer Tegengren, Kronoby sockens historia.* — HAik s. 139—140.
Länsi-Suomen yhteismyllyt. *Esko Aaltonen, Länsi-Suomen yhteismyllyt.* — HAik s. 203—212.
Suomen talonpoikien yhteismyllyt. *Esko Aaltonen, Länsi-Suomen yhteismyllyt.* — Maaseudun tulevaisuus 10. 6.
Tanskan talonpoikien historiaa. *Hans H. Fussing, Herremand og Faestebonde; C. Rise Hansen, Den økonomiske Udvikling inden for Bondestanden C. 1560—c. 1660.* — HAik s. 52—56.
Totaalinen sota. *Markus P. Kato, Sodan uudet kasvat.* — Turun sanomat 12. 3.

1945

- Kemiönseudun historiaa. *Kimitobygdens historia. Utg. av Gabriel Nikander. 1:1.* — HAik s. 220—223.
Laskelmia 1600- ja 1700-lukujen väkiluvusta, sadosta ja viljankulutuksesta. *D. Hamnerberg, Närkes landsbygd 1600—1820. Folkmängd och befolkningsrörelse. Åkerbruk och spannmålsproduktion.* — HAik s. 349—353.
Suuren Pohjan sodan aikaisia väestöoloja. *G. Kellgren, Gotland 1690—1720. Studier rörande några centrala demografiska och ekonomiska problem under nödår och krigstid.* — HAik s. 353—356.

1947

- Erään kiistanalaisen valtiomiehen elämäkerta. *Birger Sallnäs, Samuel Åkerhielm d.y.* — HAik s. 223—226.
Kunniantekoa suomalaiselle tiedemiehelle. *Eino E. Suolahti, Gunnar Suolahti, ihminen ja tutkija.* — Suomalainen Suomi s. 471—472.

240

Ruotsin torpparilaitoksen historiaa. *Valter Elgeskog, Svensk torpbebyggelse från 1500-talet till laga skiftet.* — HAik s. 63—66.
Uusi kartanokirja. *Ragna Ahlbäck, Gods och herresäten i Finland.* — HAik s. 117—119.

1948

Charles Woolsey Cole, Colbert and a century of French mercantilism. 1—2. — Kansantal.Aik. s. 162—163.
Dudley Kirk, Europe's population in the interwar years. — Kansantal.Aik. s. 68—75.
Yhteiskunta, johon kuulumme. *Heikki Waris, Suomalaisen yhteiskunnan rakenne.* — Suomalainen Suomi s. 98—101.

1949

Esikuvallinen teollisuushistoria. *Martti Kovero, Suomen sokeriteollisuuden historia 1.* — HAik s. 47—50.
Ihmiskunnan teknillisen edistymisen käyrä. *S. Lilley, Men, machines and history.* — Suomalainen Suomi s. 206—209.
Kuvitettua Ruotsin historiaa. *Kungl. Livrustkammaren, Historiska bilder.* Arv. E. J-la. — HAik s. 78—79.
Maataloushistoriallinen väitöskirja. *Seppo Simonen, Lypsykarjatalousvaltainen maataloudellinen tuotantjärjestelmä Suomessa.* — HAik s. 51—57.
Ruotsin talonpoikien historiaa. *E. Ingers, Bonden i svensk historia.* 2. — Helsingin Sanomat 5. 11.
Suomen asema Ruotsin valtakunnassa 1700-luvulla. *Einar W. Juva, Suomen tie Uudestakungista Haminaan 1721—1808.* — HAik s. 40—43.
Toisen pääelinkeinomme vaihteita. *A. Benj. Helander, Suomen metsätalouden historia.* — HAik s. 319—324.
Tyrvännön retkikunnan muistiinpanoja. *Hämeenmaa 9. Hämeen Heimoliiton julkaisuja 17.* — HAik s. 330—332.
Väestöntutkimuksia. *Väestöpolitiikkamme uusia muotoja etsimässä, Väestöliiton vuosikirja 2.* — Suomalainen Suomi s. 109—111.

1950

Pohjoismaisen kylän historiaa. *Folke Douring, Attungen och marklandet. Studier över agrara förhållanden i medeltidens Sverige; David Hannerberg, Tunnländ, öresländ, utsäde och tegskifte, Gothia 6; Poul Meyer, Danske bylag.* — HAik s. 209—215.
Ruotsin sääty-yhteiskunnan hajoamisprosessi. *Sten Carlsson, Ståndssamhälle och ståndspersoner 1700—1865.* — Suomalainen Suomi s. 350—353.
Ruotsin taloushistorian uusi osa. *Eli F. Heckscher, Sveriges ekonomiska historia från Gustaf Vasa.* 2. — HAik s. 279—289.
Suomen rautateollisuuden ensimmäinen kukoistuskauti. *Evert Laine, Suomen vuoritoimi 1809—1884. 1. Historiallisia tutkimuksia 31: 1.* — Helsingin Sanomat 19. 12.
Walther Hoffmann, Wachstum und Wachstumsformen der englischen Industriegewirtschaft von 1700 bis zur Gegenwart. — Kansantal. Aik. s. 271—276.
Vihanta verso Gunnar Suolahden kannosta. *Kaarlo Wirilander, Suomen upseeristo 1700-luvulla.* — HAik s. 361—366.

1951

Evert Laine, Suomen vuoritoimi 1809—1884. 1—2. Kansantal. Aik. s. 53—57.
Etelä-Pohjanmaan historian uusi osa. *Etelä-Pohjanmaan historia 4: 1—2.* — HAik s. 40—44.
Kööpenhaminan kahdeksan vuosisataa. *København fra boplads til stroy 1—2.* — US 1. 4.

- Merkittävä teos kolmesta Tanskan kylästä. *C. Rise Hansen ja Axel Steensberg, Jordfordeling og Udskiŕtning. Undersogelser i tre sjaellandske Landsbyer.* — HAik s. 197—200.
- Muinaisten maanjakojen ... *Gerhard Hafström, Hamarskript. Arv. E. J-la.* — HAik s. 220—221.
- Omintakeinen paikallistutkimus. *Väänö Hirsjärvi, Lohjan historia. 2:1.* — HAik s. 125—129.
- Reino Lento, Maassamuutto ja siihen vaikuttaneet tekijät Suomessa vuosina 1878—1939.* — Kansantal. Aik. s. 160—166.
- Teollinen vallankumous uudessa valaistuksessa. *T. S. Ashton, The industrial revolution 1760—1880.* — US 12. 1.
- Turun esikaupunkien synty. *Tauno Perälä, Turun esikaupungit ja niiden aiheuttamat problemat ensimmäiseen maailmansotaan mennessä.* — US 14. 12.

1952

- Eevent Laine, Suomen vuoritoimi 1809—1884. 3.* — Kansantal. Aik. s. 213—214.
- Sahateollisuuden läpimurto Ruotsissa. *Svensk trävaruexport under hundra år. På uppdrag av Svenska trävaruexportföreningen utg. av Ernst Söderlund.* — US 1. 8.
- Teollisuuslaitostemme historiankirjoitus. *Matti Läänamaa, Luettelo Suomen teollisuusyritysten ja kauppalikkeiden historiikeista.* — US 24. 9.
- Tutkimus Kustaa II Aadolfin ajan rälsistä. *Erik Brännman, Frälseköpen under Gustav II Adolfs regering.* — HAik s. 148—153.

1953

- Crisis in Finnish agriculture at the end of the nineteenth century. *Seppo Simonen, Lypsykarjatalousvaltainen maataloudellinen tuotantojärjestelmä Suomessa.* — SEHR (Stockholm) s. 251—254.
- Harry A. Rinne, Trävaruproduktion och trävaruhandel i Björneborgs distrikt 1856—1900.* — Kansantal. Aik. s. 390—393.
- Internal migration and industrialization in Finland, 1878—1939. *Reino Lento, Maassamuutto ja siihen vaikuttaneet tekijät Suomessa vuosina 1878—1939.* — SEHR (Stockholm) s. 247—251.
- Iron ores and iron works in Finland, 1809—1884. *Eevent Laine, Suomen vuoritoimi 1—3.* — SEHR (Stockholm) s. 133—136.
- Muukalainen opettaa meitä tuntemaan Suomea. *W. R. Mead, Farming in Finland.* — Suomalainen Suomi s. 441—442.

1954

- Gösta Ahlberg, Befolkningsutvecklingen och urbaniseringen i Sverige 1911—1950.* — Kansantal. Aik. s. 55—57.
- ”Hyvä Ruotsin aika” Viron maaseudulla. *Arnold Soom, Der Herrenhof in Estland im 17. Jahrhundert.* — HAik s. 190—196.

1955

- Merkittävä karjalainen pitäjänhistoria. *A. S. Kilpeläinen & A. L. Hintikka & V. V. Saloheimo, Pielisjärven historia 1.* — HAik s. 239—243.
- Serfdom in Esthonia during the period of Swedish rule. *Arnold Soom, Der Herrenhof in Estland im 17. Jahrhundert.* — SEHR (Stockholm) s. 108—112.

1956

- Elinkeinon kuolema. *Kustaa Hautala, Suomen tervakauppa 1856—1913. Sen viimeinen kukoistus ja häviö sekä siihen vaikuttaneet syyt.* — HAik s. 133—138.

242

Esikuvallinen teollisuushistoria. *Martti Kovero, Suomen sokeriteollisuuden historia 2. 1808—1896.* — HAik s. 186—190.

Kommentaariksi maist. Varjon kirjoitukseen Lounais-Suomen asutushistoriasta. *Uno Varjo, Lounais-Suomen maaseudun asuttamisesta, Terra 1956.* — Terra s. 63—64, 103—104.

Kuopion läänin poliittiset ilmastot. *Jaakko Nousiainen, Kommunismi Kuopion läänissä.* — Suomalainen Suomi s. 346—348.

”Teollisen vallankumouksen” taustaa. *T. S. Ashton, An economic history of England.* — Suomalainen Suomi s. 22—26.

The decline and fall of an industry. *Kustaa Hautala, Suomen tervakauppa 1856—1913. Sen viimeinen kukoistus ja häviö sekä siihen vaikuttaneet syyt.* — SEHR (Stockholm) s. 183—185.

1957

Feodalismi Suomessa. *Mauno Jokipii, Suomen kreivi- ja vapaaherrakunnat 1.* — HAik s. 58—62. Johtaja. *Einar W. Juva, Rudolf Walden.* — Suomalainen Suomi s. 432—433.

Vastinetta toht. Varjon polemiikkiin. *Uno Varjo, Lounais-Suomen maaseudun asuttamisesta, Terra 1956.* — Terra s. 35—36.

Perustavanlaatuisen tutkimus Ruotsin agraarihistoriasta. *Gustaf Utterström, Jordbrukets arbetare 1—2.* — HAik s. 251—258.

1958

Agraarihistorian puoskarointia. *U. Varjo, Zur Frage der kollektiven Dorfsiedlung in Südwestfinnland.* — HAik s. 39—46; Väittelyä s. 219—225.

Ainoalaatuinen tehtaanhistoria. *Fagerstabrukens historia 1—4.* — HAik s. 46—49.

Ekologia ja esivalta. *Sven-Erik Åström, Samhällsplanering och regionsbildning i kejsartidens Helsingfors.* — HAik s. 329—334.

History of Finland's rural trade and tradesmen. *Aulis J. Alanen, Suomen maakaupan historia.* — SEHR (Stockholm) s. 101—105.

Maaseudun kaupan ja kauppiaiden historiaa. *Aulis J. Alanen, Suomen maakaupan historia.* — HAik s. 52—57.

The Borderland: Urban history and urban sociology. *Sven-Erik Åström, Samhällsplanering och regionsbildning i kejsartidens Helsingfors.* — SEHR (Stockholm) s. 191—195.

1959

Hintakehitys Suomessa autonomian ajan lopulla. *Heimer Björkqvist, Priströrelser och penningvärde i Finland under guldmyntfotsperioden 1878—1913.* — HAik s. 44—47.

Kyläasukkeen synty. *Skånska bolskiftet. Meddelanden från Geografiska institutet vid Stockholms högskola 115.* — HAik s. 69—70.

Protestanttisuus, ’kapitalistinen’ henki ja taloudellinen nousu. *Kurt Samuelsson, Ekonomi och religion.* — Suomalainen Suomi s. 220—223.

1960

Kylähistorian tutkimuksen uusia voittoja. *Hilbert Andersson, Parzellierung und Gemengelage.* — HAik s. 258—261.

Päällikön muistelmat. *Eirik Hornborg, Man i ledet. Minnen och episoder 1899—1927.* — Suomalainen Suomi s. 44—47.

Ruotsin ruukintyöväkeä kautta aikojen. *S. Montelius & G. Utterström & E. Söderlund, Arbetare och arbetarförhållanden. Fagerstabrukens historia 5.* — HAik s. 261—265.

Suhdannevaihtelut ennen industrialismia. *T. S. Ashton, Economic fluctuations in England 1700—1800.* — HAik s. 254—256.

Vladimir Puriškevitš ja Arvi Korhonen. *Venäläinen sortokausi Suomessa. Toim. Päiviö Tommila. HA 14.* — Suomalainen Suomi s. 115—116.

1961

- Historiamme jyrkin henkinen murros. *Hannu Soikkanen, Sosialismin tulo Suomeen.* — Suomalainen Suomi s. 214—216.
- Muudan mahtavuudenajan kulttuuripolitiikan alue. *Gerhard Eimer, Die Stadtplanung im schwedischen Ostseereich.* — HAik s. 233—237.
- Paikallishistoria omaa luokkaansa. *Kaarlo Wirilander, Savo kaskisavujen kautena 1721—1870. Savon historia 3.* — HAik s. 82—86.

1962

- Baltian viljan tie moisioista Hollantiin. *Arnold Soom, Der baltische Getreidehandel im 17. Jahrhundert.* — HAik s. 23—26.
- Itägöötan tasangon asutushistoriaa 1600-luvun puoliväliin. *Staffan Helmfrid, Östergötland "Västanstång".* — HAik s. 223—228.
- Origin and rise of the crofter problem in Finland. *Viljo Rasila, Suomen torpparikysymys vuoteen 1909.* — SEHR (Stockholm) s. 78—83.

1963

- Ajatuksia historiasta ja historiankirjoituksesta. *E. H. Carr, Mitä historia on.* — Suomalainen Suomi s. 430—433.
- Concentration of Finnish emigration in South-Ostrobothnia. *Anna-Leena Toivonen, Etelä-Pohjanmaan valtamerentakainen siirtolaisuus 1867—1930.* — SEHR (Stockholm) s. 172—176.
- Etelä-Pohjanmaa ja siirtolaisuus. *Anna-Leena Toivonen, Etelä-Pohjanmaan valtamerentakainen siirtolaisuus 1867—1930.* — HAik s. 329—332.
- Optimistinen historian aikakausien järjestelmä. *W. W. Rostow, Taloudellisen kasvun vaiheet.* — Suomalainen Suomi s. 38—40.
- Suomen kauppahistoriaa. *Kauko E. Joustela, Suomen Venäjän-kauppa autonomian ajan alkupuoliskolla vv. 1809—65.* — HAik s. 141—145.
- Unohdettuja elinkeinoja. *Pentti Virrankoski, Myyntiä varten harjoitettu kotiteollisuus Suomessa autonomian ajan alkupuolella.* — HAik s. 215—218.
- Vapaudenajan historian yleisesitys. *Aulis J. Alanen, Suomen historia vapaudenajalla.* — HAik s. 303—309.

1964

- Aateli ja lahjoitusmaatalonpojat. *Kurt Ågren, Adelsn bönder och kronars. Skatter och besvär in Uppland 1650—1680.* — HAik s. 109—111.
- Alexander Gerschenkron, Economic backwardness in historical perspective.* — Kansantal Aik. s. 302—305.
- Dilettantismia. *Hartvig Frisch, Euroopan kulttuurihistoria 4.* — HAik s. 58—60.
- Kaupunkien lahjoitusmaiden vaikutus niiden asutushistoriaan. *Lennart Améen, Stadsbyggnelse och domänstruktur.* — HAik s. 251—254.

1965

- Anna-Leena Toivonen, Etelä-Pohjanmaan valtamerentakainen siirtolaisuus 1867—1930.* — The economic history review (Utrecht). Second series 17 (1964—1965) s. 205—206.
- Henkien taistelu vuosisadan vaihteen Suomessa. *Pirkko Rommi, Myöntyyvyysuuntauksen hahmottuminen Yrjö-Koskisen ja suomalaisen puolueen toimintalinjaksi; Eino Murtorinne, Papieto ja estivalta routavuosina 1899—1906.* — Suomalainen Suomi s. 33—37.
- Kustavilaisen ajan historian yleisesitys. *Aulis J. Alanen, Suomen historia kustavilaisella ajalla.* — HAik s. 30—33.
- Mauno Jokipii, Suomen kreivi- ja vapaaherrakunnat 1—2.* — The economic history review (Utrecht). Second series 17 (1964—1965) s. 206—207.
- P. Virrankoski, Myyntiä varten harjoitettu kotiteollisuus Suomessa autonomian ajan alkupuolella.* — The economic history review (Utrecht). Second series 17 (1964—1965) s. 204—205.

244

1966

- Suomen 1920-luvun kommunistien salainen ja julkinen toiminta. *Ilkka Hakalehto, Suomen kommunistinen puolue ja sen vaikutus poliittiseen ja ammatilliseen työväenliikkeeseen 1918—1928.* — HAik s. 139—142.
- Taloushistorian perusteoksia. *Walter G. Hoffmann, Das Wachstum der deutschen Wirtschaft seit der Mitte des 19. Jahrhunderts.* — HAik s. 41—46.
- Uraauurtava väestöhistoriallinen tutkimus. *Antti Rosenberg, Muuttoliike Uudenmaan läänissä esi-industrialistisen kauden lopulla (1821—1880).* — HAik s. 331—334.

1967

- Linnakaupungin uusin vaihe. *Y. S. Koskimies, Hämeenlinnan kaupungin historia 1875—1944.* — HAik s. 114—117.
- Medeltidens agrarhistoria. *The Cambridge Economic history of Europe. 1: The Agrarian life of the Middle Ages. 2 ed., red by M. M. Postan.* — Ekon. samf. tidskr. s. 197—200.
- Talonpojat ja velkakauppa. *Toini Aunola, Pohjois-Pohjanmaan kauppiaiden ja talonpoikien väliset kauppa- ja luottosuhteet 1765—1809.* — HAik s. 359—363.

1968

- A study of commercial relations in eighteenth century Finland. *Toini Aunola, Pohjois-Pohjanmaan kauppiaiden ja talonpoikien väliset kauppa- ja luottosuhteet, 1765—1809.* — SEHR (Stockholm) s. 204—206.
- Geographical mobility of population in pre-industrial times. *Antti Rosenberg, Muuttoliike Uudenmaan läänissä esi-industrialistisen kauden lopulla, 1821—1880.* — SEHR (Stockholm) s. 202—204.
- Itsenäisen Suomen sosiaalhistoria. *Jouko Siipi, Ryysyrannasta hyvinvointivaltioon.* — Suomalainen Suomi s. 50—51.
- Jännittävä äänestys, jossa vähemmistö voitti. *Stig Ekman, Slutstriden om representationsreformen.* — HAik s. 287—292.
- Keskiaikaista kylää koskeva arkeologinen tutkimus. *Atlas over Borups agre; Atlas over en del af middelalderlandsbyen Borups agre i Borup Ris skov ved Tystrup sø, Sjaelland.* — HAik s. 353—355.
- Uskonkappaleista tosiasioihin. *Viljo Rasila, Kansalaissodan tausta.* — Suomalainen Suomi s. 537—539.

1969

- Autonomian ajan valtiojärjestyksen uusi tulkintayritys. *Osmo Jussila, Suomen perustuslait venäläisten ja suomalaisten tulkintojen mukaan 1808—1863.* — HAik s. 329—332.
- Suomen väestöhistoriaa uusin menetelmin. *Aarno Strømmer, Väestöllinen muuntuminen Suomessa.* — HAik s. 256—257.
- Työmarkkinasuhteet teollistumisen varhaisvaiheessa. *Aarne Mattila, Työmarkkinasuhteiden murros Suomessa.* — HAik s. 162—164.

1970

- Linkomies Suomen johdossa. *Edvin Linkomies, Vaikea aika.* — HAik s. 320—323.
- Suomen merenrannikon sivuelinkeinot. *Yrjö Kaukiainen, Suomen talonpoikaispurjehdus 1800-luvun alkupuoliskolla.* — HAik s. 141—142.
- Suomen sotienjälkeisen ajan agraaripolitiikkaa. *Keijo K. Kulha, Karjalaisen siirtoväen asuttamisesta käyty julkinen keskustelu vuosina 1944—1948.* — HAik s. 337—339.
- Tutkimus Suomen poliittisista ilmastovyöhykkeistä. *Orni Rantala, Suomen poliittiset alueet 1.* — HAik s. 333—335.

- Historiantutkija kulttuurimaantieteilijänä. *Veijo Saloheimo, Pohjois-Karjalan asutusmuodot 1600-luvulla.* — HAik s. 297—299.
- Jatkoa Suomen torpparikysymykseen. *Viljo Rasila, Suomen torpparikysymyksen ratkaisuvaihe. Suomen torpparikysymys vuosina 1909—1918.* — HAik s. 67—69.
- Kiitti, moitti toimen mukaan. *Rainer von Fieandt, Oma tietään kuiki vain.* — Aika s. 54—55.
- Pohjoismaisen autiotilatutkimuksen ensimmäistä satoa. *Eva Österberg, Gränsbygd under krig.* — HAik s. 365—366.
- Saloheimo, Veijo, Pohjois-Karjalan asutusmuodot 1600-luvulla.* — HAik s. 297—299.
- Tosiasioita uskonkappaleiden sijaan. *Viljo Rasila, Torpparikysymyksen ratkaisuvaihe.* — US 13. 2.

- Jatkoa Arwidssonbiografiaan. *Olavi Junnila, Ruotsiin muuttanut Adolf Iwar Arwidsson ja Suomi.* — HAik s. 146—148.
- Kustaa III:n vallankaappauksen seuranneet talonpoikien liikehtimiset. *Staffan Smedberg, Frälsebondereörelser i Halland och Skåne 1772—76.* — HAik s. 141—143.
- Myöhäiskeskiaikaisen asutustaantumien vaiheet. *Jørn Sandnes, Ødetid og gjenreisning.* — HAik s. 58—60.
- New methods in Swedish settlement and population history. *Lars-Olof Larsson, Kolonisation och befolkningsutveckling i det svenska agrarsamhället 1500—1640.* — SEHR (Stockholm) s. 183—186.
- Tieteellinen yrityshistoria. *Jorma Ahvenainen, Paperitehtaista suuryhtiöksi. Kymen osakeyhtiö vuosina 1918—1939.* — HAik s. 271—273.

- Persoonallinen pitäjänhistoria. *Ari Siiriäinen & Heikki Ylikangas, Lohjalaisten historia 1.* — HAik s. 240—242.
- Synkronisen komparaation yritys. *Lennart Jörberg, The industrial revolution in Scandinavia 1850—1914.* — HAik s. 150—152.
- Uusia suuntauksia kaupunkihistoriallisessa kirjallisuudessa. *Päiviö Tommila, Jyväskylän kaupungin historia 1837—1965. 1—2; Henrik Lilius, Joensuu 1848—1890.* — Kanava s. 110—112.
- Väestöhistoriallisia case-tutkimuksia. *Aristocrats, farmers, proletarians. Essays in Swedish demographic history.* — HAik s. 320—322.

- Maatalouden uudenaikaistumisen historiaa. *Veikko Anttila, Talonpojasta tuottajaksi.* — HAik s. 258—260.
- Nälänhätä Euroopassa kolmena vuosisatana. *Wilhelm Abel, Massenarmut und Hungerkrisen im vorindustriellen Europa.* — HAik s. 240—244.
- Suomen siirtolaisuushistorian perusteos. *Reino Kero, Migration from Finland to North America in the years between the United States civil war and the first world war.* — HAik s. 169—172.
- Uusia menetelmiä Baltian agraarihistorian tutkimuksessa. *J. Kakk & H. Ligi & E. Travel, Beiträge zur marxistischen Agrargeschichte Estlands der Feudalzeit.* — HAik s. 359—264.
- Vaihtoetoko. *Kari Selén, Genevestä Tukholmaan.* — HAik s. 261—264.

- A magnum opus of Finnish social history. *K. Wirilander, Herrasväkeä. Suomen säätyläistö 1721—1870.* — SEHR (Stockholm) s. 78—83.

- Pohjoismaista väestöhistorian tutkimusta uusien menetelmin. *Hans Chr. Johansen, Befolkningsudvikling og familiestruktur i det 18. århundrede.* — HAik s. 260—262.
- Suomen agraarihistorian perusteos. *Arvo M. Soininen, Vanha maataloutemme.* — HAik s. 171—175.
- Valkoisen armeijan valkoiset ja punaiset. *Ohto Manninen, Kansannoususta armeijaksi.* — HAik s. 75—77.

1976

- Arvo M. Soininen, Vanha maataloutemme.* — The economic history review (Utrecht). Second series, 29 s. 353—354.
- Historiallisen demografian teoriaa. *Arthur E. Imhof & Øivind Larsen, Sozialgeschichte und Medizin.* — HAik s. 369—371.
- Lahjoitusmaatalonpoikien sukuoikeudet ja niiden menetys. *Eibert Ernby, Adeln och bondejordern.* — HAik s. 167—168.
- Päreeestä tiilikiveksi. *Uppsalan kokousten julkaisut.* — Arv. E. J. — HAik s. 284.
- Satakuntalaista ohraryynipuroa. *Penkki Virrankoski, Suomen taloushistoria kaskikaudesta atomiaikaan.* — Kanava s. 44—45.
- Uudenaikainen kaupungin historia. *Raimo Ranta, Turun kaupungin historia 1600—1721, 1—2.* — HAik s. 164—167.

1977

- Naisten avioliittomarkkinat huonoimmillaan. *Sten Karlsson, Frökvar, mamseller, jungfur och pigor. Ogifta kvinnor i det svenska ståndssamhället.* — HAik.

Muu kirjallinen toiminta

Toimituskunnan jäsenenä julkaisuissa:

- Helsingfors stads historia. 1—5:3. Hfors 1950—1967.
- Helsingin kaupungin historia. 1—5:3. Hki 1950—1967.
- Historiallinen aikakauskirja 1935—1969, päätoim. 1970—.
- Hämeen historia. 1—4:2. Hämeenlinna 1955—1976.
- Itsenäisen Suomen taloushistoria 1919—1950. Porvoo 1967. — HA 17.
- Itsenäisen Suomen ulkopoliittikan alkutaival. Porvoo 1962. — HA 15.
- Kaksi vuosikymmentä Suomen sisäpolitiikkaa 1919—1939. Porvoo 1964. — HA 16.
- Kaupunginvaltuuston vaalit Helsingissä 1874—1918. Katkelma kaupunginvaltuuston historiasta. Hki 1975. — Helsingin kaupungin julkaisuja 27.
- Kotiseutu 1929—1930.
- Scandinavian economic history review 1953— (suomalainen toimittaja).
- Suomalainen Suomi 1942—44, 1952—.
- Suomalaisen kansanvallan kehitys. Porvoo 1956. — HA 13. 2 p. 1965.
- Suomen asutus 1560-luvulla. Kartasto. Bebyggelsen i Finland på 1560-talet. Atlas. Atlas of the settlement in Finland in the 1560s. Julk. Pohjoismaisen autioilatutkimuksen Suomen jaosto — Nordiska ödegårdsprojektets finländska avdelning. Forssa 1973. — Suomen historiallinen seura. Käsikirjoja 7.
- Suomen asutus 1560-luvulla. Kyläluettelot. Bebyggelsen i Finland på 1560-talet. Byförteckningarna. [Hki] 1973. — Helsingin yliopiston historian laitoksen julkaisuja 4.
- Suomen kartasto 1960. Hki 1961.
- Suomen kulttuurihistoria. 1—4. Jyväskylä 1933—1936.
- Suomen talonpoikia Lallista Kyösti Kallioon. Porvoo 1952.
- Valtionevoston historia 1917—1966. 1—4. Hki 1977.

Lyhenteet:

Ekon. samf tidskr. = Ekonomiska samfundets tidskrift

HA = Historian äitta

HAik = Historiallinen aikakauskirja

HArk = Historiallinen arkisto

HHJ = Hämeen heimoliiton julkaisuja

HTF = Historisk tidskrift för Finland

Kansantal.Aik. = Kansantaloudellinen aikakauskirja

LHKM vuosik. = Lounais-Hämeen kotiseutu- ja museoyhdistyksen vuosikirja

SEHR = Scandinavian economic history review

Sitz. ber. FAW — Sitzungsberichte der Finnischen Akademie der Wissenschaften

SSF = Societas Scientiarum Fennica

STA esit. = Suomalainen tiedeakatemia. Esitelmät ja pöytäkirjat

THArk = Turun historiallinen arkisto

THYJ = Turun historiallisen yhdistyksen julkaisuja

THSJ = Tampereen historiallisen seuran julkaisuja

US = Uusi Suomi

ISSN 0073-2559

ISBN 951-9254-14-5